MARCEL PROUST'UN SÂDIK HİZMETKÂRI

CÉLESTE ALBARET

BİLİNMEYEN YÖNLERİ VE GİZLİ HAYATI İLE

Monsieur

PROUST

TÜRKÇEDE İLK!

ÇEVİRMEN: SİBEL PEKİN

düz yazı yayınevi

2. BASKI

düz
yazı
yayınevi

©2017
Düz Yazı Yayınevi - 34
Çağdaş Dünya Edebiyatı
Biyografi - 1
© Éditions Robert Laffont, S.A., Paris, 1973, 2001, 2014

Monsieur Proust

Céleste Albaret

Bu eserin Türkçe yayın hakları
Kalem Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Her hakkı saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında
yayınevinin yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Gürer
Çevirmen: Sibel Pekin
Editör: Alperen Güler - Yusuf Gürer
Kapak Tasarımı / Mizanpaj: zeniwork | info@zeniwork.com
ISBN: 978-605-9365-15-4

Baskı ve Cilt: İmak Ofset
Merkez Mah. Atatürk Cad. Göl Sk. No:1 Yenibosna - İSTANBUL
Telefon: 0212 656 49 97 Pbx Sertifika No: 12531

Düz Yazı Yayınevi
Necip Fazıl Mah. Trabzon Cad. No: 82/A Sultanbeyli / İstanbul
Telefon: 0216 497 29 92 Sertifika No: 28614
Bize Ulaşın
info@duzyaziyayinevi.com

"Biz güzel bir yayınevi yiz"
www.duzyaziyayinevi.com
/duzyaziyayin

MARCEL PROUST'UN SÂDIK HİZMETKÂRI

CÉLESTE ALBARET

BİLİNMEYEN YÖNLERİ VE GİZLİ HAYATI İLE

Monsieur

PROUST

SIBEL PEKİN

düz yazı yayınevi

Kızım Odile'e...

Önsöz

Marcel Proust, dünya çapında ünlü olup, 1922 senesinde öldüğünde, kendisinin her daim "sevgili Céleste'i" olan hanımefendiden anılarını alabilmek için bir telaş peyda oldu. Pek çok insan, hayatının en önemli sekiz senesi boyunca gece gündüz yanında olan birinden, Proust'un geçmişine, arkadaşlıklarına, aşklarına, dünya görüşüne, düşüncelerine, eserlerine ve vahim hastalığına dair gerçekleri yalnızca bu hanımefendinin açığa çıkarabileceğini biliyordu. Céleste Albaret, güne öğleden sonra saat dörtten önce başlamayan Proust'un, her gece saatlerce geçmişine dair anıları ve gittiği davetlerin dönüşünde çocuklar gibi eğlenerek, taklitler yaparak, aslında henüz çıkmamış kitabının kısımları hakkında anlattıklarını dinleme ayrıcalığına sahip olmuştu. Kısacası Proust, ona, kendini kimseye açmadığı kadar açmıştı.

Céleste, Proust'un yaşadığı her şeyin tam ortasında biri olarak esasında başlıca tanıktı. Fakat elli sene boyunca konuşmayı reddetti. Kendi ömrünün de Marcel Proust'unki ile sona erdiğini söyledi. Tıpkı Proust'un eserlerine yaptığı gibi Céleste de onun hatırası içinde kendini hapsetmek istedi. Söylediği gibi, orada yalnızca Proust'un o çok "sevdiği, keyif aldığı ve tahammül ettiği" muazzam hükmetme isteği, despotluğu ve aynı zamanda nezaketi kalacaktı. Ona göre tüm bunları yetersiz ifade etmesi demek, nihayetinde Proust'a ihanet etmesi anlamına geliyordu.

Eğer bugün, seksen iki yaşında fikrini değiştirdiyse bunun tek sebebi diğerlerinin ya gerçeklerden uzak olmaları ya da kendi ufak düşüncelerinin ilgi çekiciliğini artırmak adına ha-

yal güçlerinin sınırlarını zorlayarak daha fena hâlde Proust'a ihanet ettiklerini görmüş olması.

Kişisel görüşlerimi yazdığım için okuyucunun beni bağışlamasını istiyorum. Fakat beş aydan uzun süren görüşmelerimizin ilk haftalarından sonra, Bayan Albaret'nin tarafsızlığının samimiyetinden kuşkum olsaydı, söylediklerini derlemeyi kabul etmeyeceğimi itiraf etmeyi kendime borç biliyorum. Zira bu kitabın hoş karşılanmış olan pek çok fikri altüst edeceği ve pek çoklarında da hüsrana sebep olacağı âşikar, ben de tıpkı bir gün Bayan Albaret'ye söylediğim üzere, Proust'u bir ikon hâline getirerek ona ihanet etmek istemiyorum.

Yetmiş saat süren, tekrar tekrar test etme sürecim sayesinde bugün artık bir kanıtım var. Bazen belli bir hususun üstünde onu şaşırtmak adına yedi, sekiz kez durmama rağmen, hiçbir çelişki sezmedim. Üstelik insanı asla yanıltamayacak olan bazı ses tonları vardır. Eğer bu kitabı okuyacak olanlar, anlatılanları benim duyduğum şekliyle anlarlarsa insanın en içten sesi olan "kalp sesi"ni hemen tanıyacaklardır.

Bütün işim konuşup yazarken de, konuları ve kısımları belirlerken de duyduğum bu sesi saygıyla dinlemek oldu. Söylemek istediğim bir şey daha var; zira bu, hanımefendiye en derinden inanmamı sağlayan şeydi. Görüşmelerimizin sürdüğü ve kitabın oluşmaya başladığı aylar boyunca, duyduğum o ses sayesinde yalnızca Proust'un yaşamına dâhil olmadım, aynı zamanda bazı vakitler neredeyse bir sanrı gibi kendisini gözlerimin önüne getirdim. O gördüğüm kişinin Proust'un ta kendisi olduğundan bir an olsun şüphem olmadı. Daha önce hakkında yazılan hiçbir kitap, beni gerçekliğe bu denli yaklaştırmamıştı. Bu çalışma boyunca paha biçilemez emeklerini ortaya koyan ve bu kitabın çıkması için göz ardı edilemez yardımlarda bulunan üç kişiye ayrıca teşekkür etmek istiyorum: Bayan Albaret'nin kızı Odile Gévaudan, Suzanne Kadar ve Hortense Chabrier.

Georges BELMONT

Jacques-Emile Blanche (1861-1942)
Portrait of Marcel Proust

Büyük Bir Ustanın Gelişi

Bugün, onu ilk görüşümün üzerinden altmış sene geçti fakat hâlâ dün gibi. Bana sıkça "Öldüğüm vakit Küçük Marcel'i hatırlayın, zira bir daha onun gibisini bulamayacaksınız," derdi. Ve bugün, her zaman olduğu gibi o zaman için de ne denli haklı olduğunu anlıyorum. Onu hiçbir zaman terk etmedim, onu düşünmekten ve kendime örnek almaktan hiçbir zaman vazgeçmedim. Uyuyamadığım gecelerde benimle konuşuyor gibi. Bana sıkıntı veren herhangi bir şey başıma geldiğinde kendime "O burada olsaydı, ne tavsiye ederdi?" diye soruyorum. Ve "Sevgili Céleste..." diyen sesini işitiyorum, ne diyeceğini biliyorum. Bana mutluluk veren her şeyde ise bunları bana onun gönderdiğini düşünüyorum, zira benim yalnızca iyiliğimi isterdi. Hayatı boyunca, mutlu bir şey yaşadığımda veya hakkımda bir iltifat işittiğinde öyle hoşnut olurdu ki. Bu dünyada bu denli güçlüysek, sonrasında güçlü kalmamak imkânsız ve ben eminim ki o, öbür tarafta da benim yanımda.

On sene, esasında çok da uzun değil. Fakat o Bay Proust'tu; onun evinde, onunla on sene geçirmek benim için bir ömre bedeldi ve onu bana getiren kadere minnet duyuyorum, zira bundan daha güzel bir hayatı hayal bile edemezdim. Yılların nasıl geçtiğini fark etmedim. Olağan işlerimi yapıyordum, orada bulunmaktan hoşnuttum. Ona bunu söylediğim anlarda hem muzip hem de nazik olan ufak ve meraklı gözleriyle bakıp şöyle derdi:

"Görüyorsunuz sevgili Céleste, hasta bir adamla geceleyin her vakit burada yaşamak oldukça hazin olmalı?"

Ve ben buna karşı çıkardım. Elbette alay ediyordu, varlığının benim için neler ifade ettiğini benden bile iyi biliyordu.

Açıklaması oldukça güç. Cazibesi, gülüşü, çenesinde tuttuğu ufak eliyle konuşma biçimi... Bir şarkı gibiydi, nota verircesine. Yaşam onun için durduğunda benim için de durdu. Fakat o şarkı bâki kaldı.

Evet, eğer onu tanıdıysam, bunu kader istemişti. Evliliğimin beni ona götüren bir kader olacağını nereden bilebilirdim?

1913 senesiydi. Yirmi iki yaşında yoktum, Lozère'in Auxillac köyünden henüz hiç çıkmamıştım. Gineste Ailesi'nin küçük kızıydım ve büyük bir evimiz vardı. Anneme, babama, kız kardeşime, erkek kardeşlerime hayrandım, evlenmeyi ve evden ayrılmayı aklımın ucundan bile geçirmezdim. Müstakbel eşim Odilon Albaret, tatillerde aileme, kuzenlerimin evine gelirdi. Oldukça nazik genç bir adamdı, yuvarlak hatlı güzel bir yüzü ve o döneme ait hoş bir bıyığı vardı. Taksicilik yaptığı Paris'te yaşıyordu. 1881 senesinde doğmuştu, yani benden on yaş büyüktü. Daha genç yaşta annesini kaybettiğini de biliyordum ve belki de içimdeki şefkat duygusuyla onun yasının getirdiği keder ikimizi yakınlaştırmıştı. Erkek kardeşlerine annelik eden ve Paris'te Montmartre ve Feydeau sokaklarının kesiştiği köşede bir iş kuran enerjik ve otoriter, evli bir kız kardeşi vardı. İsmi Adèle'di, evlendiğinde Bayan Lavière olmuştu. Bay Proust zannediyorum "Yakalanan Zaman" kitabında onun ismine yer vermişti. Ve Odilon Albaret'nin tatilde gelip evinde kaldığı kuzenim bana, Adèle'in kardeşiyle, yani Odilon'la evlenmemden mutluluk duyacağını söylerdi. Odilon'u iyi tanırdım, severdim de onu; mektuplaşırdık fakat birbirimizi tam anlamıyla görmemiştik ve evlenme fikri aklımdan hiç geçmiyordu. Dahası Odilon'a karşı ailemin tereddütleri vardı; evliliğimizin daha onuncu gününde erkek kardeşim anneme bir kez daha Odilon'un bana uygun birisi olmadığını söylemişti. Bunun sebebi hiç kuşkusuz onun Paris'teki mesleği ve uzak oluşuydu; o dönemin kırsal kesiminde, bir ailenin bireyleri birbirlerine çok yakın yaşarlardı, evlilikler ise o civardan

uzaklaşmadan yapılırdı. Oysa ben, Auxillac'ta kendime parlak bir gelecek göremiyordum. Tüm bu tereddütlere rağmen Odilon beni ailemden istedi ve nihayetinde talebi kabul edildi.

27 Mart 1913 tarihinde evlendik. O gün, ailece kiliseye gitmek üzereyken postacı, Odilon'a bir telgraf getirdi.

Kocamı çok duygulanmış vaziyette gördüm ve ona ne olduğunu sordum:

Cevabı şu oldu:

"Paris'teki müşterilerimden biri, beni kutluyor ve mutluluk dileklerini iletiyor."

İnanamamıştı.

"Hayret! Kimselere benzemeyen, olağandışı bir müşteri olduğunu biliyordum fakat ondan böylesine bir telgraf alacağımı hiç düşünmezdim."

Belli ki ziyadesiyle etkilenmişti. Uzun ve dost canlısından öte kaleme alınmış telgrafı bana uzattı. Şöyle diyordu: "Tebrik ederim, size daha uzun yazamayacağım zira üşütmüşüm ve kendimi hayli yorgun hissediyorum, sizlere tüm kalbimle mutluluklar diliyorum." Telgrafın altındaki imza "Marcel Proust"a aitti.

Onun ismini ilk duyduğum an bu oldu. Birbirimizi tanıdığımız ve hatta nişanlı kaldığımız süre zarfında Odilon bana hiç bu isimden söz etmemişti. Gün içinde daha sonra söylediğine göre kendisi iyi bir müşterisiydi ve Paris'ten nikâh için ayrılmadan önce Bay Proust'a iki veya üç hafta kadar orada olamayacağını ve taksiyi çağırmak için yapacağı aramalara cevap veremeyeceğini belirtmişti. Bay Proust ona hak vermiş ve şunu sormuştu:

"Nerede evleneceksiniz?"

"Memleketimde."

"Memleketiniz neresi?"

Odilon ona açıklamıştı ve Bay Proust ise: "Hangi tarihte?" diye sormuştu. Daha sonra kendisinin meraklı yanını öğrendiğimde çok iyi biliyorum ki yollayacağı tebrik telgrafını daha

o gün kafasında oluşturmuştu.

Paskalya kutlamalarına denk gelmesi sayesinde tüm ailenin katılabildiği nikâhımızdan sonra, kutlamaları orada tamamlamak amacıyla hep birlikte Paris'e giden trenle yola çıktık. Kendimize neredeyse bir vagon dolusu eşya hazırlamıştık. Bütün gece uyumamıştım. Kocam, diğer herkes gibi uyuduğundan ve kimseler benimle alâkadar olmadığından öfkeli olduğumu hatırlıyorum. Sabah olup da Lyon Garı'na[1] vardığımız vakit, tüm o dumanı ve taksi arayan o kalabalığı gördüğümde kendimi tamamen kaybolmuş hissettim. Odilon nihayetinde bir araç buldu. Yolda Fransız Tiyatrosu'nun önünden geçtiğimizi ve bana dışarıyı işaret ederek şu sözleri söylediğini anımsıyorum:

"Bak! Şurada gördüğün Opera Binası."

İşaret ettiği yere baktım, binanın yeşil çatısına gözüm iliştı. "Ah, öyle mi?" dedim.

Levallois'da yeni bir binadaki küçük dairemize vardık. Odilon'un bu daireyi bulması çok zor olmuştu zira birkaç gün sonra bana açıklayacağı üzere sıkıntı, gece mümkün olduğunca geç saate kadar açık olan bir kafeye yakın olmak istemesiydi. Bunun sebebi ise "Bay Proust'unun" kimi zaman gece onda, on birde, hatta bazen de gece yarısı arayıp veya mesaj bırakıp, kendisini arabayla almasını istemesiydi. O zamana dek Odilon'un kız kardeşi Adèle, yani Bayan Larivière, Montmarte Sokağı ile Feydeau Sokağı'nın kesiştiği noktadaki evinde Odilon'un mesajlarını alıyordu fakat eşim taksisini park edeceği daha uygun yerler olması sebebiyle Levallois'yı tercih etmişti. Ayrıca, bu yeni dairenin yakınında, geç saate kadar telefon hizmetini açık tutan bir kafe de vardı; Odilon tam olarak aradığını bulmuştu.

Bu küçük daire yepyeni ve tertemizdi. Fakat nedendir bilmiyorum, belki yorgunluğun ve memleketimden uzaklaşmış olmanın etkisidir, içeri girdiğim anda ağlamaya başladım.

1 Paris'te bulunan altı büyük tren garından biri.

Sonrasında da uyuyakalmışım.

O günün devamındaki iki haftayı bu şekilde geçirdik. Uyumakta ve bilhassa yeni hayatıma alışmakta büyük güçlük çekiyordum. Neyse ki bana daha sonradan adeta annelik yapacak olan Julie Albaret vardı, Odilon'un diğer kız kardeşi. Elimden henüz hiçbir iş gelmiyordu; Auxillac'taki evimizde annem hem beni hem de kız kardeşlerimi el üstünde tutardı, evin her işini kendisi hallederdi. Ocağı yakmayı bile bilmiyordum. Julie bana tavsiyeler vererek birkaç işi öğretti, ayrıca nasıl alışveriş yapmam gerektiğini de ondan öğrendim; bir şey almadan önce onunla pazarlık ediyordum. Kocamın yardımlarını da göz ardı edemem, bana her konuda son derece hassas, nazik ve sabırlı davranıyordu... Ailemin evindeyken kapı kilitleme alışkanlığım hiç olmamıştı. Levallois'da da bir gün, kapıyı yalnızca çekerek dışarı çıktım; anahtarlar içeride kaldı, bense dışarıdaydım. Kapıcımızın yanına uğradım, birimiz belki mutfak penceresinden içeri girebiliriz umuduyla, ikimiz de dışarı çıktık. Tam o sırada kocam geldi. Onun ayrı bir anahtarı vardı aslında, ama o gün o da benim gibi içeride bırakıp çıkmıştı. Pencereye tırmanan o oldu. Daha sonra bana dönerek yumuşak bir sesle şunları söyledi:

"Biliyorsun tatlım, artık taşrada değiliz. Dışarı çıkarken anahtarını almayı unutmamalısın."

Bu sözlerle beni azarladığını sanarak ağlamaya başladım. Olan biten her şey keyfimi kaçırıyordu. Artık kocam da gönlümü nasıl hoş tutması gerektiğini bilemiyordu. Beni neşelendirmek için bana sürekli çiçek alırdı. Hatta bir keresinde Adèle sayesinde Opéra-Comique'te *Mignon* adlı eseri izleme fırsatımız olmuştu. Adèle'in sahibi olduğu kafeye sanatçılar sıkça uğradığı için, kolaylıkla bilet temin edebiliyordu. Oyunun tam ortasında Odilon bana sordu:

"Beğendin mi? Bak, ne kadar güzel söylüyorlar."

"Ne zaman bitecek?"

Bütün o şarkılar beni o kadar yormuştu ki, ağzımdan tek

çıkan şey bu oldu.

Odilon her daim mutluydu. Bense o kadar gençtim ki... Fakat hiçbir konuda aceleci davranmazdı, kendimi hazır hissetmemi beklerdi. İşte o iki hafta boyunca da bana sürekli şöyle dedi:

"Yavaş yavaş alışacaksın merak etme, sen alışana kadar işimin başına dönüp seni yalnız bırakmayacağım, söz."

İki haftayı daha bu şekilde geçirdikten sonra, nisan ayında bana şunu söyledi:

"Eğer istersen bugün benimle gelebilirsin, hem biraz dolaşırız hem de Haussmann Bulvarı'na uğrayıp Bay Proust'a artık işimin başına döndüğümü, ihtiyacı olduğunda arayabileceğini söyleriz."

Dediği gibi yaptık, dolaşa dolaşa Haussmann Bulvarı, 102 numaraya geldik. Gerçi o gün bu numaraya dikkat etmiş miydim, hatırlamıyorum. Birinci kata çıktık, koridorda mutfak kapısı vardı. Bize kapıyı açan Bay Proust'un uşağı Nicolas Cottin oldu. Onun eşi Céline de oradaydı, zaten o da Bay Proust'un hizmetinde çalışıyordu. Özellikle Nicolas olmak üzere ikisi de çok cana yakındı, kocamın işe geri döndüğünü öğrenince çok mutlu oldular. Yeni yüzler tanımak beni hiç heyecanlandırmamıştı, çekingen olduğumdan olsa gerek. O gün oraya gittim evet, çünkü kocam istemişti ve öyle gerekiyordu. Fakat o an tek düşünebildiğim şey bir an önce oradan ayrılmaktı. Gözlerimin kocaman fırına ve pırıl pırıl mutfağa takıldığını; bir de çıtırdayan ateşin sesini duyduğumu hatırlıyorum. Kocam, Bay Proust'u rahatsız etmek istemiyordu. Yalnızca Nicolas'nın gidip dönüş haberini vermesini istiyordu. Fakat Nicolas, Odilon'un bizzat geldiğini söyleme konusunda ısrarcıydı.

Bay Proust mutfağa geldi, üzerinde sıradan bir pantolon, beyaz bir gömlek ve ceketi vardı. Fakat daha o an, bu büyük ustanın gelişini fark ettim. Çok gençti; zayıftı, fakat cılız değildi, güzel bir cildi ve bembeyaz dişleri vardı. Alnında kendisi-

nin bilerek önüne aldığı ve benim daha sonra her daim göreceğim bir bukle saç duruyordu. Zarafeti ve meraklı gözleri, bir astım hastasının gücünden ve nefesinden tasarruf edercesine kendini dizginleyişi... Zarafeti sebebiyle onu pek çok insan küçücük hayal eder fakat benimle aynı boydaydı. Boyum 1,72 olduğundan pek de kısa sayılmam.

Kocamla merhabalaştılar. Daha sonra beni görüp kim olduğumu anlayınca, elini uzatarak şu sözleri söyledi:

"Hanımefendi, size Marcel Proust'un bakımsız, saçı başı darmadağın ve sakalsız hâlini takdim edeyim."

O kadar utanmış hissediyordum ki yüzüne bakmaya bile cesaret edemedim. Kocamla konuşmaya devam etti ama arada sırada bana baktığı için utancımdan ne dediğini dinleyemedim. Aynı zamanda içindeki zarafeti ve inceliği de hissedebiliyordum. Nitekim böylesi beni daha da utandırdı. Konuşurken şunu dediğini hatırlıyorum:

"Ee Albaret, artık geri döndüğünüze göre eskiden olduğu gibi ihtiyacım olduğunda geleceksiniz demektir, hâlâ istiyorsanız tabii."

O mutfaktan çıkınca, biz de çıkışa yöneldik. Merdivenlerin altına gelince Odilon'a sordum:

"Neden kendisi için özellikle 'sakalsız' dedi?"

Odilon gülerek cevap verdi:

"Çünkü ona çok yakışan siyah bir sakalı vardı fakat dün gece bir anda tıraş olma kararı aldı. Durum onun için daha çok yeni olduğundan, bunu da belirtmek istemiştir."

Kısacası kocam işine geri döndü ve Bay Proust arabayla çıkmak istediğinde onu çağırmaya devam etti. Düzenleri şöyleydi: Bay Proust telefon ediyordu, Odilon eğer evdeyse alt kata inip kafenin telefonunu bizzat kendisi açıyordu. Evde değilse kafedeki çalışanlar ona iletmek üzere not alıyorlardı.

Kocam çok çalışıyordu. Arabayı istediği vakit almaya hakkı vardı. Belli saatleri yoktu, iyi bir müşterisi olduğunda kaybetmemek için elinden geleni yapardı çünkü para biriktirerek

iyi bir hayat standardı kurmayı planlıyordu. Evlendiğimiz vakit, hem belli bir birikimi hem de ben Paris'e alışır alışmaz yeni bir iş kurmak üzerine planları vardı. Evde yemeklere bazen gelir bazen gelmezdi ama neredeyse her zaman bana önceden haber vermeye çalışırdı. Yavaş yavaş yeni hayatımıza alışıyordum. Yine de benim için güçtü. İçimde bir yerde hâlen bir taşralı vardı. Yalnız hissetmiyordum aslında, daha çok soyutlanmış hissediyordum. En nihayetinde Julie vardı fakat onun bulunduğu kafelerin ambiyansını sevmiyordum. Bir de Odilon'un gibi Paris'e yerleşip, Victoire Sokağı ile Laffitte Sokağı'nın kesiştiği köşede karısıyla bir iş kurmuş olan en küçük erkek kardeşi Jean vardı. Çok nazik ve esprili bir genç adamdı, kocamla ikisi birbirlerine bayılıyorlardı. Odilon bana arada sırada "Laffitte Sokağı'na, Jean'ın yanına git. Hem böylelikle sen de ilerisi için iş hayatına alışırsın," diyordu. Fakat orada da bir kafe ambiyansı vardı, dolayısıyla Odilon'u beklemeyi tercih ediyordum. Kocam geceleri çok geç saatlere kadar çalışıp da saat on ile on iki arası eve girip çıktığından, uyuyamama durumumda herhangi bir düzelme olmuyordu. Meğer farkında olmadan gelecekteki hayatıma bu şekilde hazırlanıyormuşum. İlerleyen senelerde üçümüzün; benim, kocamın ve Bay Proust'un tamamen farklı hayatlar süreceğini aklımın ucundan bile geçirmezdim.

Yaz geçti. Bay Proust, kocamın bana söylediğine göre her sene olduğu gibi Cabourg'a gitmişti. Eylül ayında geri döndüğünde ise Odilon'u çağırmaya devam etti. Bir akşam, zannediyorum ekim ayının sonlarıydı, Bay Proust kocama benim alışma sürecimin nasıl gittiğini sormuştu. Odilon'un cevabı ise şu olmuştu:

"Pek iyi sayılmaz. Neden anlamıyorum ama evden çıkmak istemiyor. Evde beni beklemek yerine biraz kafası dağılsın diye ona sürekli ailemi görmeye gitmesini söylüyorum. Bazen iyi gibi görünüyor ama hiçbir zaman tam olarak mutlu değil. Biliyorsunuz, çalıştığım zamanlarda yemeğe gidemiyorum,

eve dönüş saatim de belli olmuyor. Doğru düzgün ne yemek yiyor ne de uyuyabiliyor. Bu durumun artık yalnızca hava değişikliğinden olmadığını düşünmeye başladım."

Bay Proust dikkatle dinleyip şu cevabı vermişti:

"Genç hanımınız yalnızca annesini özlüyor Albaret, hepsi bu."

Beni yalnızca bir kez görmesine rağmen nasıl bu kadar emin konuşabilmişti? O zamanlar onu henüz tanımadığım için kafamda bu soru dolaşıyordu. Üstelik hepsi bu da değildi, Odilon'a şunları söylemişti:

"Mademki ailenizi ziyaret etmek yeterli gelmiyor, ona başka bir meşgale bulmalısınız. Hatta benim bir fikrim var. Grasset Yayınevi'nden çıkan *Swann'ların Tarafı* kitabımı bu sıralar imzalayarak ahbaplarıma gönderiyorum. Şayet eşiniz arzu ederse, imzaladığım kopyaları alıcılarına ulaştırabilir. Hem onun için de bir meşgale olmuş olur."

Kocam bana bunları anlatıp şöyle dedi:

"Bay Proust'un teklifi gerçekten hoşuna gittiyse yapmalısın, gitmediyse geri çevirebilirsin. Eminim ki sen memnun olasın diye bu teklifte bulunmuştur. Ama aynı zamanda kendisi de memnun olacaktır elbet."

Biraz ısrarcı konuştuğundan "Peki öyleyse, giderim," diyerek kabul ettim. Bunun üzerine Odilon'un cevabı şu oldu:

"Göreceksin, Bay Proust çok nazik biridir. Onu gücendirecek bir şey yapmamak için çok dikkat etmeliyiz, zira kendisi her şeyi gözlemler. Yine de eminim onun kadar etkileyici birini hayatın boyunca görmemişsindir."

Her şey işte bu şekilde başladı. Onu daha yakından tanıdıktan sonra aslında anladım ki beni ilk gördüğü gün çözmüştü. Ben bile hayatımdan sıkıldığımın, hatta kocam evde olmadığında çektiğim yalnızlığın farkında değildim. Annemle ve kardeşlerimle mektuplaşıyorduk fakat onları da ne denli özlediğimi fark etmemiştim. Odilon bana karşı çok dikkatliydi. Hatta kendi açısından endişeleniyordu çünkü onun için

her şey normal ve iyiydi. Bay Proust çözmüştü, gerçekten çok sıkılmıyor olsam da bu teklifi yapacaktı. Annemi özleyişimle ilgili söylediklerinde de esasında çok haklıydı. Kocam beni mutlu etmeye çabalıyordu ama yine de bir türlü memleketimdeki gibi olmuyordu. Levallois'daki küçük dairemiz avluya bakıyordu, Auxillac'taki evimiz ise hem büyüktü hem de köyün tam ortasında çayırların içinde havadar bir yerdeydi, etraftaki dağlardan gelen sesler neşeyle yankılanırdı. İşte Bay Proust, tüm bunları hissetmişti. Daha sonraları benimle ilgili bu ve buna benzer gözlemleri arttıkça ona "sihirbaz" demeye başladım. Ona sıkça şunları söylerdim:

"Siz çok etkileyici olmaktan öte, adeta bir sihirbazsınız."

Derin ve meraklı gözleriyle bana dönüp ciddi olup olmadığımı anlamaya çalışırdı:

"Öyle mi düşünüyorsunuz, Céleste?"

İçten içe biliyordum ki bu sözlerim onu hoşnut ediyordu.

Buhardan Bir Bulutun İçinde

İmzalı kitapları almak üzere Bay Proust'un evine gittim. Levallois'dan otobüsle gitmiştim, çok yorucu değildi, zira Porte d'Asniéres'e çok da uzak oturmuyorduk. Merdivenlerden çıktım, mutfakta benim için hazırlanmış bir kutu kitap vardı. Bay Proust'u hiç görmedim, yalnızca uşak Nicolas Cottin oradaydı.

Eşi Céline o gün orada değildi; Bay Proust onun biraz gergin olduğunu anlayınca dinlenmesi için izin vermişti.

Haussmann Bulvarı'nda yaşayan genç bir çift de vardı. İcap edip de yanına gittiğim vakit çokça Bay Proust hakkında konuşan Alfred Agostinelli ve eşi Anna. O zamanlar hakkında tek bildiğim şey, kocam gibi kendisinin de eskiden Bay Proust'un şoförü olduğuydu; bir de bu iş için Fransız Rivierası'ndan gelmiş olan bir Monakolu olduğu. Bu işi bıraktıktan sonra eşiyle geri dönüp, bu kez Bay Proust'un yazmanı olarak çalışmaya başlamıştı. El yazılarını daktiloya geçiriyordu. Her neyse, yalnızca bir kez görmeme rağmen onlar hakkında bunları biliyordum.

Kitapları paketleyen Nicolas'ymış. Çok titiz bir insan olduğundan paket özenle hazırlanmıştı. Üstlerinde isim yazan zarflar mavi ve pembe renkteydi. Kitap bir kadına gönderilecekse pembe, bir erkeğe gidecek ise maviydi. Nicolas bana açıklamaya başladı:

"Bay Marcel'in düzeni bu şekilde. Kitapları ya kapıcılarına ya da bizzat sahiplerine teslim edeceksiniz."

Sonraları bazen: "Bu mektubu da şu kişiye ulaştıracaksınız," diyordu.

Nicolas bana bineceğim araçları söyledi, Paris'i henüz çok

az bildiğimden benim için iyi oldu. Çok farklı araçlar vardı; at arabaları, iki kişilik küçük araçlar... Beni çok mutlu etmişti. O kadar güzellerdi ki neredeyse hiç taksi kullanmadım. En net hatırladığım, Swann Malikânesi'ne gittiğim gündü. Kontes Greffulhe'e bir mektup ulaştırmam gerekiyordu. Kontes Astorg Sokağı'nda yaşıyordu, yani Haussmann Bulvarı'nın hemen karşısında. Fakat ben neresi olduğunu bilmediğimden, oldukça mahcup hissetmiştim çünkü şoför bana bir cevap vermeye bile tenezzül etmemişti. Bu olayı Nicolas'ya anlattığımda çok eğlendi ve umursamamam gerektiğini söyledi. Sonra da her zamanki gibi ödememi yaptı. İşlerimi bitirip Haussmann Bulvarı'na döndüğümde bana hep sorardı:

"Bugün ulaşım için ne kadar harcadın?"

Ben de ne kadar harcadığımı söylerdim ve hiç soru sormadan ödemeyi yapardı. Evin bir alışkanlığı da buydu besbelli.

En sonunda artık dağıtılacak hiç kitap kalmamıştı. Fakat Bay Proust hiç kimseyi unutmadan her detayı düşünen birisi olduğundan bir gün kocama şunları söylemişti:

"Eşiniz arzu ederse gelmeye devam edebilir, gün içinde belki bir mektup teslimi gerekir."

Bu sırada büyük bir incelikle Odilon'a benim hakkımda sorular sormaya da başlamıştı:

"Eşiniz nasıl? Bu işleri yapmaktan memnun mu? Sıkılmıyor değil mi? Düşündüğümüz gibi kafasını dağıtabilmiş mi?"

Kocam da kendisine alâkası için teşekkür ederek hiç sıkılmadığımı, aksine çok eğlendiğimi söylemişti. Hatta yeni bir teklifte de bulunmuştu:

"O zaman bundan sonra eşim her gün gelsin, ulaştırılması gereken bir mektup olursa kendisine verirsiniz. Olmazsa bile en azından dışarı çıkıp hava almış olur."

İşte o günden itibaren günlerim bu şekilde geçmeye başladı.

Küçük dairemizden taşınmıştık, hâlen Levallois'daydık fakat artık cadde üstünde oturuyorduk. Evimiz daha çok güneş

alıyordu, belki de bu yüzden daha rahat uyumaya başlamıştım. Porte d'Asnière'den otobüse binip Saint-Lazare durağında iniyordum. Oradan da Haussmann Bulvarı'na kadar yürüyordum, zaten çok uzak değildi. O gün ulaştırılması gereken bir mektup yoksa bile hemen eve dönmüyordum, hazır şehir merkezindeyken Odilon'un kız kardeşlerine uğruyordum. Yani Bay Proust'un yaptığı iş teklifinin gerçekten ne kadar işe yaradığını bir kez daha görüyordum. Kendisiyle pek karşılaşmıyordum ama adeta evinin bir köşesinden bana yön veriyordu.

Onu tanıdığım ve yanında yaşadığım günden bu yana, yani 1913 senesinden öldüğü 1922 senesine kadar, zaman çok şey değiştirdi. Eserlerini ortaya koyduğu bu yaklaşık on senelik dönem benim için hem bir senecik kadar kısa hem de bir ömür kadar uzundu. Onun evinde gerçek benliğimi bulana kadar geçen süre bana çok uzun gibi geliyordu, oysaki bilmeden, erkenden orada olmak için sabırsızlanıyormuşum.

Tam olarak bu sebepten ötürü, o dönemin, 1913 senesinin sonlarından 1914'te savaşın ilan edildiği tarih arasına denk geldiğini biliyor fakat tam olarak bir gün, hafta, hatta belirli bir ayı bile telaffuz edemiyorum. Yine de tüm olan bitenler hafızamda yerini koruyor, önemli olan tek şey de zaten bu. Bay Proust'un odasına ilk girdiğim günün pazartesi mi salı mı olduğunu hatırlamak, yaşanmışlıkları ve hakikati değiştirmiyor.

Elli sene boyunca bunları yazmamak için kendime söz verdim, çünkü Bay Proust'un yanındayken kendi hayatımı yazacaktım. Fakat en sonunda bunu yapmaya karar verdim çünkü onu benim kadar tanımayan hatta kitaplardan öğrendikleri dışında hiç tanımayan insanlar, hakkında asılsız ve yalan yanlış bilgiler ortaya atmaya başlamıştı. Bu dedikoduların ilerlemesi Bay Proust'un çizgisine zarar veriyordu. Çünkü ortaya atılan bilgiler onun hakkındaydı ama çoğunlukla ilgi çekmek adınaydı. Oysaki ben, seksen ikisine gelmiş yaşlı bir

kadın, bildiği her şeyi anlatarak sadece ilgi çekmeyi amaçlıyor olabilir miyim? Bay Proust yaşadığı müddetçe ona hiç yalan söylemedim. Bugünden sonra da yalan söyleyemem çünkü ona yalan söylemezdim. Fakat yalnızca "onun için" yalan söylerdim. Tek amacım, bu dünyadan gitmeden önce onun hakkındaki bilgileri elimden geldiğince iyileştirmek. Hepsi bu. Söylenmesi şarttı.

Beraber geçirdiğimiz ilk zamanlara dönecek olursak, kitaplarında bahsettiği gibi kimi zaman kuryelik yapıyordum. Paketlenen kitapları taşıdığım gibi; gidiyordum, teslim alıyordum, geri dönüyordum, Nicolas ödememi yapıyordu, eve dönüyordum.

Sonra, 1913 senesinin aralık ayına doğru, Haussmann Bulvarı'nda olaylar biraz daha karmaşıklaştı. Bay Proust'un eseri kitabevlerindeki yerini aldı, kitap hakkında az çok konuşmuştuk ama yine de detaylıca bilmiyordum. Alfred Agostinelli ve eşi Anna, Fransız Rivierası'na gitmişlerdi.

En önemlisi de, Nicolas'nın eşi Céline rahatsızlanmıştı; hastaneye yatması ve ameliyat olması gerekiyordu. Benim açımdan bu bir dönüm noktası oldu. Bunu anlatmadan önce Cottin çiftini biraz açıklamak gerekiyor. Bay Proust'un karakteri ve duyguları; daima bakım ve hassasiyet gerektiren, hasta hatta çoğu zaman münzevi bir adam olarak yaşadıkları; bir de her şeyi hesaba katma anlayışı sebebiyle, çevresindeki insanların hayatlarını dahi kendisine odakladığından, Haussmann Bulvarı'ndaki dairesi hep dış dünyadan biraz kopuk olmuştu.

Cottin çiftinden önce, ailenin Félicie adında yaşlı bir hizmetkârı olmuştu; neredeyse Bay Proust'un ve erkek kardeşi Robert'in doğumunu orada görmüştü. Kendisini bizzat görmemiştim; muhteşem bir aşçı olduğunu ve onları yemekleriyle şımarttığını yalnızca Bay Proust'un anlattıklarından biliyordum. Bana sıkça meşhur Fransız usulü bifteğinden bahsederdi: "Harikaydı Céleste, tahmin bile edemezsin." O meşhur biftekten kitabında da bahsetmişti. Félicie uzun boy-

lu, zayıf ve müthiş hızlı birisiymiş; bazen taşra giysileri giyinirmiş. Bay Proust bir defasında: "Ah onu görebilseydin, hârikulâde bir yöresel elbisesi vardı," demişti. Bay Proust'un babasından çok kısa bir süre sonra annesini kaybetmesi üzerine, Versay'da bulunan Hôtel des Réservoirs'da bir müddet onunla kalmıştı. Daha sonra da Nicolas işe girene kadar Haussmann Bulvarı'na yerleşmişti.

Nicolas Cottin aslında daha önceden de ailenin hizmetindeymiş, fakat moda sektörüne girip kurpiyer olarak çalışmak için işten ayrılmış. Bayan Proust ise oğullarına Nicolas'yı asla işe tekrar almamalarını söylemiş. "Marcel'ciğim, Nicolas geri dönmek isterse onu sakın işe alma. Çok iyi ve cana yakın olduğunu biliyorum ama bu kurpiyerlik işinden sonra asla eskisi gibi olmayacaktır," dermiş.

Bayan Proust'un öngördüğü üzere Nicolas, işini geri istemek için geri döndüğünde, Félicie Bayan Proust'nun uyarısını tekrarlamış ve eğer Nicolas bu eve girerse kendisinin gideceğini söylemiş. Ve gerçekten de o gün ayrılmış. Eminim ki Bay Proust, ailesiyle çalıştığı güven verici dönemi hatırlayarak, Nicolas'ya ömür boyu güvenebileceğinden emin olarak kendisini işe geri almıştı. Hem zaten Félicie o dönemde artık çok yaşlanmış, Nicolas ise tarzıyla ve ihtimamıyla mükemmel bir hizmetkâr olarak görünüyormuş. Bay Proust'un dediğine göre daha sonraları Nicolas tamamen değişmiş. Bunu bana şu şekilde anlatmıştı:

"Başlarda ciddi bir hastalıktan muzdarip sandım, o kadar kötü bir durumdaydı ki bana bulaşacak bir hastalık olmasından korktum, muayene için Doktor Bize'i çağırdım."

Doktor Bize, Bay Proust'un hususi doktoruydu ve muayeneden sonra ona şöyle söylemişti: "Nicolas'nın vahim ve bulaşıcı bir hastalığı yok, yalnızca yaşlı yüreği artık çalışmaya dayanmıyor." Fakat ilginç olan şu ki; onu tanıdığım süre zarfı boyunca delikanlılara taş çıkarırdı. Ne olursa olsun Bay Proust onu tekrar işe almıştı ve Félicie evden ayrılmıştı. Nico-

las tam o sıralar evlenerek, eşi Céline'i de eve getirmişti. 1907 senesinden beri Haussmann Bulvarı'ndaki bu evde yaşıyorlardı. Sonradan öğrendiğim kadarıyla Bay Proust, Nicolas yeniden eve geldiğinde ona şunları söylemişti:

"Sizi geri alıyorum ancak bir şartım var. Dışarıya çıkmayı her istediğimde çıkabileceğimin, istediğim her vakit dışarıya çıkmam için her türlü hazırlığı derhal yapabileceğinizin garantisini vermelisiniz bana."

Bunun anlamı Nicolas'nın asla izin kullanamayacak oluşuydu. Nicolas ise bu cümleyi yanlış anlayarak son derece rencide olmuş bir biçimde şunları söylemişti:

"İyi de Bay Marcel, o zaman daima vaktimin boş olması gerekir!"

Nicolas'nın Bay Proust'a 'Bay Marcel' deyişinin o gün bende merak uyandırdığını hatırlıyorum. Bunun sebebini Nicolas'ya sorduğumda kendisi şöyle açıklamıştı:

"Proust ailesinin hizmetkârıyken, Profesör Adrien Proust benim için 'Bay Proust'tu. Oğullarına ise 'Bay Marcel' ve 'Bay Robert' diyordum. Dolayısıyla tamamen alışkanlıktan."

Nicolas'nın konuşma biçimi hep özgürce olmuştu. Bay Proust'un ailesiyle çalıştığı dönemden kalan bir özgürlük de denebilir buna. Bir gün ben mutfaktayken sinirli bir biçimde içeri geldiğini hatırlıyorum; kolunda tuttuğu pantolonun kıvrık paçalarını göstererek şunları söylemişti:

"Düşün ki bu pantolonu özenle ütüleyip katlamışım ama sonra bu embesil, ayaklarını yıkarken ıslatıyor. Şimdi hepsini tekrar yapmam lazım!"

Nicolas'nın bu konuşma biçimi beni bazen şaşırtıyor, bazense şaşırmaktan öte dehşete düşürüyordu; zira o dönem insan ilişkilerinde hâlen biraz noksan sayılırdım. Üstelik beni dehşete düşüren başka olaylar da oluyordu. Örneğin bir defasında bana şunu sormuştu:

"Şunu, geçerken La Beaujolaise'e bırakabilir misin?"

'La Beaujolaise' Arcade Sokağı'nda bulunan bir şarap bu-

tiğiydi. Butiğin pek nazik olmayan şişman sahibi Nicolas'nın bana verdiği zarfı aldı ve tüm zarfların bir arada olduğu bir kutunun içine attı. Ne anlama geldiğini anlayamadım ama çok da sorgulamadım; sonuçta ben verilen görevi yapmıştım. Nicolas'nın o günün akşamında çok gergin olduğunu hatırlıyorum. Saatine bakarak sürekli bir tutam saçıyla oynuyordu. Daha sonra şunu söyledi:

"Ben gazete almaya çıkıyorum, hemen gelirim. Beni çağırırsa hemen yukarı çıkarım."

O gün ve sonraki günlerde, hızlıca gazete alıp eve geri dönüyordu ve hep aynı sayfayı bir şeyler ararcasına okuyordu. Sonrasında bu konuyu Bay Proust'a anlattığımda büyük bir kahkaha atarak bana açıklama yaptı:

"Anlamadınız mı Céleste? Sizden ulaştırmanızı istedikleri birer bahis, La Beaujolaise'in sahibi de bir nevi bahisçi. Zavallı Nicolas kurpiyerlik yaptığı dönem yalnızca içki şişesinin dibini görmeyi değil kumar oynamayı da alışkanlık hâline getirmiş."

Nicolas'nın bu durumu, onun Bay Proust'a sâdık oluşunu ve iyi niyetini sorgulatmıyor ve anladığım kadarıyla Bay Proust'un ona olan bağlılığından hiçbir şey eksiltmiyordu. Benim de ondan şikâyetçi olabileceğim tek bir şey olmamıştı. Céline ise apayrı bir konuydu.

Hastaneye yatması gerektiğinde, kardeşinin tavsiyesi üzerine onunla Broca Hastanesi'nde ilgilenen kişi Profesör Pozzi'nin asistanı bir cerrah olarak nam salan Profesör Robert Proust olmuştu. Tabii Bay Proust Nicolas'ya bir teklifte bulunmuştu:

"Her gün gidip eşinizi ziyaret edebilmeniz için ayarlamaları yapacağım. Bayan Albaret'ye sizin yokluğunuzda günlük işleri yapması için öneride bulunabilirsiniz, böylelikle siz de rahatça hastaneye gitmiş olursunuz."

Nicolas'ya bu durumdan çok memnun olacağımı söyledim. Ve olaylar zinciri bu şekilde başlamış oldu. Böylelikle

yeni düzen şu şekilde oldu; öğleden sonra saat iki gibi oraya geçiyordum, ben gelince Bay Proust Nicolas'ya izin veriyordu, yardımıma ihtiyaç olursa diye Nicolas saat dört beş civarı geri dönene kadar mutfakta oturuyordum, daha sonra da evden çıkıyordum.

Nicolas bana her detayı özenle açıklamıştı. Eve gittiğim zaman, Bay Proust uyandığında isteyeceği sütlü kahvesini ve kruvasanlarını götürecektim. Yani aslında çetrefili bir iş değildi. Olan tek şey 'Bay Marcel'in değişik bir düzenle iki kahve içiyor olmasıydı. Kahvesiyle kruvasanı bitirdikten sonra, ikinci kahvesi için ikinci kruvasanı istiyordu. Eğer Nicolas evden çıkmadan önce ondan ikinci kruvasanı istemediyse düzgün hazırlanmış hatta fincanla da uyumlu bir tabak içinde götürmem gerekiyordu. Bazı günler kruvasanı öylece bırakırdı. Sonuç olarak 'Bay Marcel' bana ihtiyaç duyduğunda yapmam gerekenleri Nicolas göstermişti: Mutfağın dışındaki büyük koridorun duvarında iki 'Kara Ay' olan bir tablo ve üstünde de iki zil vardı. İki zil de çaldığında ve aylardan biri beyaz olduğunda, beni kruvasan için çağırdığını anlıyordum. Kruvasan hâlâ oradaysa ne yapmam gerektiğini biliyordum, değilse de soracaktım. Nicolas etraflıca şunu da açıklamıştı:

"Zil çalar çalmaz mutfaktan koridora çık, daireyi hiç görmedin biliyorum ama çok kolaydır, yolu karıştırma ihtimalin yok. Koridoru takip et, kapıdan içeri gir, büyük oturma odasında bir kapı göreceksin, dördüncü kapı, o kapıya geldiğinde çalmadan içeri gir, zaten senin gelmeni bekliyor olacak. Eğer kruvasan için çağırdıysa yatağın yanında bir masa göreceksin. Masanın üzerinde gümüş bir tepsi ve üstünde yine gümüş kahve demliği, fincanı, şeker kâsesi ve süt kâsesi olacak. Kruvasanın olduğu tabağı tepsiye bırakacaksın ve odadan çıkacaksın.

Ayrıca şu konuda çok ısrarcıydı:

"Sana bir soru sormadıkça sakın konuşma."

Eve geldim ve mutfakta beklemeye başladım. Bu büyük

evin sessizliğinden ve Bay Proust'un orada olduğunu bildiğim hâlde sesini bile duymadığımdan olsa gerek, biraz huzursuz hissediyordum. İşin en ilginç tarafı da, sessizce beklediğim tüm o saatler boyunca hiç sıkıldığımı hatırlamıyorum. Hiçbir şey yapmıyordum, hatta hiçbir şey okumuyordum bile. Zil hiç çalmadı. Ziyaretçi de gelmedi. En ufak bir hareket olmadı.

Günlerim bu şekilde geçti ve beni hiçbir zaman çağırmayacağını düşündüm. Nicolas her gelişinde Bay Proust'un beni çağırıp çağırmadığını soruyordu. Hayır diyordum, biraz sohbet ediyorduk, sonra da ayrılıyordum.

Ve bir gün çağırdı. İki zil çaldı, demek ki kruvasan içindi; Nicolas önceden söylemişti. Kruvasanı mutfaktan aldım, tabağa koydum ve çıktım. Nicolas'nın söylediklerini harfiyen yaptım, koridoru geçtim, büyük oturma odasına geldim; o gidişimde aslında pek çok şeyi fark etmemişim. Dördüncü kapıya geldim, çalmadan içeri girdim.

İçerideki dumandan neredeyse önümü göremiyordum. Nicolas beni bu konuda da uyarmıştı; Bay Proust bazı günler uyandığında buhar tedavisi uygularmış. Astım hastası olduğu için böylesine bir sis bulutu görmeyi beklemiyordum. Oda çok büyüktü, ona rağmen dayalı döşeliydi. Odayı aydınlatan tek şey bir gece lambasıydı, abajurun renginden dolayı küçük yeşil bir ışık saçıyordu. Bakırdan bir yatak ve ışığın düştüğü yeri yeşil olan beyaz bir çarşaf. Bay Proust'un gri kazağını ve içindeki beyaz gömleğini görebiliyordum, vücudunun yarısı iki yastığın üzerine gelecek şekilde uzanıyordu. Sis ve gölgeden yüzünü seçemiyordum; yalnızca gözlerinin bana baktığını hissedebiliyordum. Neyse ki yatağın yanındaki masanın üstünde gümüş tepsi ve fincan duruyordu. Etrafıma hiç bakınmadan masaya doğru yürüdüm. Daha sonradan çok âşinâ olacağım o odayı o an tarif etmem imkânsızdı. Karanlığın içinde her şey karmakarışıktı, tek hatırladığım şey bana bakan o gözlerin beni çok etkilediğiydi. Onu tam seçemesem de kısacık bir selam verip, tepsideki tabağın içinde kruvasanı

bıraktım. Tek kelime etmeden bana yalnızca teşekkür edercesine elini salladı. Ve odadan ayrıldım.

O zamanlar pek cesur olduğum söylenemez, hatta annemin üstüme çok titremesinden olsa gerek, yirmi iki yaşında olmama rağmen bir çocuk gibi utangaçtım. Bir de yatağında tüm o dumanın ortasında sessizce uzanan bir adamın vermiş olduğu gerginlik vardı. Pencerelerden öğleden sonra indirilen perdelere, göklerdeymiş gibi duran tavandan, dumanın ortasında duran avizeye, odadaki her şey çok yüksekteydi.

O andan çok kısa bir süre sonra kendimi mutfaktaki sandalyede buldum. Kafamdaki en önemli izlenim şuydu; odaya gürültü gelmesini engellemek için duvarlardaki tahtalara sabitlenmiş mantar panoların etkisiyle, sanki büyük bir mantar tıpanın içine giriyormuş gibiydim. Bu durum beni daha çok dehşete düşürmüştü zira çocukluğuma dair bir anıyı hatırlamama sebep olmuştu. Çocukken Lozère'de pazar günleri bizi topluca âyine götüren bir rahibe okulunda okumuştum. Bir keresinde bizi henüz açılmış olan bir taş ocağına götürmüşlerdi. Köye iki üç kilometre uzaklıktaydı. Kazmaya başlamıştık. Belki de diğerlerinden daha meraklı olduğumdan, tünellerden birine tek başıma girmiştim. O kadar sessizdi ki, dışarıdaki konuşmaları hatta çığlıkları bile duymuyordum. Yalnızca batmakta olan günün ışığını görüyordum. Işığın o koyu sarı rengi, mantar bir tıpayı andırıyordu, işte o zaman kendime "Bir mantara girer gibiyim," demiştim. Seyretmeye doyamadığım bu sahneyi Bay Proust'un odasında tekrar gördüğümde bu kez gönlümce izlemeye iznim yoktu.

En net hatırladığım şey, odaya ilk girdiğimde büyülenmiş olduğumdu. Bir anda kendimi yeniden çocukken girdiğim o tünelde buldum. Tüm o pürüzsüz rengin ve sessizliğin içine âdeta yeniden düşmüştüm. Bir çocuk gibi afallamıştım. Karanlığın içinde beni izlediğinden emindim. Hatta o gün, sırf nasıl halledeceğimi görmek için, özellikle Nicolas gittikten sonra kruvasanını istediğinden de adım gibi emindim. Paket-

leri taşıdığım zamanlar kapıcıya gitmem gerekiyordu, fakat artık gerek yoktu. Çünkü önceden bu işleri yapan kapıcı ve Céline'di ama artık ben 'kurye' olmuştum. Gitmem gerekse bile bunun tek amacı, konuşkan mıyım, cana yakın mıyım diye görmek için beni gözlemlemek oluyordu. O zamanlar hâliyle yaşanacak olaylar hakkında en ufak bir fikrim bile yoktu.

Her şeye rağmen, hiçbir şey bilmeden, odaya ilk adımımı atmıştım. Odaya girmemin ve alt tarafı bir kruvasan götürmemin öneminden habersizdim. Taş ocağındaki tünelin içini görme merakımdan farksız değildi. Yalnızca benden istediği bir şeyi yapmıştım, fazlası değil. İlginçtir ki yalnızca kocamdan ve Nicolas'dan duyduğum kadarıyla tanıdığım hâlde, daha üçüncü görüşümde bu adamın tepetaklak olmuş gizemli hayatını hissedebilmiştim. Ve ziyadesiyle etkilenmiştim. Ondan sonra defalarca yapmamı istediği gündelik işlere rağmen, o ilk gün bakır yatağında uzanan, belki de sözcüklerden daha anlamlı bakışları ve küçük bir el hareketi dışında tamamen hareketsiz duran o adamın görüntüsünü aklımdan atamadım. Gerçekten de olağandışı bir görüntüsü vardı. İçinde taşıdığı apayrı karakteri, dehâsını da yüreğini de uçsuz bucaksız hâle getiriyordu.

Alâkadar olmam gereken başka işlerim olduğundan değil ama o zamanlar onun hizmetine bu kadar çabuk girebileceğimi hiç düşünmemiştim. Sonuçta Céline iyileşip geri döndüğünde her şey eski hâline dönecek diye düşünüyordum. Zaten her hâlükârda Nicolas'nın da ayrılması için bir sebep kalmayacaktı.

Céline geri döndüğünde yerimi vermek de değildi bu, zira zaten onun yerini bile işgal etmiyordum. Ama yine de eğer bana bundan sonra ihtiyaç olmadığı ve Haussmann Bulvarı'na gelmemin lüzumsuz olduğu söylense hiç şüphesiz üzülürdüm. Çünkü o evi çoktan kendimden bir parça olarak görmeye başlamıştım.

Ansızın Savaş

Céline Cottin hastaneden çıktığında 1914 senesinin başlarıydı. Fakat geçerken şöyle bir uğramak dışında Haussmann Bulvarı'na geri dönmedi ve tam anlamıyla iyileşmek üzere Paris yakınlarında Champigny-sur-Marne'da annesinden kalan küçük bir eve yerleşti.

Bu iyileşme süreci boyunca ben Bay Proust'un hizmetinde kalmaya devam ettim. Tek fark, Nicolas artık hastaneye gitmediği için Bay Proust'un odasına gidemiyordum. Önceden olduğu gibi kuryelik yapıyordum. Artık mutfak sandalyesinde oturup zilin çalmasını beklediğim günler geride kalmıştı; gerçi posta olmadığında veya Nicolas anlaştığımız gibi dikiş veya tamir işleri için Céline'in yokluğunda yardım istemediğinde evime gitmek yerine hâlen bu işi yapıyordum.

Bay Proust'u görememeye başlamıştım, zira Nicolas aracılık yapıyordu. Hiçbir işe yaramayışımı unutturan tek gelişme, yani tek fark, Nicolas'yla aynı anda orada bulunduğum için göz ucuyla onun hazırladıklarına bakıyor olmamdı ki bu da çoğu zaman sadece kahveydi. Sanki daha önce hiç görmediğim, olağandışı hazırlıklarmışçasına dikkatle izliyordum. Bu durum farkına bile varmadan alışkanlığım hâline gelmişti.

Kendisini iki defa gördüğümde yakaladığım bakışları haricinde ve kocamın eskiden onun hakkında anlattıklarıyla Nicolas'nın tıpkı ıslak pantolonu getirdiği günkü gibi arada sırada onunla ilgili verdiği bilgiler dışında hâlen Bay Proust hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Kocam en fazla Bay Proust'u restorana veya birilerinin yanına götürdüğünü, çok uzun süre dönmesini beklediğini söylüyordu; benim için pek de bir şey ifade etmiyordu. Bazen de öğleden sonraları onu

isteği üzerine Boulogne Ormanı'na veya Paris'in civar kasabalarına götürdüğünü anlatıyordu ama ben bunların bir iki seferden fazla olduğunu sanmıyorum.

Haussmann Bulvarı'na gelmek her ne kadar hoşuma gitse de devam edemeyeceğimin farkındaydım; kalbimin derinliklerinde, bu mutluluğun geçici olduğunu hissediyordum. Fakat ilginçtir ki bu durumla ilgili hiçbir şeyi sorgulamıyordum. Akışına bırakmıştım. Sanırım hiç bitmesini istemediğim için, ne zaman biteceğini düşünmekten kaçınıyordum. Oradaki varlığımın kalıcı olacağından habersiz olduğum için, bana hayatım boyunca uzak olacağını düşündüğüm birinin hareketleri ilgimi çok da çekmemeye başlamıştı.

Céline iyileşmiş olsa gerek, bir gün geri döndü. O döner dönmez işler değişmeye başladı. Aslında beklenenden önce de gelmemişti. Karakterli bir kadındı fakat biraz tuhaf bir karaktere sahipti. Birkaç ay sonra Bay Proust'la konuştuğumda bana şunu söylemişti:

"Görüyorsunuz ya, ufak tefek şeylere bile karışıyor, her şeyi kendisi yönetmek istiyor."

Belki de hastalığı ve geçirdiği ameliyat onun bu durumunu daha da fena bir hâle getirmişti. Fakat bunun yanında benim varlığımın da onu etkilediğini düşünüyorum, en nihayetinde evde başka bir kadın daha vardı. Bu tutumu sürdü ve bir gün işler çığırından çıktı. Bay Proust'un sabrı taşmıştı:

"Bak Céline, sizi uyarmak zorundayım, eğer burada benimle kalmak istiyorsanız değişmeniz şart. Sizin tavsiyelerinize ihtiyacım yok, ne kadar harcama yaptığımı söylemek de size düşmez. Fakat size ders vermek de bana düşmez, buna ayıracak vaktim yok. Kısacası eğer isterseniz, gidip iki hatta üç ay kadar izin alıp bu süre içinde aklınızı başınıza toplayınız. Böylesi hepimiz için daha iyi olacaktır. Aksi takdirde bu şekilde devam ederseniz maalesef sizi yanımda tutamam."

Böylece Céline bir kez daha evden ayrılmak zorunda kaldı çünkü Bay Proust'un bu kararı ona bildirirken 'eğer isterseniz'

deme şekli, bir emir vermekten daha etkili olmuştu. Champigny'deki evine geri dönmüştü. Hatta onun yokluğunda Bay Proust Nicolas'ya benim varlığımın fazlalık yaratmadığını söylemişti.

Birkaç hafta sonra Céline eve geri döndü. Bu izin onu yatıştırıp sakinleştirmişe benziyordu. Bir fotoğraf gibi durgundu. Fakat bu durum yine çok sürmedi. Gerçek karakteri ortaya çıkmaya başladı. Beni gerçek anlamda kıskanmaya, Bay Proust'un yanında dahi birtakım sözler sarf etmeye ve hatta taklidimi yaparak benim hilekârın teki olduğumu söylemeye başladığı zamanlar, bu zamanlardı. İşte o anlarda Bay Proust bana hiçbir imâlı söz etmiyor, yalnızca "Seni kıskanıyor," diyerek benim düşüncelerimi onaylıyordu. Çok geçmeden Bay Proust'un bir kez daha sabrı taşmıştı. Bana şunları söylemişti:

"Göz açıp kapayıncaya dek o kadar katlanılmaz bir hâle geldi ki bugüne kadar nasıl katlanmışım anlam veremiyorum. Bu kez ona dedim ki; 'Dinleyin Céline, düşündüğümün aksine izniniz hiçbir şeyi yatıştırmamış. Tavsiyelerinize ihtiyaç duymadığımı size daha önce belirtmiştim, işime yoğunlaşabilmem için de bu evde belli bir sakinlik ve huzur gerekiyor. Elimden geleni yaptım lâkin maalesef herhangi bir aşama katedemiyoruz. Haddinizi bilmediğiniz sürece burada kalmanızın hiçbir anlamı yok, lütfen ayrılın."

Hatta sözlerini daha da etkili bir hâle getirmek için şunları da söylemişti:

"Nicolas da sizinle birlikte ayrılmak istiyorsa, o da ayrılabilir; kalmak istiyorsa da kalabilir. Onunla ilgili herhangi bir şikâyetim yok, kalmasını isterim. Fakat siz belli ki sizi tutmamı istemiyorsunuz. Her neyse, tekrar söylüyorum, yapacağım çok iş var ve artık bu konuda çok yorgun hissediyorum."

Céline açısından çok büyük bir değişiklik olmuştu. Haussmann Bulvarı, 102 numarayı tamamen terk etmişti. Nicolas kalmıştı ve Bay Proust'un isteği üzerine beni işime hazırlayacaktı. Böylelikle istisnasız her gün artık bu eve gelecektim.

Bana göre Nicolas, 'Bay Marcel'ine olan sâdâkati bir yana, karısının karakterinin oldukça farkındaydı. Çok ketum bir adamdı, dolayısıyla Bay Proust ile hiçbir sorun yaşamadan o dönem atlatıldı. Nicolas'yla benim aramda da hiçbir sorun yaşanmamıştı. Karısının temelli gidişi aramızdaki düzende en ufak bir değişikliğe sebep olmamıştı. Fakat ilerleyen zamanlarda, Céline'in de etkisiyle aramızdaki ilişki kötüleşmeye başladı ve en nihayetinde Haussmann Bulvarı'nı o da terk etmek zorunda kaldı. O dönemin dünya gündemi de bu duruma sebebiyet vermişti. Zira 1914'te savaş patlak verdi.

Neyse ki Nicolas henüz evden ayrılmadan önce, her gün gelip ona yardım etmiş ve evin düzenine göre kendimi geliştirebilmiştim. O günlerde en çok ilgimi çeken şey, Nicolas'nın Bay Proust'a öğleden sonra hazırladığı kahve çeşitleri olmuştu; o öğünü neredeyse sadece kahveden oluşuyordu. Sonradan benim için önemli bir husus hâline geldi.

Bu âdeta bir gelenekti. Öncelikle Corcellet dışında bir kahve kullanmak mevzubahis bile olamazdı. Ayrıca on yedinci bölgede, Lévis Sokağı'ndaki çekirdeklerin kavrulduğu butiğe gidip tazeliğini kontrol ederek almak gerekiyordu. Sonra filtreleme vardı, yine Corcellet filtresi kullanmak gerekiyordu, bunun değiştirilmesi imkânsızdı; kahve setinin en ufak parçası bile Corcellet olmalıydı. Öğütülmüş kahvenin filtresi çok dar boşluklu olmalıydı, Bay Proust'un istediği aromayı yakalayabilmek için de suyun filtreden yavaş yavaş ve uzun bir zamanda geçmesi, damla damla bardağa dökülmesi gerekiyordu. Tabii bu esnada bardak da sıcak suyun içinde durmalıydı. Tam iki fincan çıkacak şekilde ölçmek gerekiyordu, böylelikle küçük gümüş fincanlara konduğunda biraz da artabiliyordu. Önceden de söylediğim gibi, Bay Proust ilk fincanı içtikten sonra kimi zaman ikincisini de istiyordu.

Hepsi bu da değildi. Bay Proust içeceği kahvenin saatini bir gün önceden belirleyip bildiriyordu, biz de zilin erken çalması ihtimaline karşı o saatten biraz daha erken hazırlıyorduk. Ba-

zen zilin geç çaldığı da oluyordu tabii. Örneğin kahvesini içeceğini belirtip saatini belirtmediyse öğleden sonra dört civarı götürmek gerekiyordu. Fakat bazen de saat altıdan evvel çağırmıyordu; zira o gün biraz daha fazla dinlenmek veya astımı kötüleştiyse uyandığında uyguladığı buhar tedavisini daha uzun tutmak istiyordu. Beklenen vakit geçtikten sonra zil çalarsa bütün işlemi tekrar yapmak gerekiyordu, elbette yine vakti doğru hesaplayarak. Çünkü kahvenin tadı çok acı veya kahve çok fazla suda beklemiş olabilirdi. Nitekim Nicolas'nın söylediğine göre bu gibi durumlarda kendisi açıkça: "Bu kahve mide bulandırıcı olmuş, bütün tadı kaçmış," diyordu.

Son olarak da süt. Her sabah sütçüden günlük süt geliyordu. Tıpkı kahve gibi, sütün de taze olması gerekiyordu. Sütçü, Bay Proust'u istirahat ederken rahatsız etmemek adına hiçbir şekilde kapıyı çalmamak için sütü her sabah mutfak kapısının önündeki koridora, merdiven boşluğuna bırakıyordu. Daha sonra öğle vakti tekrar uğrayıp şişelerin alınıp alınmadığını kontrol ediyordu. Aksi takdirde eskilerini alıp yenilerini bırakıyordu.

Üç veya belki dört ay kadar işler bu şekilde yürüdü. Sonra bir akşam Odilon, Levallois'dan beklediğimden erken döndü. Olan biteni umursamadan sabahleyin taksiyi garajdan çıkarıp işe koyulmuştu. Savaş ilan edilmişti, beraberinde de millî seferberlik. Afişler gün içerisinde çoktan duvarlardaki yerini almıştı. Onun da Paris'teki askerî okula gitmesi gerektiğini bildiren seferberlik kâğıdı eve ulaşmıştı, ertesi sabah altıda katılması gerekiyordu. Binlerce insan gibi bizim de hayatlarımız bir anda altüst olmuştu.

Aşikâr olan bir şey vardı, o da böylesi bir durumda Bay Proust'un çevresindekilere gösterdiği ilgi ve saygıydı. Dolayısıyla kocamın ilk işi, beni haberdar etmekten bile önce, Haussmann Bulvarı'na gidip Bay Proust'la vedalaşmak olmuştu; geri dönemeyip kendisini bir daha görememe ihtimaline karşı. Esasında sanırım böyle yapması ikimize de normal gelmişti

çünkü bunu söylediğinde sitem etmeyi bir saniyeliğine de olsa aklımın ucundan geçirmedim.

Bir veya bir buçuk sene kadar orada bulunması gerektiğinden fakat ne olacağı belli olmadığından belirsiz bir süreliğine kendisine ulaşamayacağı konusunda Bay Proust'u uyarmaya gitmişti. Saat oldukça geç olmalıydı, zira Odilon gelip haberi verdiğinde ben işimi çoktan bitirip Levallois'ya dönmüştüm. Bay Proust'u görmek için çok erkendi, akşam saat on veya on birden, hatta bazen gece yarısından önce kendisi çağırmadıkça onunla görüşmek imkânsızdı. Odilon bu kez de eğer Nicolas kurallarda bir ayrıcalık yapmayı kendisi teklif etmezse Bay Proust'u rahatsız etmeyecekti. Ancak olanı biteni duyar duymaz Odilon'a hemen odasına gelmesi için talimat vermişti. Uzandığı yatağından şunları söylemişti:

"Sevgili Albaret, neler duyuyorum böyle? Seferberliğe mi katılıyorsunuz? Hem de yarından itibaren?"

Daha sonra nezaketinin altında yatan o kederli sesiyle sormuştu:

"Eşiniz ne olacak? Ailesinin yanına mı dönecek, Paris'te mi kalacak?"

"Bilmiyorum."

Sonra da seferberlik hakkında daha yeni haberinin olduğunu, beni henüz görmeye gitmediğini ve doğrudan önce kendisini görmeye geldiğini söyleyerek durumu açıklamıştı. Bay Proust ise çok etkilendiğini belirterek teşekkür etmiş, şunları söylemişti:

"Sevgili Albaret, inan ikiniz için de çok üzgünüm. Ve her şeyden önce, şayet eşiniz Paris'te kalmak isterse, size söz veriyorum tehlikeli herhangi bir durumda, yapabileceğim bir şey olduğunda burada olacağım, beni nerede bulacağını her zaman bilecek. Ayrıca lütfen ona söyleyiniz, bu süreç boyunca istediği zaman buraya gelmeye devam edebilir."

Kocam çok duygulanmıştı, aynı zamanda da Bay Proust'un söylediklerine güvenmişti; zira onu, bir söz verdiyse tutaca-

ğından emin olacak kadar yakından tanıyordu. Dolayısıyla ne olacağını görmek için bir müddet daha Paris'ten ayrılmamaya karar verdim.

Çok iyi bir gelişme oldu; Odilon görevine Paris'te başladı. Genç bir adam olarak otomobillerden çok iyi anlıyordu ve de ilk şoförlerden biriydi. Bu yüzden askerde olacağı müddet boyunca motorlu taşıtlar biriminde yer alacaktı. Sonuç olarak gittiği askerî okul tarafından on beşinci bölgede bulunan Lourmel Sokağı'nda taze et teslimatı için görevlendirilmişti. Paris otobüsleri de bu görev için Lourmel Sokağı'na park etmiş bekliyorlardı. Her gün, bir sonraki gün harekete geçeceklerine dair haber geliyordu fakat cephe muhtemelen sıkça yer değiştirdiğinden belirli bir teslimat noktası olmuyordu. Bu yüzden de kocam yaklaşık bir ay, hatta belki de daha fazla süre orada kalakaldı. Bense Paris'ten ayrılmadığım için memnundum, iki üç sefer dışında hiç görmemiş olsam da kendimi Bay Proust'a yakın hissediyordum. Haussmann Bulvarı'na düzenli olarak gidişim de bir şekilde benim için aramızdaki bağın kopmaması anlamına geliyordu.

Fakat işler çok çabuk değişti. Yıllar sonra o günleri hatırladığımda, Bay Proust'un bu değişimi ve en nihayetinde yalnız kalacağını önceden gördüğünü düşünüyordum. Zaten bana sonradan söylediğine göre, birçok insanın aksine savaşın uzun süreceğini ve er ya da geç Nicolas'yı da ondan koparacağını bildiğini söylemişti.

Nicolas, gönüllü askerler ordusuna katıldığı için güvende olduğunu düşünüyordu, seferberlik onu etkilememişti. Bana sürekli şöyle derdi:

"Çok uzun sürmeyecek. Ben gönüllüler ordusundayım, yani iki hafta daha bizleri çağırmayacaklar; o zamana kadar da tüm düşmanı öldürmüş, Berlin'e ulaşmış oluruz, göreceksiniz, gitmeme gerek kalmayacak."

Bay Proust'a da aynı şekilde açıklamalar yapıyordu, o ise hiçbir şey söylemiyordu fakat bu, olayları düşünmediği an-

lamına gelmiyordu. Her neyse, o iki hafta çok hızlı geçti ve Nicolas en sonunda çağrıldı.

Kocamın ayrılışından sonra Bay Proust bana bir mektup göndererek, tam zamanlı olarak hizmetinde bulunmam için Haussmann Bulvarı'na yerleşmemi ve orada yaşamamı teklif etmişti. Cevap olarak, her gün gelmeye devam edeceğimi fakat günün sonunda Levallois'daki küçük dairemde kalmayı tercih ettiğimi söylemiştim. Bana ikinci kez attığı mektupta şöyle demişti: "Sizi ne memnun edecekse onu yapınız. Gelmek istediğinizde gelirsiniz. Kendisi istemediği sürece bir insanı başka bir insan mutlu edemez."

Bu olayın üstüne, Nicolas ayrıldıktan sonra Bay Proust teklifini yinelemişti:

"Hanımefendi, olması gereken en sonunda oldu. Görüyorsunuz, kimsem kalmadı, yapayalnızım. Hem Nicolas'nın odasına yerleşebilirsiniz. Sizden kaçmadığıma göre, buraya yerleşirseniz sizi burada görmekten büyük mutluluk duyarım."

Bu teklifi hem büyük bir asaletle hem de öylesine bir duygusallıkla yapmıştı ki geri çeviremedim. Kabul ettim. Bunun üzerine o da şunları söyledi:

"Hanımefendi, hasta bir adamla ilgilenmeye tenezzül ettiğiniz için size çok teşekkür ediyorum. Bana çok büyük bir hizmet veriyorsunuz, ne kadar minnet duysam az kalır. Fakat müsterih olun, çok uzun süre kalmanızı isteyemem sizden; yatağı başında yaşayan hasta bir adamın genç bir kadından kendisine bakmasını istemesinin uygun olmayacağının farkındayım. Bu yalnızca ben Nicolas'nın yerine birini bulana kadar düşündüğüm geçici bir çözüm olarak kalacaktır. Bu gibi durumlarda birini bulmanın ne denli zor olduğunun da farkındasınızdır."

Sonradan âşinâ olacağım bakışlarıyla beni inceleyerek şunları ekledi:

"Hanımefendi bakın, birtakım işleri yapmayı bilmediğinizin farkındayım ama sakın endişelenmeyin. Sizden hiçbir şey

istemeyeceğim; kendi kendime yetecek, kendi işlerimi kendim halledeceğim. Yalnızca kahvemi hazırlayacaksınız ki en önemlisi de bu."

Bana dikkatle bakmaya devam etti:

"Üçüncü şahısta konuşmayı bile bilmiyorsunuz değil mi?"

"Hayır efendim, hiç bilmiyorum."

Haklıydı, söylediği şeyin ne olduğu hakkında bile bir fikrim yoktu. Bunu anlayarak kendi kendine çok eğlendiğini düşünüyorum.

"Sizden böyle bir şey istemeyeceğim hanımefendi," dedi.

Her zaman özgür ve plansız bir hayatım olmuştu. Yalnızca yatağında yatan bu adamın tavırlarının ihtişamıyla büyülenmiştim, dolayısıyla sırf o istediği için kalmama rağmen özgürlüğümün kısıtlandığını düşünmüyordum.

Şunu sorma cesaretini kendimde bulduğumu hatırlıyorum:

"Bana niçin Céleste demiyorsunuz efendim? Hanımefendi dediğinizde kendimi çok tuhaf hissediyorum."

Doğruydu da, gerçekten öyle hissediyordum. Fakat cevabı şu oldu:

"Çünkü hanımefendi, söyleyemem."

Son nokta bu olmuştu, başka bir şey diyemedim.

Cabourg'a Son Ziyaret

Bana 'hanımefendi' demeye devam etti. Nicolas'nın odasına yerleşmiştim. Kahve servisi görevime başladım, aslında Nicolas'yı defalarca izlediğim için hiçbir zorluğu yoktu. Yavaş yavaş Bay Proust'un evinin ve hayatının düzenine alıştım. Büyük gümüş tepsinin üzerinde kahve fincanı, süt şişesi, şeker kâsesi ve kruvasan taşıyarak girdiğim odasının içindeki dumana da alıştım.

Nicolas'dan bildiğim kadarıyla Bay Proust, sabah uyandığında astım tıkanıklığından olsa gerek, sıkışıklık hissediyordu; dolayısıyla uyanınca ilk işi bir tabağın içinde yaktığı özel bir tozun yardımıyla buhar tedavisini başlatmaktı. Fakat kibrit yakarsa, kokusu bir krize daha sebep olacağı için tabağın içindeki özel tozu, şamdanın içindeki muma beyaz bir kâğıt değdirerek yakmayı tercih ediyordu. İlk öğrendiğim ayrıntılardan biri de yatağının başucundaki küçük masanın üzerinde gece gündüz yanan bir şamdan olması gerektiğiydi. O boşlukta başka bir odaya açıldığını tahmin ettiğim bir kapı daha vardı. Bu kapı, bizim odaya girerken kullandığımız büyük salona açılan kapıdan farklıydı.

Odasına gidiyordum, tepsiyi bırakıyordum, her zamanki gibi bütün uysallığıyla teşekkür anlamına gelen küçük el hareketi dışında tek kelime etmiyordu. Tıpkı ilk gün olduğu gibi. Sonra odadan çıkıyordum. O günlerde kahvesine başlamak için benim odadan çıkmamı bekliyordu. Bir şeker aldığını, hatta kahvesini almak için yatağında doğrulduğunu bile hiç görmemiştim. Sanki o bedenin içine hapsolmuş gibiydi, sadece uzanıyordu, yalnızca yastıkların yardımıyla bedeninin üstü doğruluyordu. Bir de tabii o el hareketi ve dikkatli bakışları.

Nicolas gitmeden önce hem yaptıklarını izleyerek hem de onun bana açıkladıklarıyla birkaç şey daha öğrenmiştim. Nicolas, kocam gibi ansızın gitmediğinden gideceği tarihte hemen yerini alabilmiştim, yani Bay Proust hiç yalnız kalmamıştı.

Öğrendiğim bir diğer şey de beklemekti. Çalışırken veya uyurken istediği sessizliğe saygı duyuyordum, öğleden sonra uyanmasını veya gece dışarı çıktıysa eve dönmesini bekliyordum. Bu şekilde gece ayakta kalma düzenime alışmaya başlamıştım. Her ne kadar ilerleyen zamanlarda sabah sekiz dokuza kadar tutacağım gece nöbetleri başlamamış olsa da, bir prensip olarak gece on iki veya birden önce yatağa girmiyordum.

Tüm bunlar hafızamda şu şekilde kaldı; büyük bir karmaşa, birinin hayatınıza girdiğinde her şeyi değiştirme şekli ve elbette ki gerçekten var olamayacak kadar büyüleyici bir karakter ve onun hayatının tam ortasında yer almak. Bazen nezaketine ve duyarlığına çok yakın, bazense düşüncelerine çok uzak...

Mutfağa veya odama geri döndüğümde, ilk gün bana söylediklerini düşünüyordum; genç bir kadının, böylesi durumda bir adamla yaşamasının ve üstelik de hastalığıyla ilgili hiçbir şey bilmeden onunla alâkadar olmasının doğru olmadığını. Kahvesini içebilmesi için yatmak yerine oturması, hiç değilse yatağın köşesinde doğrularak oturması gerektiğini düşünüyordum. Fakat ben odasındayken bedeni hiç kıpırdamıyordu, kollarıysa özenle serilmiş çarşafların üzerinde öylece duruyordu. Dikkatle bakan gözleri dışında en ufak bir hareket yoktu.

Söylediği üzere geçici süre hizmetinde olacağım için doğal olarak Nicolas'nın yerine alabileceği birini aramaya başlamıştı; fakat öylesine birini işe almak istemediğinden, arkadaşlarıyla görüşüp referans alıyordu. İçlerinden biri, Bay Proust'un yazılarına hayran olan Kont Gautier-Vignal, kendi hizmet-

kârını görevlendirdi. Kısa bir süre sonra da temiz kalpli, iyi görünüşlü oldukça çekingen bir genç adam eve geldi. Kapıyı açtığımda bana evin sahibiymişim gibi bakmıştı, nitekim sonradan bana anlattığına göre o gün öyle sanmıştı. Çok utangaçtı.

Kontun önerisini dinlemişti, düzeni biraz daha yavaş oturtacaktık. Hasta olduğundan değil, çok çelimsiz ve güçsüz olduğundan da değil, zira bana bizzat söylediği üzere Kont Gautier-Vignal, sağlık durumunun teminatını vermişti.

Bay Proust genç adamı yanında tutmaya karar verdi. Hiçbir şeyin bir süre değişmemesi adına benim orada biraz daha kalmamda ısrar etti. Değişikliği ve yeni yüzler görmeyi sevmediğini anlamıştım. Bana şöyle demişti:

"Hanımefendi, siz bana ben de size çoktan alıştık. Üstelik bu genç adam konuşmaya dahi cesaret edemiyor; her şeyi açıklamak gerekiyor, bunun için de yeterince güçlü hissetmiyorum. Eğer siz de arzu ederseniz ben zili çaldığımda gelen bir süre daha siz olun. Zamanla yeterince öğrenip öğrenmediğini gözlemleriz."

Zavallı genç adam işini yapabilme fırsatını hiç bulamamıştı. Başlayamamıştı bile. 1914 senesinin ağustos ayıydı, cephede durum kötüye gidiyordu; hatta bizim için mağlubiyet yaklaşıyordu. Bütün gücümüzle elimizden geleni yapıyorduk. Cepheye gitmek üzere o da bir kez daha çağrıldı, karar kesindi. Dolayısıyla ertesi gün geceleyin ayrıldı.

Bay Proust arayışlarına devam etti ve nihayetinde bir başkasını işe aldı; bir İsveçli. Belki de savaş müddetince tarafsız kalacağını ve cepheden çağrılmayacağını düşünerek daha uzun süre kalabileceğini düşünmüştü. Bu seferki, ilkinden oldukça farklıydı. Kendine o kadar çok hayranlık duyuyordu ki ya tanrı ya da en kötü ihtimalle İsveç Kralı olduğuna inanıyor gibiydi.

Kısacası Bay Proust benden bir müddet daha beklememi istedi. Sonra âniden eylül ayının başında savaş lehimize

ilerlememesine rağmen Normandiya kıyılarında bulunan Cabourg'a gitmeye karar verdi. Hem o vakte kadar her yaz gitmişti. Paris'te kendini terk edilmiş hissediyordu. Savaş kentin yarısını boşaltmış, neredeyse arkadaşlarının tamamı da gitmişti. Genç yaştaki erkekler, cephede ön saflara gönderilmişti. Ona yalnızca sağlık durumunun elverişsiz olması sebebiyle gönüllü askerlik için bile gelemeyeceği bildirilmişti, bu durum onu kötü etkiliyordu zira cephede arkalarda da olsa hiçbir şekilde istenmediği belirtilmişti. Cepheye katılmak için fazla yaşlı olan kadınlar ve erkekler, Alman işgali tehdidi altındaki başkenti terk etmişlerdi.

Ah, bir de o yolculuk için hazırlanan bavullar vardı. Hiç de azımsanacak bir iş değildi. Bay Proust'un talimatlarıyla hazırlamak zorunda kalmıştım, zira bu işi hiç bilmiyordum. Sonra da Haussmann Bulvarı 102 numaranın kapıcısı Antoine eşyaların gönderilmesiyle ilgilenmişti; demiryolları gelip eşyaları almıştı. Bay Proust'un önce çok eski ve kullanılmış fakat hâlâ sağlam, çelik gibi sert bir mukavvadan yapılma, bej kumaşla kaplanmış büyük bir bavulu vardı. Bavula yalnızca şöyle bir bakınca bile çok fazla yolculuktan geçmiş olduğu anlaşılıyordu. El yazılarını burada tutuyordu. Yol boyunca bana onları sürekli yanında taşıdığını anlatmıştı. Sahip olduğu en değerli şeyler bunlardı. Yanından asla ayırmazdı; o bavul da kendisiyle birlikte seyahat ederdi.

İkinci olarak da kamyonetin içinde taşınan devasa bir tekerlekli sandık vardı. Onun içinde de giysileri, çarşafları ve kazakları bulunuyordu. Her zaman, yaz aylarında bile, kat kat giyinen ve sıkça kıyafet değiştiren birisi olmasından, aynı giysiyi ikinci kez giymediğinden aslında normal boyutlarda bir yığındı. Giysiler arasında iki tane pardösü vardı.

"Bunları özellikle aldım, deniz kenarına gideceğim için," demişti.

Haklıydı; Paris'te onları giydiğini hiç görmemiştim. Biri gri beyaz, menekşe rengi çizgileri olandı, diğeriyse kahveren-

gi. İkisi de şapkalarına uyacak türdendi ve vikunya derisinden yapılmışlardı.

Ayrıca çarşaflarını da kamyonete, yanına almak zorunda kalmıştı. Şöyle açıkladı:

"Bilirsiniz, otel kışın kapalı. İyi havalandırıyorlar fakat çarşafları naftalin kokuyor. Bu da bana rahatsızlık veriyor."

Gerçi astım sorununa yardımcı olabilecek birçok eczane vardı.

Ve işte Bay Proust, ismini Ernest olarak hatırladığım İsveçli ve ben, üçümüz yan yana kompartımanlarda trene binmiştik. Konuşmalarda bir panik havası vardı çünkü yükleme işlemi beklediğimizden çok daha uzun sürdü ve Bay Proust savaştan önce bu gibi durumlara alışkın değildi. Vardığımızda çok yorgundu. Aynı zamanda Grand Hôtel'de her yaz kaldığı, yanlış hatırlamıyorsam, 137 numaralı odaya kavuştuğu için mutluydu.

Otelde Bay Proust'un gelişi tam bir kutlama havasındaydı. Saygı ve hayranlık duyup sevdikleri âşikârdı. Bütün çalışanlar onu memnun edebilmek adına dört dönüyorlardı. Evinde gibiydi. Eğer onu memnun edebilecek tek bir yatağı bulabilmek için bütün yatakları yerlerinden kaldırmamız gerekseydi, yapardık.

Hemen bana düzeni açıkladı. Otel aslında her sene olduğu gibiydi, fakat savaş sebebiyle evlerini, mâlikânelerini terk edip gelen insanlar yüzünden daha kalabalıktı.

Alt katta, denizin hemen yanında bir balkon vardı. Sonra, en üst kata kadar çıktığımızı hatırladım. En üst katta yine deniz gören üç oda vardı. Bu odaların üstünde, Bay Proust kaldığı müddetçe ona tahsis edilmiş olan bir teras da vardı. Kendisi bu şekilde olmasını istemişti:

"Yattığım yerin üstünde kimsenin yürüdüğünü duymak istemiyorum. Hanımefendi, siz benim yanımdaki odaya yerleşin; Nicolas eskiden orada olurdu. Ernest de diğer odayı alır."

Her odanın, içinde banyosu bulunan ve koridorun sesini kesen bir girişi vardı. Onun odası, yani koridordaki soldan ilk oda, çok sadeydi, benimkinden daha az gösterişliydi. Fazla bir şey bulunmayan odada yalnızca bir büyük yatak, birkaç sandalye, masa ve kitapları vardı. Şömine yoktu, gerçi zaten otel yalnızca yazın açık olduğu için gerek de yoktu. Pencereden yalnızca otelin terasını ve denizi değil vapur iskelesini de görebiliyorduk.

Bay Proust'la alıştığım düzende hiçbir değişiklik olmayacaktı:

"Siz kahvemle alâkadar olacaksınız," demişti. Bunun için hiçbir eşya getirmemiştik fakat koridorun sonunda hizmetçiler için hazırlanmış bir oda bulunuyordu ve her gün o odadaki mutfak aletlerini kullanarak kahvesini hazırlıyordum. İhtiyacım olan her şeyin orada bulunması için tüm çalışanlar seferber oluyordu. Bay Proust şöyle demişti:

"Sizi çağırabilmem için herhangi bir zil olmadığından, duvara tıklatacağım."

Böylelikle düzenimiz tıpkı Paris'teki gibi oturmuştu. Sabahları derin bir sessizlik oluyordu. Dinleniyordu. Beni çağırmak istediğinde, 'Sodom ve Gomorra'da anlattığı üzere Cabourg'a büyükannesiyle geldiklerinde yaptığı gibi, duvara vuruyordu. Bunun için rahatsız olmasına gerek de yoktu, hemen yatağının arkasındaki duvar, benim de yatağımın arkasına denk geliyordu. O buhar tedavisini uyguluyordu, ben de kahvesini götürüyordum. Daha sonra da yatağından kalkarak notları üzerinde çalışıyordu. Tıpkı Paris'te olduğu gibi çoğunlukla yatıyordu. Akşamları bazen bir şeyler atıştırmak için aşağı iniyordu fakat hiç akşam yemeklerine katılmıyordu.

Bense öğle yemeklerimi otelin büyük salonunda yiyordum. Çağırma ihtimaline karşı hızlıca yukarı çıkıyordum. Bazı akşamlar bana şöyle derdi:

"Yarın yemeğe inmeyeceksiniz, zira yorgun hissediyorum. Oda servisinden yemeğinizi odaya isteyin, size ihtiyacım ola-

bilir."

Kaldığımız süre boyunca randevusu olduğunu veya yemeğe indiğini görmedim. Akşamları da pek dışarıya çıkmıyordu. Eskiden çok sevdiği ama bana söylediğine göre "Asla oynamak için değil, yalnızca gözlemlemek için," gittiği kumarhane kapalıydı, dolayısıyla oraya da gidemiyordu. Civardaki birkaç kişi dışında çok fazla arkadaşıyla görüştüğünü hatırlamıyorum; Deauville'deki Kont Greffulhe, Trouville'deki Kont Robert de Montesquiou, Bénerville'deki Bayan Clermont-Tonnerre ve bir de içlerinde en yaşlısı ve en önemlisi olan Bayan Straus ile kendi mülkiyeti olan Clos des Mûriers'de görüşmüştü, otelden pek uzak değildi.

İnsanlara yakın olmak isteyen karakterini o zamanlar çözmeye başlamıştım. Biriyle görüşmek istediğinde, fakat şartları onlar belirlediklerinde, kendince haklı sebeplerle görüşmeyi reddediyordu. Kontes Greffulhe ve Montesquiou Kontu bir gün Grand Hôtel'den geçerken uğramak istediklerinde Bay Proust'un kabul etmemesiyle bu duruma kanaat getirmiştim.

Orada kaldığımız süre boyunca aramızdaki ilişkide büyük gelişme kaydetmiştik.

Cabourg'da daha az tıkanmış hissediyordu kendini. Haussmann Bulvarı'nda, odasındayken perdeler ve pencereler asla açılmazdı. Grand Hôtel'de ise perdeleri öğleden sonra açıyorduk, hatta kendisi bizden sonra daha da fazla açıyordu.

Oradayken belli bir zaman sonra bana 'hanımefendi' yerine 'Céleste' diye seslenmeye ve hatta bazen beni yanında daha uzun süre tutarak sohbet etmeye başladı. Veya bazen hava alırken, dolaşırken beni otelin terasında görüp bana eşlik ediyordu ve hem sohbet edip yürüyorduk hem de denizi seyrediyorduk. Bu iki defadan fazla olmamıştır; zira o odasında değilken, odayı düzenlemekle meşgul oluyordum.

Kendisine olan güveninin arttığını hissediyordum, ben de davranışlarımla ve sözlerimle daha rahat olmaya başlamıştım. Elbette ikimiz de hâlâ yerimizi ve haddimizi bilerek konuşu-

yorduk.

Bana göre Ernest gösterişliliğiyle ikimizin ilişkisi arasındaki yumuşamada önemli bir unsur olmuştu. Onun aşağı yukarı tek katkısı da buydu. Her şeyi tek başıma yapıyordum. Hiçbir görevi yoktu ve sadece beklemekten çok sıkılıyor olmalıydı. Bay Proust ondan neredeyse hiçbir şey istemiyordu. Bana sürekli şöyle söylüyordu:

"Biliyorsunuz Céleste, bu Ernest benim canımı sıkıyor, asabımı bozuyor."

Ne olursa olsun bu durum, ikimiz için bir sohbet konusu açıyordu. Birlikte olduğumuz her an onun hakkında konuşuyorduk; ikimiz de onun o çokbilmiş havalarını taklit ediyor, sonra da buna gülüyorduk.

Bu şekilde şakalaşırken, tez canlılığım ve henüz yirmi üç yaşında oluşum öne geçiyordu; taklit yaptıktan sonra güldüğünü hissettiğimde onu eğlendirdiğimi anlayarak devam etme cesaretini kendimde buluyordum. O ise onu mutlu etmemin ve arkadaşlığının bana verdiği memnuniyeti görmüş olmalıydı, tahminimce o da memnundu.

Bana Cabourg ve civarını gösterme zahmetine girmişti. Ülkeyi merak edip gezmediğim, hiç değilse şöyle bir dolaşmaya bile çıkmadığım için çoğunlukla bana sitem ediyordu. Bir seferinde de, eskiden gittiği ve harika krepler yapan bir yeri anlattı ve sordu:

"Niçin bir akşamüstü gitmiyoruz? Tek yapmanız gereken bir araba ayarlamak olacak, ücretini ben vereceğim."

"Ama efendim, benim sizden öyle bir isteğim yok. Yanınızda son derece mutlu hissediyorum."

Bu konuşmayı yaparken terasta bir oraya bir buraya yürüdüğümüzü hatırlıyorum, üstünde gri beyaz pardösüsü vardı. Bir an durdu, sıcacık bir gülümseme belirdi dudaklarında:

"Teşekkür ederim, Céleste."

Kendisi ve geçmişi hakkında benimle konuşmaya başladığı yer yine Cabourg olmuştu; çocukken anneannesiyle oraya

gittiği zamanları anlatmıştı. Tabii bütün o anıların bir parçası olan şey, vakti zamanında babasının ve diğer doktorların, hava değişikliğinin astımına iyi geleceğini söylemesi olmuştu. Hem yazın Paris'teki arkadaşlarının büyük çoğunluğu da o civara geliyordu. Bunlar yavaş yavaş âşinâ olmaya başladığım isimlerdi: Bankacı Horace Finaly, Carmen'in bestecisi Georges Bizet'nin eski eşi Bayan Straus ve diğerleri.

Arabayla kırsal kesime indiği zamanlardan büyük bir zevkle bahsediyordu. Kocamı tanıdığı yerin de orası olduğunu söylemişti. Çünkü Bayan Straus ve bestecinin oğlu olan Jacques Bizet ve Condornet Lisesi'nden arkadaşı ilk kiralık motorlu araç şirketlerinden birinin müdürleriydi. Kışın bu araçlar Monte Carlo'da, yazın ise Cabourg'dalardı ve doğal olarak, garantici karakterinden dolayı, Bay Proust onları arayarak gezintileri ve ziyaretleri için güvenebileceği en iyi şoförlerinden birini göndermesini söylemişti. Jacques Bizet ise ona en iyileri olduğunu düşündüğü iki isim söylemişti: Alfred Agostinelli ve kocam.

Tüm bunları dinledikçe gençliğim Bay Proust'un büyüsü altına giriyordu. Yavaş yavaş beni içine çeken bu büyüye kapılmıştım. Bir akşam, odamdaydım. O gün ayağa kalkıp, bana bir suç ortağı edasıyla şunları söyledi:

"Size hayatınızda hiç görmediğiniz bir şey göstermek istiyorum. Ama önce dışarıya çıkıp koridorda biri olup olmadığını kontrol etmeniz gerekiyor, çünkü bu hâlde çıkamam, giysim uygun değil."

Dışarı çıkacağı durumlarda pantolonu, sabahlığı ve terliklerini giyerdi.

"Kimse yok."

"Benimle gelin."

Küçük bir kız çocuğunun elini tutar gibi elimi tuttu ve beni, kocaman bir pencere bulunan koridorun sonuna götürdü. İşte o pencereden bakıldığında; batan güneşin ışığının vurduğu kıpkırmızı ve ışıldayan deniz görünüyordu. O man-

zarayı izlerken, hem manzaradan hem de Bay Proust'un yaptığı bu jestten çok etkilenmiştim. Bana şöyle dedi:

"Harika değil mi? Şu görüntüye bir bak, nasıl harika! Bu benim için hep büyüleyici olmuştur."

Ve bunu o kadar büyük bir zevkle söylemişti ki, o küçük kız çocuğu hâlimle bile tamamen içime işlediğini hissetmiştim. Daha sonra birkaç kez daha beni o pencerenin önüne götürdü fakat hiçbiri ilk günkü kadar etkilemedi beni.

Hatırladığım kadarıyla ziyaretimizin son zamanlarıydı, bir başka akşam ekinokstu. O akşam da ayaktaydı. Dışarı baktı, bir süre kapalı penceresinin ardını seyretti. Bana seslendi:

"Céleste, gelin bakın. Yukarı, dalgakıranların öteki tarafına gitmeliyiz, yoksa her şey yerle bir olacak."

Bense penceremden gördüklerimle korkudan titriyordum. Aslında beni önceden uyarmıştı fakat deniz hakkında en ufak bir fikrim olmadığından, bu kadarını tahmin etmemiştim; denizin tüm o kızgın hâli, fırtına gürültüsü, oteli aşmaya çalışan yükseklikte dalgalar ve camlara dahi sıçrayan su damlaları... Bay Proust'a, kıyamet gününe henüz hazır olmadığımı söyledim. Korkmuş hâlime gülerek beni kollarına aldı.

"Ne kadar güzel olduğunu göreceksin. Hem bu aslında hiçbir şey. Ya İngiltere'yi görmüş olsaydın?"

Ve bana, yakın arkadaşı besteci Reynaldo Hahn ile eskiden özellikle ekinoks zamanı med-ceziri izlemek için Pointe du Raz'ya gittiklerini anlattı.

"Olağanüstüydü Céleste! Tekrar gitmek istiyorum!"

İşte o zaman bana ilk defa, daha sonradan konuşmalarımızda sıkça geçecek olan bir şey söyledi:

"Belki bir gün, yani iyi hissedersem, seni götürürüm. O manzarayı görmeni çok isterim."

Tekrar görmeyi çok istediği o manzarayı, neredeyse çocuksu bir ses tonuyla anlattı.

Çok güzel bir andı, fakat uzun sürmedi. Savaşın durumu gittikçe karmaşık bir hâl alıyordu. İlk karmaşa, otele askerleri

ve yaralıları barındırması için gelen emir oldu. Yeterince yer yoktu, zira Marne[2] gibi büyük bir muharebe dönemiydi. Bay Proust, seferberlik ilan edilir edilmez kocam gibi Verdun'a gidip askerî hastanelerde görev almış olan erkek kardeşi Robert için yeterince endişeleniyordu.

Neredeyse tüm misafirler ayrıldı. Kalmak isteyen bazıları ise otelin ek binasına yerleştirildi. Bay Proust'un yerini değiştirmemek için özel bir çaba sarf ediyorlardı. Henüz hiçbir yaralı sevk edilmemişti. Hatta son güne kadar aslında bir tane bile yaralı görmedik. Tam tersinin anlatıldığının farkındayım; Bay Proust'un tahliye edilmiş askerleri ziyaret ettiği, hatta askerlere çok fazla hediye çikolata ve sigara verip bu yüzden oradan ayrılmak zorunda kaldığı. Tabii bunların hepsi birer hikâye.

Karmaşanın ikinci sebebinin para olduğu doğru tabii. Fakat bunun asıl sebebi de, savaştan dolayı bankalardaki düzenin karışmış olmasıydı. Tam da o noktada hükümeti bir panik havası sarmıştı, Bay Proust'un birçok arkadaşı da dâhil olmak üzere herkes Bordeaux'ya, hatta daha aşağısında bulunan Biarritz'e kaçmıştı. Bankacılık işlemleri askıya alındı, hatta iletişim eksikliği sebebiyle işlemler yürütülemez hâle geldi. Bay Proust da Paris'te bir fon ayırmıştı fakat geri döndüğünde süresini uzatamadı.

"Hisselerim de bankayla beraber Bordeaux'ya gitti. Ah zavallı Céleste'im, ben bütün paramı harcadım!"

Harcadığı para hayat standartları sebebiyle yüksekti. Hatta oldukça pahalı olmalıydı; tüm o odalar, hizmetinde bulunan istisnasız herkese bahşiş bırakma alışkanlığı...

Aşağı yukarı eylül ayının sonuna doğru geri dönmüştük. Almanlar tutuklanmıştı; biraz da olsa rahat bir nefes aldık. Trenler tekrar çalışmaya başlamıştı.

O dönüşümüzü asla unutmam, çok çarpıcı olmuştu. Yola

2 I.Marne Muharebesi, 5-12 Eylül 1914 tarihleri arasında meydana gelen I.Dünya Savaşı muharebesi.

çıkmıştık ve her şey yolundaydı, âniden çok kötü bir astım krizi geçirdi. Calvados bölgesinde bulunan Mézidon tepesinden geçiyorduk. Geçirdiği iki kriz arasında bana Cabourg'tan her dönüşünde bunun olduğunu söylemişti. Gidiş yolunda hiç olmazmış, fakat dönüşte hep aynı yerde aynı krizi geçirirmiş. Bir krizinin tam ortasında bana şunları söylediğini hatırlıyorum:

"Her defasında beni aynı yerde yakalıyor. Tam saman vakti olduğu için buranın havasında dayanamadığım bir şey var. Geliş yolunda bu bölgeden geçerken çok az bir yol kaldığı için pek etkilemiyor, sadece geçip gidiyoruz. Fakat dönerken... Daha yolun henüz başında olduğumuzu bilmek yok mu?"

Benimse aklım başımdan gitmişti. Yanında taşıdığı el yazılarının olduğu bavulun içine ilaçlarının kullanma talimatını ve tren için buhar tedavisi edevatlarını koymayı unutmuştum. Her şey trenin arka vagonlarındaki kamyonetin içinde kalmıştı.

İlk durakta neredeyse atlayarak inip sonra vagona doğru koştum. Yaşadığım paniğin ciddiyetini gören çalışanlara durumu açıkladım, çok nazik davrandılar ve kamyoneti bulduk. Bay Proust'un kompartımanda söylediklerini göz önüne alarak buhar tedavisi için neler gerektiğini tarif edebildim.

Haussmann Bulvarı'na kadar geçen yolu pek hatırlamıyorum. Fakat bizi bekleyen bir şey vardı.

Her sene o Cabourg'dayken, yokluğunda, dairesinin detaylı temizliği için talimat verirdi ve daire yerden, duvarlardan, mobilyalardan, halılardan en ufak tozları bile çeken büyük süpürgelerle temizlenirdi. Özellikle de duvarları mantarla kaplanmış olan odası. Ve talihsizlik o ki tam da bu işlemler yapılırken daireye gelmiştik.

Zaten ölmekte olan bir adamı hayata döndürmeye çalışıyorken bana bunları söylemesine dahi gerek yoktu fakat bu görüntüyü gördükten sonra ufak bir el hareketi yaparak şöyle dedi:

"Bırak gitsinler Céleste, gitsinler. Ben de uyuyabileyim."

Bütün o kalabalığı dışarı çıkardıktan sonra Bay Proust'a odasına kadar eşlik ettim ve ne yapmam gerektiğini sordum. Bana şöyle dedi:

"Bana hemen bir sıcak su torbası hazırlayın."

Hemen sıcak su torbasını getirdim, şamdandaki mumu yaktım ve buhar tedavisinde kullanılan tozun bulunduğu kutunun yanına tutuşturmak için hazırladığım küçük kâğıtları koydum. Sonra da başka ne yapabileceğimi sordum. Cevabı şu oldu:

"Beni yalnız bırakın, kimse gelmesin. Sadece yatağıma ihtiyacım var şu an. Her şeyden öte, sakın ben zili çalmadan gelmeyin."

Onu öylece bıraktım. Çıkarken görebiliyordum. Çok fazla terliyordu ve bütün buharın ortasında yatağında ikiye kıvrılmış duruyordu, hâlâ boğuluyor gibiydi. Çok korkmuştum. Onu bir daha canlı göremeyeceğimden neredeyse emin bir şekilde mutfakta bekledim. Akşam yanına çağırdı. Uzanıyordu, şöyle dedi:

"Sevgili Céleste'im, çok korktunuz. Bunu elbette anlıyorum, çok teşekkür ederim. Daha önce hiç görmediğiniz bir durumdu tabii. Ama düşünün ki gençken bu krizlerin kat kat ağırını geçiriyordum."

Sonra var olan düzenimiz hakkında konuştu ve bana bir soru yöneltti:

"Ernest'i daha fazla burada tutmak istemiyorum, lâkin başka birini aramak da benim için çok yorucu oluyor. Olduğumuz gibi bu şekilde ikimiz kalmak isterim. Siz de ister miydiniz?"

Ve ben, bunu alelade bir soruymuşçasına cevapladım:

"Neden olmasın efendim?"

Memnun olmuş görünüyordu, yaşadığı kriz geçtikten sonra da aklındaki düşünceyi tam olarak ifade etmek için konuşmaya devam etti:

"Sevgili Céleste, size söylemem gereken bir şey var. Evet, sizinle bu Cabourg yolculuğunu yaptım, fakat artık bitti. Bir daha dışarıya çıkmayacağım. Ne Cabourg'a ne de başka bir yere gitmeyeceğim. Askerler nasıl görevlerini yapıyorlarsa ben de işimi yapacağım. Onlar gibi gidip savaşamayacağım için ben de görevimi yapacak, kitabımı yazacağım. Yaşadığımız durumlar başka bir işle uğraşabilmem için fazla karmaşık."

1914 eylülünün aynı akşamı, hayatının ve işinin, ıssız olarak geçirdiği son sekiz senesinin başladığı zaman oldu. Ve ben de bu hayata, her ne kadar uygun olmadığını söylemiş olsa da, bir an bile tereddüt etmeden dâhil oldum.

Issız Hayatına Yerleşiyorum

Cabourg'dan dönüşümüzün ertesi günü, bavullar açıldı, kitaplar yerleştirildi, not defterleri ve el yazıları, mantarla kaplı odadaki masanın üzerindeki yerlerini aldı ve yolculuk için alınmış olan yazlık pardösüler bir daha yerlerinden çıkmamak üzere dolaba kaldırıldı. Ve evdeki düzen yavaş yavaş, bir daha değişmemek üzere, başlardaki birkaç küçük olayı saymazsak yerine oturdu. O olaylar da yalnızca Bay Proust'un nezaketini bir kez daha görmeme ve ayrıca insanlara olan tutumunu, istemediği müddetçe onlar tarafından esir alınmayı reddedişini daha iyi anlamama yardımcı oldu.

Ayrılma sebepleri her ne olursa olsun hizmetinde bulunmuş olan insanlara hep derin bir nezaket ve sâdâkat duymuştur. Örneğin eski aşçısı Félicie: Onu asla unutmuyor, bununla yetinmeyip aynı zamanda kendisine bazen para ve bilet gönderiyordu. Teşekkür için yazdığı mektuplarda ise o da tıpkı Nicolas gibi 'Sevgili Bay Marcel' diye hitap ediyordu Bay Proust'a. Bir zaman sonra her ne kadar gönderilen mektuplar yerine ulaşsa da karşılığında cevap gelmemeye başlamıştı. Bu durum Bay Proust'u endişelendirmişti. Yorgun olduğu zamanlarda yazdığı mektupların zarflanması görevi bana ait olduğundan, bir gün şöyle dedi:

"Sevgili Céleste, mektubu gönderdiğinizden emin misiniz? Eğer eminseniz korkarım Félicie'yi kaybettik."

Ölmemişti ancak maalesef ben bunu kendisine bildirmek için çok geç kalacaktım. Çoktan kendini kahretmişti bile. Emekli olunca yerleştiği memleketi Gers'den teşekkür mektubu göndermek onu yormuştu. Hâlâ yaşadığını Bay Proust'un ölümünden sonra öğrenmiştim: Bay Proust'un ölümü sonra-

sında Proust ailesine suçlulukla yazılmış mektuplar göndermeye başlamıştı.

Céline de özellikle Nicolas'nın orduya gidişinden sonra Bay Proust'un nezaketinden faydalanmaya başlamıştı. Bay Proust herhangi bir sebepten dolayı onun gereksinim içinde kalmasını istememişti. Dolayısıyla ona hem para gönderiyordu hem de kilerin anahtarını almaya geleceği konusunda beni bilgilendirmişti; savaş sebebiyle artık nadir bulunan ve çok pahalı olan kömür gibi ihtiyaçlarını alabilecekti. Anahtarı benden bizzat almıştı ve ben de asker bir kocaya sahip olmanın ne demek olduğunu bildiğimden önce ona acıdığım için, sonra da genç ve art niyetsiz olup ondan şüphelenmeme gerek olmadığını düşündüğümden hiçbir şey olmamış gibi davranmıştım.

Fakat işler benim için zorlaşmaya başladı. Bunun ilk nedeni, binanın kapıcılığını yapan Antoine ve karısıydı. Eskiden Bayan Proust bu çifti hep korur kollarmış, Antoine da buna karşılık hanımefendinin her işini yaparmış. Hatta bir defasında Bayan Proust, Saint-Lazare Garı'nda Antoine'a düzgün bir iş bulmuş. Daha sonra amcası Louis Weil'den Haussmann Bulvarı 102 numara ona miras kaldığında ise Antoine ve karısını buraya kapıcı olarak getirmiş.

Antoine muhtemelen beni korkutmak için hasta bir adamla, özellikle de akşamları saatler boyunca dört duvar arasında tıkılı kalmanın bana göre bir hayat olmadığını söyleyip tepkimi ölçmeye başlamıştı. Önceleri sessiz kaldım, Bay Proust'un nefret edeceğini düşünerek dedikodudan kaçındım. Fakat bir gün Antoine çok ileri gitti ve onu ciddi bir biçimde azarladım. Aynı akşam, olanları Bay Proust'a anlattım. O buna kahkahalarla güldü:

"Céleste'ciğim, kimseyi umursamaman gerekiyor. Yoksa bak, şimdi Antoine ve karısı ben arabayı beklerken evlerinden koşarak çıkıp bana sandalye getirmek yerine benden âdeta saklanıyorlar."

Gerçekten de taksi çağırmak için dışarı her çıktığımda, selam vermek zorunda kalacaklarından, pencerelerinden gizlice izlemek yerine köşe bucak saklanıyorlardı. Yanlarına gidip durumu değiştiren Bay Proust oldu. Ve nihayet mutfaklarından çıkıp ona yeniden sandalye getirmeye başladılar.

Fakat Antoine'la yaşadığım talihsiz olayı anlattığım akşam, Bay Proust bana şunları da söylemeyi ihmal etmemişti:

"Sevgili Céleste, bu korku sizde Céline'in size karşı olan tepkisinden sonra oluştu. Hâlen geri dönmeyi arzuluyor. Ayrıldığından beri ne zaman beni görmeye gelse size gereğinden fazla güvendiğimi söylüyor. Antoine ve karısını da sizi kıskanması için kışkırtmış belli ki. Hep beraber size âdeta bir savaş açmışlar. İşin komik yanı da, Céline kovulmadan önce hepsi birbiri hakkında dedikodu yapıyorlardı; Céline, Antoine'ı mektuplarını açmakla suçluyordu. Ellerinde olsa birbirlerini bir kaşık suda boğarlardı."

Bunları anlatırken gülüyordu.

Sonra bir de mektup olayı olmuştu. İsimsiz bir mektuptu, belli ki gizemli kalması istenmişti. Gönderen kişi, Bay Proust'u çok yakından tanıyan biri adına yazdığını belirtmiş ve yazmak uygun olmayacağı için bizzat görmeye gelip bazı şeyler anlatacağını belirtmişti. Bay Proust bana mektubu göstererek şöyle açıklamıştı:

"Bu kesin Céline'in işidir. Artık iyice delirdi. Buraya geri dönmek için çabalaması yetmiyor, bir de beni etkisi altına almaya çalışma cüretini kendinde buluyor. Muhtemelen üstesinden gelebileceği vaadiyle para koparmaya çalışan bir kadındır. Bana ne söyleyeceğini bilmiyorum ve duymak da, kendisini görmek de istemiyorum. Elinize bir kâğıt kalem alın ve lütfen benim söyleyeceklerimi Céline'e yazın."

Böylece bana bir ret mektubu yazdırdı ve posta kutusuna bıraktım. Ertesi gün Céline çıkageldi. İçeri aldım ve daha sonra Bay Proust'un karşısında bağırarak şunları söyledi:

"Size bu ayartıcı tipi yeterince tanımadığınızı söylemiştim!

Bakın, efendim! Bana bu mektubu yazma yüzü bulmuş!"

'Ayartıcı tip' elbette bendim. Bay Proust cevapladı:

"Sus artık Céline. O mektubu yazdıran bendim. Ve fikirlerimi değiştirecek olan da sen değilsin. Bu kadınla bir ilişki yaşayacağımı düşünüyorsan, delirmişsin."

Sinirden deliye dönmüş vaziyette evi terk etti.

Ertesi gün yanında bir kadınla mutfak kapısının önüne geldi. Akşam vaktiydi, yani içeri girebileceğini bildiği saatlerdi:

"Beyefendiyle görüşebilir miyim?"

Onu odaya geçirip geri döndüm. Bay Proust'un odasına girmeden önce yanındaki kadına dönüp şunları söyledi:

"Sen burada kal, beni bekle."

Biraz vakit geçti. Birden Bay Proust zili çaldı. Gittim. İçeride Céline çok sinirliydi, Bay Proust'un ise beti benzi atmış durumdaydı:

"Céleste, anladığım kadarıyla mutfakta bir hanımefendi var. Onun yanına inip birazdan Céline'in de kendisinin yanına geleceğini bildirir misin? Gittiklerinden sonra kapıyı kilitlediğinden emin ol. Sonra yanıma gel."

Beni gördüğünde Céline çoktan bağırmaya başlamıştı. Ben odadan çıkarken, "Görüyor musunuz şu ayartıcı kadını? Tam bir servet avcısı!" seslerini duydum. Bunun üzerine Bay Proust âniden ayağa kalkıp bağırmaya başladı, onu sadece o zaman o durumda gördüm:

"Buradan ayrılmak mı istiyorsunuz? Duyuyor musunuz beni Céline? Bu sefer ilelebet sizi kapının dışına çıkarıyorum. Çıkın ve asla geri gelmeyin, kilere girmenizi bile yasaklıyorum! Gidin! Hatta büyük merdivenleri kullanın, en kısa yol orası! Bitmiştir!"

Onu bu kadar sinirli görmek Céline'i çok etkilemiş olacak ki derhal itaat etti. Büyük apartman kapısının çarptığını duyduk fakat Bay Proust yine de emin olmak istedi:

"Şimdi gidin bakın, gittiğinden emin olun."

Ortalık sakinleştiğinde neler olduğunu anlattı:

"İnanın bana Céleste, hem kendisinin hem kapıcıların kafasını beni bu evden atmak istemeniz düşüncesiyle doldurmuş. Bu kapıdan içeri bir daha asla giremeyecek. Artık tamamen tek başına kaldığıyla övünebilir, bir daha onun yüzünü görmek istemiyorum. Hepsi bu da değil, o kadını neden buraya getirdiğini biliyor musunuz? Sizi dövmeye yardımcı olsun diye getirmiş! İçeri girer girmez bana: 'Sizi uyarıyorum efendim, yanımda birini getirdim, Céleste'ciğinizi buradan döverek çıkaracağız!' dedi. Bu yüzden zili çaldım, size zarar vermesinden korktum. Fakat müsterih olun, böylesi bir durum bir daha yaşanmayacak."

Kızgın hissettim. Kızgındım da. Şaşkına dönmüştüm, yargısız infaza giden bir çocuk gibiydim. Her zaman kendimi herkesten geri çekmeye özen göstermiştim, kimseye karşı ne bir şey söylemiş ne de yapmıştım; Céline'e bile eve geldiği vakit hoşgörüyle yaklaşmıştım. Bütün gece bu olay aklımdan çıkmadı. Céline bana karşı nasıl bu kadar art niyet besleyebilir anlayamamıştım. Bay Proust'u o şekilde gördüğüm an da aklımdan çıkmıyordu, benim yüzümden bütün bunları çekmek zorunda kaldığını düşündüm. Ertesi gün hâlâ çok yoğun duygular içerisindeydim, onunla konuştum. Daha doğrusu, kendi açımdan hâlâ çok sinirli olduğum için; o gün şaşkınlıktan kendimi savunma fırsatı bulamadığımı, ama Céline tekrar kapıyı bu tür fikirlerle çalarsa onu kirli çamaşır sepeti gibi merdivenlerden aşağı fırlatacağımı söylemiştim. Daha sonrasında da, hatırladığım kadarıyla, bu tür tuzakların içine alet olmuş olmaktan ne kadar iğrendiğimi söylemiştim. O kadar dolmuştum ki, şu sözlerle konuşmamı bitirmiştim:

"Her neyse, bu tür durumlara benim yüzümden düşmenizdense burayı terk etmeyi tercih ederim. Ne buraya gelmeyi, ne de bu hayatı yaşamayı kendim seçtim. Kocamın ailesindeki herkes kendi işlerini kurmuş. Kendisi ise aynısını yapabilmek için işe evlenmekle başladı. Burada iyi hissediyorum, size yar-

dım etmekten mutluyum ama başka bir çıkar yol göremiyorum. Çok iyi biliyorsunuz ki ne onun ne de Nicolas'nın yerini kaplıyorum burada. Eğer işler bu şekilde gidecekse ben gideyim, Céline'i geri çağırın, en iyisi bu."

Bana hastalığını ve yalnızlığını bir kez daha hatırlatan o büyük kibarlığıyla konuşmamı bitirmemi beklemişti. Céline konusunun tamamen kapandığını, bir daha onun hakkında hiçbir şey duymak istemediğini belirtti.

Bu durum, Cottin ailesinin verdiği hizmetin sonu oldu. Daha sonra Nicolas'yı yalnızca bir defa gördük. Ordudan Bay Proust'a bir mektup yazmıştı, bir de asker üniformalı fotoğrafını göndermişti. Mektubunda: "Burada çok iyiyim, General Joffre'un aşçısıyım," yazmış olduğunu hatırlıyorum. "Bütün subaylar yaptığım yemeklerden çok memnun, gördüğünüz üzere ben çok iyiyim." Fakat Bay Proust mektubu okuduktan sonra bana şunları söyleme gereği duymuştu:

"Ah Céleste, nasıl da zayıflamış. Porto veya Madeira sosu hazırlamak yerine onları kendisi içmeli; görün bakın o zaman nasıl kilo alacak."

Nicolas bir gün asker iznine çıkmıştı. Bir kuş kadar zayıf ve bir limon gibi sapsarıydı. Zar zor tanımıştım. Céline'in söylediklerinden olsa gerek, onun da bana karşı tavrı değişmişti. Selam bile vermemişti, yalnızca kibar bir biçimde 'Bay Marcel'i görüp göremeyeceğini sormuştu. Bay Proust uyanıktı ve hemen odasına kabul etti. Sonradan bana anlattığına göre Nicolas, çok hasta olduğundan şikâyet etmiş ve onunla alâkadar olması konusunda yalvarmıştı. Bay Proust onu büyük bir kardiyoloji uzmanı olan Doktor Netter'a yönlendirmişti. Muayeneden sonra Doktor Netter, Bay Proust'a bir mektup yazarak, Nicolas'nın maalesef kurtarılamayacak durumda olduğunu bildirmişti. Aynı gün Bay Proust bana şunları söyledi:

"Peki siz ne istiyorsunuz Céleste? Nicolas benim gibi sakin bir hayata ihtiyacı olduğu için burada çok güzel geçinip giden bir adamdı, rahatsızlığa dayanamazdı. Fakat size daha önce de

söylediğim gibi, insanları kendilerine rağmen mutlu edemeyiz. İşte Céline'i görüyoruz..."

Céline'i de Haussmann Bulvarı'nda yalnızca bir kez daha gördük, Nicolas hastanedeyken. Bir gün ağlayarak geldi ve kocasının çok üşüdüğünü, Bay Proust'un bir battaniye verip veremeyeceğini sordu. Nitekim onlara götürmem için bana yıllardır kullanmadığı ve ailesinin evinde genç bir adamken ona âşık olan kızlardan biri olan Marie'nin hediyesi, kırmızı saten bir yorgan verdi. Zamanında Marie bu yorganı kendi elleriyle yapıp Bay Proust'a göndermişti.

Céline ve Nicolas, Haussmann Bulvarı'ndan sonsuza dek gitmişlerdi, Ernest ise Cabourg dönüşünün neredeyse hemen ardından ayrılmıştı. Bay Proust'un kendini işine adadığı ıssız hayatı başlamıştı. Tabii benimle birlikte. Sekiz sene boyunca, yani hayatının sonuna kadar, hiçbir sıkıntı olmadı.

Onun birkaç kez farklı yerlere taşındığı söyleniyor; Nice'e, Venedik'e... Hatta savaşın bir döneminde, Paris ağır bir şekilde bombalanırken, onu Cabourg'a veya annesinin eski bir arkadaşı olan Bayan Catusse'ün yanına, Fransız Rivierası'na götürdüğüm iddia ediliyor. Bu da yanlış. Bazen tatile çıkıp bir şehir, bir manzara, bir tablo, bir kilise görmek istediği oluyordu, tıpkı Cabourg'da olduğu gibi bana İngiltere'deki büyük med-cezirleri göstermekten söz ediyordu. Fakat bu konuşmalar hep şu şekilde sonlanıyordu:

"Kitabımı bitirdiğimde sevgili Céleste, gideceğiz, ne kadar büyüleyici olduğunu göreceksin."

Kitabını bitirmek için hesapladığı kadar süre gerekiyordu. Ve 1914'ün ağustos ayından itibaren bu fikre her zamankinden daha çok yoğunlaşmıştı.

Bütün bağlantılarını koparmıştı. Yılsonundan önce, telefon hattını da kapatmaya karar vermişti. Dışarıdan yapılan yorumlara göre maddi durumu darmadağın bir hâl aldığı için böylesini istemişti. Fakat öyle değildi. Kesin olan tek şey şuy-

du; bu durum onun lüks harcamalarına hiç engel olmamıştı. Gerçek sebebi, kendisi talep etmediği sürece rahatsız edilmek istememesiydi. Kendisini giriş çıkışların, hatta bütün ilişkilerinin bir nevi efendisi yapmıştı.

Tek gayesi yazılarını yazarken sakin kalabilmekti. Bunun için de yalnız kalmaya ihtiyacı vardı. Bu maksatla, beni de kendi hayatına uygun olarak şekillendirdi. Tıpkı yürümeyi öğrenen çocuklar gibi, bana adım adım nasıl hizmet edeceğimi öğretti.

Bugün beni hâlen şaşırtan şey kendimi hiç hazırlamadığım bir hayata ne kadar çabuk uyum sağlamış olduğumdur. Bütün çocukluğum kırsal kesimin özgürlüğü içinde ve annemin ilgisiyle geçmişti. Neredeyse tavuklarla yatar, horozlarla uyanırdık. Sonradansa tıpkı Bay Proust gibi ben de gece yaşamaya başlamıştım, hiç alışık olmadığım hâlde. Yalnızca onun düzeniyle yaşamadım, aynı zamanda haftanın yedi günü, yirmi dört saat, onun için yaşadım. *Mahpus* adlı kitabı hakkında hiçbir fikrim olmasa da başlığı hak etmiş olmalıydım.

Diğerlerinin 'ıssız hayatımızın ilk pazarı' olarak nitelendirdiği zamandan bir kesit hatırlıyorum. O gün, âyin için giyinip hazırlanmıştım. Aslında çok gülünç, zira âyin her gündü ve ben Haussmann Bulvarı'nda bütün gün âyin için hazırlanmış vaziyette oturmuştum. Aslında diğerlerinden farklı olmayan bir gündü, ne zaman olduğunu hatırlamıyorum ama Bay Proust'la olduğumu düşünürsek kesinlikle akşam vakti olmalıydı ve kesinlikle âyin saati değildi, bana ailem ve çocukluğum hakkında sorular sormuştu. Tam olarak hatırlamıyorum ama şöyle söylemiştim:

"İşler nasıl yürüyor, görüyorsunuz efendim. Evinizdeyim, benden istediğiniz işler dışında dışarı çıkmıyorum, hiçbir yere gitmiyorum. Beni annem yetiştirdi, her pazar günü âyine gitmem gerektiğini öğretti. Ama buradayken gitmek bir yana, düşüncesi bile çok nadir aklıma geliyor."

Bunları bütün aksiliğimle, küçük bir çocuk edasıyla söyle-

miştim. Muazzam bir sakinlikle beni yattığı yerden dinledi ve cevap verdi:

"Céleste, âyine gitmekten daha kutsal ve daha önemli bir şey yaptığınızın farkında mısınız? Vaktinizi bir hastaya ayırıyorsunuz. Hiç şüphesiz daha iyi bir iş bu."

Söylediği doğruydu. Onu suçlamadan az da olsa şikâyette bulunabildiğim tek an bu olmuştu.

Hizmetine başladığım ilk zamanları düşündüğümde, ona yalnız başıma hizmet ettiğim dönemlerde demek istiyorum, şöyle bir tespitim olmuştu: Nicolas'yla benim aramda bir fark vardı. Nicolas'nın hizmet anlayışı çok otomatikti. Çünkü o, hizmet etmeye mecbur hissediyordu. Bense gelip gidiyordum, her şeyi yapıyordum, bazen kahve bazen temizlik bazen telefonlara bakmak, bazen de mektupları götürmek, çarşafları ısıtmak, sıcak su torbası hazırlamak, Bay Proust'un gazetelerini ve kenara ayırdığı kâğıtları düzenlemek, odasındaki şömineyi yakmak, ayak banyosu için su hazırlamak gibi özel işler. Tüm bunları neşeyle, daldan dala uçan bir kuş edasıyla yapıyordum. Yorgunluktan mahvolduğum günler oluyordu fakat bunu bir âyinden farklı görmeyerek bir an bile sıkılmıyordum. Bir yandan bir nota kâğıdı gibi düzenli bir hayat, öte yandan bazen bir hareketinin veya konuşmasının etkileyiciliğiyle ve planladığı şekilde işlerini yapmış olmanın verdiği memnuniyetle, hiç beklenmedik bir şekle bürünüyordu. Belki de bu işi hiçbir zaman bir mecburiyet olarak görmediğim için çok rahat hissediyordum. Sekiz sene boyunca bir kez bile soru işareti olmadı. Ne Bay Proust'ta ne de bende. Odilon savaştan döndükten sonra bana: "Seni burada bulacağımı kim bilebilirdi!" dedi. Bunu söyleyerek aslında ne denli mutlu olduğumu anladığını belli etmişti.

Hemencecik bu düzene alıştığımı söyledim. Düzen dediğim, yaşadığı ve bence başka kimsenin yaşayamayacağı hayatının emsalsiz dönemiydi. Öyle bir dönem ki her gün belirli olan işler dışında hiçbir saat kavramı yoktu, geri kalan her şey

işlerine yoğunlaşmasına, eseri için duyduğu endişeye ve ilgiye, canının o an ne istediğine, bir akşam vaktinden ne denli keyif aldığına, bir ziyaretçiye veya hastalığı ve hassasiyetinden dolayı çektiği yorgunluğa bağlı olarak değişiyordu.

Başlarda, alışkanlıktan olsa gerek, erken kalkmaya devam ediyordum, çünkü zaten geceleri çok geç saate kadar ayakta kalmıyordum. Gece yarısı veya en geç saat bir civarı bana gidip dinlenmemi söylüyordu. Odama çekilmeden önce, Nicolas'dan öğrendiğim, yapmam gereken işleri yapıyordum. Yatağının yanındaki gümüş tepsiyi kaldırıyordum, onun yerine belki gece başucundaki elektrikli çaydanlığı kullanıp kendine bitki çayı yapmak ister diye, üstünde bir şişe su, ıhlamur çiçeği, küçük bir fincan ve şeker kâsesi olan verniklenmiş bir tepsi bırakıyordum. Gerçi sekiz sene boyunca bir kez bile gece kendine çay hazırladığını görmemiştim, hatta bütün gece boyunca sudan bir yudum bile içmiyordu.

O çaydanlık, birkaç kazaya sebep olmuştu. Çalıştırmak için bir duy gerekiyordu. Elinde üç tane duy bulunduruyordu, diğer ikisi zil ve başucu lambası içindi. Birkaç kez, muhtemelen işiyle alâkadar olduğundan, kafa dağınıklığıyla çaydanlığı çalıştırıp unutmuştu. Sonra âniden içinde su kalmamış çaydanlığın yanık kokusunu duymuştu. Yoğun kokulara hiç bağışıklığı olmayan biriydi elbette. Panik havası oluşmuştu, koşarak gitmiştim. Her defasında bir vidayı veya kulbu tamir ederek sorunu pratik bir şekilde çözüyordum, halledemediğimde ise Bienfaisance Sokağı'nın sonundaki Morse'a götürüp veriyordum.

Sonuç olarak, bu tür kazalar dışında, genelde geceleyin her şeyi kontrol ettikten sonra odama çekiliyordum. Fakat o dönemde, iyi geceler dileyip odama çekildikten iki dakika veya bazen bir saat sonra zil çalıyordu. Saatin kaç olduğuna bağlı olarak, bazen giyinik olmuyordum. Böyle durumlarda üstüme sabahlığımı giyip, saçlarımı arkaya atarak yanına gidiyordum. Bana şöyle diyordu:

"Sevgili Céleste, uyuyor muydunuz? Çok özür dilerim."

Aslında tabii ki uyuduğumu biliyordu; fakat öyle bir nezaketle konuşuyordu ki, ben de şöyle diyordum:

"Önemli değil, efendim. Her çağırdığınızda gelmekten son derece memnunum."

Söylediklerimde samimiydim. Bu durumlarda, Nicolas'nın orada olduğu zamanlar, verdiği tepkileri hatırlıyordum. Çalan zile söylenerek: "Daha yeni ayrıldım. Ne istiyor?" derdi. Bense zorunluluk olarak görmüyordum. Ve büyük ihtimalle ileride ben odasına girince yüzünde belirecek olan gülümsemenin, bana duyduğu güvenin ve yakınlığın sebebi de buydu.

Bazen beni, uyumadan evvel yapılması gereken her şeyin yapıldığından emin olmam için uyarıyordu. Bazen de düşündüğü konuyu benimle görüşmek için bir süre yanında tutuyordu:

"Sevgili Céleste, size tam aksini söylediğimi biliyorum lâkin yarın dışarıya çıkabilir miyim bilemiyorum. Aslında görüşmek istediğim biri var ama önce kendimde o gücü bulursam elbette."

Kim olduğunu ve neden görüşmek istediğini açıkladıktan sonra, beni gönderiyordu:

"Yarın duruma göre bakarız. Belki sizden aramanızı ve uygun olup olmadığını sormanızı rica ederim."

Veya telefon görüşmesini o uyanmadan önce yapmamı istiyordu. Hatta bazen odasına geri dönmek zorunda kalıyordum, kahve saatini değiştirmiş oluyordu:

"Sevgili Céleste'im, yarın belki sizden kahvemi biraz daha erken saatte isteyebilirim."

Neredeyse her zaman 'belki' diyordu. Ve gecenin geri kalanında veya ertesi gün uyandığında aramamaya, gitmemeye ve akşam altıdan hatta sekizden önce kahvesi için zili çalmamaya karar veriyordu. Ben giyinik ve hazır biçimde bekliyordum, gerekirse kahveyi bir kez daha yapıyordum.

Beklerken vakit geçirmek için dantel işliyordum. Bir gün

bana boş zamanlarımda evde ne yaptığımı sordu, ben de dantel işlediğimi söyledim. Bana: "Ama Céleste, bir şeyler okumalısın!" dedi. Hatta bana 'Üç Silahşörler'i önerdiğini hatırlıyorum. Okumuştum ve çok etkilenmiştim. Akşamları kitap hakkında birkaç kez konuştuk. Ben basitçe ve safça şöyle şeyler söylüyordum:

"Efendim, bu Milady denen kadın, nasıl oluyor da her defasında bir yolunu bulup etrafındakileri kandırabiliyor?"

Hem çok şaşırmış hem de çok hoşnut bakarak gülümsemişti:

"Haklısın, çok doğru Céleste."

Daha sonra Balzac'ın romanlarını okumamı önerdi:

"Ne kadar güzel olduklarını göreceksiniz, sonrasında onları da konuşuruz."

Ben genç bir kız olarak dikişi tercih ediyordum. Tanrı biliyor ya, kitap okumuş olsaydım o gecelerde neler konuşabilirdik, neler paylaşabilirdik, bunun pişmanlığı aklımdan hiç çıkmadı.

Zamanla, konuşmalarımızı birer alışkanlık hâline getirmiştik. Zaten ondan sonra da saat kavramımı tamamen kaybettim. Neredeyse eskiden yatağa girdiğim saatte artık uyanıyordum, tek değişmeyen şey kahve saatiydi. Yani, genelde öğlen birden veya ikiden önce kalkmıyordum artık. Ve uyanıp da yapılmış olması gereken bir şey hakkında benimle konuştuğunda, gayet normal bir şekilde şöyle söylüyordum:

"Ama efendim, dün akşam demiştiniz ki..."

Ve tabii 'dün akşam' dediğim, konuyu konuştuğumuz aynı günün sabahı, saat sekiz dokuz civarı oluyordu.

En basit şeyler bile karmakarışık, tepetaklak bir hâle gelmişti. Örneğin, odasını yalnızca o orada değilken temizleyebiliyordum; nadiren çıktığı ve bu da akşam saat ondan önce olmadığı için, temizliği neredeyse hep geceleri yapıyordum. Dairenin pencerelerini bile yalnızca geceleyin açıyordum.

Mutfakta ve odamdayken, uyandığım zaman gündüz ol-

duğunu görebiliyordum. Dairenin geri kalan hiçbir yerine gün ışığı girmiyordu, perdeler her zaman sıkıca kapalıydı. Mantar kaplı odaysa, kapalı panjurları ve oldukça kalın geniş mavi perdeleriyle âdeta korunuyor gibiydi. Üstelik panjurla perde arasında da dışarıdaki sesi engelleyen çift katlı cam vardı; caddeden geçen tramvay bile duyulmuyordu. Sürekli elektrikleri yakarak, dâimî bir gecede yaşıyor gibiydik.

Bugün anlıyorum ki Bay Proust'un araştırmaları, eserleri için yaptığı fedakârlıkları; kendisini bulabilmek için zamanın ötesine geçmekti. Zaman kavramı kalmadığında sessizlik geldi. Bu kez sessizliğe ihtiyacı vardı, sadece duymak istediği sesleri duydu; kitaplarındaki sesleri. O zamanlar bunun üzerinde çok fazla durmamıştım. Fakat şu an, geceleri düşüncelere dalıp uyuyamadığımda, ben odasından çıktıktan sonraki hâlini net bir şekilde görüyorum. Yalnız başına, dışarıda gün ışığı olmasına rağmen kendine ait gecesinde, notları üstünde çalışırken... Sonunu aklıma bile getirmeden yanındaymışım gibi görüyorum. Ve onu içten içe bitirse de, bu yalnızlığı ve sessizliği kendisinin seçtiğini biliyorum. Fakat sonra, Profesör Robert Proust'un bana söyledikleri aklıma geliyor: "Kardeşim, diğer herkes gibi bir hayat yaşamayı kabullenseydi, çok daha uzun yaşayabilirdi. Ama bunu kendisi istedi, eserleri için kendisi istedi; bize yalnızca boyun eğmek düştü." Ve her şeyden öte, Bay Proust'un sesi kulaklarımdan gitmiyor:

"Çok yorgunum sevgili Céleste, çok. Ama böyle olması gerekiyor..."

Hastalığın Pençesinde

Anladığım kadarıyla bugün bile Bay Proust'un, hastalığını büyük bir keyifle abartan ve hatta aslında astımlı olmayan bir zırdeli veya en azından azıcık da olsa deli olduğunu düşünenler var. Öyle ki yalnızca hayalî bir hastalığı da yokmuş, aynı zamanda bu hastalığı kendini acındırmak için kullanmış... Dahası, söylenenlerden bir tanesi; çocukluğunda, erkek kardeşi Robert'in doğumundan sonra kıskançlıktan delirmesine sebep olacak kadar büyük bir aşk beslediği annesinin, bu durumla bağlantılı olduğunu iddia edecek kadar acı. Önceleri çocukluğun verdiği o masum garezle, annesinin dikkatini çekmek için, sonra da bu role kendini çok kaptırıp tüm dünyanın ilgisini üstüne çekmek için astım durumunu kendi kendine uydurduğu nadir de olsa söyleniyordu.

Bunlar yalnızca gülünç şeyler. Yalan bile demiyorum, o zaman bu söylentiler amacına ulaşmış olur. Kendilerini ilginç kılmaya çalışan insanların çıkardığı söylentiler sadece. Bu gülünç düşünceleri üreten birisinin bunları hafızasından atması için benim gibi Cabourg dönüşü girdiği krizi, ölü gibi solgun hâlini, umutsuzca nefes almaya çabalayışını, iki büklüm oluşunu görmesi yeterliydi.

Bir daha öylesi ağır bir krizle karşılaşmadım. Belki de bir daha Paris'ten hiç ayrılmadığımız içindir. Muhtemelen Cabourg'a bir kez daha gitseydik, dönüş yolunda saman toplama vaktinde Mézidon'dan geçerken yine aynı krize girecekti.

Dahası, çoğunlukla etkileri saman nezlesine benzediği için mevsim değişikliklerinden de kötü etkilendiği söylenmişti. Belki de ben onu tanımadan önceydi bu durum. Çünkü ben yanında olduğum zamanlarda böyle bir şeyi ne ben fark ettim,

ne de kendisi belirtti. Sadece bazen: "Çiçeklerin polenleri kötü etkiliyor beni," dediğini hatırlıyorum.

Özellikle bahar aylarında çok daha şiddetli krizlere girdiğini hiç hatırlamıyorum. Mektuplarından birinde, sanırım yazar Jean-Louis Vaudoyer'ye gönderdiğinde, şöyle yazmıştı: "Krizlerimin ne zaman geleceği, ne zaman biteceği hiçbir zaman belli olmuyor." Gerçekten de öyleydi.

Kesin olan tek şey, 1914 senesinin eylül ayından itibaren, Paris'ten hiç ayrılmayıp belli bir sebeple buluşması gerektiği arkadaşlarını ziyaret etmek dışında kendini Haussmann Bulvarı'na kapattığından beri, bir daha o tür ölümcül şiddette bir kriz geçirdiğine tanık olmadığım. Kendisi de zaten şöyle derdi:

"Céleste, bu münzevi hayatı yaşamaya başladığımdan beri çok daha az kriz geçiriyorum."

Hastalığının ne zaman, nasıl başladığını sorduğumda ise şöyle anlatmıştı:

"Kimse tam olarak ne olduğunu söyleyemiyordu, harika bir doktor olan babam bile. Tam olarak hatırladığım tek şey çocukken geçirdiğim ilk kriz, Champs-Elysées Bahçeleri'nde oynarken olmuştu."

Bazen o dönemlerden konuşurken bana şöyle söylüyordu:

"Şimdi o zamanlara kıyasla yine iyi hâlimi görüyorsunuz. Tahmin bile edemezsiniz o zamanları. Ailem dehşete düşüyordu beni öyle gördükçe. Annemle babamın bütün gece yatağımın başında öleceğimi düşünerek durdukları oluyordu. Tıpkı Cabourg'dan dönerken sizin hissettiğiniz gibi."

Bir defasında da bana şu anısını anlattığını hatırlıyorum:

"O gecelerden birinde, babam çalışma odasındaki bütün büyük tıp ansiklopedilerini getirip dik durup nefes alabilmem için yastığımın altına koymak zorunda kalmıştı. Boğulur gibiydim, nefes alamıyordum. Hiçbir şey işe yaramayınca meslektaşlarından birini derhal yanıma çağırmıştı. Fakat o da morfin vererek beni sakinleştirmek dışında hiçbir şey yapa-

mamıştı. Her hâlükârda krizim daha da fenalaşmıştı.

Bunları anlatırken lafını koca bir kahkahayla böldüğünü hatırlıyorum. Sonra bana dönüp devam etmişti:

"Sevgili Céleste, ah bir bilseniz, aslında o morfin o gün işe yaramadığı için o kadar minnettarım ki. Çünkü astımım hiçbir zaman geçmedi ve o gün o iğne işe yaramış olsaydı, düşünsenize her krizde daha güçsüz hâle gelecektim, hep morfine ihtiyaç duyacaktım. Belki de bugün bir müptela olacaktım. Ne korkunç olurdu! Hiç işe yaramayan o arkadaşım gibi, bir insan müsveddesine dönüşürdüm."

O gün o arkadaşının ismini söylememiş olsa da, sonradan eski okul arkadaşı olan Jacques Bizet olduğunu fark etmiştim. Zaten daha sonra kendini vurarak intihar etmişti.

Her ne kadar daha az kriz geçirse de, son sekiz senesi boyunca onu gören ve her gün yeni bir krizin gelebileceği korkusuyla yaşayan hasta bir adam olduğunu bilen biri olarak, anlattığı şeyler bana makûl geliyordu. Öyle ki, çok ağır krizlerine şahit olmamış olsam da çektiği acıyı sürekli görüyordum.

Takdire şayan olan şey ise acı içinde kıvranırken bile takındığı tavrıydı. Dudaklarından bir kez bile bir şikâyet, duruma karşı bir isyan sözcüğü dökülmemişti. Hatta yalnızca şikâyet etmemesiyle kalmıyor, aynı zamanda kendisine acınmasını da katî bir şekilde reddediyordu. Bu gibi durumlarda kafasında yalnızca tek bir düşünce oluyordu: "Beni rahat bırakın, yalnız bırakın çektiğim acıyla." Beni çağırıyorsa bile, şunları söylemek için oluyordu ve sorgusuz sualsiz uyguluyordum:

"Céleste, iyi hissetmiyorum. Konuşamayacağım, tek ihtiyacım olan şey sessizlik. Bana tozumu ve mumu getirin, sonra da lütfen beni yalnız bırakın."

Bu kadardı.

Kriz çok uzun ve acılı geçerse, kan ter içinde kalıyordu; dolayısıyla bütün o yorgunluğunun arasında bir ürperti geliyordu. İşte o ürpertiyi önlemek için de beni çağırıp, sıcak su torbasını yenilememi ve bacaklarına sadece o amaç için kul-

landığı kürkle süslenmiş eski bir paltoyu örtmemi istiyordu. Ona benzer, vizon ve samur kürkünden yapılma, sadece soğuk havalarda dışarı çıkacağı zaman üzerine aldığı bir palto daha vardı. Eski olan palto, tıpkı annesinin eskiden bizzat diktiği siyah beyaz ekoseli, çok şık ama artık yalnızca evin içinde sabahlık olarak kullandığı palto gibi, her daim yatağın ayakucundaki bakır askılıkta duruyordu. O palto dışında bir sabahlığı olmadığından, yalnız başına olup yatağından kalkması ve odanın içinde dolaşması gerektiğinde veya giyinmeden önce odasına kuaförü geldiğinde, yatakta giydiği kıyafetlerin üstüne o paltoyu geçiriyor, altına da terliklerini giyiyordu.

Seneler boyu, hem onun hem de bazen benim tek hareket alanımız olan odası hakkında da konuşmak istiyorum. Daha sonra taşındığımızda bile, her şeyi olduğu gibi koruyabilmek için elinden geleni yapmıştı. Etrafı alışkın olduğu eşyalarla çevrili olmalıydı. O eşyalara o kadar alışkındı ki, bir tanesinden ayrılmak zorunda kalsa onun için büyük bir yıkım olurdu.

Odanın çok geniş ve dört metrelik bir yüksekliği olduğunu, her daim panjurlarla ve mavi saten perdelerle kapalı, çift katlı çok geniş pencereleri olduğunu önceden söylemiştim. Duvarları ve tavanı kaplayan geniş mantar levhalar, bu sessizliği perçinliyordu.

İçeri girildiğinde, mantar levhalar sayılmazsa, hâkim olan renk maviydi; perdelerin mavisi elbette. Tavanda, Bay Proust yokken girip temizlik yaptığım veya içeriye bir ziyaretçi girdiği zamanlar dışında asla yanmayan, bir kadeh gibi kenarları olan ve pek çok yerden açılıp kapatılabilen büyükçe bir avize vardı. Beyaz mermerle çevrelenmiş kocaman şöminenin üstünde ise ortadaki tunç saatle orantılı duracak şekilde iki mavi şamdan duruyordu. Şamdanlar artık kullanılmıyordu. Önceden söylediğim gibi odadaki tek ışık kaynağı, bir masa lambası gibi olan, yüzünün yarısını gölgede bırakacak şekil-

de yalnızca vücudunun bir kısmını aydınlatmaya yeten yeşil, büzgülü kumaştan yapılma, beyaz ipek işlenmiş ve üstünde ufak bir açma kapama düğmesi olan başucu lambasıydı.

Odanın, hem kendi eşyalarının hem de ailesinin ölümünden sonra amcası Weil'den miras kalan, Robert'le bölüştüğü eşyaların sığacağı kadar geniş olması önemliydi. Her ne kadar büyük bir cömertlikle çoğunu erkek kardeşine bırakmış olsa da, daire hâlâ eşyayla dolup taşıyordu. Hiç kullanılmayan yemek odası, 1906 senesinden beri üç büyük yığın hâlinde Bailly'den ısmarlanmış olan eşyalarla doluydu. Sadece büyük salon ve oturma odasındaki eşyalar düzenliydi.

Odanın iki penceresinin arasında, bütün duvarı kaplayacak şekilde, gül ağacından yapılma ve vitriniyle uyum içinde tunç işlemeleri bulunan eski bir aynalı dolap vardı. Dolabın önünde ise annesinden kalan büyük bir piyano duruyordu. Nadiren de olsa Bay Proust, bazen de besteci arkadaşı Reynaldo Hahn, piyanoyu kullanırdı. Bu piyano dolaba neredeyse yapışıktı, dolayısıyla dolap hiç açılmazdı. Dolabın anahtarı çekmecedeydi, Bay Proust kullanmayı yasaklamıştı. Hatta ölümünden sonra ben açana kadar o dolap asla açılmadı. Yalnızca bir iki çarşaf, eskiden annesine ait olan birkaç parça eşya ve bir de Valenciennes dantelinden[3] kenarları olan ve J.P. işlenmiş mendillerin olduğu bir kutu bulmuştum. Trois Quartiers'den özel olarak alınmıştı fakat kutunun kurdelesi bile açılmamıştı.

Piyanonun solunda, pencerelere bakan tarafta, kitaplarla dolu olan meşe ağacından bir masa, yine pencerelere dönük olan soldaki duvarda ise, üzerinde şamdanlar ve saat bulunan şömine vardı. Sağdaki duvarda, büyük salona bakan iki tane yüksek kapı bulunuyordu. Pencereye yakın olan kapı, normalde odaya girilen kapıydı; diğeri ise her daim kapalıydı. O kapı asla kullanılmazdı. Üstelik tıpkı meşe ağacından yapılmış

3 Fransa'nın Valenciennes şehrine özgü bir tür ince dantel.

masa gibi kitaplarla dolu iki tane kitaplıkla kapının önü kapatılmıştı. Duvarın karşısında, kullanılan kapının sol tarafında, üstünde özellikle erkek kardeşinin ve çocuklarının fotoğraflarının olduğu küçük, güzel bir Çin şifonyeri vardı; onun çekmecelerinde de parasını ve banka dekontlarını saklıyordu. Dışarı çıkacağı zaman genellikle ihtiyacı olan parayı oradan alıp ona uzatmamı istiyordu. O küçük şifonyerin yanında, üstünde İsa'nın küçüklüğüne ait, üzümlerden yapılmış bir taç taktığı küçük bir heykeli ve bu heykeli çevreleyen tırtıklı beyaz bir mermer olan, gardıropla uyumlu, gül ağacından yapılma çekmeceli bir dolap daha vardı. Bir de tavana kadar uzanan bir ayna vardı. Şifonyerin üstünde ayrıca otuz iki tane suni deri kaplı not defteri duruyordu; bunlar eserinin ilk taslaklarıydı, her daim orada tutuyordu. Her türlü hatıra ve fotoğraf, yıllar boyunca o çekmecelerde birikmişti.

Son olarak da, bahsettiğim kitaplıkların ön tarafında, üstünde annesinin baş harfleri J.P. (Jeanne Proust) işlenmiş, Boulle tarzı bir çalışma masası vardı. Yatağın dayalı olduğu duvar, daima kapalı olan çift kanatlı kapının yanındaydı. Hemen köşenin yanındaysa koridora açılan tek kanatlı kapı bulunuyordu; buradan da özel olarak döşenmiş büyük kıyafet odasına geçebiliyordu. Prensip olarak o oda yalnızca ona aitti, o kapıdan kimse geçemezdi. Zaman geçtikçe ben de kullanmaya başladım; fakat bunu ondan asla ben istememiştim. Her zaman olduğu gibi kararı veren yine kendisi olmuştu:

"Küçük kapıdan geçebilirsiniz, Céleste."

Bunun anlamı, odasına girdiğim an yatağının ayakucu ile annesinden kalan çalışma masasının arasından geçmem demekti. Yatağının dayalı olduğu duvar pencerenin tam karşısındaki duvardı. Yatak da karşısında uzunlamasına duruyordu.

Çarpıcı olan şey, varaklı tunçla işlenmiş tüm o büyük mobilyalar ve hem yatağının hem de şöminesinin bulunduğu köşelerdeki mobilyalar arasındaki tezattı. Güzel cilalanmış Çin

dekoru ve yatak başlığındaki beş yaprak motifi dışında her şey oldukça sadeydi. Öncelikle yatak, tüm parçalarıyla bakırdandı, kullandığı Legras tozunun kalıntılarından dolayı bazı yerleri paslıydı. Odadaki sehpaların üçü de elinin ulaşabileceği mesafedeydi. Birincisi, yontulmuş bambudan yapılma bir heykeldi, üzerinde iki tabla duruyordu; birinde kitaplarını, diğerinde sıcak su torbasını tutuyordu, tabii bir de asla yeri değişmeyen mendil yığını. İkinci olarak çift kısımlı bir başucu sehpası vardı; ondaysa işinden asla uzak kalamadığı için el yazıları, not defterleri, mürekkep şişesi, kalemlikleri, saati, başucu lambası ve hatta birkaç tane gözlük duruyordu. Üçüncü ve son sehpası ise ceviz ağacından yapılmaydı. Bu sehpa geceleri kahvesinin, su şişesinin ve ıhlamurunun bulunduğu tepsi içindi. Bunların tümü çok sadeydi ve neredeyse kocaman odada, diğer devasa mobilyalara oranla yalnızca minik bir köşelik alan kaplıyordu.

Odada, piyanonun taburesi ve yatağın yanında duran babasının Cenova kadifesinden koltuğu dışında oturacak başka yer yoktu.

Zeminse üzerinde doğuya özgü bir halıyla saf meşe ağacından parke döşeliydi. Ailesinden ona birçok güzel halı miras kalmıştı fakat bunlar diğer odalardaydı; büyük salonda yahut yemek odasında... Hatta bir tanesi girişteki kırmızı halının üstüne serilmişti. Her yaz Bay Proust'un yokluğunda yapılan hummalı temizlik bir daha yapılmamış, Cabourg dönüşünde rast geldiğimiz o çalışma, son temizlik olmuştu. Yalnızca ben, halı süpürgesiyle giriş çıkışları temizliyordum, buna izin vardı. Parkeleri cilalamam bile yasaktı, kokusunun onu rahatsız edebileceğini başlangıçta katî bir şekilde belirtmişti. Hem zaten nasıl cila yapılır onu da bilmiyordum, annem yerleri pirinç samanından yapılma bir süpürgeyle silerdi, hepsi bu.

Hastalığından dolayı sahip olduğu bu şiddetli hassasiyet neredeyse her şeyde kendini gösteriyordu.

Marthe Bibesco'nun bir kitabında yazdığına göre bir gün Bay Proust kendisiyle artık görüşmemeye başlamış, sırf çok fazla parfüm kullanma alışkanlığı olduğundan. Bu yalan yanlış bilginin ortaya nasıl çıktığını bilmiyorum ama bir gerçek vardı, o da Bay Proust'un gerçekten de doğal veya yapay hiçbir parfüme astımının dayanamadığı idi. Hatta kokuları ne kadar hafif olursa olsun, çiçeklere de dayanamıyordu. Elma ve alıç ağaçlarını görebilmek için kocamdan onu Chevreuse Vadisi'ne götürmesini istediği birkaç seferi bana Odilon şu şekilde anlatmıştı: "Bay Proust arabadan inmiyordu, ağaçları ve çiçek açan dalları uzun uzadıya seyrediyordu, sonra da benden, bir dal koparıp kendisine getirmemi istiyordu. O dalı bazen camın ardından çok uzun süre seyrediyordu, hatta bir kutunun içine koyup Haussman Bulvarı'na götürmeyi düşünüyordu. Ama onu değil eve, mutfağa bile koyamazdı; tek yapabileceği şey dışarıda merdivenlerin başında bırakmak olurdu."

Bu gezintilerinden birinin sonunda aramızda alıç ağacı hakkında şöyle bir konuşma geçtiğini ben de hatırlıyorum. Bana ne kadar çok sevdiğini söylediği sırada ben de ona kibarca ve belki de biraz dikkat dağıtmak için şöyle söylemiştim:

"Evet efendim, gerçekten de çok ama çok güzel bir bitki."

"Ne olduğunu biliyorsunuz, değil mi Céleste?"

Aynı tonda konuşmaya devam etmiştim:

"Sanırım evet, efendim. Ailemin evinin orada bir tarla vardı, çitleri alıçla çevrelenmişti. Çiçek açtıkları vakit elbette görüyordum."

"Fakat ben öylesine seviyorum ki, onlar hakkında bir makale bile yazmıştım. Hiç dikkatle incelediğinizi sanmıyorum. Merdiven boşluğunda birkaç tane olacak, Odilon'la gittiğimiz vakit getirmiştim. Lütfen gidip bakın onlara. Yakından baktığınızda hayran olacaksınız, küçücük bedenlerinde ne mucizeler barındırdıklarına şaşıracaksınız. Ben bu dünyada daha güzel hiçbir şey bilmiyorum."

Onun bu söylediklerinden sonra gitmiştim oraya. Fakat o,

bir daha hiç gidemedi.

Aslında tüm çiçeklere karşı çok büyük bir hayranlığı vardı. Onları odasında, hatta dairede bile tutamamanın ona çok acı verdiğini düşünüyordum sıklıkla. Arkadaşları da, o geleceği zaman evde çiçek olmaması gerektiğini biliyorlardı. Fakat kendisi her daim onlara çiçek gönderirdi. Sürekli olarak bana, Haussmann Bulvarı'ndaki tek alışveriş yaptığı çiçekçisi Lemaître'den çiçek ısmarlamamı söylüyordu:

"Unutma Céleste, çok güzel olmalılar."

Sonra da bazen şöyle derdi:

"Céleste, şu bayan için orkide siparişi vermenizi istiyorum. Çok pahalıdırlar, biliyorum ancak daha da güç olanı; en güzellerinden olmasını istiyorum."

Bu hediyelerle bir bakıma, kendi içindeki güzelliğe hayran kalamayışını telafi etmeye çalışıyor gibiydi.

Kokularla ilgili bir başka anımızı daha hatırlıyorum. Bir akşam çok şık bir takım elbiseyle dışarıya çıkacaktı ve ben de zarif, beyaz eldivenlerini hazırlamıştım. Neden bilmiyorum, herhâlde daha hizmetimin ilk zamanlarıydı ve henüz istediklerini çözememiştim; eldivenleri yeni yıkamıştım. Paltosunu uzattım, giydi. Çok keyifliydi, sürekli gülüyordu çünkü muhtemelen onu eğlendirecek bir noktaya değinmiştim. Her zaman olduğu gibi gümüş tepsisinden eldivenlerini alırken bir anda gülmeyi bıraktı ve irdeleyen gözlerle bana baktı.

"Bu eldivenler temizlenmiş, Céleste."

Yanlış bir şey yaptığımı düşünerek, suçu üstümden atmaya çalıştım:

"Sanmıyorum, efendim."

"Yapmayın, Céleste, bu eldivenleri yıkamışsınız. Evet mi hayır mı? Her hâlükârda temizlenmiş olduklarını biliyorum, esans kokuyorlar!"

Onu o zamanlarda da biraz olsun tanıdığım için, kendimden asla emin olamıyordum fakat yine de en ufak dikişlerine kadar koklamıştım, kokmuyorlardı. Oynadığım oyuna devam

ederek şunları söyledim:

"Sizi temin ederim efendim, hiçbir sorunları yok."

"Ben de size tekrar söylüyorum, kokuyorlar. Gidip bana başka bir çift getirin."

Diretmeyi bırakarak: "Peki efendim," dedim ve bir daha asla öyle bir hata yapmadım.

Sorun yalnızca kokular da değildi, her astım hastası gibi o da bir kriz geçirdiğinde sürekli hapşırıp burnunu silme gereği duyuyordu. Dolayısıyla önceden, yatak ucundaki küçük masada bir yığın mendil bulundurmak gerekiyordu. Burnunu bir kez sildiğinde bile o mendili direkt yere atıyordu. Haussmann Bulvarı'na yerleştiğim ilk zamanlarda, mendillerin kumaşının ne kadar kaliteli olduğunu gözümde büyütüyordum fakat sonradan bana öyle olması gerektiğini ve aksi takdirde hassas burnunun kaldıramayacağını açıklamıştı. 1914 savaşından sonra bir gün Bay Proust'un tavsiyesi üzerine kız kardeşim Marie işlerimde yardım etmeye gelmişti. Ona mendil almak için bana âdeta yalvarmıştı. Ona şöyle söyledim:

"Bon Marché'ye gidip iyilerinden seçebilirsin, hatta en iyilerinden."

Marie elinde çok zarif, dokusu çok güzel ve baş harfleri işlenmiş mendillerle geri geldi. Fakat bana tüm güzelliğine rağmen biraz fazla sert geldiler. Bay Proust'a gösterdiğimde ise şöyle söyledi:

"Bunlar işe yaramaz, Céleste. Asla kullanmayacağım, bunlarla ne istiyorsan onu yapabilirsin."

"Fakat efendim, bir kez güzelce yıkanıp ütülendikten sonra, üzerlerinden yeni olmanın verdiği rahatsızlık geçecektir."

Cevap vermedi. Mendilleri yıkadım, dikkatlice ütüledim ve bir gün diğer mendillerin arasına koydum. Eline aldıktan sonra beni yanına çağırdı:

"Céleste, size bunları kullanmayacağımı söylemiştim. Sizden bunun bir kapris olmadığını anlamanızı rica ediyorum. Yeteri kadar ince değiller. Burun deliklerim gıdıklanıyor ve

hapşırmama sebep oluyorlar ki bu da astımım için oldukça kötü bir şey. Lütfen bana bir daha bunları vermeyin, lütfen!"

Yine de bir kez daha şansımı denemek istedim. Yeniden yıkayıp ütüledim ve eskilerin arasına bıraktım. Bu kez beni direkt yanına çağırmadı, başka bir sebeple gelmemi bekledi. İçeri girdiğimde ise bir elinde mendil, diğer elinde de önceden tırnaklarını kestiği küçük bir makas vardı. Bana bakıp o kararlı yumuşak tavrıyla şöyle dedi:

"Sevgili Céleste'im, beni hiç anlamadığınızı fark ettim. Göstereceğim."

Elindeki makasla mendili kesmeye başladı. Paramparça olana kadar devam etti. Sonra da şöyle dedi:

"Şimdi anladınız mı? Céleste, aklınıza kesin olarak şunu sokun; mendiller tıpkı ayakkabılar gibi, kullanıldıkça hoş hâle gelirler. Dolayısıyla yalnızca eskilerle yetinmeliyiz."

Bazılarının iddia ettiği gibi hayalî hastalığı olsaydı veya yalnızca ilgi beklediği için böyle davransaydı, başında yüzlerce doktor ve kocaman bir ecza dolabı olurdu. Oysa sekiz sene boyunca, alıştığı ve güvendiği Doktor Bize dışında kimseyi çağırmamıştı:

"Çok iyi bir doktordur. Biraz fazla ilaç verdiği doğru ama ben ilaçları kullanıp kullanmamam gereken zamanı doktor olmasa da biliyorum."

Doktor bir aileden geldiğini ve babasının en iyi örnek olduğunu unutmamak lazım. Onu çok güldüren bir anısı vardı, birkaç kez anlatmıştı:

"Bir gün babam öğle yemeğini bitirmek üzereyken bir beyefendinin onu acil olarak görmek istediği haber verildi. Başta huzurla yemeğini bitirmek istediğini söyleyerek reddetti; hastanın bir randevu alması gerektiğini söyledi. Beyefendi usanmadan yalvarmaya devam edince, babam pes ederek muayene odasına indi. Muayene esnasında beyefendi âniden durup: 'Kaçın efendim, kendinizi kurtarın, yangın var!' diye

bağırmaya başlamış. Ve o az önce hasta olan beyefendi, başka bir şey söylemeden, bir ceylan gibi sekerek odadan çıkmış. Babam, sinir sisteminde bozukluk olduğunu hemen anlamıştı."

Gülerek anlatmaya devam etti:

"Anladınız mı, Céleste? Her zaman böyle olmuştur, babama bir telefon gelirdi ve akşam eve döndüğünde: 'Şöyle şöyle bir hasta geldi, şu şu tedaviyi uyguladım,' der, anlatırdı. Öyle ki, bir doktorun oğlu olarak yetiştiğinizde, sadece anlattıklarıyla kendiniz de âdeta bir doktor oluyorsunuz. Onunla yaşadığım zamanda bunu öğrendim. Bana neyin iyi neyin kötü geleceğini de bu yüzden gayet iyi biliyorum, inanın bana."

Muhtemelen bu sebepten ötürü tercih ettiği Doktor Bize kırlaşmış saçlarına rağmen Bay Proust'a 'üstad' diye hitap ediyordu. Doktor Bize'i, babası gibi harika bir doktor olan erkek kardeşi Robert'e borçluydu. Genel cerrahi alanındaki uzmanlığını belirtip tavsiye eden oydu; hatta çalışmalarını bir dönem birlikte yürütmüşlerdi. Fakat Bay Proust, son dönemleri dışında hiçbir zaman erkek kardeşine sağlık durumunu danışmamıştı. Hatta o dönemde de Robert'i çağırmayı kendisi değil Doktor Bize ve ben görev edinmiştik.

Aslında Doktor Bize'i neredeyse hiç dinlemiyordu ya da onu kibarca kızdırmaktan kurnaz bir haz duyuyordu. Bana şöyle anlatırdı:

"Ona: 'Doktor, bugün bana bu ilacın faydası olacağını fakat başka bir gün belki de zehirleyebileceğini söylüyorsunuz. Bunu nasıl açıklayabilirsiniz?' dedim."

Bu konuda o kadar çok eğleniyordu ki, *Mahpus* kitabında buna yer vermişti.

Olması gereken sırayı hiç takip etmiyordu, kendi isteğine göre ilaçları alıyordu. Ve anlatılanların ve düşünülenlerin aksine, ilaçlardan hiç ama hiç hazzetmediğini söyleyebilirim. Fakat her zaman ulaşabileceği mesafede, masasında olmalıydı. Buna rağmen yalnızca iki tip ilacı vardı; kafein ve fenobarbital. Bunları sık sık kullandığı iddiaları da elbette ki yanlış.

Tek kural, ihtiyacı olabilme ihtimaline karşı yanından hiç ayırmamasıydı. Fakat bu ilaçlardan biri diğerini takip ediyordu. Yani örneğin akşam kendini tüm astım hastaları gibi çok yorgun hissederse, bir kriz sonrası veya gece çalışmaya devam etmek istediğinde olabilir, kafein hapını alıyordu ve sonra da dinlenmesi gerektiğinde doğal olarak dengesine geri dönebilmek için sabah fenobarbitalini yutuyordu. Tüm bunların dozu çok düşüktü ve iyi hesaplanmıştı. Ve her koşulda yalnızca kullandığı bu iki ilaç vardı. Adrenalin aldığı da söylenir, bu da büyük bir yalan daha.

Yalnızca Doktor Bize'i sıkça çağırdığı doğruydu ki onda bile çoğu zaman çağırmasında ısrarcı olan kişi bendim. Benim ısrarcı olduğum durumlarda "Pekâlâ, onu göreceğim, söz veriyorum," diyerek geçiştiriyordu. Birkaç gün sonra da şöyle söylüyordu:

"Tamam, peki, Doktor Bize'i çağırın o hâlde."

Her konuda kararları veren tarafın kendisi olması gerekiyordu.

Çoğu zaman onu çağırdığında, Doktor Bize koşa koşa geliyordu fakat o kadar küçük bir sebepten çağırmış oluyordu ki gerçek sebebini merak etmekten kendimi alıkoyamıyordum. Odasında hiç kuşkusuz bir muayeneden daha uzun sürecek saatler boyu kapalı kalıyorlardı. Bay Proust bana bununla ilgili hiçbir şey söylememişti fakat ben onu konuşmak, hatta kitabı için belli amaçlarla çağırdığını düşünüyordum. Çünkü onunlayken edindiği bilgilerin ciddiyeti konusunda emindi. Bu görüşmelerin sonrasında, eğlendiği vakitler ortaya çıkan o kurnaz gülüşü tüm yüzünü kaplıyordu. Evet, Doktor Bize'i sadece sorularıyla utandırmak için mi yoksa çıkarımlarıyla onu zorlamak için mi çağırdığından emin olacak kadar çok gördüm.

Gerçekte astımı için tek düzenli tedavisi buhar tedavisiydi. Kendi aramızda buna 'dumanlama' diyorduk, bu tabiri de be-

nim oluşturduğumu düşünüyorum.

Tedaviyi uyguladıktan sonra solgun ve keskin hatlı suratıyla bana dönüp şöyle dediğini hatırlarım:

"Beni gerçek anlamda rahatlatan tek şey bu. Kullandığım Legras tozuyla hazırlanan sigaraları da denemiştim fakat sigaranın etrafındaki o ince ve işlenmiş kâğıt benim için kötü oluyor. Saf dumanı tercih ediyorum."

Kullandığı toz siyah-gri bir tozdu; hiç değişmedi. Sèze Sokağı'nın köşesindeki Vignon Sokağı'nda bulunan Leclerc Eczanesi'nden tek seferde on paketlik siparişler istiyordu. Tedavi işlemi için her şey orada hazırlanıp gönderiliyordu. Önceden söylediğim gibi yatağının arkasındaki duvarda bulunan kapı bir koridora açılıyordu. Bu koridorda, giysi odasının bulunduğu değil de öbür duvar tarafında, iki şamdan bulunuyordu. Biri daima yanıyordu, diğeri ise acil durumlar içindi. Bu mumları ihtiyaç durumunu hesaba katarak beş kiloluk kutular halinde Saint-Lazare Sokağı'ndan alıyordum. Üstelik bunlar büyük mumlardı. Mumların yakılma işlemi, en ufak bir sülfür veya kibrit kokusunun odasının yakınına ulaşmadığından emin olmak adına mutfakta yapılırdı. Şamdanla işi biter bitmez de gidip almam gerekiyordu.

Her sabah, yani onun için sabah anlamına gelen öğleden sonraları, uyandığında kahvesini içmeden evvel tedavisini yapıyordu. Ben odada olursam, şamdanı ben yaklaştırıyordum. Fakat ihtiyacına göre miktarını kendisi ayarlayıp tozu kendisi döküyordu. Küçük kutuyu ona uzatıyordum, o da içinden istediği miktarı alıp tabağa boşaltıyordu. Sonra da küçük bir kâğıt parçası yardımıyla yakıyordu. O kâğıtlar da tıpkı mumlar gibi on beş yirmilik kutular hâlinde Printemps'da satılıyordu. Kâğıtların bulunduğu kutuyu yatağının başucunda tutuyordu, her zaman kapalıydı çünkü her şeyden olduğu gibi o kâğıtlardan da toz olur da hapşırır diye korkuyordu.

Bazen tozdan yalnızca yeterli duman çıkacak kadar, üç beş tutam yakıyordu. Daha uzun süre dumana ihtiyaç duyduğu

zamanlar ise, yani bazen yarım saat, bir saat, hatta saatler gerektiğinde, miktarı artırıp sürekli yenisini eklemeye ve yakmaya devam ediyordu, ta ki yeni bir kutu isteyene kadar. İşte o vakitler, odanın içinde âdeta bıçakla kesilebilecek kadar yoğun duman oluyordu, tıpkı odasına ilk girdiğim gün olduğu gibi. Ya da bazen beni yanına çağırıp her şeyi hazırlatıyordu, sonra da açık kutuyu göstererek şöyle diyordu:

"Bunu buradan alıp götürün Céleste. Düşündüm de, dumansız oturmaya çalışacağım bugün."

İşi bittiğinde kutunun boş olduğu zamanlar çok nadirdi. Kutuyu da hiçbir zaman kendisi kapatmazdı, hizmetimin bir parçasıydı bu da. Ona göre, kâğıtlara bir kez dokunulduğunda atılmaları gerekiyordu. Nicolas benimle beraber evde bulunduğu zamanlarda, bir kez dokunulduğunda Bay Proust'un bir daha onları asla kullanmayacağını bildiğinden, astımlı bir adama aradığında bulacağı en güzel hediye olarak kutuları hiç dokunulmamış bir şekilde açık olarak mutfakta muhafaza ediyordu.

Fakat kahvesini bütün o dumanın içinde içiyordu. Gün içinde artık başka hiçbir zaman diliminde tedavisini uygulamıyordu; hatta dışarı çıkıp çok yorgun döndüğü gecelerde bile.

Tüm o Legras dumanı, Bay Proust odadayken cam açmak söz konusu bile olmadığı için elbette sıkıntı oluyordu. Fakat neyse ki Haussmann Bulvarı'nda çok kaliteli bir hava akışı sağlayan kocaman bacalar vardı. Tedavisinden hemen sonra şömine yakılırdı, yaz günü bile olsa. Tabii kömür kokusuna katlanamadığı için odun ateşi olmak zorundaydı. Bu şekilde Legras dumanı hızlıca çıkıyordu. Tedaviden sonra asla konuşmadığından, tek kelime etmeden yalnızca ufak bir el hareketiyle şömineyi yakmamı söylüyordu, bazen de eline küçük bir parça kâğıt alıp "Yakabilir misiniz?" diye yazmaya koyuluyordu. Fakat cümlesini daha bitirmeden anladığımı görünce ufak bir tebessümle teşekkür etmeyi de ihmal etmiyordu.

Dışarısı çok sıcak olduğu vakitler, bu hava akımıyla bir nebze olsun rahatlıyorduk. Hava eğer soğuksa da büyük odunlarla ateşi yakıyordum. Geceleri, özellikle de çalışmaktan yorgun düştüyse ve ateşin azaldığını hissederse beni çağırıp şöyle diyordu:

"Diğer odunları da lütfen yavaşça koyar mısınız Céleste?"

Mutfakta kaynayan ocağın dışında koca dairedeki tek ısı kaynağı o şömineydi. Düzgün bir donanıma ve yalıtıma sahip merkezi ısıtma sistemi de vardı; fakat içerideki havanın kuruluğuna sebep olduğundan ve hem burnu hem de bronşitleri buna dayanamadığından, Bay Proust ona da katlanamadığını, krizlerini tetiklediğini söylemişti.

Bütün bunların en ilginç yanı da Haussmann Bulvarı'nda kaldığımız tüm o süre zarfında şömineyi hiç süpürmemiş olmamızdı. O zamanlar bunu düşünmemiştim. Ama şu an, orada biriken isin bir yangına sebep olmamasını büyük bir şans olarak görüyorum. Fakat tıpkı parkeleri silmemi istemediği gibi, onları da süpürmemi istemiyordu. Görsel olarak hoşuna gidiyor olmalıydı, sebep olduğu tüm toza rağmen.

Ve ben, tüm isteklerini yerine getiren kişi olarak, kışın dairede hiç şikâyetçi olduğunu görmedim.

Yine de Tanrı biliyor ya, soğuğa karşı çok hassastı.

Bu durum, hastalığının bir sonucu olduğu kadar hareketsizliğinin ve yetersiz beslenişinin de doğal bir sonucuydu.

Yatağında çok fazla değil, yalnızca iki battaniyesi vardı. Bir tane yünlü, bir tane de kasaba işi, kırmızı üstüne sarı elma ağacı çiçekleriyle süslenmiş, Cottin ailesi Haussmann Bulvarı'nın işlerini yürüttüğü zamanlar Céline'den görüp kendisine satmasını istediği pamuklu. Bu pamuklu olan, ona çocukken yaz aylarını geçirdiği Illiers'yi hatırlatıyordu. Hatta bana söylediğine göre, ayaklarını örttüğü bu battaniye, kitabında 'Leonie Teyze' olarak bahsettiği teyzesinin yatağında çocukken gördüğü ve çok sevdiği battaniyenin aynısıydı. Ayrıca düzenli gardırobunda, Capucines Bulvarı'nda bulunan Liberty's'den

aldığı bir kuş tüyü battaniyesi daha vardı, fakat onu hemen dolaba koymuştu ve bir daha asla çıkarmamıştı; zira kuş tüyü, astımını daha kötü hâle getiriyordu.

Böylelikle sıcaklığını battaniyeler yerine sıcak su torbası ve örgü kazaklarıyla sağlıyordu.

Arkasında üst üste iki yastık olmasına rağmen güç kalktığı yatağında yatar hâliyle onu görmek gerekirdi. Beyaz pijamalarının üstüne sadece bir hırka giyip yatardı. Altına da yünden, uzun, yalnızca Rasurel'den olan çamaşırlarını giyerdi. Hiçbir zaman onu çamaşırıyla görmedim fakat kıyafetlerini yıkadığımdan, elbette ki biliyordum. Pyrénées'den gelen yünlü bir pijama hırkası vardı. Bu tarz hırkalarla doluydu daire; kalın, ipekten şeritler işlenmiş düğmeli hırkalar. Odadaki sandalyenin üstünde her zaman bir hırka yığını olurdu. Bir ziyaretçisi geleceği zaman onları hemen oradan yok eder, banyoya koyardım. Bana şöyle söylerdi:

"Sevgili Céleste, rahatsız ettiğim için çok üzgünüm fakat biraz serin oldu, rica etsem omuzlarıma koyabilmem için bir hırka getirebilir misiniz?"

Uzattığım hırkayı alıp bir pelerin gibi omuzlarına koyardı, çoğu zaman hiç giymezdi bile. Bazen şöyle derdim:

"Efendim, biraz daha aşağı doğru oturmanıza yardım edeyim."

"Hayır hayır, hiç dokunmayın. Tekrar üşümeme sebep olacaksınız."

Çünkü tam altında hep aynı yere uzanmaktan oluşmuş olan o boşluk, ona âdeta bir oturma alanı oluşturmuştu.

Sıcak su torbaları, onun tabiriyle 'yumakları' için de aynı şey geçerliydi. Her zaman iki tane, pijamalarının ve hırkasının denk geleceği yerde. Böylelikle yatağa girdiğinde istediği sıcaklık sağlanmış oluyordu. Sıcak su torbalarından biri ayak kısmında, diğeri öbür taraftaydı. Fakat bazen beni çağırıp şöyle söylediği de oluyordu:

"Sevgili Céleste, sanırım artık bu torbalar yeterince sıcak

değil."

Gidip duruma göre bir ya da iki tane daha hazırlıyordum. Ona uzatıyordum, ben odadan çıktıktan sonra alıp yerleştiren elbette kendisiydi. Soğumuş olanları alıp götürmem söz konusu bile değildi, zira her şeyi saklıyordu.

Sekiz sene boyunca ona hazırladığım 'torbalar'ı ve sürekli üşütüp hastalandığı için onlara ihtiyaç duyan kocama da aynı şekilde hazırladıklarımı düşündüğümde, sıcak su torbası hazırlamak için dünyaya gelmiş gibiydim.

Bay Proust'un en büyük büyüsü kesinlikle iradesiydi. Kitaplarında da olan şey bu iradeydi. Vücudu zaten astımının sürekliliğinden dolayı bitkin durumdaydı. Bana şöyle derdi:

"Bir bilseniz Céleste, bronşlarım âdeta onlardan istenenin ağırlığı altında bütün esnekliğini kaybetmiş birer yanık lastik gibiler."

Nefes almak için sürekli olarak sarf ettiği çaba, onu bîtap düşürüyordu. Ama yine de saklayamadığı nefes krizlerinin dışında, durumu hakkında bana hiçbir şey belli etmedi.

Yorgunluğunu söylerdi evet, hatta "Ah Céleste, çok yorgunum," derken 'y' harfini söyleyiş biçimi hâlâ kulaklarımdadır. Bazen bronşları hakkında söylediği gibi yorgunluğu hakkında da ufak kinâyeler yapardı, hepsi bu. Yatağında hareketsiz uzanırdı, gözleri kapalı, konuşmamak için âdeta yalvarırcasına. İki veya üç saat sonra ise hazırlanıp dışarı çıkardı, altı yedi saat boyunca ayakta kalacak gücü kendinde bulurdu, bazen sabahın saat dördünde beşinde geri döndüğünde, yirmi yaşında bir delikanlı edâsıyla benimle üç dört saat sohbet bile ederdi.

Çoğu zaman sessizliğinden, dinginliğinden, yalnız başına çalışmaktan, küçük lambasının yaydığı ışıktan çok memnunken nasıl oluyor da dışarıdaki tüm o ışıkların, kalabalığın ve gürültünün arasında kalmaya tahammül edebiliyordu, merak

ediyordum. Üstelik onun için çok fazla mikropla dolu olmalıydı. Bunu ona her sorduğumda, aynı cevabı veriyordu: "Böyle gerekiyor Céleste..." Kastettiği şey, kitabı için böyle gerektiğiydi. Kitabı için gereken bilgileri toplamak için her şeyi yapardı, bu şekilde dayanabiliyordu.

Konuşmalarında, hatta mektuplarında, ağrılarından ne kadar çektiğinden şikâyet ettiğine dair söylentilerin olduğunu çok iyi biliyorum. Aynı zamanda evde yere yığılacak kadar şiddetli baş dönmelerinden muzdarip olduğu da söyleniyor. Öncelikle böyle bir olayın dışarıda başına geldiğini düşünmüyorum, haberim olurdu. Evde düştüğü söylentilerine gelirsek, onları da illâ ki görürdüm, duyardım veya en azından öyle bir durumda beni çağıracağından, ilk öğrenen ben olurdum. Ömrünün son aylarında, baş dönmelerinden korktuğunu söylemişti bana, evet. Fakat düşmek gibi bir durum söz konusu değildi.

Bu söylentiler tıpkı kulak enfeksiyonu geçirdiğine dair söylenenler gibiydi. Sözde gürültüden sakınmak için kullandığı Quies kulak tıkaçları bu enfeksiyona sebep olmuştu ve ünlü kulak burun boğaz uzmanı Doktor Wicart tedavi etmişti. Bu tamamen bir hikâyeden ibaretti. Quies tıkaçlarından bahsettiğini hatırlıyorum; yakın arkadaşlarından biri olan Guiche Düşesi önermişti fakat bunu bana yolda yalnızca gülerek anlatıp geçmişti.

"Biliyor musunuz Céleste, dük dışarı çıkıp güzel kadınlarla buluşuyor, düşes ise kulak tıkaçlarını takıp hiçbir şeyden habersiz oturuyor. Bu şekilde kocasının eve döndüğü vakti umursamayarak bunun herkes için en iyisi olduğunu düşünüyor."

Tıkaçları kısa bir süre kullanmıştı aslında, sonra başucunda kalmasından dahi bir anda vazgeçmişti. Bir kulak enfeksiyonu geçirdiği için değildi, sadece kulaklarında bıraktığı his hoşuna gitmemişti, o kadar. Doktor Wicart hakkında da tek söylediği şey, eskiden bir kez karşılaştığı fakat sonra bir daha

görmediğiydi.

Hakkında söylenenler bu kadar da değildi, üremiden muzdarip olduğu da söyleniyordu. Bir diğeri ise, beyninde tümör olmasından korktuğu ve bazen konuşma güçlüğü çekip yüz felci belirtileri gösterdiğiydi. Emin olun, bir kez tökezlediğini bile görmedim; aksine, daireye girer girmez nasıl koştuğunu görmeliydiniz. Âdeta bir kelebek gibi hareketliydi. Yani üremi de, tümör de, yüz felci de, konuşma bozuklukları da tamamen yalandan ibaret. Hiç kekelediğini, hatta yanlış bir sözcük kullandığını bile görmedim, her zaman o yumuşak ve düzgün, aynı zamanda da erkeksi ses tonuyla, açık ve net kelimeler kullanarak konuşurdu.

Öte yandan, bir karakterin beyin tümöründen öldüğü kitabı için semptomların tam olarak neler olduğunu, hastaların nasıl öldüğünü öğrenmek amacıyla, zamanında annesiyle alâkadar olmuş olan Uzman Doktor Babinski'ye yazmıştı. Tabii bunları sorarken, doktorun ciddiyetle cevap vermesi için kendisinin şikâyeti varmış gibi bahsetmişti. Hiç şaşırmamıştım. Böyle şeyler yapardı çünkü tıpkı kitabı için ihtiyacı olan tüm sorularını Doktor Bize'e saatler boyu sorması gibi.

Gerçekte olan bence dış dünyaya kendini kapatıp eserleri için gereken münzevi hayatı yaşamak adına zaman zaman hastalığını bahane etmesiydi. Hastalığı onu hiç korkutmuyordu. Tek korkusu, işlerini bitiremeden ölmekti. Bunun olmaması için de kendisini korumak için elinden gelen her şeyi yapıyordu.

Benim dışımda herkese, hatta kendisine bile olduğundan daha hasta gibi görünmek istiyorsa, bu yalnızca istediği sakinliğe ulaşmak ve kendi istemediği müddetçe dışarıya çıkmamak, çıktığında da sadece karakterlerine benzer insanlar görmek ve misafir kabul ediyorsa sadece kendi çağırdığı insanların gelmesini sağlamak için bir yoldu. Çok sevdiği Jean-Louis Vaudoyer'ye yazdığı mektupta, hatırladığım kadarıyla, şu sözler vardı: "Her gün buhar tedavisi uyguluyorum,

bazen hiç aralıksız yedi sekiz saat sürdüğü oluyor. Nasıl misafir kabul edebilirim ki?" Korkarım bunu yazmasının tek sebebi, onu kendinden uzaklaştırmak içindi; çünkü işinden uzaklaşmak istemiyordu veya tam beklediği zamanda Jean-Louis Vaudoyer mektubuna cevap vermediği içindi.

Bazen ziyaretçilerine, hatta bana bile, birden kendi içine kapanmak isteyip şöyle söylüyordu:

"Susup biraz gözlerimi kapatırsam kusura bakmayın, dinlenmeye ihtiyacım var."

Bunun ne anlama geldiğini çok iyi biliyordum. Yalan söylemiyordu, hatta yalan söylemiş olacağı aklımın ucundan bile geçmiyordu. Biliyordum ki yatağında hareketsiz bir biçimde yatarak, kitabının ve kaybettiği zamanın içinde bir seyahate çıkıyordu.

Hatıralarına Özlem

Tüm yaşananlar arasında en sıra dışı olan, hastalığına rağmen dayanması, üstelik boğazından tek bir lokma bile geçmeden çalışacak gücü kendinde bulmasıydı. Veya daha açık ifade etmek gerekirse, yalnızca geçmişinden o güne taşıdığı hatıralarını içinde büyüterek nasıl güçlü kaldığıydı.

Sinüzit olduğum bir günü hatırlıyorum, Doktor Bize'in gelip beni muayene etmesi için çok ısrar etmişti. Doktor daha sonra Bay Proust'un yanına gittiğinde, beni bahane ederek şunları söyledi:

"İyi beslenmelisiniz, Céleste. Yeterince yemek yemiyorsunuz. Bay Proust gibi yapmayın."

Sonra da Bay Proust'a dönerek ekledi:

"Evet üstad, angarya iş yapıyorsunuz, iyi beslenmiyorsunuz!"

Doktor evden ayrıldıktan sonra Bay Proust bana şöyle söyledi:

"Duydunuz Céleste, 'angarya iş..."

Suratında koca bir gülümseme belirdi, küçük gözleri ise eğlenceyle parıldadı:

"Onur duydum!"

Doktor Bize haklıydı.

Hiç ara vermeden nasıl bu hayatı sürdürecek iradeyi kendinde bulduğunu merak ediyordum. Kaç saat uyuduğunu veya nasıl uyuduğunu hiç bilmiyordum. Çünkü yalnızca dört duvar arasında yalnızken uyuyordu. Dinleniyordu, evet; gözlerini kapatıp susuyordu, sonra da bir anda sizden uzaklaşıyordu. Böyle vakitlerde korkutucu derecede hareketsiz duruyordu, güç nefes alıyordu. Odadaki yeşil ışığın etkisiyle,

pijamalarının ve çarşaflarının beyazlığıyla, kolları öylece iki yanındayken, odaya giren birisi öldüğünü düşünürdü. Bir yabancının yanında bile bu hâle bürünebiliyordu ve onu rahatsız etmeye de kimse cüret edemiyordu. Öyle ki tıpkı bir tablo gibi duruyordu.

Öte yandan, işinde ve ziyaretlerinde sarf ettiği enerjiyi düşününce, aslında günün yarısında yatağında uzandığı ve benim konuşmama bile izin olmayan dakikalarda, kaybettiği enerjiyi bir şekilde dengeliyordu. Evet, dinlendiği zamanlar vücudunu kullanmasına ve yormasına gerek yoktu fakat diğer zamanlarda o enerjiyi nereden buluyordu?

Hiçbir şey yemediği bir gerçek, mübâlağa değil. Günde sadece iki kruvasan yiyerek ve iki de kahve içerek yıllarca yaşayan hiç kimseyi duymamıştım. Hatta beğenmediği zamanlarda yalnızca bir kruvasan yiyordu!

Hatta bu öğünleri bile, tabii buna bir öğün denebilirse, yavaş yavaş kısıtlanmıştı. 1914'te savaş esnasında, kruvasanları ortadan kaldırarak bir daha asla almamıştı. Daha hafif olduğu için bazen çörek veriyordum, en azından tadına bakmasını istiyordum. Çok güzel yemekler yapan büyük bir evin aşçısından söz edilmişti. Benim isteğim üzerine bize de yemek yapmıştı bir defa. Yemeği ona sunduğumda ise tadına bakıp nereden geldiğini sormuştu. Sonrasında da şöyle demişti:

"Zahmetleri için beyefendiye benim adıma teşekkür edin, size de düşünceliliğinizden ötürü teşekkür ediyorum sevgili Céleste."

Fakat yemeği istemedi, ben de sadece çörekleri bıraktım.

Boğazından geçen tek şey neden kahveydi? Hiç sormamıştım. Soru sormama konusunda çok dikkatli davranıyordum. Fakat içecekleri konusunda son derece hassastı. Bir kez o aromayı yakalamayı öğrendikten sonra hiç sorun yoktu; yalnızca fazla kaçırma gibi ufak bir riski vardı. Tabii böyle vakitlerde iç çekerek şunları söylemeyi ihmal etmiyordu:

"Céleste, bunu nasıl yaptınız? Bu kahve gerçekten rezalet

olmuş, tarihi mi eski? Doğru olanı kullandığınızdan emin misiniz?"

"Bilmiyorum, efendim."

Hâlbuki aynı kahveydi fakat ona belki o gün ağzının tadı olmadığını söylemeye cesaret edemiyordum. İstediği bir şeyi derhal yerine getirmek gerektiğinden, tekrar hazırlayıp hazırlamamayı sormak söz konusu bile değildi. Fincanın arkasından bana bakan, biraz önce söylediklerinden pişman olmuş gözlerle, kahveyi içiyordu. Suratını hiç ekşittiğini görmedim.

Kahveyi ayakta kalmak için içtiğini düşünüyordum. Sütle içmesine rağmen istediği kahvenin aroması çok ağırdı.

Aslında kahveyle geçen öğünleri bir bakıma diyetiydi. Asıl besin kaynağı süttü, bazen günde bir litre kadar içtiği oluyordu. Eğer gerçekten ayakta kalmak için kahve içiyor olsaydı, sade kahve içerdi. Fakat benim orada olduğum süre zarfında, bir fincan bile sade kahve içtiğini görmedim.

Her şey hâlâ gözümün önünde; gümüş kahve demliği, içindeki sütün sıcak ve taze kalması için kapağıyla beraber porselen bir küçük demlik, ailesinden kalan işlemeli figürleri yaldızlı kenarları olan bir kâse; yanındaki tabağın içinde, Anjou Sokağı'nın karşısındaki Pépinière Sokağı'nda bulunan fırından alınan kruvasan.

Yalnızca tek başınayken servis etmeye başlıyordu. Benim çıkmamı bekliyordu. Bana hafifçe el sallıyordu ve çıkıyordum. Örneğin kahvesini şekerli mi sütlü mü içtiğini bile soramıyordum. Fakat kahvenin dozunu ayarlamak hiç de zor değildi. Demlikte bulunan iki fincanlık kahveden, önce bir buçuk fincanlık alıyordu, koyduğu sütle beraber yarım litre olan bu miktarı bitiriyordu. Sütün kaynatılmış olması lazımdı. Eğer ikinci fincanı koyarsa, genellikle ilkinden hemen sonra oluyordu. Soğumuş olan kahvenin kalanını fincana boşaltıyordu; fakat sütü değiştirmek gerekiyordu. Aynı sütü tekrar ısıtmak söz konusu bile değildi, yeniden süt kaynatıyordum. Eğer isterse ikinci kruvasanıyla birlikte götürüyordum.

Bütün bunlar çok düzenli ve ayarındaydı. Demlikten çıkan iki fincandan fazlasını istediğini hiç görmedim. Bazen son koyduğu yarım fincanı içmiyordu bile. Bir de nadiren de olsa akşamları veya geceleri dışarı çıkmadan önce bir fincan daha istiyordu, ya canı çektiği için ya da enerji vermesi için, bilinmez. Bu durumlarda ise taze kahve istemiyordu bile, kalanı içiyordu. Soğumuş olan kahvenin kalanını veriyordum ama tabii yanında kaynatılmış sütle.

Birçok insan onun aşırı miktarda kahve içtiğini düşünür. Ama hayır, bir aşırılığı varsa bu bir yandan yemek yemeyişiydi ama öte yandan da işi üstündeki tahakkümüydü. Onu asıl ayakta tutan şey, elbette ikincisiydi.

Ben elbette onun yanında yaşadığım süre boyunca olanları anlatıyorum. Ve hiç kuşkusuz savaşla beraber Cabourg'dan dönüş, onun hayatının ve varoluş biçiminin dönüm noktası olmuştu.

Daha en başında, savaştan önce, az da olsa bir şeyler yiyordu. Nicolas'dan kendisine bir balık yemeği hazırlamasını, sipariş vermesini veya bir restorandan bir şeyler almasını istiyordu. Ayrıca çok nadiren de olsa, yemek kokusunu sevmedikleri için orada oldukları sürece Nicolas ve Céline için her şey dışarıdan geliyordu. Haussmann Bulvarı yakınlarında, onlar için 'Louis XVI' adında orta sınıf bir restoran vardı. Bay Proust içinse, sonradan kapanmış olan, Royale Sokağı ve Madeleine Meydanı'nın kesiştiği yerde çok tanınan ve üst sınıf 'Larue' adında bir restoran vardı. Uzun bir müddet oranın yemeklerinden keyif almıştı; eskiden arkadaşlarıyla sık sık gidiyordu. Sonrasında savaş zamanı gitmeye alıştığı Ritz Oteli'nin restoranı bu listeye eklenmişti.

Nicolas'dan bunları istediği zamanlar genellikle öğleden sonra saat iki veya üç gibi, kahvesini içtikten sonraydı. Nicolas da istediği yemeği akşam beş veya altı civarı servis ediyordu. Bu durumlar ayda bir veya en fazla iki haftada bir olacak

kadar az; dışarıya çıkmadan önce gereken enerjiyi toparlayabilmek içindi.

Çoğunlukla da ihtiyacından ziyade canının çok çektiği zamanlardı. Bu durum Nicolas'nın yerine geçmemden sonra da, yavaş yavaş artarak devam etmişti. Yemek pişirmemi hiç istemedi, zaten Nicolas'nın zamanında yemek işi en az seviyeye inmişti. Tabii bunun bir sebebi daha vardı, ilk yerleştiğim zaman hemen fark edip bana da söylediği üzere, ocağı yakmak dışında hiçbir şey bilmiyordum. Kocama güzel yemekler yapmayı öğreten, onun kız kardeşi olmuştu.

Fakat bir vakit geldi ki, hatırladığım kadarıyla Indochine Bankası'nın inşa edileceği yerdeki tüm binalar gibi Louis XVI de yıkıldı. O günden sonra Bay Proust artık kendime ve bazen de ona ve misafirlerine yemek yapmam için görevlendirdi beni. Çok güçlük çekmedim, tıpkı kahve hazırlarken Nicolas'yı seyrettiğim gibi yemek yaparken de merakla seyrederek öğrendim. Ayrıca Bay Proust'un istekleri çok da karmaşık değildi. Her konuda olduğu gibi yemek konusunda da oldukça sade istekleri vardı. Yalnızca damak tadına hitap etmesi gerekiyordu. İyi bir gurmeydi veya en azından eskiden öyle olmuştu. Yemek konusundaki isteklerinin onu hatıraları vasıtasıyla alıp uzaklara götürdüğünü fark ediyordum.

Annesi ve ailesinin aşçısı olan Félicie, onun için iyi birer ekol olmuşlardı. Zaten Félicie ve onun kendine has usulüyle yaptığı bifteğiyle alâkalı anılarından bahsetmiştim.

"Ah, Céleste! Soğumuş olması gerekiyor! Hem soğuk hem de yanında sosuyla ve havuçlarıyla seviyorum."

Gözleri tüm oburluğuyla ve mutlulukla parıldıyordu, sonra da şunu ekliyordu:

"Canım o kadar çekti ki şu an olsa hepsini yerdim."

"Eğer isterseniz, efendim, hemen gidip sizin için bakınabilirim."

Fakat başını sallıyordu ve konuşma orada bitiyordu. Şayet ısrar edecek olursam şöyle diyordu:

"Hayır Céleste, hayır, böylesi daha iyi."

Aç olmadığından dolayı böyle demiyordu, her şeyden öte hayal kırıklığına uğrayacağından emin olduğu için istemiyordu. O bifteği hatıralarında yemeyi tercih ediyordu.

Bir de küçük soslu biftek vardı. Bana ondan ilk bahsettiğinde ne olduğunu anlamamıştım. Fakat o, yemeğin tadına bakmış birisi olarak elbette tarife âşinâydı.

"Nasıl düzgün bir şekilde açıklayabilirim bilmiyorum. Sanırım bifteğin bazı parçaları özel olarak seçilip, tavuk taşlıkları ve daha birçok şeyle beraber karıştırılıyor. Ve kısık ateşte çok uzun sürede pişiyor. Oldukça lezzetli."

Bazen Larue'den sipariş veriyordum. Yemeği ona tavanın içinde ikram ediyordum, o da içinden yiyordu, hiç tabak kullanmıyordu. Hatta esasen yemekten çok didikliyordu. İki üç lokma aldıktan sonra da işi bitiyordu. Bitmediğini görünce "Bu kadarı çok fazla, götürün," veya "İsterseniz kendinize ayırın," bile demiyordu. Dediğim gibi yalnızca iki üç lokma aldıktan sonra işi bitmiş oluyordu. Başlarda ısrar ediyordum:

"Biraz daha yemez miydiniz efendim? Kalanı ne yapayım?"

"Hayır, çöpe atın Céleste."

Her neyse, et yemeklerini pek tercih etmiyordu. Nadiren de olsa tavuk yiyordu.

Fakat balık yemekleri, evet bazen canı çok çekiyordu.

"Sevgili Céleste'im, sanırım kızarmış balık yemek istiyorum. Zahmet olmazsa ne kadar zamanda getirebilirsiniz?"

"Derhal, efendim."

"Ne harikasınız Céleste!"

Félix Potin'in çok yakınında, Saint-Augustin Meydanı'nda çok güzel bir balıkçı vardı. Gidip hemen balıkları alıp geliyordum, kızartıyordum; yağı iyice emmesi için düzgünce ikiye katlanmış Şam işi bir kâğıt havlunun üzerinde, dört köşesinde de birer yarım limon olacak şekilde büyük porselen bir tabağa koyup bir an önce ona götürmeye çalışıyordum. Nicolas'nın bu şekilde yaptığını görmüştüm, aksi hâlde hiç bilemezdim.

Son lokmasına kadar yediği tek şey balıktı. Diğerleri için, genelde yemek geldiğinde isteği çoktan geçmiş oluyordu; hatta çoktan başka bir şey düşünmüş oluyordu. Ya tadına bakıp bırakıyordu ya da beni çağırıyordu ve gittiğimde yemeğe hiç dokunmamış oluyordu, topluyordum.

Soslu biftek, tavuk ve dil balığı dışında, sekiz sene boyunca yalnızca bir kez tekir balığı, iki kez gümüş balığı, iki kez yumurta ve birkaç kez de Rus salatası ve kızartma yediğini görmüştüm. Fakat bunlar dışında asla bir parça ekmek dahi yediğini görmedim.

Rus salatasını ise kendim yapmaya asla cesaret edemiyordum. Tarifini bilen biri için bile zordu; sebzeleri ve mayonezi hazırlamak da çok zaman alırdı. Dolayısıyla o da Larue'den geliyordu.

Geri kalanlar benim yemeğim oluyordu.

Tekir balıkları küçük ve Marsilya'dan gelmiş olmalıydı; benim de gidip yalnızca Madeleine yakınlarındaki Prunier'den almam gerekiyordu. Çünkü bana söylediğine göre Paris'te başka hiçbir yer onlar kadar taze, doğru boyutta ve leziz balıklar satmıyordu. Prunier'nin en iyisi olduğunu söylerdi. Eskiden babasıyla arada sırada giderlermiş ve o zamanlar orası üst sınıf bir restoranmış.

Gümüş balığına gelirsek, benden ilk istediği gün hatırladığım kadarıyla üstünde yine o kurnaz nezaketi vardı.

"Kızarmış gümüş balığı olsa ne de güzel olurdu Céleste. Ama sanırım bunu da bulamazsınız?"

Bunu söylerken elbette ufak gözleri üstümdeydi.

Böyle söylemesi içime oturmuştu, eğer ne olduğunu bilseydim bulabileceğimi söylemiştim. Yine de balıkçıya gittim. Minik yılanlara benzeyen balıkları gördüğümde, kendi kendime sorulabilecek her türlü soruyu sordum: Bunlarla ne yapılır ki? İçleri nasıl temizlenebilir? Döner dönmez balıklara hiç dokunmadan alt kattaki komşuların evine, aşçıları Bayan Chevalier'yi tanıdığım Doktor ve Bayan Gagey'in zemin kattaki

dairelerine gittim. Çok iyi ve yardımsever bir kadındı, üstelik harika bir aşçıydı. Koca binada tek yakın olduğum kişiydi. Balığı nasıl yapabileceğimi bana göstermesini istedim. Nihayetinde balığı yapabildim, Bay Proust'a sundum ve övgüsünü almayı başarabildim.

Gümüş balığı yediği bir diğer seferde ise bana şunu söyledi:

"Eğer bulamazsanız, kaya balığı da alabilirsiniz. Ama lütfen taze olmasına özen gösterin."

Konuşurken o büyülü nezaketiyle, eğer gümüş balığı bulamazsam kaya balığı yapmam gerektiğini ifade ediyordu. Fakat kaya balığını hazırlayıp götürdüğümde geri çevirmişti. Gümüş balıkları kadar küçük olacağını beklemiş olacak ki, çok büyük olduklarını söylemişti.

Yumurtalar ise zaten apayrı bir hikâye. Bir gün bana şöyle dedi:

"Céleste, çırpılmış yumurta hazırlamayı biliyor musunuz?"

"Evet, efendim. Neden olmasın?"

"Pekâlâ, sanırım canım çırpılmış yumurta çekiyor."

"Hemen hazırlıyorum, efendim."

Kendimden emin bir şekilde hızlıca mutfağa gittim. Bana çok güzel görünen iki yumurtayı hazırlayıp tabağa koydum, tabağı da tepsiye yerleştirdim. Yeteneklerimden gurur duyar vaziyette odasına gittim. Önce yumurtalara, sonra bana baktı.

"Sevgili Céleste, çırpılmış yumurta böyle mi oluyor?"

Biraz yüzüm düşerek bütün saflığımla: "Evet, efendim," dedim.

"Kesinlikle eminsiniz, öyle mi?"

Artık hiçbir şeyden emin değildim:

"Efendim, istediğinizin bu olduğunu düşünmüştüm."

Eğlenen tavrıyla şöyle cevap verdi:

"Bundan şüphem yok. Fakat görüyorsunuz ya, bunlar yalnızca tabağın üzerinde duran yumurtalar. Bir dahaki sefere daha açık ifade ederim."

Yine de beni o kadar incinmiş görünce tabağı göndermedi ve biraz didikledi. Bense o kadar kızgındım ki bir hışımla alt kattaki aşçı arkadaşımın yanına inip olanları anlattım, çırpılmış yumurtanın nasıl yapılacağını öğretmesini istedim. Önce uzun müddet güldü, sonra da göstermeye başladı. Bay Proust'a gidip, artık öğrendiğimi söyledim. Hiçbir şey söylemedi ama uzun zaman sonra bir gün benden çırpılmış yumurta istediğinde onu memnun etmeyi başarmıştım.

Kızartmalara gelince, benden istediği zamanları saysam on parmağımı geçmez. Genellikle dışarıya çıkmadığı günlerde, geç saatlerde... İki üç defa da misafiri varken istemişti. Tıpkı kızarmış balıklar gibi onları da yine ikiye katlanmış kâğıt havlu üzerinde, iyice süzülmüş biçimde servis ediyordum. Kızartmaları çok seviyordu, Nicolas'nın yaptığı gibi yapıyordum ben de.

Şu an düşünüyorum da, o âniden canının bir şeyler çekişi, yatakta kaybettiği zamanı hızla telafi etme çabasıydı; fakat tabii aslında bir kayıp olarak görmüyordu. Ayrıca canının çektiği her şey, özel bir yemeğe dayanıyordu; gençliğine, bazen de ailesiyle yaşadığı zamanlara. Tabii bütün bunlar elbette hem onunla hem de yemekleriyle müthiş alâkadar olan annesiyle bağlantılıydı.

Bazen kafasından küçük ziyafetler geçerdi. Çörekler ise yalnızca Rebattet'ten gelebilirdi; zira annesi oranın Paris'in en iyisi olduğuna karar vermişti. Bana şöyle anlatırdı:

"Bir gün besteci arkadaşım Reynaldo Hahn beni görmeye geldi, annemle beraber çay içiyorduk. Reynaldo şakayla karışık onun küçük çörekleri hakkında konuşarak: 'Bahse varım Rebattet'ten aldığınız meşhur çörekleri bir gün Potin'den aldıklarımla değiştirirsem farkı anlayamazsınız,' dedi. Annemi duymalıydınız. 'Ah minik Reynaldo'm, bunu yaparken çok eğlenirsin eminim ama sonrasına karışmam!' dedi."

Mesela bir akşam Bay Proust âniden şöyle demişti:

"Bir an canım Bourbonneux'den tatlı çörek istedi, şimdi olsa ne güzel olurdu. Fakat Bourbonneux'den olması önemli, anladınız mı Céleste?"

Bourbonneux, Roma Caddesi üzerindeydi. Oraya gidip almıştım. Çöreği küçük bir tabağa koyup tepsiye yerleştirdim. Ufak bir parçasını yedi, kalanını kaldırdım.

Bazen de şöyle bir konuşma geçiyordu aramızda:

"Céleste, canım çikolatalı bir şeyler istiyor."

"Ne tür bir şey efendim?"

"Siz seçin."

Bazen akşam saat on veya on bir gibi istediği de oluyordu. Latin mahallesine koşup geç saate kadar açık olan La Boetie'ye gidiyordum. Aldığım tatlıları ona getiriyordum, tek şartı hamur işi olmamasıydı. Bir veya iki kaşık dolusu yedikten sonra işi bitiyordu.

Bazen de istediği şey Larue'den sipariş ettiğim Bourdaloue armudu oluyordu. Aynı şekilde, âniden bir lokma reçel veya şurup, meyve veya dondurma isteyebiliyordu.

Meyveler için Haussmann Bulvarı'nda bulunan Auger'e gidiyordum. Orada yaz kış aradığı her şeyi bulacağımdan emindim; genelde bir armut veya bir salkım üzüm oluyordu. Tabii onlardan da ufak lokmalar alıyordu. Yıllar geçtikçe meyveye olan isteği de azalmaya başladı, nihayetinde de yok oldu. Bazen benden olabildiğince az şekerli komposto yapmamı istiyor, bana tarif ettiği şekilde hızlıca yapmam gerekiyordu. Odasına geri döndüğümde ise komposto, hiç dokunulmamış vaziyette tabakta oluyordu. Hayal kırıklığını saklamak için şöyle diyordu:

"Sevgili Céleste, bu kompostoya ne yaptığınızı hiç bilmiyorum fakat çok kötü olmuş."

Canının dondurma çektiği anlar her zaman gece geç saatler oluyordu. Savaş bitip de Odilon geri döndüğünde, Ritz'den gidip dondurma alma görevi ona aitti; fakat yalnızca çilekli veya ahududulu, başka aroma istemiyordu. Hatta bazen gece

yarısı ziyaretlerinden döndüğünde istiyordu.

Çok değil, bir veya iki kez de reçel ve şurup istemişliği vardır.

"Madeleine'in arkasında kalan Sèze Sokağı'ndaki Tanrade'dan alacaksınız. Annem oradan alırdı."

Reçellerin yalnızca şöyle bir tadına bakıp bırakmıştı.

İstediği şurup da frenk üzümü şurubuydu, çok net hatırlıyorum. Odaya geri döndüğümde şişesi neredeyse açılmamıştı bile. Ben de sordum:

"Beğendiniz mi efendim?"

Gözlerini kaldırarak bir kez daha iç geçirdi ve cevapladı:

"Pek değil, Céleste. Merak etmiştim yalnızca. Daha güzel olacağını düşünmüştüm."

Bunları söylerken gülümsüyordu fakat gözlerindeki hayal kırıklığını görebiliyordum.

Ayrıca içtiği şeyler de olabilecek en az seviyedeydi. Her sabah, gece götürdüğüm su şişesini bıraktığım gibi buluyordum. Fakat bir kez açıldıktan sonra bir daha götüremezdim de. Kahvesi dışında yalnızca bir anda canının çektiği zamanlarda nadiren de olsa bira içiyordu fakat asla şarap değil. Bir yudum bile içmezdi. Yazar Ramon Fernandez, gençliklerinde Bay Proust'a Saint-Germain Bulvarı'nda bulunan Lipp birahanesinin biralarını methederek onu alıştıran kişi olmuştu. Başlarda, savaş devam ederken, beraber oraya gidip musluk takılmış bir fıçının tamamını içiyorlardı. Haussmann Bulvarı'na, benim yanıma yerleştikten sonra da kız kardeşimi taksiyle oraya gönderiyordum. Sonra Odilon döndü, arabasını alıp Ritz'e gidiyor ve bir sürahi iyice soğumuş bira alıp getiriyordu. Bu olay neredeyse her zaman gece yarısında oluyordu. Odilon ve Ritz'in restoran müdürü Olivier Dabescat arasında, bir anlaşma vardı: çünkü genelde o saatlerde mutfaklar kapalı oluyordu. Aşçılar Odilon'a buz gibi ve kaliteli birayı bulabileceği yerleri gösteriyorlardı. Bay Proust iyi bir müşteri olduğu için de bazen kocam geldiğinde şayet kimse yoksa kendisi bi-

ranın tadını çıkarıyordu.

Bu gülünç hikâye kim tarafından söylendi hatırlamıyorum fakat bir gün Ritz'de yemek yerken Bay Proust bir şişe şampanya eşliğinde bir koca kuzu budunu tek başına bitirmiş. Düpedüz abeslik.

Dışarıda yediği zamanlar elbette ben yanında olmuyordum. Fakat eminim ki dışarıda da yemeklere evdekinden daha düşkün değildi; davetli de olsa, davet eden de olsa. Eve geri döndüğü vakitler bana menüleri anlatıyordu fakat hiçbir şekilde iştahla bahsetmiyor daha ziyade bu menülerle eğleniyordu ve bunun tek sebebi, her konuda içinde barındırdığı merak duygusuydu. Çoğunlukla ben sorduğum için, bazen kendisiyle ilgili de konuşup o gün hiçbir şey yemediğini söylüyordu. Zaten dışarıda neden evde olduğundan, hele ki bir misafirlikte olduğunda daha fazla yesin, anlamıyordum bu tür dedikoduları.

Çok fazla misafir çağırmazdı, çağırdığında da bir kişiden fazla olmazdı. Bir bakıma benim için de böylesi daha iyiydi, daha fazla kişiye yemek hazırlama zahmetine girmiyordum.

Bu gibi durumlarda tertemiz pijamalarıyla yatağından hiç çıkmıyordu. Genellikle tepsinin durduğu küçük masayı temizliyordum, masa örtüsü seriyordum, yalnızca misafiri ve kendisi için birer servis hazırlıyordum. Menüyü Bay Proust belirliyordu, sanırım benim yeteneklerim kısıtlı olduğu için pek de değişmiyordu. Genellikle dil balığı filetosu, tavuk ve Poire-Blanche'dan dondurma. Bazen de yalnızca tavuk ve meyve ya da dondurma oluyordu. Örneğin bir defasında arkadaşlarından biri, bankacı Henri Gras'yla yemek yerken kemiksiz servis etmek adına tavuğu büyük bir dikkatle kesmiştim, Bay Gras ise görüntüsünden dolayı tavuğun istiridye eti olduğunu iddia etmişti.

Tam olarak yemek yediği tek gün olarak, ömrünün sonlarına doğru elindeki şeref nişanını erkek kardeşi Robert'e

hediye ettiği günü hatırlıyorum. Kavun, tavuk, kek ve meyve hazırlamamı istemişti.

Sıkça eve yanında getirdiği birileri ve kendisi için gece yarıları patates kızartması ve elma şarabı hazırlamamı istediği söyleniyor. Bu en fazla iki veya üç kez oldu, o da yalnızca kendi canı çektiği içindi. Elma şarabı ise çok ama çok nadirdi.

Bu yemekler için, balık veya et olmasına bağlı olarak benden kırmızı veya beyaz şarap, bazen de ikisini birden almamı istiyordu. Yemekler dışında ise şampanya, yalnızca Veuve Clicquot veya Porto şarabıydı. Yanında da Rebattet'den alınan küçük ikramlıklar.

Benim için misafirden çok Bay Proust'un memnuniyeti önemliydi. Tavuğumdan memnun kaldığında onu görmeliydiniz, benimle gurur duyduğunda...

O vakitler göremediğim şeyleri şimdi düşündüğümde, onun içinde yalnızca hayatından kaygı duyan hasta bir adam değil, aynı zamanda tecrübe ettiği her şeyde kalite ve mükemmeliyet arayan biri vardı. Fakat mükemmeliyet arayışı da tıpkı güvendiği tüccarlar gibi geçmişte kalmaya başlamıştı. Daha da olağandışı olan şeyse, kitaplarında zamanın çok ötesini görmesine, hatta toplumu ve dünyayı yok edecek sefahati betimlemesine rağmen günlük hayatına da bu denli dâhil edecek kadar geçmişine bağlı oluşuydu.

Öte yandan, işi uğruna bütün sağlığını harcamayı göze aldığı kuvvetli bir iradesi vardı. Çoğunlukla onu yorgun ve önündeki tabağı hiç dokunulmamış vaziyette gördüğümde endişe ve hüzne boğuluyordum. Şöyle diyordum:

"Neden bir şey yemiyorsunuz efendim? Bu şekilde beslenerek nasıl dayanacaksınız?"

"Bakın, Céleste. Bir düşünün; güzel bir yemek yediğinizde, kendinizi ağırlaşmış hissedersiniz, zihniniz yeterince boş olamaz, anladınız mı? Ve benim, zihnimin özgür olmasına ihtiyacım var."

Bir gün ona bir anımı anlattığımı hatırlıyorum:

"Annemin bana anlattığına göre okula gittiği dönemlerde çok aksi bir rahibe varmış, öğrencilere fazla yemek vermekten hayli korkarmış. Onlara sürekli: 'Hadi çocuklar, çok fazla yemeyin, özgür bir ruhunuz ve sağlıklı bir hayatınız olmalı,' dermiş. İşte, efendim, o rahibe sizsiniz!"

O kadar çok gülmüştü ki, bazen bunu tekrar tekrar anlatmamı istiyordu:

"O aksi rahibeyi anlatın bana lütfen."

Elbette bu şekilde iyi olduğunu düşünüyordu.

Fakat belki de bir araya gelen iki şey vardı; ona oldukça baskı yapan işi ve geçmiş zevklerine duyduğu özlem. İşini bir an önce bitirebilmek için zamanla bu denli yarışmasının tek sebebi, bir zamanlar çok sevdiği ve zaten çoktan hatıralarında kalmış olan olayların o dönem tamamen sona ereceğini hissetmiş olmasıydı. Ona baskı yapan da ölüm olmuştu.

Müthiş Bir Tevâzu

Mükemmeliyetçiliği, kıyafetlerinden de anlaşılıyordu. Diğer her şeyde olduğu gibi kıyafetlerinde de belli bir bağlılığı vardı. Bunun sebebi de yine geçmişine dayanıyordu. Son senelerinde, özellikle ünlü olduğu dönemde onu keşfetmiş pek çok insanın, farklı bir çağdan gelmişçesine giyindiğini ifade ettiklerini biliyorum. Çünkü savaşla birlikte pek çok şey gibi moda anlayışı da değişmişti; fakat o, kıyafetlerindeki eski kesimi ve gömleklerindeki sert ve yüksek yakaları muhafaza etmişti. Onun bu durumuna gülünç diyecek ve doğal zarafetini başka bir yöne çekmeye cüret edecek insanlar yalnızca aptallar olabilirdi. Tanıştığı insanların çoğu için o, tıpkı onu ilk gördüğüm gün düşündüğüm gibi asil ve büyük bir ustaydı. Olduğu hâliyle doğal mı doğal bir zarafete sahipti.

Bir kere yürüyüşü... Daha kalıplı olduğunu düşündürürdü. Aynı zamanda zayıftı ve hafif eğri dururdu, başıysa onu daha da yücelten bir asaletle dimdik... Gösterişten veya memnuniyetten göğsünü öne çıkarmazdı; astım hastalarında çok bilindik bir şeydir, nefes almanın güçlüğünden kaçınmak için o vaziyette dururdu.

Esasında katı olmanın tam tersiydi. Hatta ömrünün yarısından çoğunu yatarak geçirmiş ve vücudunda ankiloz olması beklenen böylesi bir adamın en ufak hareketlerinde bile bu denli zarafet ve incelik olması şaşırtıcıydı. Yatağında bile, sizi odasına kabul ettiğinde ve alnındaki o serkeş saç tutamıyla, başı yana yatmış, eli de zarif bir biçimde çenesinin altında duruşuyla size baktığında, onu ilk kez gören misafirlerin büyülendiğini görebiliyordum. Benim için de bu durum, her seferinde bitmek tükenmek bilmeyen yeni bir mutluluk oluyordu.

Savaştan sonra, 1919 senesinde, çalışmalarının büyük hayranı olan ve onunla tanışmaya can atan İngiliz çift Bay ve Bayan Sydney Schiff ile nihayet görüşmeye razı geldiği zamanı hatırlıyorum. İlk görüşme için Ritz'de özel küçük bir konuk odası rezerve etmişti. Bana anlattığına göre, içeri smokinle girdiğini görünce Bayan Schiff neredeyse çığlığını zor tutmuştu.

"Bana ne dedi biliyor musunuz, Céleste? 'Kır saçlı yaşlı bir adam bekliyordum, fakat karşımda gencecik biri var!"

Kırk sekiz yaşındaydı.

Bu hasta adamla ilgili bir diğer şaşırtıcı şey ise cildinin rengiydi. Evet, bazen yatağında ölü bir adam gibi durduğu zamanlar oluyordu fakat heyecanlandığında veya dışarıya çıktığında veya eve geri döndüğünde, hatta yorgunken bile o muazzam ten rengine dikkat etmemek elde değildi. Siyah saçları, siyah bıyığı, simsiyah parlayan gözleri ve bembeyaz dişleriyle daha da aydınlanıyordu yüzü. Hiçbir şey yemeyen hasta bir adamın bu denli sağlam dişlerinin olması olağandışı bir şeydi. Hiç diş ağrısı çektiğini veya tek bir çürüğü olduğunu görmedim. Haussmann Bulvarı'nda hemen üst tarafımızda, ikinci katta, Amerikalı bir dişçinin, Bay Williams'ın muayenehanesi vardı. Bay Proust'un yakın arkadaşlarından biri olan Bayan Straus'la da o alâkadar olurdu. İki veya üç kez, muayeneden döndüğü sırada, 'Marcel'ciğini' görmek için uğradığında, aynı şekilde Bay Proust onu ziyarete gittiğinde de, dişlerini bir göstermesi için ısrar ediyordu. Bunu bana hep gülerek anlatmıştır: "Ağrın olmasa bile gidip faydalanman lazım Marcel, bana söz ver. Harika bir dişçi! Paris'in en iyisi!"

Ve gerçekten söz veriyordu da; fakat umursamıyordu. Asla muayenehaneye gitmedi.

Görünüşü konusunda, yüzünü ve gözünü boyamak gibi aptalca şeyler yaptığı konusunda konuşulduğunu biliyorum. Gerçek olan tek şey benim bu söylentilerle çok eğlendiğim. Gözlerinin altındaki koyuluk, çalışmaktan ve hastalıktan kay-

naklanıyordu. Cildi için de herhangi bir şey yapmıyordu; çok hassas ve düzgündü, doğal bir rengi vardı, tam olarak Jacques-Emile Blanche'ın çizdiği portrede olduğu gibiydi. O portre birçok resminden daha çok benziyordu kendisine. Çünkü cildinin rengini bütün canlılığıyla tuvale geçirebilmişti. Saçları ve bıyığı ise simsiyah kalmıştı.

Bıyığına gelince, yalnızca bir kez şeklini değiştirdi. Tıpkı ben onu tanımadan önce sakalını kestiği gibi. Sakalı gittikten sonra, bıyık bırakmıştı ve kenarlarını kıvırmıştı. Savaştan sonra bir gün, moda anlayışından ufak bir taviz verdiği tek olay buydu. Kuaförünün ve Ritz'deki arkadaşlarının tavsiyeleri üzerine, *Chaplin bıyığı* kestirmeye karar vermişti, kendi kendine hiç sormamıştı, bana şöyle dedi:

"İnanabiliyor musunuz Céleste? Chaplin bıyığı kestirmemi söylediler. Daha genç görünebilirmişim."

Nitekim kestirdi de ama bir türlü emin olamıyordu:

"Sevgili Céleste, sizce burnumun altındaki bu fırça gibi bıyıkla gülünç mü olmuşum?"

"Hayır efendim, hiç değil, aksine gençleşmiş görünüyorsunuz."

Memnun olmuştu. Ayrıca yalan da söylemiyordum, sahiden de gençleşmiş görünüyordu.

Doğrusunu söylemek gerekirse kimse kıyafetleri konusunda gösterişli olduğunu söyleyemezdi. Gardırobundaki her şey sade ve düzgündü. En azından onunla yaşadığım müddet boyunca hiç yenilediğini görmedim. İhtiyacı da yoktu, her daim yatıyordu ve kıyafetlerini kullanmıyordu bile. Cabourg'da giydiği fakat artık kullanmadığı, tıpkı yalnızca evde giydiği o eski paltosu gibi kenara koyduğu; içi kürklü, dışıysa vizon kürküyle süslenmiş ve siyah samur kürkünden yakaları olan deve derisi pardösüleri dışında, gösterişli hiçbir kıyafeti yoktu. Onunla yaşadığım dönemde iki veya üç tane takım elbise diktirmişti.

Opera binasına çok uzak olmayan Carnaval de Venise'den

giyinirdi. Deneme takımlarını dairede tutardı. Ona düzenli olarak hizmet eden çok nazik İngiliz terziden hayli memnundu. Terziyi çok net hatırlıyorum, zira pek çok kez eve geldiğinde Bay Proust onu görmek istememişti; bazen yorgunluk, bazen iş, bazen de astımı sebebiyle. Terzi de artık duruma alışmıştı. Bana büyük bir nezaketle ve o İngiliz aksanıyla: "Bay Proust ne vakit isterse..." diyordu. Belli ki zaman zaman tekrar eden bu durumun, Bay Proust'un bir özelliği olduğunu o da biliyordu.

Smokini dışında, çizgili pantolonlarıyla giydiği birkaç ceketi vardı. Hepsi elbette ölçüsü alınarak yapılmıştı.

Fazla sayıda yeleği vardı, hem gösterişli hem sade. Hatta bir tanesini onun yaptığını hatırlıyorum, kumaşı çok hoşuna gitmişti. Kırmızı üzerine beyaz çizgili ipektendi. Giyip üzerinde denedi ve bana gösterdi. Ayna karşısında defalarca dönerek kendine baktığını gördüm ve şöyle dedim:

"Kesinlikle hayır. Bu yalnızca Boni de Castellane gibi bir gösteriş düşkününe yakışacak türden bir şey. Saçmalamak istemiyorum, fakat böyle."

Gerçekten de o yeleği bir daha giymedi. Dolaba kaldırdım.

Kravatları için de aynı durum geçerliydi. Smokini için siyah papyonlar, fraklar içinse beyazlar dışında kalanlar son derece gösterişsizdi. Yalnızca bir tanesi çok renkliydi, şarap renginden biraz daha canlı bir bordo. Bir dönem Liberty'den aldığı boyun bağlarını takmıştı fakat sonra bıraktı. Sonra da onları koyduğu kutunun dışına çıktığını hiç görmedim.

Ve ayakkabıları. Bir defa dışında sekiz sene boyunca onu hep aynı çift düğmeli yarım botlarla gördüm. Onları almaya beni göndermişti.

Öncekileri göstererek onlar gibi, cilalanmış siyah botlar almamı istedi. Mağazayı da tarif etti, Capucines Bulvarı'yla Scribe Sokağı'nın kesiştiği köşede bulunan Old England'dı. Tam adresi anlamamıştım, dolayısıyla yine Capucines Bulvarı'nda fakat Old England'la Paix Kafe'nin arasında bulunan küçük

fakat şık bir çizmeciye gittim. Oradan, uzun bej kendir beziyle kaplı bir çift cilalanmış bot aldım. Geri getirebilme şartıyla almıştım, zira tamamen siyah değillerdi ve emin olamamıştım. Bay Proust botları gördüğünde, çok güzel buldu ve şöyle dedi:

"Bir deneyeceğim, görelim."

Nitekim beğendi. Hatta o kadar şık buldu ki, siyah takım giydiği zamanlar dışında hep onları giyeceğini söyledi.

Ayakkabıları da kıyafetleri kadar az sayıdaydı. Yalnızca arabaya binerken dışarıda giymiş oluyordu, onun dışında zaten parkeler ve halılar üzerindeydi. Ayrıca alışkanlıklarının adamıydı, değişiklik yapmaktan nefret ederdi. Uzun süre kullandığı şeylerden ayrı bir zevk alırdı. Hem seçmek, denemek, satın almak... Bunların tümü zaman ve enerji kaybıydı. Ayrıca zaten her daim tüm mağazaların kapalı olduğu saatlerde dışarıya çıkıyordu; bunun da unutulmaması gerekir tabii. Kendisi hiçbir şey almazdı, alınmasının talimatını verir çekilirdi.

Hazırlanma süreci ise, bir tek kuaförünün yardım ettiği düşünülürse apayrı ve onu hayli yoran bir konuydu.

Onu sıklıkla yatağında, her yaptığı işte olduğu gibi büyük bir dikkatle ve yetenekle küçük bir makas alıp tırnaklarını düzeltirken görüyordum. Tabii büyük bir özenle! Öte yandan, kendi başına asla tıraş olmazdı. Hatta dışarı çıkmayacaksa ve ziyaretçi beklemiyorsa, hiç tıraş olmazdı. Eğer dışarı çıkacaksa da kuaförünü arayıp mümkün olduğunca çabuk gelmesini söylüyordum. Bay François yakın mesafede, Malesherbes Bulvarı'nda bulunuyordu. Kendisinin, hem babasının hem de ailesiyle yaşadığı dönemler Bay Proust'un kuaförlüğünü yaptığını düşünüyorum. Çağırınca derhal geliyordu, vakit her zaman akşamdı, fakat belli bir saat yoktu. İhtiyacı olabilecek tüm araç gereçleri Haussmann Bulvarı'nda vardı: fırçalar, makas, ustura... Saç kesimi gerektiğinde bu iş yine dairede yapılıyordu. Diğer tüm hazırlıklar tamamen kapalı kapılar ardındaydı. Nasıl yatağındayken, sıcak su torbası veya yastıkları için müdahaleye yer yoksa, bu hazırlıklarda da aynı durum

söz konusuydu. Mahremiyeti konusunda katı bir biçimde suskundu. Benim bir kadın olmamın hiçbir değişiklik yarattığını düşünmüyorum; Nicolas'nın zamanında da öyle olduğunu görecek kadar uzun süre kalmıştım orada.

Kimse, ama hiç kimse, o oradayken giyinme odasına giremezdi.

Beni daima güldüren bir şey var; insanlar onun kitaplarını okuduklarında, 'anlatıcı'nın ağzından yazılmış olan istisnasız her şeyi Bay Proust'un kendi hayatında yaşadıkları sanıyor ve o ciddiyetle okuyor. Çünkü hizmetçi Françoise'ın odaya izinsiz girdiğinde 'anlatıcı', Albertine'le, hatta karşısındaki çıplak kişiyle mahrem bir an yaşadığı için şaşırıyor. Eserindeki hizmetçi Françoise Félicie, Céline ve benden oluşan ortak bir karakterdi, dolayısıyla bu insanlar da benim tıpkı kitapta olduğu gibi beklenmedik bir anda odasına girebileceğim ve uygunsuz bir durum görebileceğim çıkarımında bulunuyorlar. Bu konuda tek söyleyebileceğim şey o insanların Bay Proust'u hiç tanımamış olduğu. Değil odasına, dairesine bile çağrılmadan girmek kesin surette yasaktı. Şaşırtacak olaylara gelirsek, onlar apayrı bir mesele. Vakti geldiğinde anlatacağım. Kitaplarında anlattıklarının gerçek hayatına dair kesitler olduğunu düşünmek, Bay Proust'un hayal gücüne yapılmış büyük bir saygısızlıktır.

Haussmann Bulvarı'na yerleştiğim ilk zamanlar, Bay Proust telefon kaydını sildirmeden evvel, yani 1914 senesinin sonlarına doğru telefon onun odasındaydı ve dışarıya çıkmadan önce talimatıyla telefon görüşmelerini yapıyordum ve mesajlarını kontrol ediyordum. O sırada da giyinme odasının kapısı açık oluyordu ve o hazırlanırken birkaç detay görmüşlüğüm vardı.

Bu detaylar hiçbir zaman dişlerini uzun süre fırçalaması ve elini yüzünü yıkamak için sabun kullanmadığını görmemin ötesine geçmedi. Sonradan bana açıkladığı üzere cildi

son derece hassas olduğundan yüzünü yalnızca ıslak havluyla siliyordu; ne yüzünde herhangi bir sürtünme olmasına ne de sabunun asidine tahammülü vardı. Onu bu durumlarda gördüğümde, giyinme aşaması neredeyse bitmiş oluyordu. Pantolonunu ve gömleğini giymiş oluyordu; yüzü en son aşamaydı.

Bazı insanların 'sabun kullanmıyorsa nasıl temizlenebiliyordu?' diye düşüneceğinin farkındayım. Özensiz olduğu konusunda da aceleci bir biçimde kanaat getirilirdi, çünkü bazen kazara kıyafetinin altından göğüs ve sırt kısmında, bazense gömleğinin yakasının üstünde bir parça pamuklu bez görülmüştür.

Gerçekte temizliği konusunda çok hassastı. Babasının yalnızca bir doktor değil, aynı zamanda bir sağlık uzmanı olduğunu unutmamak gerekiyor. Onu neredeyse temizlik hastalığına kadar itebilecek mikrop korkusu da Bay Proust'a ondan miras kalmıştı.

Her şeyden öte, dünyada sabun kullanmayan tek insan o değildi. Söylenenlere göre büyük İngiliz yazar Bernard Shaw da cilt için doğal olmadığı gerekçesiyle sabun kullanmayı reddedenler arasındaydı, yalnızca soğuk saf su kullanıyordu.

Bay Proust o kadar ileri gitmemişti; sıcak hatta neredeyse kaynar su kullanıyordu. Kokularını astımı kaldıramayacağından dolayı parfüm, kolonya, krem ya da sabun kullanmasa da dezenfektan olarak bilinen her şeyi kullanıyordu. Yalnızca ağzını çalkalamak için değil, en ufak bir boğaz ağrısında bile hemen gargarasını kullanıyordu.

Bir defasında burnunun üzerinde bir leke belirdiğini hatırlıyorum. Tek kelime etmeden hemen üzerine saf dezenfektanını uyguladı. Leke iltihaplandı ve çirkin bir görüntü oluşturdu, işte o gün onu sağlığı için endişe ederken gördüğüm nadir anlardan biriydi.

"Gitgide büyüyor, yayılacak gibi görünüyor. Doktor Bize'i çağırsanız iyi olacak."

Doktor Bize geldi ve Bay Proust durumu açıklar açıklamaz haykırdı:

"Bu nasıl bir ihtiyatsızlık! Çok ciddi bir enfeksiyona sebep olabilirdiniz! Bu tür vakaların beyne kadar ulaştığını dahi görmüşlüğümüz vardır."

Bunu bana Bay Proust anlatmıştı. Kritik durum artık geçtiği için gülerek doktorun dehşete kapılmış hâlinin taklidini yapıyor ve gülüyordu.

Her hâlükârda, dezenfektanını elini yıkadığı suya koymaya devam etti. Hiç şaşırmadım.

Bütün hazırlanma süreci elbette her şeyde olduğu gibi belli bir düzenden oluşuyordu. Önce mutfakta benmari usulü ısıtılan iki çanak sıcak suyla ayaklarını yıkıyordu. Musluk suyu o dönemde nadirdi, Haussmann Bulvarı'nda mutfaktaki lavabo dışında bir kaynağımız yoktu.

Kalın altın rengi çizgileri olan beyaz emaye, çok güzel bir ayak banyosu vardı. Abanoz üzerine gümüş işlenmiş tuvalet takımı dışında o odadaki tek lüks eşya buydu.

Başlarda su için istediği sıcaklık derecesinden korkmuştum, elli dereceye yakın olmasını istiyordu. Sonradan fark ettim ki hazırlanma sürecini hesaplayarak bu sıcaklığı istiyordu. Her aşamayı çok iyi hesaplamıştı. Hazırlığını bitirdiğinde sıcaklığın büyük bir kısmı buharlaşmış oluyordu ve tam istediği ısıya ulaşıyordu.

Vücudu için de tıpkı ayak banyosunda yaptığı işlemi uyguluyordu. Dışarıya çıkacağı vakitler tamamen soyunuyordu. Rasurel'den olmak kaydıyla pamuklu iç çamaşırlarını giyiyordu. Bazılarını bir defasında gidip ben almıştım; gözüme oldukça güzel ve kaliteli görünmüşlerdi. Fakat Rasurel değillerdi, asla istememişti.

Tıpkı su gibi, iç çamaşırları ve gömlekleri de istediği sıcaklıkta olmalıydı. Mutfaktaki büyük tuğla fırın gece gündüz yanıyordu. Çamaşırları ve gömlekleri havlu kumaşa sarıp fırının önüne koyuyordum. Bazen istediğinden çok daha fazla sıcak

olduğu için azarlıyordu, ben de sandalyeye bırakıyordum.

Kısacası o odaya girdiğinde her şey hazır olmalıydı; su, giysileri, iç çamaşırları, havluları, her şey hazır vaziyette ulaşabileceği bir sandalye veya masanın üzerinde durmalıydı. Bunları yaptıktan sonra, odadan çekiliyordum. Tek yapması gereken, Pyrénées örgüsü pijamalarıyla ayağa kalkıp eğer üşüyorsa üzerine siyah sabahlığını geçirmekti. Bir de dışarıya çıkmayacaksa fakat yataktan kalkacaksa, yatak patiklerini içeride giydiklerinin bir parçası olan ev patikleri veya terlikleriyle değiştiriyordu.

Asıl anlatılması gereken havlu seremonisiydi. Keklik gözü modeli örülmüş, kaliteli havlulardı. Her defasında on, on bir kiloluk yığınlar hâlinde masasına bırakıyordum. Masanın yanlarında havluları asabilmem için askılar vardı fakat onları kullanmazdı. Kullanamazdı, çünkü tüm havlular oradaydı ve o her birini yalnızca bir defa kurulanıp veya ıslatıp, sonra kenara atıyordu. Muazzam bir depo vardı. Tüm kullandıkları, kuru temizlemesinin yapılması için annesinin eskiden tedarikçisi olduğunu hatırladığım, sonradan adı Lavigne olarak değişen Blue House'a gönderiliyordu. Tıpkı pamuklu çamaşırlarının boyanmaları için Haussmann Bulvarı'ndaki Garobi'ye gönderildiği gibi. Dairede hiçbir şey yıkanmıyordu.

Ölümünden sonra Paris'in Canettes Sokağı'nda elli odalı bir oteli işletmeye başlamıştım ve toplamda kuru temizlemeye verdiğim çamaşırlar Bay Proust'un verdiklerinden daha fazla olmuyordu. Odasında tüm o yığını görünce, Bay Proust'a şunu sormaktan kendimi alamıyordum:

"Efendim, harcadığınız parayı düşününce içime dert oluyor."

"Neyi israf ediyorum sizce Céleste?"

"Tüm bu çamaşırlar, efendim. Hepsi tertemiz ve düzenli fakat öylece atıyorsunuz."

"Sevgili Céleste, anlamadığınız şey şu; eğer çok ıslak bir havluyu sıkmak zorunda kalırsam, bu cildimi çatlatıyor ve ya-

rıklara sebep oluyor."

Dişlerini fırçalaması da apayrı bir olaydı. Yalnızca, babasından kalan bir tarifle hazırlanan, Leclerc eczanesinden büyük yuvarlak şişeler içerisinde aldığım bembeyaz ve kaliteli tozu kullanırdı. Belli bir miktar alıp defalarca dişlerini fırçalardı, sonrasında da o toz her yere saçılmış olurdu; tuvalet masasına, aynaya, hatta kendi üzerine.

Genelde tamamen giyindikten sonra yüzüne ve dişlerine geçtiğini bildiğim için, onu o şekilde dışarıya çıkmaya hazırlanmış vaziyette gördüğümde şöyle diyordum:

"Efendim! Gömleğinizin yakasını ıslatmışsınız! Boğazınız için hiç iyi olmayacak."

Veya bazen de:

"Efendim kravatınızı lekelemişsiniz, beyaz beyaz lekeler olmuş."

"Fakat üstüme havlu koymuştum."

Lekeleri çıkarmakta ısrar edersem de:

"Hayır, hayır, lütfen bırakın sevgili Céleste. Böyle iyi. Hem sizce insanlar benimle kravatım için mi görüşüyor?"

Fakat en nihayetinde o beyaz lekeleri silmeme müsaade ediyordu.

Müsaade ettiği neredeyse tek şey de buydu. Kravatlarını benim bağladığım söyleniyor. Asla! Asla izin vermezdi buna. Hem verseydi bile, ben kravat bağlamayı bilmiyordum. Oysaki onun, kravatlarını ne kadar hızlı bağladığını görmeniz lazımdı. Sanki bütün bir gün sürekli kravat bağlamaktan eli alışmış gibiydi. Benden tek istediği yardım göğüslüğü için oluyordu, bazen düğmeler ona güçlük çektiriyordu.

Sonlara doğru tek bir defa, bir akşam, çok yorgunken her şeye rağmen dışarıya çıkmak istemişti. Tamamen giyinmiş hâlde koltuğa oturmuştu. Beni başka bir sebepten çağırmıştı:

"Botlarımı getirebilir misiniz, Céleste, onları da giyeyim."

Dediğini yaptım, botlarını giymeye başladı fakat daha tam bitirmeden bir kız çocuğu gibi önünde eğildim ve fikrini sor-

madan düğmelerini kapatmaya başladım.

Kendini neredeyse geriye fırlattı ve bir anda sesindeki büyük utançla şöyle dedi:

"Hayır, hayır, yapmayın Céleste!"

Bense neşeli sesimle cevapladım:

"Fakat efendim, bitti sayılır. Neden bunun bana rahatsızlık vereceğini düşündünüz ki?"

Ayağa kalktığımda, gözleri dolu dolu bana bakıyordu. Şu sözleri söylediği andaki sesinin yumuşaklığı hâlâ kulaklarımdan gitmez:

"Ah, Céleste, sizi ne çok seviyorum, bir bilseniz!"

Onunla olmanın en güzel tarafı; yanında bazen annesi gibi, bazense evladı gibi hissediyor oluşumdu...

Paris'in Karanlık Geceleri

Savaş, hiç kuşkusuz Bay Proust'la aramdaki samimiyeti ilerletmişti. Bu samimiyetimizdeki en önemli sebeplerden biri de ıssız hayatına çekilme sürecinde pek çok arkadaşını kendinden uzaklaştırmış olmasıydı. Arkadaşları olmadan bile, her ne kadar işine müthiş derecede bağlı olsa da dünyada ve çevresinde neler olup bittiğini görme arzusu bâki kalmıştı. Lâkin Paris'te düzenlenen tüm o yemekler ve ziyaretler tamamen bitmişti. Kasabadaki kadınların şatoları kapatılmış, hatta bazıları yaralı askerler için hastanelere dönüştürülmüştü ve Paris'te eskisi gibi lüks toplantılar artık çok saygıdeğer karşılanmıyordu. İnsanların evlerine kapandıklarını söylememe bile gerek yok elbette. Bu kadınlar evlerini yaralılara açmasalar bile kızlarıyla beraber hemşire önlüğü giyip yaralı sivillere yardıma gidiyorlardı. Erkeklere gelince, zaten birkaç tanesi dışında hepsi ordudaydı. Paris'te hayat tüm şaşaasını kaybedip yerini endişe ve mateme bırakmıştı.

Sayesinde ilk müdahale odasının kurulduğu Bay Proust'un erkek kardeşi Robert, Verdun cephesinin ön sıralarında cerrahtı. Bay Proust'un günleri kardeşinin durumuna endişelenmekle geçiriyordu. Bir gün, yaralıları tedavi ettiği cephede erkek kardeşine fedakârlıklarından ve cesaretinden dolayı yüzbaşı unvanı verilmişti; Bay Proust çok gururlanmasına rağmen endişesinde hiçbir azalma olmamıştı.

Eskiden gençliğinin ve tüm o davetlerin tadını çıkaran pek çok erkek, şimdi öldürülmüştü. Bay Proust'un uzun zamandır tanıdığı en iyi arkadaşlarından ve ilişkilerinde hep sessiz taraf olan Reynaldo Hahn, cepheye katılmayı bizzat istemişti. Bay Proust'a yazdığı bir mektubunda tüm top ve mermi sesleri

arasında piyade alayı için bir beste yaptığını ve bütün erkeklerin şarkıyı söylediğini belirtmişti. Bay Proust, diğer tüm askerler için olduğu gibi onun adına da azap çekiyordu. Onların mektuplarını bana göstererek şöyle derdi:

"Bakın Céleste, onlara orada mermi yağarken ben buradayım."

Savaşın ikinci yazında kuzenlerinden birini kaybetti. Ondan önceyse büyük bağlılık duyduğu ve *Saint-Loup Şövalyesi* kitabındaki karakterlere uyarladığı iki arkadaşını... İlk kaybettiği arkadaşı, 1914 senesinin sonlarına doğru, Kont Bertrand de Font olmuştu. Bay Proust başlarda esir alındığını düşünmüş ve endişeyle hakkında çıkabilecek haberleri takip etmişti. Daha sonra ise, tarihi doğru hatırlıyorsam, 1915'in mart ayında gazetelerde haberi ve fotoğrafları çıktığında öldüğünden emin olmuştu. Gazetelerden öğrenmiş olmak canını çok acıtmıştı.

İkincisi ise yine çok sevdiği Gaston de Caillavet'ydi, 1915 yılının ocak ayında kaybetti. Onu öldüren şey bir mermi değildi, vahim bir hastalığa yenik düşmüştü. Fakat fark etmiyordu; Bay Proust için çevresindeki tüm bu matem arasında ölüm, hatıralarındaki güzelliğe el koyarak dünyadaki en sevdiği şeyleri almayı seçmişti.

Bununla beraber, Paris'te artık o görkemli gecelerden eser kalmamış; Bay Proust'a, dışarıya çıkıp görüşmek istediğinde yetecek kadar insan kalmıştı. Gösterişli malikânelerin eksikliğinde ise üst sınıf restoranlar açılmıştı ve basılan kitabın üstüne gitgide yeni ilişkiler, dostluklar kuruluyordu. Bay Proust, canının Bourdaloue armudu çekmesi gibi bir sebepten dışarıya çıkmak istediğinde ise, ne zaman ne de durumlar ona engel oluyordu.

Paris'te kalmanın biraz cesaret gerektirdiğini söylesem ne düşünülür biliyorum. Cephedeki askerlerin vahameti düşünüldüğünde çok azımsanacak veya onun bu durumdaki bi-

linçsizliğine yorulacak. Fakat Almanların Paris'i bombalamaya başladığı geceyi çok net hatırlıyorum; bütün şehir büyük bir karanlığa gömülmüştü.

Swann'ların Tarafı hakkında olumlu yorumlar yazan ilk kişilerden biri olan şair Francis Jammes'i ziyaret etmek istedi. Aslında Francis Jammes oldukça uzakta, Invalides Meydanı'na yakın oturuyordu. Kocam cephede olduğu için Bay Proust'un düzenli bir şoförü yoktu, taksi bulup getirmem gerekiyordu. O yıllarda gecenin o karanlığında araba kullanacak birini bulmak pek kolay değildi ve ben birini ararken Bay Proust gittikçe sabrını yitiriyordu, bu da işleri daha da zorlaştırıyordu. Fakat sonunda ayrılabildi. Ve sonra, henüz geri dönmeden, yaylım ateşine tutulmaya başladık. Zeplin saldırısı mıydı yoksa uçaklardan mı bombalanıyorduk, bilmiyorum. Bombaların nereye düştüğünü, olası zararlarını düşünmekten ve gürültülerinden, bulunduğum yerden çok fazla uzaklaşamadım. Bay Proust'un dönerken çekeceği sıkıntıları düşünüyordum ve delicesine endişeleniyordum.

İkinci ve son defa kilere indim, sığındım. Âniden dairenin girişteki büyük kapısı çaldı ve kapıcının bağırarak konuştuğunu duydum:

"Hâlâ dışarıda ne yapıyor? Yukarı gelmem lazım!"

Onu vaktinde karşılamak için merdivenleri koşarak çıktım. Sessizce gülümseyerek oldukça mutlu bir şekilde asansördeydi, yukarı çıkıyordu.

"Beni mi bekliyordunuz, Céleste? Kilere geri dönmenizi öneririm, lütfen bir an önce gider misiniz?"

Kilerdeki tüm o toz ve kokular sebebiyle benimle beraber inmeyeceğini bildiğim için söylediğine karşı çıktım. Fakat dediğini yapmam konusunda ısrar etti. Nihayetinde indim. Korkudan titreyen karısıyla birlikte Antoine'ı gördüğümde "Ya bina başımıza yıkılacak ya da boğulacağız, her hâlükârda burada öleceğiz. En azından dipte kalmaktansa yukarıda ölmek daha iyidir," diye düşündüm. Böylece tekrar yukarı çık-

tını. Sebebini açıkladığımda ise bana güldü. Sonra üzerinden çıkardıklarını toplamaya başladım; eldivenlerini, paltosunu... Tam şapkasını alacakken, gördüklerim karşısında haykırmadan duramadım. Şapkanın kenarlarında, havadan düşen bombaların ve mermilerin küçük demir parçalarından dolayı yırtıklar vardı.

"Efendim, tüm bu dökünüye bakın! Arabayla dönmediniz mi? Korkmadınız mı?"

"Hayır, Céleste. Neden korkayım? Tüm bu gösteri korkulmayacak kadar güzel."

Tüm o kargaşada renklerin Seine Nehri'ndeki yansımasının nasıl güzel olduğunu anlattı. Daha sonra da Francis Jammes ile geçirdiği ve Tristan Bernard ile tanıştığı hoş akşamını anlattı. Öylesi bir gecede araba bulamayacağı için tek başına dönmüştü.

Ayakkabılarını neredeyse hiç yere değdirmemiş biri olarak tüm o yolu yürümek hiç ona göre değildi, dolayısıyla sordum:

"Yolunuzu bulmayı nasıl başardınız efendim? Bu yürüme fikri de nereden çıktı?"

Güldü.

"Müthiş korumacı tavrınız, Concorde Meydanı'nda bana bir şans meleği göndermiş olacak, Céleste."

Anlatmaya devam etti. Bomboş sokaklarda gecenin karanlığında yürürken bir adamın ona yaklaştığını söyledi.

"Belki de beni bir süredir takip ediyordu ve sokağı yalnızca patlamalar aydınlattığından, karanlıkta tökezlediğimi gördü. Bana: 'Yolunuzu bulamıyor gibisiniz, size eşlik etmemi ister misiniz? Nereye gidiyorsunuz?' dedi. Haussmann Bulvarı'na gideceğimi söyledim ve birlikte sohbet ede ede yürüdük. Tam da böyle bir gecede dışarıda ne yaptığımı sordu. Bir arkadaşımın evinden döndüğümü ve evime doğru gittiğimi söylediğimde, saatin yürüyüş için uygun olmadığını söyledi. Crillon Oteli'inin köşesinden Boissy-d'Anglas Sokağı'na döndük, oradan da Malesherbes Bulvarı'na çıktık. Karşıya geçmeme

yardım etti ve ayrıldık."

Tam bu noktada duraksadı, daha sonra ufak gözleriyle bana bakarak eğlenceli bir tavırla devam etti:

"Aslında, Céleste, her şeyi söylemem gerekirse... Soyguncunun tekiydi. Hemen anlamıştım, fakat ayrılana kadar hiçbir şey belli etmedim. Teşekkür ettim ve 'Bana eşlik etmeniz ne kadar hoş,' dedim. Sonra da 'Size bir soru sorabilir miyim? Niçin bana saldırmadınız?' dedim. Ve bana ne cevap verdi biliyor musunuz? 'Hayır, hayır, sizin gibi birine asla efendim!' dedi."

Gururlanmıştı.

Bu süreç boyunca bana olan tavrı oldukça çelişkili oldu. Endişeyle bana saldırı boyunca kilerde saklanmamı söylüyordu ve sebebi de şuydu:

"Size inin diyorum Céleste, zira bir aksilik olacak olursa kocanıza söz verdiğim üzere size göz kulak olmalıyım ve ona karşı mahcup olmak istemem. Bir bomba isabet edecek olsa bu mantardan odada nasıl yanarız hiç düşündünüz mü?"

Söylediğine itiraz edip aşağı inmek yerine onunla orada yanmayı tercih edeceğimi söylediğimde ise nazikçe şöyle dedi:

"Fakat benim için çok da vahim olmaz; zaten çok hasta bir adamım ve öyle bir durumda da bütün işlerim, sorumluluklarım benimle beraber yanmış olur. Oysa siz öyle misiniz? Siz henüz çok gençsiniz."

Öte yandan tehlikeyi bazen o kadar unutuyordu ki, çok normal bir durummuş gibi hayatına devam ederek bütün sabırsızlığıyla beni, genç bir kadın olduğumu dahi düşünmeden, işleri için karanlık sokaklara sürüklüyordu.

Benden bir şeyler istediğinde artık şaşırmıyordum bile. Bu adamla o kadar mutluydum ki, sanırım mutluluğum bilinçsizce hareket etmeme sebep oluyordu. Hem ayrıca, hayata dair ne biliyordum ki? Köyümden ayrıldığımdan beri evimden nadiren çıkmıştım ve şimdi de hayatımı Haussmann

Bulvarı'ndaki dört duvar arasında geçiriyordum. Burada da henüz hayata dair bir tecrübe kazanmış değildim; beni hayat kavramına yavaş yavaş alıştıran kişi Bay Proust oldu. Şimdilik onu keyiflendiren saflıklarıma devam ediyordum. Mesela beni gece yarısı dışarı gönderdiğinde neredeyse her defasında Madeleine Meydanı'nın arkasındaki Tronchet Sokağı'ndan geçiyordum ve kolunda çantasıyla bir sağa bir sola gidip gelen iri zenci bir kadının yanından yürüyordum. Ve bir gün bütün cesaretimi toplayıp Bay Proust'la konuştum:

"İnanın bana efendim, gecenin o saatinde üstelik karanlıkta saatlerce yürüyüp ne yaptığını anlamıyorum. Gezdirecek köpeği bile yok yanında."

"Fakat Céleste, anlarsınız ya... Sokaklarda gezinerek hayatını kazanan bir kadın o."

Bunu ifade ederken yüzüne yerleşen gülüşü çok az görmüştüm. Üstelik benim sık sık yaptığım bu saflıklarda kendimi asla gülünç hissettirmiyordu.

Her şeye rağmen geceleri tıpkı gündüzmüş gibi sokaklarda dolaşmaya devam ettim. Ayrıca, artık yolları o kadar iyi biliyordum ki gece olması benim için çok fark etmiyordu. Bunu o da anlamış olacak ki, beni dışarı gönderirken en az benim kadar rahattı. Hatta öyle ki hiç korktuğumu hatırlamıyorum bile. Ah evet, bir defasında korkmuştum; Saint-Lazare'daki Terminus Oteli'nin yanından geçerken, bir adam Pépinière Sokağı boyunca beni takip etmişti. Etrafta bir kedi bile yoktu, hemen Anjou Sokağı'na dönmüştüm. Daha sonra bu olayı Bay Proust'a anlattığımda bana şöyle demişti:

"Céleste, kendinizi koruyacak kadar güçlüsünüz."

Geceleri dışarı çıkmamın genel sebebi, ertesi sabah sahiplerine ulaşmış olması gereken mektupları dağıtma görevimdi. Saate bağlı olarak bazen Malesherbes Bulvarı'na, bazen Saint-Lazare Garı'na yakın Amsterdam Sokağı'ndaki postaneye, bazense bütün gece açık postanesi olan Bourse'a gidiyordum. Bourse nispeten uzak olduğu için oraya taksiyle gidiyordum.

Bazen de kitap yığınının içinden bir kitabı bulmamı istiyordu. Odasındaki ışık çok az olduğundan diğer lambaları yakmak gerekse de saygıdan veya alışkanlıktan olsa gerek yapamıyordum. Bay Proust ise en sonunda sabırsızlanıp şöyle diyordu:

"Vazgeçtim. Gidip kitapçıdan tekrar alsanız daha iyi olur."

Elbette gidiyordum. Zaten yakınlarda bir kitapçı vardı; Saint Augustine Kilisesi'yle Haussmann Bulvarı'nın tam arasında bulunan Laborde Sokağı'ndaydı. Kitapçı, Bay Fontaine'indi. Beyaz gömleği ve başının üstünde ufak bir kasketi olan yaşlı bir adamdı. İşine âşıktı, emekli olup da kitaplarından uzaklaşmayı aklının ucundan bile geçirmiyordu. Savaş vakti bile kitapçısını geceleyin saat bire hatta ikiye kadar açık tutardı. İçeri girip Bay Proust'un istediği kitabı söylediğimde sıkça şöyle söylerdi:

"Şu var, bu var... Ama onun istediği kitap yok. Sanırım bu, işini görür. Olmazsa geri getirirsiniz."

Bazen de elimde birkaç kitapla dönüyordum. Kitapçının dediklerini izah ederek kitapları Bay Proust'a veriyordum. Fakat ben kitapçıya gidip gelene kadar, tıpkı diğer konularda olduğu gibi, fikrini çoktan değiştirmiş oluyordu:

"Bunu okumak vakit kaybından başka bir şey olmayacak belli ki. Oraya bırakın lütfen Céleste."

Koyduğum yerden alıp hiç okumuyordu, kitapçıya geri de götürmüyordum. Her şey odasındaydı.

Bazense gece yarısı, bir mektubu posta kutusuna veya postaneye bırakmak yerine elden vermem gerekiyordu. Bu gibi durumlarda da hemen uyanıyordum. Hatta bir keresinde, yine Bay Proust'u çok fazla güldürdüğüm için asla unutmuyorum, Odéon Tiyatrosu'nda daha önce dinlediği, piyanoda besteci Gabril Fauré olan bir grup genç müzisyene hayran olmuştu. Poulet Dörtlüsü olarak geçiyordu ve özellikle de Massis adındaki kemancıdan çok etkilenmişti. Konser dönüşü bana şöyle demişti:

"Büyüleyici bir akşam geçirdim. Eserlerini muhteşem çalan Gabriel Fauré'yi tekrar gördüm. Gruptaki diğer dört kişi o kadar olağanüstüydü ki, konser çıkışı beni onlarla tanıştırmasını istedim."

Kısa bir zaman sonra da Massis'ye bir mektup yazarak hayranlığını bir kez daha belirtip kendisini daha yakından tanımak istediğini söylemişti ve Haussmann Bulvarı'na davet etmişti. Tabii mektubun Massis'ye derhal ulaşması gerekiyordu, postaneyi bekleyemezdi. Dolayısıyla yola çıktım.

Massis, Seine Nehri'nin öteki kıyısının daha uzağında, Panthéon'un arkasında oturuyordu. Bir taksi buldum. Nerede olduğumu bile bilmiyordum, değil ışık, bir kibritim bile yoktu. Belki gece yarısı, belki gece yarısından sonra ikiydi saat. Gecenin karanlığında tökezleye tökezleye ilerliyordum ki bir subayla karşılaştım.

"Memur bey, çok üzgünüm fakat bu adrese gitmem gerekiyor ve kaybolmaktan çok korkuyorum. Bana eşlik eder misiniz, hiç değilse yolu tarif edebilir misiniz?"

Memur tüm nezaketiyle beni kapıya kadar bıraktı. Ben de nasıl teşekkür edeceğimi bilemediğim için cüzdanımdan beş frank çıkarıp ona uzattım. Apartmana girince kat numarasını sormak için kapıcıyı uyandırdım ve merdivenleri çıkmaya başladım. Yuvarlak merdivenleri tırmandıkça tırmandım. Zile bastım ve mektubu vermek için müzisyeni uykusundan uyandırdım; fakat hiç utanmadım, zira bu Bay Proust'un isteğiydi. Hem Massis de saate rağmen pek şaşırmış görünmüyordu.

Haussmann Bulvarı'na dönünce Bay Proust'a memur beyle tanışma hikâyemi ve teşekkür mahiyetinde para verdiğimi anlattım. Kahkaha atmaya başladı ve asla bitmeyecek sandım. Yıllar boyunca kuryeliğe her çıktığımda mutlaka son sözüne şunu ekledi:

"Unutmayın Céleste; memur beye beş frank vereceksiniz..."

Hayatının düzenini öylesine aynı devam ettiriyordu ki, kocam için endişelenerek biraz olsun rutini bozmamış olsaydım, savaş zamanı olduğunu fark etmem olanaksızdı.

Beş sene boyunca Odilon'u dört veya beş kez görebilmiştim. Çok uzun bir süreydi, üstelik haberler de korkutucuydu. İlk izni neredeyse ayrıldıktan bir sene sonra, 1915 senesindeydi. Ondan kısa bir süre önce de Amiens bölgesinden gönderdiği bir kartpostal almıştım, sakallı bir fotoğrafı vardı. Çok da hoş bulmamıştım. Birkaç hafta sonra da gerçekten sakalıyla geldi. Ne yazık ki o sakala katlanmak zorunda kaldım. Ayaklarında kocaman asker postalları vardı, kapıdan içeri girdiğinde ise mutfağa geçip temiz fayanslara odaklandı. Bir anda sivil biri gibi adım atamadığını fark ettim. Bense sakalına odaklanmıştım. Mutluluktan koşarak Bay Proust'un odasına gittim, ağzımdan tek çıkan şey şu oldu:

"Efendim, Odilon'u gördünüz mü? Henüz geldi, bir de bıyık bırakmış, çok kötü!"

Bay Proust her zamanki gibi gülümsedi; bu kez verdiğim haberden dolayı mutlu da olduğu içindi bu gülümseme.

"Ah, hemen odama gelip bana bir selam versin!"

Odilon odaya girdi ve uzun süre sohbet ettiler. Bay Proust hem sağlığı hem de savaş hakkında sorular sordu, sonra da Odilon'u inceleyerek neden sakal bıraktığını sordu. Orada hava çok soğuk olduğu için, eğer sakalını keserse cildinin çatlayacağını söyledi. Bay Proust ise şöyle dedi:

"Fakat korkarım Céleste haksız değil, size pek yakışmamış."

En nihayetinde kocam gür sakalını kesmeye ikna oldu.

Aldığı diğer izinlerden iki tanesini ise özellikle hatırlıyorum. İlki 1917'de, nisan ayında olmalıydı; iyi hatırlıyorum zira o günlerde albüminden mustaripti. Sonrasında da hayatı boyunca öyle kaldı. Diğeri ise sonuncuydu, 17 Ocak 1918'te. On gün boyunca siperlerden yükselen ateşkes söylentilerini anlattı: "Keşke, keşke gerçek olabilse!"

Seferberliğe gittiği gün Bay Proust'un ona duyduğu alâkayı anlamıştım. Albümin eksikliğiyle geri döndüğünde, en az üç ay kadar Vésinet Askerî Hastanesi'nde tedavi olmak zorundaydı. 1919 senesinden sonra taksiye tekrar başlamış olsa da hâlen yürürken korkunç baş dönmeleri çekiyordu ve bir duvara veya bir lambaya yaslanma gereği duyuyordu. Dahası, en gençleri olan ve Laffitte Sokağı'yla Victoire Sokağı'nın kesiştiği noktada alnının teriyle bir iş kurmuş olan erkek kardeşi Jean'ın ölümünden çok etkilenmişti. Bay Proust da cephede kayıp olduğu haberinden sonra, ne yazık ki ölüm haberi gelmeden önce, Reynaldo Hahn'a ulaşmaya çalıştığı dönemde kendisiyle yakından ilgilenmişti. İki kardeş birbirine çok düşkündü, nitekim savaşın ilanında Jean ağlayarak Odilon'a: "Benimle beraber piyade alayına gel, hiç ayrılmak zorunda kalmayalım," demişti. Fakat Odilon'a tedarik sınıfında görev verilmişti ve böylece savaş iki kardeşi ayırmıştı. Jean, Argonne'daki Chemin des Dames Çatışması'nda hayatını kaybetmişti ve Odilon bunu atlatmakta güçlük çekiyordu.

Bay Proust onu çok iyi anlıyordu ve büyük bir nezaketle konuşuyordu. Dahası, seferberlik kaldırıldıktan sonra Odilon'un elinden tutan da o oldu. Erkek kardeşi Robert'in tavsiye ettiği birkaç doktora muayene ettirdi. Yine de memnun kalmadığı için bizzat Doktor Bize'i çağırdı. Bu ziyaretten sonra bana ne söylediğini çok iyi hatırlıyorum:

"Doktor Bize çok sıkı bir diyet verdi. Odilon mutlaka çok fazla süt içip yeşil sebzeler ve püre tüketmeli, mutlaka tuzsuz olacak. Fakat doktor bana aynı zamanda: 'Bu diyete uymayacak biliyorum, herkes doktorları çok iyi dinler fakat diyetleri asla uygulamaz,' dedi. Ben de ona: 'Göreceğiz. Odilon'la bizzat ben ilgileneceğim, benim söylediklerimi yerine getirir,' dedim."

Bunun üzerine, benden kocamı teşvik etmemi isteyerek şöyle dedi:

"Sevgili Odilon, Doktor Bize çok hasta olduğunuzu bil-

menize rağmen makûl davranmayacağınızı iddia ediyor. Ben böyle düşünmüyorum. Beni dinleyeceksiniz. Gereken iradeye sahipsiniz, kendinize iyi bakacağınızı düşünüyorum. Lütfen bana söz verin."

Odilon söz verdi ve nitekim sözünü de tuttu. İlerleyen günlerde bu sıkı diyeti uyguladı. Bay Proust onu bizzat takip etti ve sık sık detaylı bilgiler aldı. Odilon gece servislerine tekrar başladığı sırada doğal olarak Bay Proust onu yine sorgulamış ve o da yemek yediği saatlerde püre bulamadığını itiraf etmişti. Cevabı ilgisini çekmişti:

"Dürüst davrandığınız için minnettarım sevgili Odilon, ciddiyetinizi görebiliyorum. Fakat endişe etmeyin; şimdi Céleste'ten her daim mutfakta püre bulundurmasını isteyeceğim. Bu sayede geri döndüğünüzde evde mutlaka bulunduğundan emin olabilirsiniz, diyetinizi de bozmamış olursunuz."

Aslında yıllarca onu yanında tuttuğundan, Bay Proust da doğal olarak kocama bağlanmıştı; tıpkı kocamın ona bağlandığı gibi. Yıllar geçtikçe Odilon en sâdık adamı hâline geldi. Ve şunu da söylemekte fayda var; Bay Proust'un güvenini kazanmak öyle kolay değildi, insanı önce derinlemesine incelerdi. Odilon'u da uzun süre inceledikten sonra ona karşı derin bir sevgi ve bağlılık beslediğini fark etmişti. İstediği her zaman Odilon'u çağırabiliyordu, o ise tek kelime etmeden taksisini alıp geliyordu. Hâlen Levallois'da oturduğumuz zamanlar bile, bütün gün müşterileri taşımaktan yorgun argın vaziyette yatağa yığılmış olsa da gecenin bir yarısı Bay Proust'un telefonuyla derhal kalkıp gittiğini hatırlarım. Bir defasında, bu geç saatteki işlerden birinden döndüğünde, bir uyurgezer gibi arabayı kullandığını, hem Paris'in karanlığından hem de yorgunluktan hiçbir şey görmeden gittiğini anlatmıştı. O dönemler hâlen Odilon'un kredi işlemleri devam ediyordu ve memur ofisinden çıkıp da kendisine formda eksik olan bir şey olup olmadığını sorana kadar oraya neden gittiklerini anlamamıştı.

Sâdâkatinin yanı sıra Bay Proust'un gönlünü kazandığı başka huyları daha vardı. Her şeyden önce bence hassasiyeti ve ketumluğu. Karı koca olmamıza rağmen Bay Proust'un ondan istediklerini bana hiç anlatmazdı. Ne Haussmann Bulvarı'nda, ne de başka bir yerde. Yalnızca Bay Proust'u nereye götürdüğünü, kaç saat beklediğini ve havanın o gün nasıl olduğunu söylerdi, o kadar. Bay Proust'un o geceleri bana bizzat anlattığını düşününce Odilon'un sessizliğinin onun talimatıyla olmadığını anlayabiliyordum.

Dahası, kocam son derece dürüst ve dobraydı. Bir gün benden ailesini ziyaret etmemi istediğinde huzursuzluk çıkarmıştım. Elbette ailesini seviyordum fakat dışarı çıkmama alışkanlığım daha ağır basıyordu, üstelik mağazaların ve kafelerin ambiyansını hâlâ hiç sevmiyordum. Gidip Bay Proust'la konuştum. O da bana şunları söyledi:

"Umursamayın Céleste, kendisinin saygınlığının yanında bu bir hiç. Şunu unutmayın; Odilon harika bir adam ve koca; en takdir ettiğim şeyi ise bir faziletinin olması. Bana asla yalan söylemedi, eminim size de söylememiştir."

Yine şikâyet ettiğim bir defasında da şöyle demişti:

"Fakat Céleste'ciğim, ne kadar şanslı olduğunuzun farkında değilsiniz; bir kadının sahip olabileceği en mülayim kocaya sahipsiniz."

"Böyle mi düşünüyorsunuz efendim?"

Gülerek cevap vermişti:

"Onu mu düşünüyorum? E tabii ki! Hatta bazen size nasıl tahammül edebildiğini anlamıyorum."

Bense alay ederek devam ettim:

"Eğer bir şey düşünüyorsam, o da bana karşı gönlünüzün ne kadar zengin olduğu efendim. Tahammül edeceği şey neymiş merak ettim, zaten istediği her şeyi yapıyorum!"

"Öyleyse niçin şikâyet ediyorsunuz? Belli ki hoşunuza gidiyor."

Odilon'un yalnız başına büyüdüğünü ve bunun ne büyük

bir erdem olduğunu anlattı. Haklıydı. Zira on dört yaşında kendi evi olduğunda ailesi ölmüştü, Paris'te bir barda bulaşıkçı olarak çalışmıştı; ta ki bir gün müşterilerin artıklarını yediği anlaşıldığı için atılana kadar... Ondan önce Paris'e yerleşen erkek kardeşlerinden biri gibi o da faytoncu olmak için çabalamıştı. Aynı zamanda otomotiv sektörünün hızla gelişeceğini gören bir zekâya da sahipti. Hemen ehliyetini değiştirerek taksiciliğe geçmişti. O günden sonra bütün yeteneklerini, Rothschilds tarafından kurulan ve hem Bay Proust'un Condorcet Lisesi'nden arkadaşı, hem de dul kalan annesi, yine Rothschilds'la bağlantılı Bay Straus'la evlenen Jacques Bizet'nin başında olduğu United Taximeters'a adamış, mevsimine göre Monako'da, Cabourg'da veya Paris'te çalışmaya başlamıştı.

Bay Proust'un bana söylediğine göre Jacques Bizet, ona önerdiği üç veya dört şoför arasında, geçerli bir sebep belirtmese de her zamanki gibi içgüdülerine güvenerek, en çok Odilon'a odaklanmıştı. Cabourg'da, önerdiği üç şoförden biri olan Agostinelli'yle yolculuk etmeye alışkın olmasına rağmen, Midi'de veya Normandiya kıyılarında olmadığı vakitler Odilon'a ne yaptığını sormuştu.

"Paris'te şoförlük yapıyorum."

"İhtiyacım olduğunda benim şoförlüğümü yapmayı kabul eder misiniz?"

"Memnuniyetle."

"Nasıl iletişime geçebiliriz?"

İşte o zaman Odilon, Feydeau Sokağı'yla Montmartre Sokağı'nın kesiştiği noktada kafe açmış olan kız kardeşinin telefon numarasını vermişti. Her şey bu şekilde başlamıştı. O günden sonra, savaş onları ayırana kadar, aralarındaki büyük güven hiç eksilmemişti. Odilon seferberlik sebebiyle ayrıldığında, Bay Proust hiç düşünmeden şoförü olarak onun tavsiyesi üzerine, kulakları biraz güç duyan ve kocamın yokluğunda her daim hizmette olacağına söz veren erkek kardeşi Edmond'u tuttu.

Bay Proust'u Odilon hususunda en çok etkileyen şeylerden biri, henüz Lozère'deki La Canourgue'de bir çocukken annesini kaybettiğinde yaşadıklarıydı. Bir akşam beraber okuldan eve dönerlerken, Odilon'un bir düğmesi kopmuş. Annesi de ona: "Üstündekini çıkarıp mutfaktaki sandalyenin üzerine koy, ben dikerim ama gidince önce biraz dinlenmem lazım, biraz kalbim sıkışıyor," demiş. Ertesi sabah uyandığında, sandalyenin üstünde kıyafetine düğmeyi dikilmiş olarak bulmuş, fakat evde çıt çıkmıyormuş. Annesinin çok yorgun olduğu için uyuduğunu düşünmüş ve gürültü çıkarmamak için parmak uçlarının üstünde evden çıkmış. Fakat tam kapıyı çekecekken, ona bir şey söylemeden giderse annesinin endişeleneceğini düşünmüş. Annesinin yanına dönmüş. Onu yatağında buz gibi bulmuş... Bay Proust bunu anlatırken her zaman çok duygulanıyordu. Kendi annesini hatırlatan her acıklı hikâye, onu çok üzüyordu.

Tüm bunlarla beraber, insanlarla alâkalı çok doğru içgüdüleri olan biri olarak, o kibar ve harika yüreğiyle kocama olan sevgisini bana birden fazla defa söylemişti.

"Evet, onu hayli seviyorum; fakat görüyorsunuz ya Céleste, aynı şey değil. Sizin hizmetinizle onunki apayrı."

Kocam için kendimi üzersem büyük aptallık yapmış olurdum biliyorum, Bay Proust ise yalnızca gerçeği açıklamaya çalışıyordu: Odilon, ona benim kadar bağlı değildi.

Ne olursa olsun kocamla benim ortak bir noktamız olduğunun farkındaydı; ondan asla uzaklaşamazdık. Zira savaş sona erdiğinde, oraya taşındığımı görünce yaşadığı ilk şaşkınlık geçtiğinde, beni tanıdığı için bu tarz bir hayatın özgürlük anlayışıma uyduğunu itiraf ederek, o da tereddüt etmeden yanıma yerleşti. Kalmayı da ayrılmayı da kendi aramızda dahi olsa konuşmamıştık. Kendi işini kurmak için emekli olacağı hayalinden bile söz etmedi. O an için tek hayali hem Bay Proust hem de kendisi için, arabasını değiştirmekti.

Şunu da bilmek lazım, eskiden tıpkı faytonlarda olduğu

gibi şoförler araçların dışındaydı. Yağmura, sıcağa, soğuğa doğrudan maruz kalıyorlardı. Araçlar gitgide daha lüks oldukça, kocam eski model Renault'sundan utanmaya başladı. En nihayetinde diğer müşterilerinin de fikrini aldıktan sonra Bay Proust'la konuştu ve Ritz'in veya malikânelerin önünde beklemesi daha saygın görüneceği yeni bir araç isteme niyetini söyledi.

"Hayır Odilon, hayır. Arabayı değiştirmenizi istemiyorum. Taksinizi çok seviyorum, içinde rahat ediyorum; üstelik alıştım da. Yoldan geçerken dikkat çekelim istemem."

Kocam daha fazla ısrar etmedi, gücendirmek istemeyecek kadar çok seviyordu onu. Fakat sonlara doğru, Renault'su bir antika hâline gelince, Bay Proust'a sormadan gidip yenisini almanın doğru bir karar olacağını düşündü. Amacı, makûl bir araba alıp onu şaşırtmaktı. Bana bile söylememişti. Fakat Bay Proust bunu öğrenemeden hayatını kaybetti... İlginç olansa, Bay Proust'la beraber heveslerini de gömen kocam, o yeni arabayı asla kullanmadı. Bay Proust'un dairesinden taşınmadık bile. Yirmi iki veya yirmi dört bin frank vererek aldığı evi, on sekiz bin franka zararına satmıştı. Aramızda bir anlaşma yapmıştık, Odilon bana: "Bay Proust gidince, her şey biter; beni müşterilere tahammül etmeye o zorluyor," demişti.

Annenizi Kaybettik

1914 ve 1918 yılları arasında birlikte geçirdiğimiz savaş akşamları boyunca samimiyetimiz devamlı olarak artmıştı. Tabii o anlara akşam denebilirse, zira dışarıya çıkmadığı zamanlar dışında hep gece yarısı yan yana geliyorduk.

Başlarda benim kadar çok konuşmuyordu, herhâlde deneme süresinde olduğum içindi. Ayrıca karşısındakinin karakterini tamamen anlamak için sürekli gözlemlemesi gerekiyordu.

Sonraki dönemlerde bana çok fazla soru sormaya başladı. Benimle, ailemle, özellikle de çocukluğumla alâkalı her şeyi bilmek istiyordu:

"...çünkü çocukluk, her şeyin başladığı yerdir. Günahların da, sevapların da."

Bir defasında çok net hatırlıyorum, bir anımı anlatırken konuşmamı bir anda bölerek şöyle demiştim:

"Efendim, size bunları neden anlattığımı bilmiyorum. Sürekli çocukluğumdan ve yaşadığım köyden bahsetmem sizi sıkıyor olmalı."

"Hiç de değil Céleste. Hatta size bir sır vereyim: sizin hakkınızda bir kitap yazmak isterim. Fakat lütfen şimdiden böbürlenmeyin lütfen."

"Neden böbürleneyim ki efendim? Besbelli alay ediyorsunuz benimle!"

"Hayır Céleste. Rencide olmayın lütfen. Zira göreceksiniz sevgili Céleste, bu kitabı yazarsam çok şey öğreneceksiniz. Farkında olmadan içinizde tuttuğunuz şeyleri anlayacaksınız. Bu da insanoğlunun en heyecan verici tarafıdır; nereden geldiğini bilmek. Çok güzel bir ruhunuz var, bunu kimden al-

dınız? Babanızdan mı, annenizden mi, büyükannenizden mi, yoksa bambaşka birinden mi? Bilmek istediğim asıl bu."

Elini incelikle çenesinde tutarak ve bazen tatlılıkla, bazense eğlenerek, fakat her daim pürdikkat vaziyette beni dinlediğinde söylediklerimi sanki o an yazmaya başlamış gibiydi. Konuştukça konuştum, anlattıkça anlattım...

Tam olarak aradığı hem karakterimin hem de hayatımın detaylarını öğrenmek ve kafasında bir bütün oluşturmaktı. Ona çocukluğumu tüm detaylarıyla anlatmıştım; hangi ağaçlara tırmandığımı, kış aylarında yemeğe gitmek yerine buz tutmuş gölde bir yerlerimi kırmak pahasına da olsa galoşla kaydığımı, kız kardeşlerimden birini üç tane önlük kullanıp nasıl kendime bağladığımı, hatta o önlüklerin kumaşına kadar her şeyi... Memnun olmuştu:

"Céleste, gerçekten de ailenin bir erkek çocuğu da sizmişsiniz!"

Oradaki mevsimleri, çiçekleri, meyveleri, değirmenden bozma olan evimizde odaların nasıl buz gibi olduğunu, yatmadan önce annemin yataklarımızı nasıl ısıttığını ve okulda soba olmadığı için sabahları nasıl her birimizin ayaklarına sobadan yeni kaldırılmış bez bağladığını anlatmak zorunda kalmıştım.

Hepsi apayrı zeki ve apayrı yeteneklere sahip dört erkek kardeşimden çok etkilenmişti. En büyükleri Rodez, Katolik Okulu'nda eğitim almıştı ve ona her sene onur ödülü veriliyordu. Çok da hünerliydi, elinden her iş geliyordu. Gençken bir baraka temeli inşa etmişti. Çatı ustası geldiğinde daha önce hiç bu kadar muntazam bir ölçü görmediğini söylemişti. Fakat kasaba hayatından nefret ederdi, bu yüzden evden ayrılmıştı; babam için büyük bir yıkım olmuştu. Yalnızca tatillerde yardıma gelmeye başlamıştı. Yirmi yedi yaşındayken de bir bisiklet kazası geçirip öldü. İkinci erkek kardeşim tam tersiydi: hiçbir sebep uğruna şehirde yaşamazdı. Odilon'la evlendiğimde bana: "Evet evet, Paris'e gidip bozuk et ve kokuş-

muş tavuk yiyeceksiniz! En azından burada her şey sağlıklı," demişti. Geçirdiği kızıl hastalığından sonra bazı konularda biraz hassas kalmıştı. Ama sağlığında asıl eksik olan şeyi, hayal gücüyle tamamlamıştı. Bir defasında hatırlıyorum, buğdayları hasat etmek için geleneksel bir yöntem olarak öküzleri kullanmak yerine, hidrolik güçle çalışan bir harman dövme makinesi tasarlamıştı. Bu makineyle gurur duyuyordu: "Diğerlerinin bir ziyafet tertip etmek için yardıma ihtiyaçları olacak, bu da pahalıya patlayacak. Fakat benim bu şekilde kimseye ihtiyacım yok." Uyku sorunu yaşadığı için geceleri yatağında bir o yana bir bu yana dönerek tarımı ilerletmenin yollarını düşünüyordu.

Bay Proust hiç tanımadığı hâlde ona ısınmıştı. Ben evlenmeden önce o, Tours'un başpiskoposu Monsenyör Nègre'in yeğeniyle evlenmişti. Bir gün ailem hakkında konuşurken, bu evliliği Bay Proust'a anlattığımda, öylesine memnun olmuştu ki bana göre hem kendi adına hem de benim adıma, sanki bir gün yeğeninin François Mauriac ile evleneceğini bilircesine gururluydu. Ertesi gün müydü biraz daha sonrası mıydı tam hatırlamıyorum, bu konu hakkında yazdığı kısa şiirini gösterdi ve dalga geçer vaziyette okudu:

Grande, fine, belle, un peu maigre,
Tantôt lasse, tantôt allègre,
Charmant les princes et la pègre,
Lançant à Marcel un mot aigre.
Rendant le miel pour le vinaigre,
Spirituelle, agile, intègre,
C'est la presque nièce de Nègre.[4]

4 *Uzun, ince, güzel, oldukça da zayıf,*
bir yorgun argın, bir şen şakrak,
hem prensleri hem uşakları büyüleyerek
üstelik bala sirkeyle karşılık vererek,
Marcel'e acı sözler eder,
o hazırcevap, o açıkgöz
Nègre'in yeğeni.

Okurken o kadar eğlenmişti ki, bir çocuk gibi gülüyordu. Bitirdiğinde ise bana dönüp sordu:

"Ne düşünüyorsunuz Céleste? Güzel olmuş mu? Ben çok beğendim, size verebilirim."

Bunun üzerine, onun bu kadar mutlu olduğunu görüp ben de gülerek şöyle dedim:

"Demek sirke... Ne kadar harika bir tasvir efendim!"

"Fakat Céleste, 'güzel' ve 'prensleri büyüleyerek', bir de 'hazırcevap, açıkgöz' bunları kitabıma koymalıyım."

Neredeyse kendini alkışlayacaktı. Bana söz verdi, bu şiiri kitabına koyacaktı.

En küçük erkek kardeşim hakkında anlattıklarım ise onu çok etkilemişti, belki de kendine bir nebze olsun benzettiğindendir. Hatta kendi çocukluğundan göndermeler yapmaya başladığı zaman da o zamandı. Küçük kardeşim çok kırılgan ve tatlıydı. Birbirimize muazzam bir bağlılığımız vardı. Aptalca bir şey yaptığımda anneme: "Céleste'i azarlarsan ağlarım!" derdi. Dokuz yaşındayken akut romatizmadan dolayı öldü. Babamın en sevdiği evladıydı, bu yüzden gereken teselliyi ne kendinde ne de annemde bulabildi. Özellikle de bütün evimizi yakıp yıkan yangından sonra yedinci çocuğunu da kaybedince... O zamanlar annem hamileydi, ahır saman doluydu ve yangının sıçramasına sebep olan şiddetli bir rüzgâr çıkmıştı. Annem elinde bir kova suyla koşmuş fakat düşmüştü. Ayağa kalkıp devam etmek istemişti, başka bir kova alana kadar alevler eteğini tutuşturmuştu. Sekiz gün sonra doğum yaptı fakat bebeğin ağlaması kesilmiyordu. Kısa bir zaman sonra da öldü. Babam da neredeyse eve sıçrayan yangında ölecekti. İş evrakını kurtarabilmek için yangının içine dalmış; bir daha da çıkamamıştı. Bütün o dumanın içinde mahsur kalmıştı. En büyük erkek kardeşim camdan içeri girdiğinde onu yarı boğulmuş vaziyette bulmuştu.

Bütün bu drama rağmen babamı, nasıl her şeyimizi kaybettiğimizi, pazar âyinine gidebilmek için şapkayı bile komşu-

dan ödünç aldığımızı, hatta o şapkanın nasıl küçük geldiğini anlatırken hayli eğleniyordum.

Özellikle de annem hakkında sorular soruyordu:

"Babanızın çok iyi bir insan olduğunu anlayabiliyorum. Fakat en iyi adamın içindeki iyilik tohumları bile bir kadının içindekine benzemez, her daim biraz kabalık bâki kalır. Bir adam asla anneniz gibi, iyiliğin ta kendisi olamaz."

Doğru söylüyordu. Annemin eşi benzeri olmayan bir kanaati, aklı ve sabrı vardı. Özenilesi bir tevekkül ve sabırla her şeye dayanıyordu. Dört kardeşlerdi, üç kız, bir oğlan. Annem dışında tüm kardeşler ölmüştü. Annesi ona: "Kızım, Tanrı seni evlatlarından uzun yaşatmasın," dermiş. Fakat şimdi, doğduktan sonra ölen dışında iki erkek kardeşim daha gitmişti. Bu durum onu yalnızca daha yüce gönüllü ve merhametli hâle getirmişti. Talihsizlikler dışında acınacak hiçbir şeyimiz olmamıştı. Okulda kız kardeşim Marie ve bana çocuklar sıkça şöyle söylerlerdi: "Değirmeninizde bizde olmayan her şey var." Yaşadığımız yerde elektriksiz ve sobasız küçük evlerde zar zor karınlarını doyuran, dört veya beş çocuklu aileler vardı. Annem çoğu zaman bana bir sepet dolusu peynir ve ekmek verip onlara götürmemi isterdi, biri bir şey sorarsa cevap vermememi de tembihlerdi: "Git ve sepeti verip geri dön." Bunu, insanların yapılan yardımı görüp utanmamaları için Angelus vakti büyük bir gizlilikle yapardık. Tavuk satarken de annem aynı şeyi yapardı. Yüz civarı kümes hayvanımız vardı; bazen annem birini sattığında babam gelip itiraz ediyordu: "Anlamıyorum, herkes iki buçuk hatta üç frank para isterken sen on sekiz kuruşa satıyorsun!" Ve eminim gizlice bağışlıyordu da.

Çok fazla meyvemiz de vardı. Annem toplamaları ve alıp götürmeleri için kadınları çağırırdı. Bazen on beş yirmi kişi gelirdi ve akşam olunca hepsi sepetleri dolu vaziyette evlerine dönerdi.

Yalan söylemeyi de, içten olmayan bir iş yapmayı da hiç beceremezdi. Bize: "Biri bir hata yaptığında, eğer bunu itiraf

ederse, onu affedilmiş kabul etmeliyiz," derdi.

Fotoğraflarını gösterdiğimde, Bay Proust ona benzediğimi söyledi.

"Ahlaken de benziyorsunuz. Ondan aldığınıza hiç şüphe duymadığım bir masumiyetiniz var. Benimle, hatta kocanızla bile birlikteyken, olduğunuzdan farklı davranamıyorsunuz hiç."

"Ben de sizin içinizde annemi görebiliyorum efendim."

Söylemek istediğim şey; aynı nezaketi, aynı sıcaklığı ve aynı şefkati onun içinde de gördüğümdü.

On bir yaşıma geldiğimde gelişimimi tamamlamıştım; o zamanlar da şu anki kadar uzundum, fakat ilerleyen senelerde o kadar soluklaşmıştım ki, annem tüberküloz olabileceğimden korkmuştu. Bay Proust bunu duyduğunda şöyle demişti:

"Ah Céleste, kim bilir ne kadar endişelenmiştir... En az annemin benim için endişelendiği kadar!"

On dört veya on beş yaşıma geldiğimde erkeksi özelliklerimi kaybettiğimi, dışarıya çıkmak istemediğimi, en büyüğümüz olan Marie yürüyüşe çıkarken odama kapanıp örgü ördüğümü, tıpkı evlenip Paris'e yerleştiğim zamanki gibi evde oturmayı o zamanlar da çok sevdiğimi, kendimi evde meşgul tuttuğumu söylediğimde suratını kaplayan o sıcacık gülümsemesiyle bana şöyle demişti:

"Bu özelliğinizi korumuşsunuz, ne mutlu bana. Siz de tıpkı anneniz gibi adeta bağlılık için doğmuşsunuz. Aksi hâlde zaten burada olmazdınız..."

Annemin başına gelen son talihsizlik 1913 senesinin eylül ayında babamı kaybetmemizdi. Beynindeki bir damar tıkanıklığı sebebiyle zaten dört sene boyunca felçli kalmıştı. Yürürken yardıma ihtiyaç duyuyordu, başka birisi kolundan tutmaya kalksa "Anneni isterim!" diye haykırıyordu. Bu durum, annemin neredeyse severek yaptığı bir ev işi hâline gelmişti. Babam öldüğünde ben evliydim, hemen Paris'ten köye gittim.

Annem bîtap görünüyordu, ona bir öneride bulundum:

"Anne, biraz kendini iyi hissettiğinde birkaç günlüğüne Paris'e gelmelisin, hem sana da iyi gelecektir eminim."

"Hayır kızım. Baban öldüğünde benim de bir yarım öldü. Diğer yarım burada kalmalı. Paris'e asla gelmeyeceğim. Tekrar görüşürüz ama olur mu?" dedi.

Annemi o şekilde orada bırakıp döndüğümü söylediğimde Bay Proust'un gözlerinde yaşlar birikti. Evimizin olduğu yerde, yolun yanında bir duvar uzanıyor ve duvarın öteki tarafındaki patika da evimize ulaşıyordu. Erkek kardeşim beni bir at arabasıyla beş kilometre uzaklıktaki istasyona götürdü. Gözden kaybolana kadar annem gidişimi izledi.

Sonra, 1915 senesinin nisan ayında, bir gün Haussmann Bulvarı'nın kapısı çaldı. Açtığımda karşımda eşimin kız kardeşlerinden birini çok mutsuz vaziyette gördüm:

"Céleste, erkek kardeşinden kötü bir haber aldım. Köye gitmen gerekiyor, annen çok hastaymış..."

"Mümkünatı yok. Marie'den iki gün önce bir mektup aldım, annemin gayet iyi olduğunu yazıyordu."

Fakat çok ısrar etti, ben de Bay Proust uyanıkken gidip ona söyledim. Bana hemen şöyle dedi:

"Nereden biliyormuş?"

"Telgraf gelmiş."

"Peki o telgrafı bizzat okudunuz mu?"

"Hayır."

"O zaman derhal bana getirin."

Telgrafı almaya gittim, fakat bakmaya cesaret edemiyordum. Beyaz çarşaf üzerinde duran elleri o mavi kâğıdı tutarken, solgun yüzüyle bana attığı bakışı asla unutamam.

"Céleste'ciğim, sevgili anneniz ölmüş... Mektupta da: 'Céleste'e lütfen uygun bir dille haber verin,' yazıyor..."

O da benim gibi sessizce ağlamaya başladı. Sonra derhal odasından çıkmamı istedi.

"Sevgili Céleste, acınızı anlıyorum, aynısını ben de yaşa-

dım. Çok acı verici olacak biliyorum ama ölmüş olsa bile annenizi gidip son kez görmelisiniz."

"Fakat efendim, sizi yalnız bırakamam."

"Bırakmalısınız. Ben her şeyi halledebilirim, beni merak etmeyin. Gidin."

Beni öperek uğurladı.

Neyse ki yokluğumda onunla alâkadar olması için Odilon'un kız kardeşlerinden birini ayarlayabildik.

En nihayetinde savaş zamanıydı; bu da tren sistemlerinin normalden daha da karmaşık hâl alması anlamına geliyordu. Aktarma yapmadan önce yol üzerinde, Saint-Flour'da bir gece geçirmem gerekiyordu. Üzerimi bile değiştirmeden alelacele evden çıktığımı hatırlıyorum. Yürüdükçe topuklu ayakkabılarım kara saplanıyordu, beyaz puantiyeli uzun çoraplarım vardı; yanından geçtiğim bir köylü, şivesinden anlamayacağımı düşünerek: "Delik çoraplı şu kadın alev alev yanıyor belli ki!" dedi. Auxillac'taki kardeşlerim gelmeyeceğimi düşünmüştü. Oraya vardığımda annem çoktan gömülmüştü. Birkaç saat içinde ne olduysa olmuş ve ölmüş. Bay Proust'un benden istediği gibi onu son kez görememiştim.

Neredeyse hemen Paris'e geri döndüm. Dönüşte de tıpkı giderken olduğu gibi sıkıntılar yaşamama rağmen yokluğum üç günden fazla sürmemişti. Dönüp neler olduğunu anlattığımda Bay Proust bir kez daha gözyaşlarını tutamadı. Elimi usulca tutup şöyle söyledi:

"Yokluğunuz boyunca hep aklımdaydınız."

Hatırlıyorum, Odilon'un erkek kardeşi Jean'ın, savaşta kayıp ilan edilip, ölmüş olabileceği ihtimalinin düşünüldüğü dönemde olmuştu bunlar. Bay Proust, arkadaşı Reynaldo Hahn'dan, genelkurmayla görüşüp işin aslını öğrenmeye çalışmasını istemişti. Ben Auxillac'a yola çıkmadan önce de bana söylediği şey şuydu:

"Odilon'un erkek kardeşi hakkında endişelenmeyin, Céleste. Bir haber alırsam size telgraf gönderirim."

Gerçekten telgrafı göndermişti, fakat hiçbir haber olmadığı bilgisi veriliyordu.

Bu kısa süreli yokluğumda, Bay Proust'la elinden geldiğince Odilon'un kız kardeşi Léontine alâkadar olmuştu. Fakat anladığım kadarıyla pek yeterli olmamıştı. Geri döndüğümde bana, o üç günün ona bir ömür gibi geldiğini söylemişti. Hem Léontine, Bay Proust'un nefret ettiği insanları kapıdan geri çevirmek konusunda pek de iyi değilmiş. Tıpkı benim ona alıştığım gibi o da başka birinden memnun olamayacak kadar bana alışmıştı.

Hatta eminim yokluğumda yatağından bile kalkmamıştır. Sitem etmekten ziyade eğlenceli bir tavırla şöyle söyledi:

"Kız kardeşiniz evin içinde kaybolmuş olacak, yatağımı bile düzeltmiyordu."

Besbelli bu durum, kısa süreli de olsa bir yetersizlik yaratmıştı. Bu durum beni her ne kadar üzse de derinden yaralamamıştı; nihayetinde çok gençtim ve yaptığım işten keyif alıyordum. Hem ayrıca neden memnun olmayacaktım, yıllar boyunca bir defa dışında hiç hasta da olmamıştım. O da 1917 senesinde, çok fazla ölüme sebep olan İspanyol gribi musibeti dönemindeydi. Ateşim olduğunu, terden sırılsıklam olduğumu ve yürürken âdeta kendimi sürüklediğimi hatırlıyorum. Odasına girdiğimde bana şöyle söylemişti:

"Neyiniz var Céleste? Yorgun musunuz? Bir şeyler var gibi geliyor bana?"

"Hayır efendim, hayır. Çok iyiyim, emin olabilirsiniz."

O akşam, hem alt kattaki aşçı hem de tek arkadaşım olan Bayan Chevalier, temkinli olmamı çünkü kendisinin de İspanyol gribi geçirdiğini söyledi. Bay Proust o gece dışarıya çıkmıştı. Hiçbir şey olmamış gibi her şeyini hazırladım. Odasındaki kâğıt yığınlarını ve gazeteleri düzenledikten sonra bir kutu aspirin alıp, bir de gece üstümü değiştiririm diye başucumdaki sandalyenin üstüne yedek geceliğimi koyup yattım.

Birkaç saat sonra uyandığımda ise hem terden sırılsıklam olmuştum hem de çok üşüyordum. Kollarımı dahi kaldıramıyordum. Büyük bir gayretle kendimi geceliğimi çıkarmaya zorlayıp, üzerimi değiştirip tekrar uyudum. Uyandığımda hizmetime devam ettim. Saat dörtte kahvesini götürdüm. Bacaklarım neredeyse tutmuyordu ama biraz daha iyi olmuştum; en azından odasına kadar gidebildim. Bay Proust'a hiçbir şey söylemedim. Olanı biteni tahmin etmiş olmasına rağmen o da bir şey söylemedi, yalnızca memnuniyetini belli edecek şekilde bana baktı. Sayamayacağım kadar fazla şekilde bana şöyle söylemişliği vardı:

"Céleste, şununla görüşmemelisin. Biraz hasta görünüyor, mikrop kaparsan ikimiz için de iyi olmaz."

Esasında gerçek sıkıntı yorgunluktu. O uyuduğu veya en azından dinlendiği esnada ben ev işlerini yapıyordum, uyandığında ise hizmet ediyordum. Hiç ara vermiyordum. En sonunda bu sebepten, kız kardeşim Marie bana yardıma geldi.

Marie benden üç yaş büyüktü. Bugün bile hâlen beraber yaşıyoruz. Birbirimizden çok farklı olduğumuz için olsa gerek, birbirimizi çok seviyoruz. Mesela bana çok anlık bir heves gelir, sonra o heves çok çabuk kaybolur; o ise büyük güçlüklerle sabırla mücadele eder fakat sonrasında harap olur. Annemizin ölümünden sonra yatağına girip bir daha çıkmamak istemişti. Auxillac'a gittiğimde onu yatağında sapsarı bir vaziyette yatarken buldum. Kendi kendine sürekli: "Annem olmadan yaşayamam," diyordu. Onun yüzünden acım ikiye katlanıyordu. Sürekli mektuplaşıyorduk. Mektuplarımda sürekli Paris'e gelmesini ve artık köyde kalıp annemin yasını tutmayı bırakmasını yazıyordum. Bir defasında geldi de. Uzun kalmadı, geri döndü.

Nihayetinde Bay Proust'la konuştum ve aynı anda her şeye yetişemeyeceğimi söyledim. Kız kardeşimin de benim kadar bağlılıkla çalışacağını garanti ettim. Kabul etti. Marie bu kez temelli geldi. Bay Proust kız kardeşime üst kattaki boş olan

hizmetçi odasında kalmasını söylemediği için ben de guruma yedirip de soramadım. Dolayısıyla Marie'yi, Odilon'un Laffitte Sokağı'nda kalan kız kardeşinin evine yerleştirdim. Sabahları gelmiyordu, öğlene doğru evde oluyordu; mutfakta vakit geçiriyorduk, akşam da dönüyordu.

Marie, 1918 senesinin ekim ayında, ateşkesten kısa bir süre önce gelmişti. Bay Proust'un onunla alâkalı bazı şüpheleri vardı. Nitekim ben Bay Proust'un yanında ne kadar rahat ve özgür hissediyorsam, Marie bir o kadar rahatsızdı. Başlarda bir defasında Bay Proust bana şöyle demişti:

"Görüyorsunuz, ne isterseniz itaat ediyorum; kız kardeşinizi istediniz, şimdi burada."

Çok kızmıştım:

"Neden böyle konuşuyorsunuz efendim? Eğer gerçekten böyle düşünüyorsanız, sizi çok rahatsız ediyor olmalı!"

O muhteşem gülüşüyle şöyle cevap verdi:

"Hayır Céleste, hayır. Latife ettim."

Ne olursa olsun kardeşim hakkında bu şekilde hissetmesi bir çeşit kıskançlıktan ibaretti; 'tek' olma arzusunun bir parçasıydı. Onun gözünde kız kardeşime ne kadar ilgi duyarsam onunla o kadar az ilgilenmem anlamına geliyordu bu.

Daha sonra Marie'nin ne kadar duygusal olduğunu ve onu en az benim kadar sevdiğini anladı. Bir gün hatırlıyorum, ben yokken onunla babası Profesör Adrien Proust hakkında konuşmuştu ve döndüğümde onu çok mutlu bulmuştum. Bana şöyle demişti:

"Céleste, kız kardeşinize babamdan bahsettim. Ve bana ne dedi biliyor musunuz? 'Babanızınki gibi hayatlar; çok özel, Tanrı vergisi hayatlar.' O kadar hoşuma gitti ki, kitabımda yazacağım."

Gerçekten yazdı da.

Fakat aslında Marie'den pek de fazla yardım almadı. Ben dışardaysam Marie'yi çağırıp şöyle diyordu:

"Céleste döndü mü? Lütfen döndüğünde haber verin, ya-

nıma gelsin."

Çoğunlukla alışverişi o yapıyordu ve Bay Proust evde değilken bana ev işlerinde yardım ediyordu. Onunla muhatap olduğu zamanlar genellikle evde oluyordum.

Kitabında ikimizi birden anlattığı meşhur bir kısım vardır; Cabourg'da kahvesini içerken ikimiz de etrafındaymışız gibi yazmıştı, bizden 'kuryeleri' olarak bahsetmişti. Bir kısmı hayalî, bir kısmı ise doğruydu. Bay Proust'un tıpkı diğer karakterlerini anlattığı gibi, ikisinin, gerçekle hayalin karmaşık hâliydik biz de. Belki gece iyi çalıştığı için, belki de o gün astımı çok zorlamadığı için uyandığında tıpkı bir kuş gibi cıvıl cıvıl olduğu günlerdekine benzer şekilde.

O kısımda benim ağzımdan şöyle yazmıştı: "Ah simsiyah saçlı küçük şeytan! Ah büyük kurnaz! Anneniz sizi dünyaya getirdiğinde ne düşünüyordu bilmiyorum, ufak bir kuş gibisiniz. Bakın Marie bakın, başını nasıl da zarafetle çeviriyor; tüylerini düzeltmek istercesine, öyle değil mi?" Bazı sabahlar uyandığında saçları darmadağın olduğundan onu kabarmış bir kuşa benzettiğim ve haylaz bakışlı gözleriyle alay ettiğim doğruydu. Sonra o da, kruvasanına uzanırken sofistike bir havaya bürünerek benimle eğleniyordu.

Tıpkı aynı sayfada yazdığı, ağzımdan yalnızca bir kez çıkan 'Zavallı *Ploumissou*'[5] sözü gibi. Bir defasında ağzımdan çıkmıştı ve bana hemen ne demek olduğunu sormuştu. Açıklamıştım:

"Annemden gelen bir şey. Ben küçükken bana hep: 'Buraya gel minik *ploumissou'm*, saçını yapayım,' derdi. Sizin de saçlarınız öyle dağınık ki, böyle söyleme gereği duydum efendim."

Çok hoşuna gitmişti.

"Öyleyse ben gençken olduğu gibi yapacağız, arkadaşım Reynaldo Hahn bana '*Buncht*' derdi, bense ona '*Bunibuls*'. Şimdi, *ploumissou*'yu düşünürsek, bundan böyle siz 'ploup-

5 Herhangi bir anlam ifade etmeyen hitap sözcüğü. (Y.N.)

lou' olacaksınız, ben de 'missou'.

Gerçekten de bazen odasına girdiğimde bana öyle seslenıyordu:

"Bugün nasılsınız bakalım Plouplou?"

Fakat ben ona hiç 'missou' demedim, cesaret edemedim. Hem kitabında yazdığı Céleste gibi: "Sizin kadar aptal ve beceriksiz birini görmedim!" dediğimi de hatırlamıyorum. Fakat belki bir şaka esnasında tam da kitabında yazdığı gibi: "Amma müsrifsiniz!" demişliğim vardır. Zaten bu, ona sıkça yaptığım bir yorumdu.

"Efendim, zengin doğduğunuz için çok şanslısınız, eğer yoksul doğmuş olsaydınız hayatın anlamını nasıl bulabilirdiniz merak ediyorum doğrusu."

Bu gibi durumlarda ise hemen cezalandırılmış bir çocuk edasıyla şöyle söylerdi:

"Ama Céleste, ben çok zengin değilim ki."

"Ne olursa olsun efendim, nihayetinde istediğiniz her şeyi yapabiliyorsunuz."

Bir defasında şöyle cevap vermişti:

"Hayır Céleste, ben zengin değilim; ama ne mutlu ki çok zengin olan biri..."

Cümlesini bitirmemişti. Fakat bu sözler ağzından çıkarken gözlerinde görmüştüm, o an yüklenebilecek vazifeleri düşünmüştü, çünkü tam bir 'vazife adamı'ydı.

Bay Proust'un kitabında, bahsettiğim üzere adımın geçtiği kısımlara gelecek olursak, bana göre tanıdığı diğer insanlardan farklı olarak Marie ve bendeki saflığı görebilmişti. Hatta bazen Marie, yaptığım saygısızlıklara hayli şaşırıyordu. Bay Proust sırf Marie'yi şaşırtıp mahcup etmek adına daima benimle alay ediyor, bundan büyük keyif alıyordu. Bu özgürlüğüme düşkün ve başıma buyruk hareketlerimi de kitabında 'çağlayanlarım' veya 'kasırgalarım' olarak nitelendiriyordu.

Bizim yanımızda iyi hissettiğinden emindim. Ve Odilon savaştan dönüp Haussmann Bulvarı'ndaki odama, yanıma

yerleştiğinde ve hizmetine devam ettiğinde, bana göre Bay Proust hârikulâde hissetmişti; zira küçük çevresi artık tamamen kapanmıştı.

Gece Sohbetlerimiz

Bay Proust ve ben, ikimiz de yetim büyümüştük; anne babalarımızın ölümü, onun darmadağın olmuş arkadaşlıkları ve benim ailemden uzak oluşum, savaştaki kocam... Hatta öyle ki, aramızda bir tür samimiyet oluşmuştu. Ben o büyülü dünyaya girdiğimde yapmam gereken vazifeleri zaman zaman unutsam da, bu onun için her şeyden öte bir iş düzeniydi.

Gecelerin onun için gündüz olduğunu saymazsak, tabir-i caizse birlikte geçirdiğimiz akşamlarımız olurdu bizim. 'Gün', onun için gece saat iki veya üçte, dışarıdan döndüğünde veya odasından çıkmadıysa işlerini bitirdiğinde başlardı. Beraber geçirdiğimiz akşamların süresi gittikçe uzamaya başladı. Başlarda beni sabah saat beş veya altı veya en geç yedi gibi odasından çıkarıyordu. Daha sonraları ise odasında olmama alışmış olacak, saat sekizden hatta dokuzdan, dokuz buçuktan önce odasından çıkmamaya başlamıştım. Benim düzenim de bu şekilde olmuştu; zilin sesini duyar duymaz, uykumdan uyanmış dahi olsam, saçlarımı arkadan toplayıp daima gülerek ve dinlemeye hazır vaziyette odasına gidiyordum. Bana şöyle diyordu:

"Ah, işte Monalisa geldi! Sevgili Céleste, hiç dinlenemediniz fakat madem buraya gelme nezaketini gösterdiniz, size bir şey sormalıyım..."

O 'bir şey' aslında bir süredir düşündüğü ve benim derhal aramam gereken 'birisi' olurdu. Görüşmek veya benim bir yere çağırmamı istediği kişinin adını söylerdi, sonra da çoğu zaman şöyle derdi:

"Siz ne düşünüyorsunuz? Sağlığımın müsaade etmediği şeyleri yapamayacağımı en az benim kadar siz de biliyorsu-

nuz. Sizce bu gece dışarıya çıkmam akıl kârı olur mu?"

"Yani efendim, bunu sizden iyi kim bilebilir ki?"

O dikkatli bakışlarıyla bakardı. Sonra ya telefon etmek için giyinip aşağıya inerdim ya da dışarıya çıkma kararını bir süre ertelerdi. Fakat neredeyse her zaman bu durumlar, yanında daha uzun süre kalmama, hatta belki bir saat daha sohbet etmemize vesile olurdu.

Böyle konuştuğumuz gecelerde, yalnızca bir arkadaşlığın hasretini çektiği için yanında kalmıyordum. Ne düşündüğünü çözümleyecek, hikâyeler anlatacağı birinin varlığını arzuluyordu. Eminim ki beni daha iyi nasıl yazabileceği konusunda deniyordu, çünkü konuşurken görüyordum, onu da sıcak basıyordu; tıpkı attığı topu ona geri atar gibi, o nasıl yapıyorsa ben de onu kışkırtıcı bir biçimde konuşuyordum.

Tıpkı dinlenmeleri gibi. Dışarıya çıktığı vakitlerde çok kontrollüydü, en azından benim onu tanıdığım yıllar boyunca böyleydi. Hiçbir zaman arka arkaya iki gece dışarı çıkmazdı. Her defasında, en az iki akşamımıza yetecek kadar yemek getirirdi, bazen de döndükten birkaç gün sonra şansı yaver giderse veya aklındaki şeyi yeterince düşünüp taşındıysa, başka bir husus ortaya çıkarıyordu. Her iki durumda da şöyle söylüyordu:

"Céleste, geçen gün seninle bir kadın hakkında konuşmuştuk, hatırlıyor musun? Hani Bay X'in metresi olan? İşte bugün kanıt buldum."

Ve anlatırdı. Yahut şöyle söylediği de olurdu:

"Biliyor musun Céleste, bir süredir düşünüyorum da, düşündüğümün aksine olay şöyle de olabilir..."

Benim yapacağım yorumu ilgiyle beklerdi. Elbette o zamanlar bunun bir kışkırtma yöntemi olduğunu anlamıyordum; henüz yürümeye başlamamıştım, emekliyordum... Yalnızca ölümünden sonra anlayabildim. Fakat hiçbir zaman, onu çok iyi tanıyan yazar Jacques de Lacretelle'in söylediği kadar ileri gitmemiştim; bana birkaç kez: "Hatırlıyorsunuz

değil mi Céleste, nasıl da her zaman sizin yorumlarınıza ihtiyaç duyardı?" demişti. Üstelik bunu bana söyleyen bir tek Bay de Lacretelle de değildi. Benim de bunun üzerinde düşünecek kadar çok vaktim olmuştu. Ve bugün, eminim ki, istediği şey benim yalnızca yorumlarım değildi. Daha ziyade, tepkilerimdi. Alaycı bir tavrım olduğu için, bir anda bütün kalbimi ve aklımı ortaya koyarak tepkiler veriyordum. İstediği de buydu.

Hatırlıyorum, bir defasında, yeni aldığı veya eline yeni ulaşan birkaç mısra okumuştu, Paul Valéry'ye veya St. John Perse'e aitti. Bitirdiğinde şöyle demiştim:

"Efendim, bunlar mısra değil bilmece!"

Bu söylediğime delicesine gülmeye başlamıştı. İlerleyen günlerde de bunu herkese her yerde anlattığını söylemişti.

Evden çıkmak üzereyken eldivenleri ve mendilleri girişteki çekmeceli dolabın üstünde gümüş bir tepsi içinde hazır olurdu. Ayrıca uyandığı zamanlarda yine bu tepsinin içinde mektuplarını götürüyordum. Paltosu, bastonu, kıyafetine göre silindir, melon veya fötr şapkası da hazır olmak zorundaydı. Paltosunu giyerken ve şapkasını takarken ona yardımcı oluyordum. Saçını tarayışını, eldivenlerini ve bastonunu alışını görmeliydiniz, hareketlerindeki o esnekliği ve zarafeti... Büyüleyiciydi; her defasında yeniden büyüleniyordum. Kapıyı açıyor ve asansörü çağırıyordum. Genelde kapıda bana gülümseyerek şöyle diyordu:

"Görüşürüz, Céleste. Teşekkür ederim, çok yorgun hissediyorum, umarım geçer. Geç mi dönerim erken mi bilmiyorum. Siz söylediğim kişileri aramaya bakın, bir de kâğıtlarımı düzenleyin."

Gider gitmez odasına geçiyordum. Hiçbir şeyi kenara kaldırmadığından dolayı, gazetelerle, kâğıtlarla, atılmış veya düşmüş kalemlerle, mendillerle dolu bir yatağı temizlemem gerekiyordu. Odayı toparlayıp havalandırıyordum, dönünce belki soğuk olur veya üstünü değiştirmek ister diye kazakları-

nı koltuğa koyuyordum. Vakit çok hızlı geçiyordu.

İşlerimi bitirip eve dönmesini bekliyordum. Her zaman olduğu gibi erken de dönse saat aslında oldukça geç olduğundan, normal şartlarda başka hiçbir kiracı o saatte eve dönmeyeceğinden koca bir sessizlik içinde evde bekliyordum. Asansörün sesini duyar duymaz, o daha kata gelmeden kapıya çıkıyordum, geldiğini duyunca kapıyı hemen açmak için elim kapının kolunda, öylece bekliyordum. Ayrıca orada olmak zorundaydım da; asla yanına anahtar almazdı. Hatta bir anahtarı var mı, varsa nerededir, bildiğini bile düşünmüyorum.

Her daim o güzel gülüşüyle içeri girer, teşekkür ederdi. Kapıyı açık tutardım, içeri girerdi. İlk iş olarak her zamanki büyüleyici zarafetini ortaya çıkaracak bir hareket yapardı. Asansörde görünür görünmez, her ne kadar akşamından memnun kalıp kalmadığını bana ilerleyen saatlerde söyleyecek olsa bile, yalnızca şapkasının duruşundan anlardım. Eğer memnun kaldıysa, şapka başına düzgünce oturtulmuş, alnını hafifçe açıkta bırakacak şekilde kaldırılmış olurdu. Aksi hâlde ise şapka, âdeta başına fırlatılmış gibi dururdu ve gözlerine doğru inerdi. Gülüşü hâlen güzel olsa da bitkin olduğu belli olurdu. Bir defa da olsa bunu anlayabildiğimi biliyordu. Geldiğinde, aramızda yavaş yavaş küçük bir düzen hâline gelen bir konuşma vardı:

"Ne olmuş yani?"

"Olan olmuş, işte buradasınız efendim."

Girdiğinde, şapkasını ve paltosunu çıkardıktan sonra, akşamı kötü geçtiyse şunu sormamı mutlaka beklerdi:

"Her şey yolunda mı efendim?"

"Ah sevgili Céleste, dışarıya çıktığıma nasıl pişmanım bir bilseniz, ah bir bilseniz nasıl sıkıldım! Çalışmalarıma ayıracağım vakti boşu boşuna kaybettim."

Fakat ilginç olan şey, akşamı ne kadar kötü geçmiş olursa olsun sesindeki kızgınlığı bana belli etmesi, memnuniyetsizliği ise kendine saklamasıydı. Akşamı güzel geçtiyse, harikaydı.

Gerçek bir şölendi. İçinde yaşadığı neşe, âdeta dışını aydınlatıyordu.

"Odamda her şey tamam mı Céleste?"

"Evet efendim, her şey hazır."

"Öyleyse hadi gel, beni takip et, sana anlatacağım çok şey var."

Odasına kadar onu takip ediyordum. İçeri girdiğimizde o, yatağın ayakucuna oturuyordu, bense tam karşısında ayakta duruyordum. Ve işte böyle başlıyordu...

Şimdi düşünüyorum da, onun karşısında o şekilde, tıpkı bir asker gibi dikilerek saatlerce duruyormuşum, işin tuhaf yanı; en ufak bir yorgunluk bile hissetmiyordum. İş ilişkimizi sürdürüyor olurduk. Kendisi de oturmamı hiç teklif etmezdi, aklından geçtiğini bile düşünmüyorum. Bense o kadar dalıyordum ki, bir karış uzaklıktaki misafir sandalyesini görmüyordum bile. Bu sohbetlerimizde kendisi de yorgunluğunu unutuyordu. Yatağının ucuna öylece tünerken bile, üzerinde balodan dönen bir prensin asaleti vardı. Özellikle akşamüstü odasındaki o karanlığın ve buharın ortasında solgun, hareketsiz, suskun ve karşısındakini de susturacak el hareketini yaptığı hâlini gördükten sonra bu hâli muhteşem görünüyordu.

Tam bir gençlik çeşmesi gibiydi. İçindeki her şeyi döküyordu; o akşam gördüğü bütün aptallıkları, yaşadığı komik veya olağanüstü şeyleri, kimin nasıl giyindiğini, her şeyi anlatıyordu. Bana bir kıyafeti anlatırken, bir moda dergisini inceliyormuşçasına tüm detaylar gözümün önüne gelirdi.

Ölümünden sonra bir gün, Bayan Lanvin'in Polignac Prensesi olan kızı beni görmeye geldi; onu, Bay Proust'un önceden gözlerini kamaştırdığını söylediği elbisesinden tanıdığımı söyledim. Bay Proust'un bana anlattığı zamanlar, hâlen Clemenceau'nun torunuyla evliydi, şöyle söylemişti:

"Elbisesinin öyle yakaları var ki, bana Venedik'i hatırlatıyor... Neredeyse bir güvercinin boynu gibi duruyor diyebilirim."

Ona bunu anlattığımda, hangi elbise olduğunu çok net hatırladı.

Bay Proust'un, akşamından aklında kalan böylesi görüntüler anlatacağını hissettiğimde şöyle söylüyordum:

"Eee efendim, bugün bir analiz olacak galiba..."

"Belki Céleste, belki."

Ve gülüyordu.

Pek çok insan onun başkalarına bakış şeklini çok ahlaksızca buluyor, biliyorum. Bense aslında onun olaylara çok ahlakçı yaklaştığını düşünüyorum. İnsanların içinde fazilet, ahlaksızlık veya ihtiras, ne olduğu fark etmezdi, her şeyden öte dürüstçe gerçeği arardı.

Bir gün bana, sırmalı ipekten gümüş rengi elbisesinin kumaşı ve duruşu çok güzel göründüğü için bir kadına iltifat ettiğini ve kadının ise ters cevabına çok içerlediğini anlattığını hatırlıyorum.

"Bana ne dediğini tahmin bile edemezsiniz Céleste! Son derece ukala bir edayla: 'Fransa'nın son moda gümüş rengi kumaşı bu!' dedi. Ve bu kadın kim biliyor musunuz? Maliye Bakanı'nın hanımı! Anladım ki böylesi çirkin bir insan, dünyanın en güzel elbisesini bile taşısa paçavradan öteye gidemez. Konuşması da kıyafet zevkine benzer..."

Onun tek derdi, insanın ruhunun derinliklerini görebilmekti; içi kötüyse, tepkisini esirgemeden maskesini düşürüyordu. Söyleyeceği herhangi bir cümledeki alay bile insanların doğal hâlinin ta içinden geliyordu; ne olmaya çalıştıkları ve olamadıklarına dair.

Yakın arkadaşlarından biri olan, dünyayı gezen ve akşamları hâlen smokiniyle bir bütün hâlinde yaşayan Constantin Ullmann'ın ziyaretleri her ne kadar uzun sürmese de nihayetinde birlikte dışarıya çıkılarak sonuçlanıyordu. Bir zamanlar Bay Proust'un onu sekreteri yapacağı, fakat genç adamın o sabrı gösteremeyeceğini düşünerek vazgeçtiği söyleniyordu. Benim böyle bir şeyden haberim yok fakat bir akşam Bay

Proust, yanından dönerken bana onun hakkındaki fikirlerimi sordu.

"Efendim, o kadar solgun, zavallı ve çirkin görünüyor ki..."

Bay Proust da iç çekerek şöyle dedi:

"Üstelik kendisini muhteşem yakışıklı sanıyor!"

Sonra ufak bir sessizliğin ardından şunları söyledi:

"Evet ama Céleste, aynanın karşısına geçip kendine baktığı bazı günler, o dimdik duruşunu düşününce, çok mutsuz hissediyor olmalı. İnsanlar bu yüzden bu kadar şeytaniler; kendilerinden daha çirkin oldukları için insanları affedemediklerinden, böylesi tepeden baktıklarından..."

Ne olursa olsun bu genç adam için üzülüyor gibi görünüyordu; zira böylesi talihsiz görüntüleri sevmezdi.

Mesela bir gün, Clermont-Tonnerre Düşesi'ne bir mesaj götürmemi istemişti. Geri dönüp Bay Proust'a düşesi kalabalık bir grup kadınla çevrilmiş hâlde bulduğumu söylediğimde önce bir müddet güldü, sonra da düşesin bu inceliğine, zarafetine ve zekâsına hayran olduğunu söyledi.

"Tabii bilmediğin bir şey var Céleste; zavallı kadıncağız, kendine göre sebeplerden hiçbir beyefendiyi sevemiyor. Kocası çok sert bir adamdı ve kadıncağızı imkânsıza sürüklerdi. Aslında ondan hiçbir şey esirgemezdi, fakat yine de ona baktığınız vakit, sanki dünyanın en mutlu kadınıymış gibi, güzel ve takdire şayan bir kadın görürdünüz. Bazen odasında oturduğu hâli geliyor gözümün önüne, odun ateşinin tam karşısında tuttuğu eli... Neredeyse saydam bir el, sanki dünyadaki tek el kendisininkiymiş gibi duran..."

Bütün bu durumlar, Bayan de Clermont-Tonnerre'in ve aynı zamanda arkadaşlarından biri olan Guiche dükünün babası yaşlı dük Agénor de Gramont ile alay etmesine engel değildi.

"Rothschild'ın bir üyesi olan ikinci karısının parasıyla, tabii ne kadar varlıklı olduğunu tahmin edersiniz, Mortefontaine'deki Senlis yakınlarında bir şato inşa ettirdi, Vallières Şato-

su. Sonra Rothschild dağılınca, İtalyan bir prensesle evlendi. İster inanın ister inanmayın Céleste, fakat prensesle yaptığı bu evlilik, daha küçük olmasına rağmen içinde kırk beş uşağı olan Kontes Greffulhe'ün kasabadaki şatosuna olan hasedini tamamen bitirdi. Tüm o beyhude gösteriş merakı nereye gitti sorarım size!"

Aynı zamanda, Monako Prensi Louis'nin kızı Valentinois Düşesi'yle evlendiği için Polignac Kontu'nu da affedemiyordu. Bu evlilik yüzünden Kont'a kızgındı, zira kendi unvanından feragat ederek karısının unvanını almış ve Valentinois Dükü olmuştu.

"Polignac isminden bahsediyoruz, bir çamaşırcı kadınla evlenip bu isimden vazgeçmek nasıl olabilir! Herkes biliyor Céleste, Düşes'in annesi Monako'da çamaşırcılık yapıyordu. Kont Peter ile bir daha görüşmemeliyim."

Yalnızca bir daha görüşmemekle kalmamış, sonradan Dük olan Kont bir gün Bay Proust'a bir kitabını gönderip imzalamasını istediğinde bunu reddetmişti:

"Hayır hayır, o ismi asla yazamam. Kurye hâlen buradaysa lütfen kitabı geri verin. Burada değilse de postayla siz geri gönderin Céleste."

Bu tür durumlarda hiç şakası olmazdı. Bir gece, güzel bir olay olup da eve çok hoşnut döndüğünde bana ne olduğunu anlatmıştı. Ahlaksızca bulduğu ve onaylamadığı bir ilişkisi sonrasında bir arkadaşına eşinden ayrılmasını söylemiş ve sonra da onun ismini tamamen silmişti. Kapalı bir zarfı bana uzatarak şöyle dedi:

"İşte ayrılık mektubu Céleste. Benim talimatımla yazdı. Tamamen emin olmak için, bizzat ulaştıracağımı söyledim. Gidip emin ellere teslim edecek olan da sizsiniz, hatta bugün hemen gidin Céleste."

Mektubu alıp götürdüm. Mektubu hanımefendi okuyana kadar beklememi istemişti. Karşımda gözyaşlarına boğuldu. Bunu Bay Proust'a söylediğimde ise şöyle dedi:

"Biliyorum Céleste, biliyorum. Ama doğru olan buydu."

Ayrıca müsrifliği de hiç sevmezdi. Bir gün Larue'deki bir akşam yemeğinden sonra şunu anlatmıştı:

"Diğer insanların yanında orada Jean Cocteau'nun da olduğunu düşünün, içeri girdiğimi gördü, bir anda hoplaya zıplaya masaların arasından geçerek: 'Marcel, işte bu Marcel!' diye bağırmaya başladı. Sonra da yanıma otururak benimle konuşmak ve elbette yine masallar anlatmak istedi. Aklını ve komik yanını severim aslında fakat ilgi çekmek için öyle çok masal uyduruyor ki, gece anlattıklarından sonra uzun zamandır hiç utanmadığım kadar utandım."

Cocteau'yla beraber geçirdiği her akşamın dönüşünde böyleydi. Mesela iki veya üç sefer, Cocteau'nun da müşterisi olduğu ve artistlerin ünlü yeri hâline gelen 'Boeuf sur le Toit' adındaki kabareye gitmişti.

"Kötüler Céleste, şu sıralar çok meşhur olan bir çeşit biftek yapıyorlar. Asla Félicie'nin yaptıkları gibi değil. Kendimi oraya ait hissetmiyorum."

Aynı şekilde, İtalya büyükelçisi Kont de Chambrun ile evlenen Prenses Murat'ın evinden döndüğü akşam da şunu anlattığını hatırlıyorum:

"Tanıdığım en akıllı, en ince ve en eğlenceli kadınlardan biri, inan bana Céleste, bunu sadece kitaplarımdan hayranlıkla bahsettiği için söylemiyorum. İlk evliliğini bir Rus ile yaparak kendini -gerek aklını gerekse uzun dantelli botlarıyla- her anlamda Slavlara benzemeye zorlamış; sanki her an zıplayarak size doğru gelecek ve Hopak dansı yapmaya başlayacak gibiydi."

Bir de 1900'lü yılların başında Cabourg'a olan ilk ziyaretlerinden birinde tanıştığı Bayan Sheikévitch vardı; onunla Rus edebiyatı, özellikle de Dostoyevski hakkında konuşmayı çok severdi.

"İlginç bir kadın. Düzenlediği davetler konusunda delice bir hırsı var ve bu hırs, onu yiyip bitiriyor. Üstelik çok büyük

gariplikleri var! Ressam Carolus-Duran'ın oğluyla kötü bir evliliği olmuştu; hatta o kadar kötüydü ki bir defasında intihara kalkışmıştı. Bunun ardından da yakın arkadaşlarımızdan biri olan Bayan Arman de Caillavet'den tavsiye istemişti. Fakat Anatole France'ın son eşi olan Bayan de Caillavet de yakın zamanda aynı şeye kalkışmıştı; zira kendisi inanılmaz derecede kıskançtı ve Amerika seyahatinde France, onu bir dansözle aldatmıştı. Bayan de Caillavet'nin güveni öylesine sarsılmıştı ki, France'ı takip etmesi için uşağını yolluyordu, uşağı da ona her gün ne yaptığını rapor ediyordu. Eşinin sâdâkatsizliğine sinirlenerek tetiği çekmiş, fakat ıskalamıştı. Yani görüyorsun, zavallı Marie Scheikhévitch'in aradığı tavsiye aslında onda da yoktu... Daha sonraları Bayan Scheikhévitch kolunu kaybetmiş biriyle evlendi. Bu evlilik çok uzun sürmeyen bir hamaset hikâyesi olarak kaldı."

Bir başka akşam, Daunou Sokağı'ndaki bir restoranda yemek yedikten sonra bana şunları söyledi:

"Üzerinde beyaz bir tilki kürkü vardı, bütün gece kürkün kuyruğuyla oynayarak bana: 'Marcel, sizi seviyorum!' dedi."

Aklına gelince bir kez daha gülümsedi. Fakat sonra bir anda hüzün çöktü:

"Berbat bir durum Céleste. Zavallı kadıncağız tamamen çökmüş. Hatta bir zamanlar en iyisi ve en güzeli olduğuna kendini o kadar inandırmıştı ki, durum şu an daha da üzücü. İnsanların arasından geçerek bağıra bağıra: 'Her şeyim doğal benim, dişlerimi görüyor musunuz? Bunlar tamamen kendi dişlerim!' dedi."

Bir başka sefer de Bay Proust, onu ve birkaç arkadaşını daha Ritz'e davet etmişti:

"Bilmiyor musunuz Céleste? Bir vakit geldi ki mekânın en köşesine gitti, saçlarını açtı ve oracıkta oturup herkesin kendisini hayranlıkla izlediğinden emin olmak istedi. Bense ne yapacağımı bilemedim."

Böylesi bir durum, onun bu tür olaylara yaklaşımını de-

ğiştirmemişti; hâlen eğleniyor, kendine malzeme çıkarıyordu. Ona Bayan Scheikévitch hakkında: "Efendim, kadın tam bir oyuncuymuş," dediğimde bana bakıp şöyle dedi:

"Böyle mi düşünüyorsunuz Céleste? Oysaki bence karakteri böyle."

Tıpkı, Kont Etienne de Beaumont'un, bir hipnoz uzmanı getirdiği davetinden döndüğü gece olduğu gibi gözleri parlıyordu. Kendi uyuyakalan ve Bay Proust'un da gösteriye katılmasını isteyen Kont da dâhil olmak üzere herkes gösteriye katılmak için oradaydı. Fakat hipnoz uzmanı: "Hayır hayır, beyefendi olmaz," diyerek reddetmişti. Bay Proust ise tıpkı Paris'in bombalandığı gece soyguncuyla yaşadığı anlarda olduğu gibi gururlanmıştı.

"Kont ile olanın diğerlerinden farklı olacağını anlamıştı. Biliyor musunuz Céleste, Bay de Beaumont'u çok severim. Hem ilgimi çeker hem de beni oldukça eğlendirir. Fakat var olan ufacık akıllarını da başkasından almış gibi davranan insanlardan biridir. Dolayısıyla hipnoz uzmanı da rahatlıkla kendisinden birazcık vermişti. Her neyse, çok fazla ileri gitmedi."

Yeri gelmişken şunu da söylemek gerek; kusurlarından çok fazileti ağır basan biriyle tanıştığı zamanlar dışında ne o kadar mutlu ne de o kadar konuşkan olurdu. Ayrıca, her zaman kitabına malzeme olabileceği için sevdiği insanlarla gerçekten oldukları gibi sevdiği insanlar arasındaki ayrımı çok iyi yapabildiğini düşünüyorum. Bu bağlamda, en çok hayran olduğu insanlardan biri belki de Başrahip Mugnier'ydi.

Bay Proust'un söylediğine göre, önceleri Paris'in âdeta hayal âleminden bir parça olan Faubourg Saint-Germain bölgesindeki Sainte-Clotilde Kilisesi'nde rahip olan Başrahip Mugnier, görevden alınmış bir rahip arkadaşına yardım etmek için meseleye karışarak başını derde sokmuş ve sonra-

sında da Saint-François-de-Sales rahibelerine vaizlik yapma görevine geri getirilmişti. Bay Proust, benim de birkaç defa konuşma fırsatı bulduğum arkadaşlarından biri olan Prenses Suotzo'nun bir daveti sırasında kendisiyle tanışmıştı. Tanışır tanışmaz da aklına ve tavırlarına hayran olmuştu.

"Yakışıklı biri değildi, hatta oldukça çirkindi, suratı siğil doluydu. Fakat onu perişan hâldeki cübbesiyle tüm o insanların arasında gördüğümde çok etkilenmiştim. Kır saçlarının dalgalanışını ve bebek mavisi gözlerini görüp de onu daha o an sevmemek için şeytan olmak gerekirdi! Üstelik konuşması..."

Her görüştüklerinde Bay Proust aklında söyleyecek çok fazla şeyle eve dönerdi. İlk görüştükleri zaman başrahibe, elbette biraz da alay etmek için, Baudelaire'in 'Kötülük Çiçekleri'ni okuyup okumadığını sormuştu.

"Bana ne dediğini tahmin bile edemezsiniz Céleste, cübbesine vura vura: 'Fakat azizim, bu beni rahat bırakmıyor! Hem sülfür kokusu olmadan, doğruluk parfümünü kim üzerine sıkabilir ki?' dedi. Ve yemekten sonra da sohbet ederek merdivenlerden aşağı indiğimiz esnada, diğer insanların arasında: 'Sevgili arkadaşım, sohbetlerimiz hiç bitmesin istiyorum. Maalesef dönmem gerekiyor; esrarlı hatunlarımın beni bekleyeceği saatler geliyor,' dedi."

Bu iki kelimeyle öylesine şaşkına dönmüştü ki, tekrar etti:

"Esrarlı hatunlarım! Céleste, bundan daha harika bir şey duydunuz mu?"

Bir Kutsal Cuma günü düzenlenen bir başka yemekte ise misafirlere et ve balık sunulmuştu. Başrahip Mugnier, tabağına biraz et alıp hiçbir şey söylemeden yemeğini yemişti.

"Ve tam da herkesin yemeğe başlayacağı sırada, başrahibin yanında oturan misafir: 'Et yemezsiniz diye düşünmüştüm sayın başrahip, üstelik Kutsal Cuma gününde' dedi. O ise tabağını önüne iterek: 'Ah, ne görüyorum burada! Özellikle yapmadım hanımefendi...' dedi."

Bu sözleri kitabına koymadıysa tek sebebi başrahibe olan derin hayranlığıydı. Bana defalarca şöyle demişti:

"Sizin de onu tanımanızı istiyorum Céleste. Bir akşam sizi onun yanına götüreceğim veya onu buraya davet edeceğim."

Ve bir gün de şunu dediğini hatırlıyorum:

"Onu bir gün kesinlikle tanıyacaksınız sevgili Céleste. Bana söz verin, öldüğüm zaman başucumda dua edecek kişinin o olmasını istiyorum. Gelecektir de, göreceksiniz, ben eminim..."

Israrla bu isteğini bizzat yerine getirmek istemiştim. Profesör Robert Proust bir telegraf çekerek başrahibi erkek kardeşinin vasiyeti üzerine çağırmıştı. Evet, Bay Proust ölmüştü, başrahip ise gelememişti. Burnuyla alâkalı bir marazdan dolayı kendisi de korkunç derecede acı çekerek yatağa düşmüş vaziyetteydi. İsteğini yerine getiremediğinden dolayı üzüntüsünü belirtti. Sonradan büyük bir bağlılıkla ölüm yıl dönümlerinde, Saint-Pierre de Chaillot'da âyinler düzenleyen kişi yine başrahip oldu.

Bugünlerde, o gecelerimizi hatırladığımda ve Bay Proust'un başucundaki ufak lambanın aydınlattığı yatağında otururken, bazen o güzel gülüşüyle bazense onu alıp götüren hüznüyle bir şeyler anlatırken, taklitler yaparken gözlerimin önüne getirdiğimde, düşünüyorum da hayatım boyunca izlediğim en muazzam tiyatro oyunu kendisiymiş. Hem, yalnızlığında bulduğu mutluluğu da anlayabiliyorum... Hiç yoktan gülecek bir şeyler yaratması ve bazen de karşımda aynı şeyi acı bir şekilde anlatması, kafasında kurduğu karakterleri alıp götürmemesi için zamanla yaptığı bir mücadeleydi.

Anlattığı insanların çoğunu tanımıyordum. Gördüğüm veya Bay Proust'un ölümünden sonra tanıdıklarım tıpkı bugün, televizyonun o küçük ekranında tanımaya zorlanırcasına gördüğümüz yüzler gibi tanıdık gelmişti.

Hatta savaş sırasında birkaç kez Haussmann Bulvarı'na ge-

len Jean Cocteau'yu daha görmeden önce, Bay Proust'un bana anlattıklarına göre kafamda çok net bir şekilde canlandırabiliyordum ve bana ondan bahsettiği bir gün hakkında: "Tam bir soytarı!" demiştim. Sonrasında dilimi ısırmıştım fakat artık söyleyeceğimi söylemiştim. Bay Proust'un anlattıklarına göre Larue'deki masalar arasında bu şekilde canlandırmıştım.

"Buralardan gittiğim vakit Céleste, en çok bunu özleyeceksiniz. Size her şeyi anlatarak, hatta sizi âdeta oralara götürerek eğlendiren Marcel'ciğinizi..."

Benimle her zamanki gibi konuştuğu vakitlerin birinde, gece sürekli onunla orada olduğum için bana üzüldüğünü söylemişti:

"Sizi neşelendirmeliyim!"

Buna ihtiyacım yoktu. Gece onunla ayakta kalmak beni hiç yormuyordu. Hatta dışarıdan döndüğü vakitler, evin tüm neşesi artıyordu!

Bir anda bana şöyle söylüyordu:

"Konuştukça yoruldum Céleste! Çok ilginç, sizin karşınızda böyle konuşmayı nasıl da seviyorum ama bir yandan beni nasıl yoruyorsunuz bir bilseniz."

"Öyleyse ben artık gideyim efendim."

"Hayır hayır, olur mu hiç? Özür dilerim. Eğer kalıyorsanız, bu zaten ben istediğim içindir."

Fakat ben eminim, daha önceden de söylediğim gibi, beni orada istemesinin asıl sebebi beni sıkıştırmak, ağzımdan çıkacakları duymak içindi.

Bazen de konuşmaya devam ederken, gözleri uzaklara dalıyordu, görüyordum. Hâlen konuşmaya devam ederken aklını başka bir yere sürükleyebilmek gibi tuhaf bir becerisi vardı. Sonra âniden bakışları yeniden üstünüze düşüyordu, orada olduğunuza şaşırmışçasına bakıyordu. Bir müddet gözleriyle bir şeyler arar gibi konuşmayı bırakıyordu. Sonra da şöyle söylüyordu:

"Ah evet, şundan bahsediyorduk..."

Ve böylelikle nerede kaldıysa oradan devam ediyordu anlatmaya. Bir yanı konuşmaya devam ederken, diğer yanının dalıp gittiği uzaklardan geri dönüp diğer yarıya katılabilmesi için birkaç saniye beklemesi gereken bu tuhaf duraksamaları oluyordu.

Her hâlükârda, bu tiyatro oyununa benzettiğim olayların -kendisi için, benim için yahut ikimiz için de olsa- eve gelir gelmez başlamasını seviyordum. Bana anlatacağı her şeyi önceden bilmek gibi bir üstünlüğü vardı daima.

Savaşın sonlarına doğru olması lazım, bir gece, beraber yaşayışımızın üzerinden üç veya dört sene geçmiş olacak, bana şöyle dedi:

"Sevgili Céleste, güncenize neler yazacağınızı çok merak ediyorum."

Bense gülerek şöyle cevap verdim:

"Göreceğiz efendim, bana yapmayı sevdiğiniz gibi çokça alay içerecek orası kesin."

"Ciddiyim ben Céleste. Sizden başka kimse beni bu kadar iyi tanımıyor, her yaptığımı bu kadar iyi bilmiyor. Hele ki size anlattıklarımı hiç kimse bilemez. Ölümümden sonra, sizin günceniz benim kitaplarımdan dahi daha çok satacaktır. Evet evet, bir fırının sabah ekmek sattığı gibi satacak o günce, belki de bir servet kazanacaksınız. Hatta daha da ileri gideceğim Céleste; siz yazacaksınız, bense yorumlayacağım."

Bunun üstüne, şöyle söylediğimi hatırlıyorum:

"Öyle mi efendim? Her daim işlerinize vakit ayıramadığınızı söylüyorsunuz, fakat benim güncemi kitabevlerine gidip yorumlayacaksınız öyle mi? İşte, size alay ettiğinizi söylemiştim!"

İç çekti ve ardından şöyle dedi:

"Yanılıyorsunuz Céleste, pişman olacaksınız. Ölümümden sonra sizi görmeye gelecek veya size mektuplar yazacak kaç insan olacak hayal bile edemezsiniz. Ve tabii ben sizi biliyorum, hiçbirine geri dönüş yapmayacaksınız."

En acı olansa, söylediklerinin hepsinin doğru olmasıydı. Ölümünden bu yana dünyanın dört bir yanından birçok insan beni görmeye geliyor. Hâlen cevap vermediğim birçok mektup alıyorum. Her şeyden öte, en çok da o günceyi tutmadığıma üzülüyorum; zira eğer yorumlamış olsaydı, insanların ona ve eserlerine bulaştırdığı, iyi veya kötü niyetli olduğu fark etmez, tüm yalanlarla mücadele etmem için kuvvetli bir silahım daha olurdu...

Annesine Olan Sevgisi

Sekiz sene, dile kolay. Tek bir gün kaçırmadan, Binbir Gece'den bile fazla ediyor. Ve bazen, anlattığı hikâyelerdeki kişileri tek tek düşünürken gözlerimi kapattığımda başımın döndüğünü hissediyorum.

Bazen de yaptığı betimlemeler parça parça gözlerimin önüne geliyor; sanki bir yapbozun eksik parçasını arar gibi bir şeyler eklediğini, hiç değilse eklemeye çabaladığını hatırlıyorum. Bazı zamanlar ise bana toplumun bir tablosunu çizer gibiydi. Fakat her daim, esasında ilgisini çeken şey insanların arasındaki derin bağlardı.

Bu durumun ona ailesinden miras kaldığını düşünüyorum; irsî olmaktan ziyade, çocukluğunda ve gençliğinde hep yanında olan ailesinden gelen bir alışkanlık.

Bana ailesinden sıkça söz ederdi. Ölüm onları ayırana kadar aralarında devam eden, koparılması imkânsız sıkı bağdan ve uyumdan ısrarla bahsederdi.

Bir gece konuşmanın yine ailesine geldiğini hatırlıyorum, bir müddet sessiz kalmış, sonra da *Musset'nin Geceleri*'nden alıntı yapmaya başlamıştı. Hatta bana o şiirlerden o kadar sık mısralar okurdu ki, nihayetinde benim de keyif almamı sağlamıştı. Oradan da bir aşk şarkısına geçerdi. Hatta 'Leylak Zamanı' adındaki bu şarkıyı, sözlerini yazabilmek için Odilon'a söyletmişti. Şarkıda geçen tüm erkeklerin 'aşk veya dostluk uğruna gözyaşı döktüğünü' söyledikten sonra bir de şöyle diyordu: "Bense hâlen sıkı sıkıya var olabilen eşleri hayal ediyorum."

Sözleri o kadar güzel gelmişti ki, şöyle dedim:

"Efendim, muhteşem! Tekrar söyleyin, lütfen!"

Beğenmeme o kadar sevindi ki, tekrar okudu ve hatta sözlerin yazılı olduğu kâğıdı bana verdi, sakladım. Sonra da buğulu gözlerle bana bakarak şöyle dedi:

"Şöyle bir düşündüğünüzde, ne kadar doğru olduğunu görebilirsiniz Céleste. İşlerin başında hep aşk vardır. Sonra ise hayat gailesi galip gelir, geriye sadece bir çeşit düzen kalır. Yine de her daim sürdürmeyi başaranlar da vardır, beraber kalabilmekten daha güçlü bir gereklilik olan birbirini anlamayı çözebilmiş insanlar. Ve bu insanlar Céleste, ne olursa olsun yıkılamaz bir bağ ile birbirlerine bağlıdır, sakın unutmayın."

Aynı şekilde, hem insanları anlamasındaki ve her şeye karşı gösterdiği nezaketteki uyumu hem de işindeki güçlü iradesi ve azmi, hiç kuşkusuz anne ve babasından alıp içinde birleştirmeyi başardığı birbirinden farklı özelliklere borçluydu.

Bana şöyle söylerdi:

"Yaşadığımız yerde, erkekler hep ağır çalışan insanlardı. Babam da yorulmak bilmezdi. Sürekli müsabakalara katılır, kazanır, yine de bilgisi asla yeterli gelmezdi. Hep daha iyisini yapmak isterdi; hârikulâde bir araştırmacıydı. Tüm sınavlarında birinci, hiç değilse ikinci veya üçüncü sırada yer alırdı. Mesleğini de hayran olunası bir cesaret ve bağlılıkla icra ederdi. Kendisi Beauce'luydu, Beauce'lular işlerinde çok titiz ve çalışkan olurlar. İlk işi rahiplikti, onu tam olarak anlayabilmek için bunu da bilmek önemli. Rahip ve doktor; iki meslek arasında yardımseverlik bağlamında çok büyük bir benzerlik vardır."

Sonra da aklına gelen hatıraları gülümseyerek eklerdi:

"Her hâlükârda olması gereken kişi olmuştu; itibarlı birisi."

Gerçekten de öyleydi; Profesör Adrien Proust sağlık alanında oldukça nüfuzluydu, tüm Fransa'daki ve diğer kolonilerdeki sağlık hizmetlerinin genel denetmenliği gibi bir görevi vardı. Bana babasının, uzmanlığı üzerine yazdığı çok sayıdaki dikkate şayan ve bilindik kitaplarını anlatırken, Bay Proust'un

gözleri gururla parlıyordu.

"Céleste, inanmayacaksınız ama yüzlerce insan hastalıktan kırılırken, Marsilya'da kolerayı bitiren kişi babamdı. Yalnızca kolerayı elleriyle tedavi edip hastalığı kendisine de bulaştırmadı, aynı zamanda kolera virüsünün, gemilerle kıyılara gelen farelerden bulaşıp yayıldığını öğrenmemizi de ona borçluyuz. Hatta karantinaya aldığı gemilerden dolayı, İngilizlerle olan diplomatik bir hadisenin içinde de yer almıştı. İngilizler, işlerinin duraksamasına o kadar kızgınlardı ki, eğer yapabilselerdi babamı asarlardı!"

Babasının cesaretine bir başka örnek olarak da şunu anlatırdı:

"Bazen, araştırmaları için uzun yolculuklara çıkarak, dayanmakta güçlük çektiği iklimlere giderdi. Bir gün Kızıl Deniz'in ortasında gemide olduğunu anlattığını hatırlıyorum; sıcaktan ve deniz tutmasından o kadar kötü etkilenmiş ki, acılar içinde inlerken yola devam etmektense denize atlamayı tercih ettiğini söylüyormuş. Annem bu yolculuklardan o kadar endişe duyardı ki bir defasında yanında gitmek için çok ısrar etmişti. O yolculuğu çok net hatırlıyorum; zira döndüklerinde, deve üstünde geçirdikleri vakitlere dair anlatacak bir sürü anıları vardı. Yani Céleste, her şeye rağmen babam, tüm dünyayı verseler yine de görevini, sorumluluğunu bırakmayacak bir adamdı. Dinlenmek nedir bilmezdi."

Bana sıkça şöyle söylerdi:

"Ah Céleste, keşke babamın hastalarıyla ne yapacağını bildiği gibi ben de kitaplarımla ne yapacağımı bilebilsem!"

Annesi ise apayrı bir konuydu. Aynı bağlılık anlayışı onda da vardı fakat tamamen farklı bir alana yöneltmişti bunu. Bay Proust'a göre, anne ve babasının arasındaki güzel uyum, çoğunlukla annesinin, kocası işi dışında bir şeyle ilgilenmek zorunda kalmasın diye her şeyle kendi başına ilgilenmesine dayanıyordu. Fakat aynı zamanda, kendisi hem zarif hem de başkalarıyla ilişkilerinde tam bir ustaymış. Profesör Ad-

rien Proust'un desteğe ihtiyacı olduğunu hissettiğinde, Hôtel-Dieu Hastanesi'ndeki bir konferansta veya derslerinden birinde ona eşlik ediyormuş. Aynı zamanda da düzenlenmesi gereken davetleri organize etmekte müthiş becerikliymiş.

"Her zaman nereye gideceğini çok iyi bilirdi. Kendini adeta babamın kariyerinin büyükelçisi hâline getirmişti. Tam olarak da bu yüzden harika birisiydi..."

Gülerek şöyle anlatırdı:

"Düşünün Céleste, gençliğimde düzenli olarak haftada bir kez Elysée Sarayı'nda, cumhurbaşkanının masasında yemek yerdik. Hem de Félix Faure'un! Ondan on veya on iki sene öncesinde, kocası hâlen milletvekili olan ve kızları Antoinette ile ablası Lucie'nin, Champs-Elysées'nin koruluklarında oyunlar oynadığım arkadaş grubumun içinde olduğu Bayan Faure, annemin ta o zamanlardan yakın arkadaşıydı. Lucie o zamanlar taptaze bir genç kızdı fakat Antoinette tıpkı benim gibi henüz bir çocuktu. O güzel gri gözleri, tıpkı çocukken gezdirdiğimiz eşeklerin etrafa baktığı gibi alık alık kendisine bakmama sebep oluyordu. Bayan Faure, kocası Elysée Sarayı'na her gittiğinde, yani neredeyse her gün, annemle beraber Boulogne Ormanı'nda yürüyüş yapardı. Aralarındaki bu arkadaşlık, zamanla büyük bir sâdâkate ve bağlılığa dönüşmüştü. Bayan Faure, anneme yaşadığı tüm talihsizlikleri anlatmıştı. Ama çoğunlukla, en az cumhurbaşkanının yakın çevresindeki güzel kadınlar kadar çok sayıda talihsizliklerdi. Bunları söylemeye gerek yok elbette. Fakat yine beraber yapacak şeyler buluyorlardı. Evet Céleste, Antoinette ve onun güzel gri gözleriyle evlenmem gibi bir ihtimal vardı. Cumhurbaşkanının odasına giren ve başkan kollarında ölünce bağıra bağıra feryat eden güzeller güzeli Bayan Stenheil ile gizli kapılar ardında yaşadığı ilişkinin duyulmasının sonucunda, bütün o evlilik planları da maziye gömüldü. Ben yine de asla pişman olmadım."

Ayrıca yine Bay Proust'un anlattıklarına göre Bayan Proust, evin yegâne sahibiymiş ve öyle de olması gerekiyor-

muş; zira Malesherbes Bulvarı veya 1900'lü yılların başında taşındıkları Courcelles Sokağı -hangi evlerinde olursa olsun- Bay Proust'un gençken düzenlediği davetler de dâhil olmak üzere her etkinlikle bizzat alâkadar olurmuş.

"Kilerden tavan arasına, her şeye aynı anda yetişiyordu. Her şey düzenli ve pırıl pırıl olmalıydı. Ayrıca babamın para durumunu da kontrol eden yine annemdi."

Hâlen Haussmann Bulvarı'nda hizmet ettiği zamanlar Nicolas, çok ketum olduğu için yalnızca iki üç defa da olsa benimle, Bayan Proust hakkında konuşmuştu. Mesela önceden de söylediğim gibi 'Bay Marcel' isminin sırrını açıkladığı gün. Yıllarca evlerinde kaldığı için Bayan Proust'u çok iyi tanırmış. Bana anlattıklarına göre kendisi çok katı ve ev işleri konusunda çok titiz birisi olmalıydı. Nicolas: "Her şeyin kusursuz olması gerekirdi," diyordu. Her şeyle nasıl ilgilenebildiğini ve aynı zamanda nasıl zarif olduğunu ben de anlamıştım artık. Mutfağın temizliğinden ateşte neyin piştiğine kadar tüm ev işleriyle bizzat ilgileniyormuş. Bir gün mutfakta sıcak bir güveç varmış ve aşçı Félicie, Nicolas'ya göz kırparak kapağın üstündeki bezi kaldırmış ve "Hanımefendi gelirse kapağı illa ki kaldıracak, ikimiz de biliyoruz," demiş; tabii bu, Nicolas'nın anlattığına göre, "Dokunursa yanacak!" anlamına geliyormuş. Ve Bayan Proust gelmiş. Şöyle bir bakış atarak Félicie'ye: "Kapağı açar mısınız lütfen?" demiş. Nicolas bunu anlatırken bile hâlen şaşırıyordu:

"Félicie öyle bir kızardı ki, sadece sıcaktan olmadığı çok aşikârdı!"

Kendisi ve kocası için nasıl her şey harika olmak zorundaysa, çocukları için daha da ötesini istermiş. Özellikle de küçük Marcel'ciği için; hele ki hastalıktan sonra.

"Bizi nasıl şımarttığını tahmin bile edemezsiniz Céleste, hele beni, nasıl pamuklara sarıp sarmalardı. Ona göre hiçbir zaman Robert için de benim için de hiçbir şey yeterince iyi veya güzel değildi."

Bir gece bana eski bir fotoğraf gösterdi:

"Bu çocuk hakkında ne düşünüyorsunuz Céleste?"

"Efendim, tam küçük bir prens! Minicik bastonuyla nasıl da güzel duruyor. Sarışın olmasa sizsiniz derdim."

Gülerek şöyle söyledi:

"Lakin Céleste, çocukken, yani bu kırık burunla tamamen esmer bir adam olmadan önce, sarışındım."

Yine de besbelli, onu küçük bir prense benzetmeme memnun olmuştu. Sonra, kıyafetleri konusunda annelerinin ne kadar seçici olduğunu anlattı; onun onayını almadan asla dışarıya çıkmazlarmış.

"Her şeyi düşünürdü. Kışın, bizi Champ-Elysées'de yürüyüşe gönderdiğinde Félicie'den fırına kocaman patatesler koymasını isterdi, neden biliyor musunuz? Onları alıp ceplerimize koyalım ki ellerimiz sıcacık kalsın diye."

Bana ayrıca şöyle derdi:

"Babamı çok severdim. Fakat annem... O öldüğü gün, küçük Marcel'i de yanında götürmüştü."

Bir konuda Profesör Adrien Proust ve karısı birbirinden oldukça farklıydı; sanat ve edebiyat. Profesör kendini önce çalışmalarına ve sonra bilime o kadar çok adamıştı ki diğer konulara hiç vakti kalmamıştı. Bayan Proust ise tam aksine, bütün sanat dallarına hayranlığı olan ve çok okuyan biriymiş. Üstelik de harika bir müzisyen... Çoğu zaman kibar bir şekilde, kocası dünyadaki gelişmelerden geri kalmasın diye ona bazı alanlarda neler olup bittiğini anlatırmış. Hatta bazen de okurmuş.

"...tıpkı çok hasta olduğum zamanlarda bana okuduğu gibi."

Ve belli belirsiz bir gülümsemeyle şöyle söyledi:

"Zavallı babacığım, kim bilir hiç ilgisini çekmeyen şeyler dinlediği kaç gün geçirmiştir!"

Bayan Proust hiç şüphesiz, bambaşka bir karakter olan

kendi annesine çekmişti. İkisi birlikteyken, ezberden yaptıkları alıntılarla adeta bir Madame de Sévigné'ye dönüşüyorlarmış.

Bay Proust da anneannesine hayrandı. Ondan, üstün zekâlı ve çok kültürlü bir insan olarak bahsediyordu.

"En az annem kadar. Tek farkları; o, konuşurken hep bir kitaptan alıntı yapma gereği duyardı. Annemle aralarındaki ilişki oldukça komikti; son okuduklarını birbirlerine anlatma tutkuları hiç azalmamıştı. Anneannem ziyarete geldiğinde ki sıkça gelirdi, saatlerce oturma odasında oturup sohbet ederlerdi. Gideceği zaman da annem ona eşlik ederdi; önce kapının önünde sohbetlerine devam ederlerdi, sonra da konuşa konuşa merdivenlerden inerlerdi, alt katta bir koltuk vardı, bir müddet sonra ona otururlardı. Bu şekilde bir yarım saat daha sohbetleri sürerdi. Sonra aniden anneannem: 'Aman Tanrım, saat kaç olmuş! Şimdi kapıya çıkıp kendimi kurtaracağım artık!' derdi. Kapıya kadar beraber çıkarlardı ve başka bir sohbet başlardı. Bir türlü ayrılamazlardı!"

Hem birbirleriyle hem de Madame de Sévigné'yle öyle iç içe geçmişler ki, Bayan Proust, Marcel'ciğine yazdığı mektuplarda, de Sévigné'nin de kızına veya kızının kocasına yazdığı mektuplarda yer alan cümlelerden alıntılar yaparmış.

Bu sevgiyi elbette Bay Proust'a anneannesi aşılamıştı. Bir gün neredeyse gözlerinde yaşlarla bana şunları söylediğini hatırlıyorum:

"Yaşadığı zamanlarda, aramızdan bir gün ayrılacağı düşüncesi öyle korkunç gelirdi ki, o acıya katlanamayacağımdan emindim. Fakat ne oldu? Düşündüğümden daha az kederle atlattım... Ah Céleste, zaten katlanamayacağımızı düşündüğümüz her acıyla ölsek ne olurdu düşünsenize!"

Ve bunları söyledikten sonra yüzünde öyle acı bir tebessüm oluştu ki, bir insanın en büyük acıyı bile atlatabildiği gerçeğini fark etmenin ağırlığıyla neredeyse gözlerindeki yaşları tutamayacaktı.

Her konuda olduğu gibi bu konuda konuşurken de büyük bir sağduyuyla konuşur, meseleyi incelikle açıklardı. Mesela ailesini, özellikle de annesini kaybetmesi üzerine konuşurken, birkaç defa bana şöyle söylemişti:

"Öldükten sonra bile kimseye ihtiyacım olmayacak ve istediğim gibi yaşamamı sağlayacak serveti bırakmakla beni şımartmaya devam ettiler. Fakat bütün bu rahatlık ve özgürlük, içimde onların yerini asla dolduramadı. Hâlâ yaşıyor Céleste anlıyor musunuz, hâlâ yaşıyor... Onsuz ne yapacağımı asla bilemezdim. Ve buna rağmen annemin, ömrüme ömür katmak için kendininkini vereceğinden hiç kuşkum yok!"

Doğru söylüyordu; Bayan Proust, hayatı boyunca onu yüreklendirmeyi asla bırakmamış, aklı hep Bay Proust'un sağlığı gibi düşüncelerle doluymuş... Genç bir adam olduğu vakitler, geceleri çalışma ve dışarıya çıkma alışkanlıklarını, rahatsız edilmeme ihtiyacını hemen anlamış. Courcelles Sokağı'ndayken de hayatı, Haussmann Bulvarı'nda yaşadığından farklı değilmiş. Söylediğine göre, kendi hayatını idame ettirmeye başladığı andan itibaren her şeyi kendi zevkine göre mükemmelleştirmekten farklı bir şey yapmamış.

Evdeki çalışanlara, Bay Proust uyurken veya dinlenirken ev işlerini yapmak, bizzat Bayan Proust tarafından yasaklanmış. Kendisi de, sebep her ne olursa olsun, onu asla rahatsız etmezmiş. Bay Proust'un alışkanlıkları ve saat kavramının alabildiğine değiştiği düşünüldüğünde, aynı daire içinde anne oğul birbiriyle mektuplaşacak kadar ileri gidiyorlarmış!

Bazen azarladığı olsa da aslında her istediğini yerine getirirmiş. Bir gün evde büyük bir yemek düzenlemeyi kafasına koymuş, masanın elektrikli bir çiçek tarhı şeklinde tertip edilmesini istemiş; böylelikle her davetli kendi çiçeğini onun önünden alacakmış.

"Fakat o dönemde evlerde elektrik yoktu Céleste. Annem de avluda akü ve jeneratörlerle koca bir sistem kurmuştu. Görmeliydiniz, büyüleyiciydi!"

Her şeyden öte, Profesör Adrien Proust ile olan sıkıntıları da düzeltmek annesine kalıyormuş. Aralarındaki büyük baba-oğul sevgisine rağmen ilişkileri oldukça ciddiymiş.

Bana anlattığına göre, henüz çocukken, özellikle de astımının başlangıcından sonra bütün tartışmalarının sebebi kendi davranışlarıymış. Üstündeki aşırı ilgiyi istismar ediyormuş; mesela annesi gelip onu öpmezse, uyumayı kesinlikle reddediyormuş.

"Babamın tepesinin tası atıyordu. Sinirini bana kusuyordu. Annem her zaman sakin kalıyordu. Hatta böyle durumlarda o sakinliği korkutucu olabiliyordu."

Ayrıca baba da oğlunu, aslında bonkörlük diyebileceğimiz müsrifliği yüzünden suçlarmış. Bay Proust bana bununla ilgili çok eğlendiği iki olay anlatmıştı.

Bir gün bu genç adam; annesi ve babasıyla, Bayan Proust'un erkek kardeşine ziyarete gitmek için bir taksi tutmuş ve Malesherbes'e vardıklarında taksiden ilk önce kendisi inmiş.

"İlk inen olduğum için anneme ve babama inerlerken yardım etmek üzere elimi uzattım. Sonra da param olduğu için ve her zaman hatırı sayılır bir ücret ödediğim için şoföre parayı uzattım. Arkamı döndüğümde babam avcumdaki paraya baktı ve ne kadar bahşiş verdiğimi sordu. 'Beş frank,' dedim. Bir anda çok öfkelendi: 'Bu gidişle sıfırı tüketip öleceksin Marcel, bunu unutma!' Bunu sıkça hatırlatırdı bana. Zavallı babam! Ölümünden sonra, annemin bana söylediğine göre babamın en büyük kaygılarından biri, bir başıma kaldığımda, hayatım boyunca parayı düşünmek zorunda kalmamam için bana yetebilecek serveti bırakabilmesiymiş."

Bayan Proust da bu müsriflikten büyük endişe duyarmış. O da Bay Proust'u sıkça azarlarmış fakat asla babasının önünde değil. Zaten Madame de Sévigné de kızına yazdığı mektuplarda fazla gösterişli bir hayat yaşadığı konusunda onu azarlarmış, Bayan Proust da elbette ondan alıntılar yaparmış. Bu azarlamalar, Bay Proust beş veya altı yaşındayken, bir gün

okul çıkışı erkek kardeşiyle beraber, akrabaları Bayan Nathan'a bir şeyler atıştırmaya gittikleri zaman başlamış.

"Annem ikimizi de giydirdi, hazırladı ve çıkmadan önce: 'İkinize de beşer frank veriyorum. Vardığınızda hizmetçi Marie kapıyı açacak ve siz de ona mutlu yıllar dileyerek paralarınızı uzatacaksınız,' dedi. Yolda giderken, Madeleine Meydanı'nda o soğukta kolları ve bacakları sakat bir ayakkabı boyacısı gördüm. Doğrudan ona gittim ve zaten yeni gibi parlayan ayakkabılarımı cilalattım. Beş frankı da böylelikle ona verdim. Döndüğümüzde annem: 'Umarım nazik davranmışsınızdır ve Marie'ye beş franklarınızı vermeyi unutmamışsınızdır?' diye sordu. Ben de ayakkabı boyacısı olayını anlattım. Adam için çok üzüldü. Anlatmaya devam ettim: 'O soğukta bir müşteri gelsin diye bekliyordu, ben de ayakkabılarımı cilalattım.' Annem bana bir öpücük kondurdu."

Fakat babasının asıl canını yakan şey oğlunun geleceğini düşünmekmiş. Bu hususta da asıl görev Bayan Proust'a düşüyormuş. Profesör Adrien Proust, kesinlikle Bay Proust'un iyi bir kariyerinin olmasını ve bütün ihtiyaçlarını karşılayabilmesini istiyormuş. Kendisi de zaten özellikle Bayan Proust'un babasından olmak üzere, ailenin beylerinden destek alıyormuş.

"Bu konuda en coşkulu ve en kızgın olan da oydu. Bu konu açıldığında: 'Küçük olanla hiçbir şey yapamayacaksınız, çok fazla şımarmış! Farkında değilsiniz ama çok tembelleştiriyorsunuz, tam bir haylaz oldu çıktı! Artık ona iyi bir eğitim vermezseniz tamamen kaybedeceksiniz!' diye feryat ediyordu. Bunun üzerine babam anneme dönerek: 'Gördün mü? Sana defalarca söyledim, ona böyle rahat bir hayat bırakamayız!' diyordu. Fakat annem, sinirinin geçmesini bekleyip, bugün hâlâ kulaklarımda olan o yumuşacık sesiyle: 'Sakin ol doktorcuğum, her şey yolunda gidecek!' diyordu."

Bir noktada, babasını memnun etmek için Bay Proust, yanılmıyorsam yirmi yaşındayken, hukuk okumaya devam etti-

ği sırada Mazarine Kütüphanesi'nde görevli olarak çalışmaya başlamış. Maaş almıyormuş ama pek de fark etmiyormuş; zira babası, herhangi bir meşgalesi, işi olduğu sürece memnunmuş. Bay Proust bunu anlattıktan sonra haylaz bir gülümsemeyle şöyle demişti:

"Fakat sürekli izin kullanıyordum."

Söylemeye gerek var mı bilmiyorum, tabii ki işi uzun sürmemiş. İşten ayrılmış ve babasına uzunca bir mektup yazarak bütün bunun, tıpkı kitabının ismi gibi, 'Kayıp Zaman' olduğunu ve kendisinin edebiyat için yaratıldığını yazmış.

Bana anlattıklarına göre, annesi ve babası arasında son bir tartışma olmuş ve en nihayetinde Profesör Adrien Proust: "Pekâlâ, artık onunla ben ilgilenmiyorum, nasıl istersen öyle devam etsin," demiş.

"Babam gerçekten de sözünü tuttu. Yalnızca bu da değil, ölümünden önce arkadaşlarına gururla: 'Marcel bir gün akademiye girecek, göreceksiniz!' dermiş."

Çok sonraları bir gece Bay Proust'a, babasına yazdığı mektubunda 'Kayıp Zaman' ifadesini yazarken, eserinin ismini çoktan belirlemiş olup olmadığını sordum. Gülümsedi fakat cevap vermedi.

Bütün bunlardan sonra, ikisini birden kaybetmiş olmanın üstünde yarattığı etkiyi anlamamak imkânsız. Özellikle de arka arkaya olunca; 1903 senesinde Profesör, iki sene sonra da Bayan Proust ölmüş. Her ikisi de ıstırap dolu; hatta babası, feci bir biçimde...

Profesör Adrien Proust öldüğünde, Bay Proust otuz iki yaşındaymış. Doktor olan erkek kardeşi Robert ise bir yıllık evliymiş ve bir de çocuk bekliyormuş. Profesör'ün ölümü ve çocuğun doğumu birbirine o kadar yakın olmuş ki, tek seferde iki dram yaşamışlar. Bay Proust'un anlattığı bu anılar bugün hâlen kulaklarımda.

Profesör'ün fakültede dersinin olduğu bir gün, Bayan

Proust'a: "Bugün biraz erken çıkıp, doğumla ilgili bir gelişme var mı öğrenmek için Saint-Germain Bulvarı'na, Robert'e uğrayacağım," demiş. Saint-Germain Bulvarı'nda ise oğlunu ve onun karısını, yemekten sonra ufak bir yürüyüş yaparlarken bulmuş.

"Babam çok yorgun görünüyormuş ve Robert de onun bu solgun hâlinden öyle etkilenmiş ki, karısına: 'Martha, babam için endişeleniyorum. Bugün ona eşlik etsem iyi olacak, pek iyi görünmüyor,' demiş. Tıp fakültesine Robert'le beraber giden babam, dersine başlamış. Bir süre sonra öğrencilerine, biraz çıkacağını ve kusura bakmamalarını söylemiş. Bir türlü geri dönmeyince, Robert ve öğrenciler nereye gidebileceğine bakmak için sınıftan fırlamışlar... Korkunçmuş Céleste, bunu anlatmaktan nefret ediyorum... Kapıyı zorlamışlar ve orada felç geçirip öylece düşüp kaldı yerde görmüşler. Robert hemen Coucelles Sokağı'na, eve koşmuş. Annem: 'Yanında olmalıydım!' diye haykırmış. Duyduğu bu kederin içinde dahi muazzam bir tavır takınmış. Robert karısına telefon edip: 'Babam az önce bir baygınlık geçirdi; şu anda onu bırakamam. Ben gelip seni alana kadar annenin yanında kal!' demiş."

"Sonrası daha da korkunç Céleste, zira Robert'in karısı o gece minik Suzy'yi doğurdu. Fakat zavallının doğum ateşi çok yüksekti, yaşamla ölüm arasında gidip geldi; belki de babama olanların Martha üstündeki etkisindendir."

"Doğal olarak babamın ölümünü ondan sakladık. Sürekli: 'Şimdi daha iyi, birkaç güne tamamen toparlayacak. Sen sadece kendini düşünmeye bak,' diyorduk. Asıl büyük dram, cenaze günü yaşandı; zira babama cenaze töreni düzenlendi ve tören alayı, tam da Martha'nın doğum yaptığı hastanenin bulunduğu Messine Caddesi'nden, yani Martha'nın penceresinin hemen altından geçmek durumundaydı. Martha'nın annesi törene katılmak istemiş ve kızına 'Küçük bir yürüyüşe çıkacağım, seni hemşirelerle biraz yalnız bırakacağım fakat uzun sürmez,' diyerek hastaneden çıkmış. Cenaze bittiğinde,

çalan müzik o kadar yüksek düzeydeymiş ki, Martha elbette ki duymuş. Hemen hemşireyle konuşmuş:

'Bu müzik de neyin nesi?'

'Bilmiyorum hanımefendi, bir yürüyüş olmalı.'

'Hayır hayır, bu bir cenaze töreni. Birisi ölmüş, seslere göre de büyük birisi olmalı. Kim, biliyor musunuz?'

'Hayır efendim, hiçbir şey duymadım.'

Uzun bir müddet ondan gerçeği saklamayı başardık. Hatta annem ziyarete gideceği zamanlar, Courcelles Sokağı'ndan çıktığı hâliyle, yani yas kıyafetleriyle gidiyordu, yanında da renkli bir elbise taşıyordu; hasta odasına girmeden önce üzerini değiştirip hemen onları giyiyordu."

Annesinin ölümüne gelince, hiç şüphesiz en acısı o olduğundan, Profesör'ü anlattığı kadar rahat anlatamıyordu. Bana tek söylediği şey, babasının ölümünden sonra annesiyle Courcelles Sokağı'nda yaşamaya devam ettiğiydi. Daire çok geniş olduğundan, bir kısmını kapatmışlar. Ve bir daha hiç davet düzenlenmemiş.

Annesinin adını her zikrettiğinde, her zaman 'takdire şayan' sıfatını kullanırdı.

"Babamın ölümünden sonra annemin hayattan aldığı zevk tamamen bitti, biliyorum. Ama bize bunu asla göstermedi. Takdire şayan birisiydi."

Bana anlattığı başka bir anısında, küçük bir detaydan da bahsetti; Profesör Adrien Proust ölüm döşeğindeyken ona son kez hürmetlerini iletmeye gelen insanların geldiği günden bir detay. Bayan Proust içeri girmiş, tam o sırada hiç tanımadıkları bir kadın, yatağın yanına bir buket menekşe bırakmış.

"Bazı durumlarda annemin, görmek istemediği şeyi görmemek gibi özel bir yeteneği vardı. Robert'in, gençliğinde arkasında genç bir kızla motosikletteyken kaza geçirdiğini hatırlıyorum. Annem hemen Robert'in yanına gitmişti, kız da hemen Robert'in yanındaydı fakat annem görmemişti. Bakmadığı için değil Céleste, anlıyor musunuz, görmemişti... Her

neyse, babamın cenazesinden bahsediyordum, tıpkı bunun gibi, annemin o menekşeleri bırakan kadını da görmediğinden eminim. Nasıl da takdire şayan birisiydi!"

Aynı şekilde, hastalanıp da ameliyat olduğu zamandan ve tedavisinin bitmesine rağmen hiçbir zaman tam olarak iyileşemediğinden şu şekilde bahsetmişti:

"Ne kadar takdire şayan bir kadındı tahmin bile edemezsiniz Céleste! Kederini, yasını sakladığı gibi hastalığını da saklamıştı, kimseye hiçbir şey hissettirmiyordu."

Fakat annesinin hastalığı veya ameliyatı hakkında hiç yorum yapmazdı ve soru sorsam hoş karşılamayacağını da bilirdim. Tek bildiğim, ölümünün bir tümörden kaynaklandığıydı. Annesinin konusunu içinde hep bir sır olarak sakladı. Anlattığı şeylerden anladığım kadarıyla Bayan Proust bir üremi krizi geçirmişti.

Aradan on beş sene geçmiş olmasına rağmen, ölümünü hatırlatacak her anı onun için hâlen çok acı vericiydi.

Ölüm yıl dönümlerinde astım krizine girdiği ve annesine benzeyen kapkara bir kadının hayalini gördüğü gibi söylenen şeyler tamamen saçmalık. Böyle şeyler olsa mutlaka bilirdim, bana mutlaka söylemiş olurdu.

Tam aksine, ölüm yıl dönümlerine hiç önem vermezdi. Düşünmezdi bile. Diğer akrabalarının, hatta annesinin ve babasının öldüğü günler onu hiç hüzünlendirmezdi, o günler oturup bana onları anlatırken dahi üzgün görünmezdi. Bunu çok iyi biliyorum; zira dininin bir geleneği gereği, her sene anneannesinin ve dedesinin mezarına gidip çakıl taşı bırakırdı. Bunu, hem onların hatıralarına büyük saygısı olduğundan, hem de anladığım kadarıyla annesini memnun etmek için yapardı. Azizler Günü için ailesinin mezarına çiçek bıraktığı bir gün bana söylediklerini çok iyi hatırlıyorum:

"Çiçekler yaşayan insanlar için dostluğun ve aşkın sembolüdür, ölülerin umurunda olmaz. Mezarları çiçeklerle donatmak bir gelenek, anlıyorum, ama siz de beni anlayın Céleste;

benim mezarlıklara karşı bir bağlılığım olamaz. Kaybettiklerimi bu şekilde geri getirebileceğime inanmıyorum. Benim bağlılığım mezarlıklara değil, anılara."

Annesi hakkında konuşurken yüzünde daima belli belirsiz yumuşak bir gülümseme beliriyordu, özellikle de şunları söylerken:

"Annem bana sürekli: 'Ah zavallı Marcel'ciğim, ben buralardan gittiğimde ne yaparsın sen?' veya 'Ah benim tatlım...' derdi. Ve bana son sözleri de ne oldu biliyor musunuz Céleste? 'Benim zavallı oğlum, bensiz ne yapacaksın? Ne yaparsan yap, ama Katolik kal."

Ve o çocuksu gülümsemesiyle şunu da ekledi:

"İşte Céleste, görüyorsunuz, Katolik kuşunuz burada!"

Acısının ne kadar derinde olduğunu anladığım nadir anlar, çekmeceden annesinin fotoğrafını getirmemi istediği zamanlardı. Hakkında konuşsa bile bu hızlıca olurdu ve hemen fotoğrafı yerleştirmem için geri verirdi. Yalnızca bir defasında, fotoğrafı, yataktan görebileceği şekilde şöminenin köşesine koymamı istedi. İki veya üç gün o şekilde kaldı. Sonra beni tekrar çağırdığında, şöyle söyledi:

"Sevgili Céleste, annemin fotoğrafını buradan kaldırmak gerek. Malûm, burada durmasına gitgide alışıyoruz, göz önünde olup da bir alışkanlık hâline geldiğinde, korkarım eskisi gibi hatırlayıp anamayacağım."

Sonra bir gece, sohbetimiz esnasında, nasıl sorduğumu hatırlamıyorum ama şunu sordum:

"Efendim, size karşı öylesine bir bağlılığım var ki, sık sık kıyamet günü bahsedilen Josaphat Vadisi'nde herkesin birbirini bulacağı zamanı düşünüyorum; sizi yeniden görecek olmak o kadar harika ki... Peki siz, buna inanıyor musunuz?"

"Bilemiyorum Céleste fakat inanmak istiyorum. Tek bir şeyden eminim; Josaphat Vadisi'nde annemi bulacağımın bir garantisi olsa, hiç düşünmeden şu an şuracıkta ölmek isterdim."

Kamelya Zamanları

Bana çocukluğunu ve gençliğini anlattığı zamanlarda, hatıralarının ve hayallerinin dünyasında yaşadığını anlamaya başlamıştım. Bir zamanlar müşfik ve baş döndürücü olan bu iki dönemden bahsederken hiçbir pişmanlığı veya geçmişe özlemi yoktu, zira hâlen o dünyada yaşıyordu.

Anlattığı dönemler, sonradan da öğrendiğim gibi son derece mantıklı, hem içine kapalı hem de oldukça dışa dönük olduğu, öğrenmenin ve tanınmanın aşkıyla yanıp tutuştuğu, elbette bütün çekiciliğini kullandığı dönemlermiş. Yine çevresinde dikkat çekmekten ziyade, başkalarını dikkatle incelemekle ve kendini onlarla geliştirmekle meşgul olduğu vakitlermiş. Âdeta her zaman, kimseyi sokmadan çevrede dolaşan ve çiçeklere konan arılar misali birisi olmuş.

Çocukken hiçbir konuda büyük zorluk yaşamamış. Okulda, ara sıra soruları erkek kardeşi Robert'e sorduğu cebir dersi dışında hiçbir sıkıntı yaşamadığını söylemişti.

"Robert bana: 'Ben nasıl yapıyorsam sen de yapacaksın. Biraz çalışırsan anlayabilirsin,' diyordu. Fakat ben istemiyordum, cebiri hiçbir zaman sevmedim, ilgimi çekmiyordu. Aslında belki şimdi başlasam..."

Daha cümlesine başladığı an suratını asıyordu, devamı gelmiyordu. Sonra şöyle söylüyordu:

"Hiçbir şeyi tam olarak hak etmemiştim; zorluk nedir bilmiyordum. İnsanların, Himalayalar'ı aşmışçasına: 'Diplomamı aldım, uzmanlık aldım, doktoramı yaptım...' gibi şeyler söylediğini duyuyordum. Bense gülüyordum, hatta her sınava girmem gerektiğinde hazırlanmadan, çalışmadan giriyordum."

Ve konuşurken, hiçbir çaba sarf etmeden bir şeyleri başarmasının verdiği saflığı ve memnuniyet hissini anlayabiliyordum.

Astımından dolayı sıkıntısını çektiği fiziksel yetersizlik, hatta neredeyse sakatlık bile diyebileceğimiz durumu dışında, arkadaşlık ilişkilerinde de aynı kolaylık söz konusuymuş. Öyle özellikleri varmış ki, bu sıkıntılarının yerini doldurmaktan da öteye geçiyormuş.

Kendisi de Paris'teki Condorcet Lisesi'ndeki arkadaşlıkları konusunda ne kadar şanslı olduğunun farkındaydı. Hatta diğerlerinin nerelere geldiği, ne olduğu konusunda konuşmaktan kaçınmıyordu. Bana şunu itiraf etmişti:

"Şimdi düşünüyorum da Céleste, küçük fakat güzel bir ekipmişiz."

Yıllar geçtikçe daha meşhur olmuş olan tüm o isimleri teker teker gururla sayıyordu; sosyalist lider Léon Blum, onun erkek kardeşi ünlü avukat René... Diğerleri ise başarılı yazarlar arasındaydı; Henri Barbusse, Fernand Gregh, Robert de Flers, Pierre de Lassalle, sonradan felsefe profesörü olan Léon Brunschvicg, gelecekte bakan olacak olan Panul Bénazet ve büyükelçi olacak olan Maurice Herbette... Elbette 'Karmen'in oğlu' dediği Jacques Bizet'den söz etmiyorum bile.

Bütün bu insanlarla, küçüklüğünde güzel mevsimlerde, her gün dersten sonra ve her perşembe öğleden sonra tatillerinde, Champs-Elysées'ye gidip oyunlar oynuyorlarmış. Sonra da Félix Faure'un iki kızı, bu küçük ekibe katılmış.

"Çok burjuva oyunlardı, o hâllerimizi bugün görseler pazar âyini için giyinmişiz zannederlerdi."

Sonra bir de, kitabında 'Combray' olarak yazdığı Illiers vardı; baba tarafı, orada mülk sahibiymiş ve eskiden tatillerde oraya gidermiş. Orayı her şeyin başladığı yer olarak, âdeta dün gibi hatırlıyordu.

"Gözlemlemeye olan bu merakımın orada başladığını düşünüyorum Céleste."

Dikkat ettiği detayları, bir kâhinden bile daha iyi bir şekilde yeniden canlandırmadan evvel, hafızasına hapsedebilmek için neredeyse kör olmak isteyen biri gibi anlatıyordu. Bana, adı 'le Pré Catelan' olan, oradaki aile evlerinin parkını, içindeki küçük nehri ve onun üstündeki güzel köprüyü anlatıyordu; tüm o ağaçları, çiçekleri, alıçlarla dolu patikaları ve Paskalya zamanı nasıl çiçek açtıklarını, köyü, köylüleri, kiliseyi; renkleri ve hatta kokularına kadar her şeyi hatırlıyordu.

"Chartres'a kadar böyle uzanıyordu, yol boyu çayır ve elbette Katedral, akrep ve yelkovanı olmayan bir güneş saatinin merkezini çiziyor gibi bir havası vardı; zaten sonsuzluğun tam içinde olduğu için saatin kaç olduğunu göstermeye gerek bile duymayan bir güneş saati..."

En sevdiği iki şeyden biri, üstü açık iki tekerlekli arabanın üzerinde amcasıyla gezintiye çıkmak; diğeriyse 'le Pré Catelan'ın aşağı taraflarındaki ufak çardağa kendini kapatıp orada okumak ve yazmakmış. İşte tam da o küçük çardakta, neredeyse on beş yıl sonra, 1896 yılında, yirmi beş yaşındayken çıkardığı 'Hazlar ve Günler' kitabının ilk taslaklarını oluşturmuş.

Bay Proust on iki veya on üç yaşındayken, Profesör Adrien Proust; Illiers'nin havasının astımına pek bir faydası olmadığına, asıl ihtiyacı olan şeyin ciddi bir hava değişikliği olduğuna karar vermiş. Böylece ondan sonra tatillerde, konuşurken âdeta edebiyat eseri ortaya koyan anneannesiyle birlikte Dieppe veya Cabourg'a gitmeye başlamışlar.

Bir gün, bir daha Illiers'ye gidip gitmediğini sordum:

"Hayır, hiç."

"Peki neden efendim?"

"Çünkü Céleste, kaybolmuş cennetleri insan yalnızca kendi içinde bulabilir."

Gençlik günlerini anlatmaya başladığı zamanlar yanılmıyorsam savaşın ilk günleriydi; şakayla karışık askerlik göre-

vinden bahsetmişti. Ben de onun gibi şakayla cevap vermiştim:

"Efendim, sizi nasıl almışlar? Sizi bir Amerikan askeri olarak canlandıramıyorum!"

"Beni *almadılar* Céleste. Ben gönüllüydüm. Alaylar henüz belirlenmeden önce gönüllü olmuştum, yalnızca bir sene sürecekti; fakat milletvekilleri gönüllülükle alâkalı bir yasa geçirdiler, bu da üç seneye çıkması demekti. Ben de yasanın yürürlüğe girmesinden daha hızlı hareket ettim."

Babasının bağlantılarının onu koruduğunu benden saklamadı. 1889 senesiymiş, on sekiz yaşındaymış. Orléans'daki piyade er sınıfına verilmiş.

"Esasında tamamen kötü değildi fakat askerlik hayatımın biraz tuhaf geçtiğinin ben de farkındayım. İlginç bir şekilde gayet iyi gidiyordum ve idmanlar hiç zorlamıyordu. Gerçi evet, en zor ve yorucu olan egzersizlerden muaftım ama yine de ata biniyordum. Kurallara rağmen koğuşta uyumuyor, oradaki bir evde bana ait bir odada kalıyordum. Valinin evine de davet ediliyordum. Bir akşam, yüzbaşının evinde yemek yediğimi hatırlıyorum; hatta geceyi orada geçirmemi de teklif etmişti. Misafir odasında yatak hazır değildi, çarşafları ve battaniyeleri elime tutuşturmuşlardı. Daha önce hiç yatak hazırlamadığım için ellerimde kalan çarşaflarla utanmış, çok öfkelenmiştim. Nihayetinde de çarşafsız yatakta öylece yatmıştım."

Alaydan döndüğünde annesi, üniformasını özenle bir kutuya kaldırmış ve sonrasında o da bu kutuyu saklamıştı. Çok şık, terzi işi olan üniformayı bana göstermek için gardırobun içindeki mukavva kutuyu çıkarmamı söylemişti. Ona şöyle söyledim:

"Efendim, bunun içindeyken tam bir Saint-Cyr'li [6] olmuşsunuzdur!"

Çok heyecanlandı.

6 Fransız Askerî Akademisi'nin önde gelen askeri okullarından biri

Askerlik görevinden çok önceleri babasını hiç de memnun etmeyen bu maddiyatçı hayatına başlamış; tabii sonradan da devam etmişti. Bu yaşadığı döneme o 'kamelyalardan, yaka çiçeğine' ismini veriyordu.

Bana anlattıklarından anladığım kadarıyla, bu aydın ve zarafet dolu ortama girme isteği tamamen cazibesini kullanarak arkadaş edinip, onları gözlemlemeye duyduğu istekten kaynaklanıyordu.

"Ailemdeki ilişkiler bambaşkaydı. Babamın meslekî zümresi sebebiyle tanınmış meslektaşlarından ve öne çıkan bazı hastalarından oluşan geniş bir çevresi vardı. Fakat ben daha ötesini tanımak istiyordum, Faubourg Saint-Germain denilen elit kesimi tanımak."

Bu konuda lise arkadaşlıkları ona aradığı tadı kısmen de olsa verebiliyormuş; soylular ve burjuva sınıfının çocukları...

"Önemli olan yalnızca ilk kabulü almaktı. Sonrası çorap söküğü gibi gelirdi."

Henüz genç bir adamken bile, Alphonse Daudet'nin salonunda bulunmuşluğu varmış. Bayan Daudet'nin ve hem onu çok seven hem de her daim arkadaş kaldığı oğulları Léon ve Lucien'in evine kadar gitmiş. Anlattıklarına göre Bayan Daudet'yi de son derece nazik ve kültürlü biri olarak görmüştü.

"Hanımefendi bir nevi kocasının büyükelçisiydi; tıpkı annem gibi. Omurilik hastalığından muzdarip olan kocasına harika bir hemşireydi. Alphonse Daudet bıyığının altından homurdanıyordu, biliyorum: 'Hayatım, sizin bu Marcel'ciğiniz nereye gitse yaptığı gibi, bizim çocukları da çok etkiliyor.' Kötü anlamda söylemiyordu elbet. Sadece Léon ve Lucien bana haddinden fazla hayrandı, rahatsız olduğu da buydu. İtiraf etmem gerekirse biraz onur da duyuyordum. Ayrıca benim hakkımda şunları söylediğini de duymuşluğum vardı: 'Bu Marcel tam bir küçük şeytan. Her şeye verecek cevabı var!"

Daudet'nin evine girebilmesiyle gurur duyuyordu; zira bu, tamamen kendi başarısıydı.

"Annem bile onları tanımama izin vermezdi."

Ona göre bu gibi durumlar birer zaferdi.

Kendisi de bu cazibenin farkındaydı. Gözleriyle ve hassas cildinin rengiyle, kadınları büyüleyen sevecen ve masum keruvlara[7] benzediğini kendisi de söylüyordu. Saklamıyordu, aksine bütün bunlar onu heyecanlandırıyordu bile. Fakat bu durum onun, yaşından ve çekici göründüğünden emin olma ihtiyacından daha fazlasıydı.

Bütün bunları bana bir peri masalı gibi anlatıyordu. Bana anlattığı gizemli kişilerinde ve portrelerinde yıllar boyu içinde saklayabildiği çocukluğunu ve gençliğini görebilmeye başladım. Bunların tümünün, ileride eseri için birer malzeme olacağını sezmiş gibiydi.

Başlarda elbette bunun bir kaynak olduğunu görememiştim. Daha sonraları, anlatacağım üzere ipuçları vermeye başladı. O an için hiçbir şey düşünmeden yalnızca anlattığı hikâyeleri dinliyordum.

Bana o dönemlerini anlatırken bazen odasında bazen de küçük salonda oluyorduk. Her ikisinde de anılarını saklıyordu; odasında, dolap çekmecelerinde hem bir sürü ufak tefek eşya hem de fotoğraf vardı, salonda ise kitaplar.

Dışarıdan döndüğü bazı vakitler, ona odasına kadar eşlik etmemi istemek yerine şöyle söylüyordu:

"Küçük salona geçelim Céleste. Çok değil, kısa bir süreliğine."

Tabii bu 'kısa süre' saatler sürüyordu.

Ailesinden kalan büyük, siyah bir kitaplık vardı; hem İngiliz yazar Ruskin'in ve Madame de Sévigné'nin hem de arkadaşlarının kendisine ithaf ettiği eserleri gibi bütün sevdiği kitapları burada tutardı. Duvarda, Jacques-Emile Blanche'ın çizdiği ve tam olarak 'kamelyalardan yaka çiçeklerine' olarak

7 İncil'de Tanrı'nın kutsallığını övme görevine sahip olan meleklere verilen ad.

anlattığı tarihin imzalı olduğu kendi portresi vardı. Ayrıca, yakasında kamelyanın olmasının sebebi de, kokusu olmayan tek çiçeğin bu olmasıydı; aksi hâlde tahammül edemezdi.

Portresine karşı özel bir ilgisi vardı; genellikle benimle konuşurken aynadan kendine bakarmışçasına portresine bakardı. Bana portreyi ilk gösterdiğinde şunu sormuştu:

"Sen de tuhaf bir şey görüyor musun?"

"Bilmiyorum efendim, yalnızca inci gibi parlayan bir cilt ve sanki bir Doğu prensinin bakışları dışında bir şey dikkatimi çekmiyor."

"Bense bu portreyle, size Marcel Proust'un eski günlerdeki sakalsız ve karman çorman hâlini takdim ediyorum; hoş, bugün de yine sakalsız ve bacakları olmayan hâlini görüyorsunuz."

Sonra da gülerek, tabloda önce ayakta olduğunu söyledi; Jacques-Emile Blanche ise portreyi bir sergiye götürmek için neredeyse yalvarmış ve sergiden döndüğünde, tabloda bacakları yokmuş!

"Bu şekilde daha entelektüel göründüğümü düşünmüş olmalı!"

Küçük salona gittiğimizde, odasında olduğu gibi ayakta durmazdım. Kitapları erişebileceği uzaklıkta olsun diye kitaplığın tam karşısındaki koltuğa otururdu; ben de yanındakine otururdum. Eline bir cilt alır ve bana bazı bölümler okurdu. İlgisini çekecek bir şey buluncaya kadar sayfaları çevirirdi; kitabın içinde neler olduğunu önceden zaten bildiğini anlıyordum, zira kalan kısımları bana şöyle bir özet geçerdi. Her hâlükârda bu okuma fasılları hem onun kendini geliştirme anlayışına hem de bir zamanlar aklında olanı hatırlama ihtiyacına uyuyordu. Ben yalnızca, düşüncelerini ve hatıralarını sesli dile getirebileceği küçük bir bahane gibiydim, önceden de söylediğim gibi; tepkilerimi de ölçüyordu elbette.

Mesela bana, 'İsa'nın Hayatı'nı yazan Renan'ın kitaplarının serisini çıkardığı gün, kitabın kapağına şöyle bir dokundu

ve iç çekti:

"Céleste, o zamanlardaki küçük çocuğu düşünüyorum da... (hatta anladığım kadarıyla, bahsettiği zamanlarda on sekiz yaşlarında vardı) Elimin altındaki 'İsa'nın Hayatı', 'İsa'nın Havarileri', 'Hıristiyanlığın Kökenleri' kitaplarımla, yaşlı rahibin yanına gidip imza istemekten başka ne yapabilirdim ki, soruyorum size..."

Bunları söyledikten sonra da üç kitabı kolunun altına alarak başı dik, gözleri cesaretle dolu bir hâl aldı ve taklidini yaptı. Ardından kitapların teker teker kapaklarını açıp, imzaları gösterdi.

"İşte imzası. Size ne ifade ediyor Céleste?"

"Efendim, bir çocuğun yazdığı koca koca harfler gibi duruyor."

"Haksız sayılmazsınız Céleste. Rahibin içindeki tam olarak buydu. Ama her hâlükârda, beni çok nazik ve memnuniyetle karşıladı. Üstelik gençliğimden gurur dahi duyuyor gibiydi. Cübbesiyle koskoca bir Breton! Kendisi papazlıktan çıkarılmıştı, neden biliyor musunuz Céleste? Çünkü inancı yoktu; öğretmesi gerekene kendisi inanmıyordu. Peygamberin kim olduğunu sorgulamaya başladı, hatta İsa'nın gerçekten var olup olmadığını bile... Hastalıktan ölen annesinin yerine koyduğu kız kardeşini de yanına alıp, Kutsal Topraklar'a gitti. Belki de bu yüzden gözleriyle görmediği hiçbir şeye inanmıyordu. Fakat ne yazdığını iyi dinleyin Céleste, iyice dinleyin ve iyice düşünün. Bu yaşlı Breton, evet belki inanmıyordu, fakat ölüm döşeğindeyken yazdıklarını dinleyin: 'Onu daha iyi anlamayı öğretin bana, daha az korkmayı.' Son yakarışı bu oldu ve oldukça güzel. Benim de kitaplarımda yazmak istediğim düşünce şekli tam olarak bu, hatta bence tam da bu yüzden bu yaşlı, imansız ve aldatıcı bir biçimde o cübbeyi giyen adamı görmeye gitmiştim.

Her daim, bana insanlardan bahsederken ve elbette fikirlerini sunarken, bir yandan da bu anıları gözümle görmemi

sağlardı.

Evindeki *Belle Epoque*[8] (Güzel Dönem) vakitleri meşhur bir davet salonu sahibi Bayan Lemaire'in portresini ve onu, yine burjuva bir salona sahip olan Bayan Verdurin adıyla kitabına konu ettiğini hatırlıyorum. Proust ailesinin çok yakınında olan Monceau Sokağı'nda yaşamıştı. Bütün soylu isimler onun evine âdeta akın ediyorlarmış, zira sanatçılarla haşır neşir olmak, o zamanın modasıymış. Üstelik kendisi de misafirlerini hârikulâde ağırlıyormuş. Bir ressammış.

"Görmeliydiniz Céleste! Çok güzel ve etkileyici bir kadındı. Özellikle öyle güller çizer, bunu öylesine hızlı ve çok sayıda yapabilirdi ki, Montesquiou Kontu ondan bahsederken şöyle derdi: 'Gülleri bu denli güzel çizebilen bir o, bir de Tanrı olabilir ancak.' Üstelik onun için tıpkı her gün tatilmişçesine saçları her daim bakımsız, üstü başı salaştı."

Marcel'ciğini, üzerinde otorite kurmak adına kendi hayatını hiçe saydığı, dünyalar güzeli ve bir o kadar da kibar kızı Suzette'ten ayırmazmış. Seine-et-Marne'da, Réveillon Şatosu adında hârikulâde bir yerde yaşarmış ve davetlerini de burada düzenlermiş. Gençliğinin bir senesinde Bay Proust orada arkadaşı Reynaldo Hahn ve Suzette'in eşliğinde hayatının en büyüleyici iki ayını geçirmiş; elbette davetliler de öyle.

İçinde bir hükmetme hazzı varmış. Bay Proust'a göre, atölyesindeki tüm o palmiye ve çiçeklerin ortasında her an sandalyesinin üstüne çıkıp herkese "Sesssiz olun!" diyebilecek bir havası varmış. En ufak bir sese dahi tahammül edemezmiş. Bay Proust da esasında bu konuda hemfikirdi. Fakat onun ziyaretçilerini susturma yöntemini gülerek anlatmıştı. Aynı zamanda aldığı kararlarda son derece başarılı bir kadınmış. Hatırladığım kadarıyla 1914 senesinde patlak veren savaşın sonlarına doğru bir gece Bay Proust beni yanına çağırıp tekrar üstünden geçmesi gereken bir detayı danışmak için onu

8 1880'li yıllarda Fransa'da yaşanan, sanat ve güzelliğin ön plana çıktığı savaşsız dönem.

bulmamı istemişti. Saati ona hatırlattığımda ise bana şöyle söylemişti:

"Endişelenmeyin Céleste. Göreceksiniz, hemen gelecektir. Onu her zamanki hâliyle, özensiz vaziyette bulacaksınız, o kıyafetiyle çıkıp gelecektir, üstelik kırmızı ışıklarda hızlıca geçmek için çoktan arabaya geçmiş olacak! Her şeye rağmen muhteşem bir kadındır, göreceksiniz."

Gerçekten de doğruydu. Gittiğimde şöminenin karşısında, yarı karanlıkta Suzette ile oturuyordu. Bay Proust'un mesajını ilettim ve ayağa kalkar kalkmaz: "Hadi gidelim, hemen şimdi!" dedi. Hemen kendi arabasına geçtik.

Katıldığı ilk davetlerden biri Bayan Arman de Caillavet'nin Hoche Caddesi'ndeki evinde, Alphonse Daudet'nin verdiğiydi. Bayan de Caillavet, özellikle Anatole France'a olan kıskançlığıyla neredeyse aklını yitirmek üzereymiş, kocasının ise şöyle bir huyu varmış; karısı bir davet düzenlediğinde, herkesin elini teker teker sıkarak "Bu gece Anatole France değilim, ben yalnızca bu evin sahibiyim!" diyormuş. Bay Proust'un ise Anatole France hakkında hiç de hoş anıları yoktu, zira ona karşı pek de hoşgörülü değilmiş. Bana hep şöyle anlatıyordu:

"Egoist delinin tekiydi. O kadar çok okumuştu ki, kendi hayatını âdeta başkalarının kitaplarında yaşıyordu ve karakterinden geriye bir tek pervasızlığı kalmıştı. Bir gün ona, nasıl bu kadar şey bildiğini sordum. Ve bana cevabı ne oldu biliyor musunuz? Aynen şunları söyledi: 'Nasıl biliyor musun? Dünyada salına salına gezebilecek kadar, yani sizin kadar güzel bir çocuk olamadığım için, ben de çok çalışıp çok fazla öğrenmeyi seçtim."

Fakat bana göre, tüm anlattığı hanımefendiler arasında, eşi Georges Bizet'yi kaybettikten sonra yeniden evlenen Bayan Straus en çok adını duyduğumdu. Hem kitabında da ondan Düşes olarak bahsetmişti. Her ne kadar Düşes de Guermantes olarak yazdığı karakter tamamen ondan oluşmasa da, büyük bir kısmı tamamen onu anlatıyordu. Bayan Lemaire'i ve Ba-

yan de Caillavet'yi ise burjuva sınıfından karakterler olarak yazmıştı.

İkisi arasında ölene kadar süren bir dostluk bağı oluşmuştu. Hatta ben Bay Proust'u henüz tanımadan önce, yani o genç bir adamken, bana hiçbir zaman tam olarak açıklamamış olsa da aralarındaki şey arkadaşlıktan öte, sağlam, çok hassas ve sevecen bir ilişkiymiş. Çekmecelerden birini açarak, onun Bayan Straus olmadan önce henüz Bizet'yken taktığı eşarplı resmini çıkarmamı istediğinde, bunu çok açıkça görebiliyordum. Resme uzun uzun bakardı.

"Ah Céleste! Bu örtünün altında nasıl da güzel görünürdü bir bilseniz!"

Eski sınıf arkadaşı Jacques Bizet'nin annesi olduğundan, Bay Proust'tan yaşça büyüktü. Fakat hanımefendiye karşı çok büyük bir hayranlığı ve bağlılığı vardı; elbette herkes, gençliğin getirdiği o heyecanla ilk hissettiği şeylerin aslında ne olduğunu kolaylıkla tahmin edebilirdi, nitekim sonradan bu düşüncem de tasdik edilmişti. Bana resmi uzatırken gözlerinden okunan hüzün, her soruma cevap niteliğindeydi.

"Tanrım, nasıl da değişti!"

Bana söylediğine göre, o da gençliğinde Bay Proust'a çok nadir bulunacak türden bir saygı ve hayranlık beslermiş; fakat elbette aralarındaki yaş farkını da hiçbir zaman unutmadan.

Bay Proust, yemeklerine ve davetlerine, hem kendisine duyduğu saygıdan hem de yazarların, ressamların, müzisyenlerin ve Paul Bourget, Charles Guonod, Jules Renard, modacı Forain, Degas, ayrıca *Swann'ların Tarafı*'nda yer verdiği Guermantes karakterine hayat veren Kontes de Chevigne ve Kont Greffulhe, Charles Haas gibi müthiş isimlerin bulunduğu ortamda bulunma şerefinden dolayı severek gidermiş.

"Ah Céleste, Charles Haas... Hem bir borsa simsarıydı, hem de 1970 savaşından sonra kahramanlığıyla Rothschild Jokey Kulübü'ne katılan tek Yahudiydi. Herkes onu, kadınları memnun etmek uğruna parasını, vaktini, ruhunu, evet

evet her şeyini ortaya koyan biri olarak görürdü. Elbette para ödediği için herkes memnundu da. Fakat ne zarafet, ne deha! Üstelik ne gösteriş! Ah onu o yeşil çizgili gri silindir şapkasıyla yeniden görebilsem!"

Yemekler ve davetler dışında da Bay Proust genellikle Bayan Straus'un evine gidermiş. Aralarındaki samimiyete dayanarak şömine karşısında geçirdikleri akşamlar olurmuş. Çoğu zaman Bay Straus da orada olurmuş ve uğuldarcasına konuşurmuş. Genellikle karısının, çok sevmiş olduğu Georges Bizet hakkında konuştuğunu duyduğunda rahatsız olurmuş; özellikle de Bayan Straus'un babası, kızını Bizet'ye vermemek için her türlü engeli koşmasına rağmen imkânsız bir aşkın mutlulukla sonlandığını duyduğunda... Kendisinden çok daha fazla rahatsız olmuş, üstelik anladığım kadarıyla duyguları pek de karşılıksız değilmiş.

"Şöminenin karşısında üçümüzün oturduğu zamanları görmeliydiniz. Karısının bana sürekli 'Sevgili Marcel'ciğim,' demesine tahammül edemiyordu. Yazdığı mektuplara da her daim 'Pek sevgili Marcel'ciğim,' diyerek başlıyordu. Hatta oturduğu koltukta bir türlü rahat duramıyordu; ayağa kalkıyor, dönüyor, tekrar oturuyor, odun maşasını sıkıyor, gürültü çıkaracak şekilde ateşteki odunlarla oynuyordu. Bayan Straus ise onu: 'Emile, çok rica ediyorum!' diyerek uyarıyordu. O da karşılık olarak yine söyleniyordu: 'Canım, Geneviève, artık biraz daha uyanık kalıp konuşmak için fazla yorgunsun.' Tam o noktada ben de: 'Hanımefendi, kusuruma bakmayın, arkadaşlığınızın büyüsü, nezaketinizi suiistimal etmeme sebep oluyor, artık gideyim,' diyordum. Fakat o, 'Lütfen sevgili Marcel'ciğim, böyle şeyler düşünmeyin. Emile, lütfen bizi yalnız bırak!' diyordu. Ve böylece Bay Straus, elindeki maşayı daha da sıkarak kastanyet çalarcasına sesler çıkarıyordu."

Hatırladığım kadarıyla, onunla olduğum seneler boyunca eskisine göre daha az görüşmeye başlamışlardı. Fakat Bayan Straus ile sıkça mektuplaşıyorlardı, üstelik uzun uzun mek-

tuplar. Bizzat ben birkaç defa mektup götürmüştüm.

"Sizi kabul edecek durumdaysa mutlaka kendisini görün Céleste. Dönünce bana nasıl göründüğünü söylersiniz."

Kendisi birkaç defa, üst kattaki Amerikalı dişçi Williams'a muayeneye geldiği zamanlarda, ben oradayken Haussmann Bulvarı'na da uğramıştı. Zili çalıp, bana Bay Proust'un nasıl olduğunu soruyor fakat asla içeri girmiyordu. Bay Proust çağırmıyordu, nitekim kendisi de hiç böyle bir şey talep etmemişti. Suratı biraz kırışmış olmasına rağmen hâlen muazzam görünüyordu. Ben yine de bir daha görüşmemelerinin sebebini, Bay Proust'un iç çekerek: "Tanrım! Nasıl da değişmiş!" dediği gün anlamıştım.

Bay Proust'u kıskanan yalnızca Bay Straus değilmiş. Kontes Greffulhe, o zamanlar 'küçük' olacak yaşı geçmesine rağmen gittiği davetlerde adından söz ettiren, her yerde duyduğu 'Küçük Proust'a hayranmış; hiç kuşkusuz kıskanıyormuş da.

Fakat Kontes'le arasında hiçbir zaman Bayan Straus'la olan olağanüstü samimiyet olmamış. Kontes Greffulhe, her daim maddiyatçı dünyasının ve güzelliğiyle verdiği göz zevkinin bir parçası olmuş. Caraman-Chimay soyundanmış. Ailesinin yarısı yok olunca, durumu düzeltmek için varlıklı bir Kont ile evlenmiş. Onu, Faubourg Saint-Germain'de, Jokey Kulübü'nün en iyilerinden olan evinde görmüşlüğüm vardı. Bay Proust bana, 1914 senesinde savaşla beraber bir daha başlamamak üzere biten o davetlerden bahsederken prenslerin, prenseslerin, düklerin, düşeslerin adı geçen büyük ziyafetlerden kesitler anlatırdı. Hepsi tamamen sora ermişti.

Bana duyulmadık lüks hazırlıkları, ev sahipliğini, çiçekleri, tabloları, şamdanları, elbiseleri, mücevherleri, bütün bölgeyi gezerek davetlileri getirip götüren gösterişli at arabalarını anlatırdı.

"O büyük ihtişamı ve bazen de yaşanan acayiplikleri size anlatamam Céleste!"

Yaşananların her parçasını onaylamamış olsa da, o zaman-

ların düşünceleri ve hayalleriyle yaşıyordu.

"Düşünsenize bir akşam Bayan Straus'un düzenlediği yemektesiniz ve âniden bir adam, zırh giydirdiği maymununu yanında getiriyor! Üstelik bu yaratıkları sevmem bile. Oldukça kötüydü. Bayan Greffulhe'ün bir kostüm partisinde ise, konfetilerle dolu bir arabanın içinde iki aslan yavrusu görmüştüm ve Kontes'in özel Fransız üniforması giymiş olan kırk beş uşağı arabayı kullanıyordu. Bu olayı da çok ölçüsüz bulmuştum. Üstelik aslan yavruları evcilleştirilmişti evet fakat ertesi gün uşaklardan birinin kolunu koparmayacaklarının garantisi yoktu!"

Ne olursa olsun Bayan Greffulhe'e karşı bir zaafının olduğuna hiç şüphe yoktu. Bir gece bana şunları söyledi:

"Bunları tabii şu an söyleyebiliyorum Céleste, onu ilk gördüğüm zaman aklımı tamamen başımdan almıştı. Belli bir sınıfa aitti, bir havası vardı, başı ve boynu daima dimdikti ve ah o zarafeti... Saçlarına ise cennet kuşları özel olarak dokunmuş gibiydi! Eşsizdi!"

Ve o hünerli elleriyle hemen saçlarının duruşunu taklit etti.

"Doğuştan eşsiz biriydi. Tekti. Sırf o merdivenleri çıktığı andaki zarafetini görmek için kaç kez Opéra'ya gittim, saymadım bile. Orada öylece onu izlerdim. O dimdik tuttuğu boynunun zarafetiyle geçişini, başının üstüne kendi kendine konmuş gibi duran cennet kuşunu görmek, benim için bir saadet kaynağıydı."

Evinde düzenleyip Bay Proust'u da davet ettiği birkaç etkinlik, birkaç akşam yemeği ve nikâh törenleri dışında Kontes'e pek fazla yaklaşamamış. Bu durum genellikle Kont'un kıskançlığından kaynaklanıyormuş. Öyle ki, kıskançlığından gözü dönünce herkesin içinde Bay Proust'u hiç sevmediğini, karısı için bile olsa kendi ortamında onu istemediğini hiç düşünmeden duyurmuş.

Bay Proust aldığı intikamı çok eğlenerek anlatmıştı.

Bir gün Kont Greffulhe, Kontes de la Bérauduière isminde başka bir kadına gönlünü kaptırmış. Fakat Bayan de la Bérauduière, Bay Proust'un peşindeymiş! İlgisini çekmek için âdeta ne yapacağını şaşırıyormuş. Bunların çok vakit sonra, hatta ben Haussmann Bulvarı'na yerleştiğim zamanda olduğunu da söylemekte fayda var, yani, 'intikam soğuk yenen bir yemektir' sözünün tam karşılığıydı.

Bay Proust'un, bir gece eve döndüğünde o ufak gözlerindeki ironi pırıltısıyla bana neler anlattığını da söylemek gerekiyor:

"Gelin Céleste, size anlatacağım. Kont Greffulhe'ün sırrını çözdüm!"

Şöyle anlattı:

"Evinde onu bekleyen Kontes Greffulhe gibi biri varken, nasıl oluyor da hiçbir asaleti, saygınlığı, kültürü, zarafeti ve hatta güzelliği olmayan Bayan de la Bérauduière gibi birini seçebiliyor anlayamıyorum! Yine de yaptığı şey gerçekten de bu. Bérauduière'ciği için yanıp tutuşuyor. Ne komik!"

Onu tanıdığım için çok iyi biliyordum, bu öğrendiği şeyi öylesine bırakmayacaktı. Hatta bir anda Bayan de la Bérauduière'e büyük bir ilgi duymaya başlamıştı! Birden bire onu yakından tanımak istemişti, nitekim yıllar sonra onu reddettiği âna kadar tanımıştı da. Kendisiyle görüşmek isteyip istemediğini sormam için benden onu aramamı talep etti. Ve görüştüler. Görüştükleri gece, eve döndüğünde mutluluğu yüzünden okunuyordu.

"Sevgili Céleste, lütfen hemen gelin. Bildiğiniz gibi akşamımı Kontes de la Bérauduière'in evinde geçirdim. Ve bilin bakalım kim oradaydı... Kont Greffulhe! Ben içeri girdikten sonra oturduğu yerde nasıl homurdandığını görmeniz lazımdı!"

Bu olay birkaç kez daha tekrarlandı. Yanılmıyorsam iki veya üç ay sürdü. Her defasında gülüyordu. Bayan de la Bérauduière'in bizzat kendisine karşı nezaketini de atlamıyordu. Daha sonra, hem intikam hem de merak duygusunu tatmin

ettikten sonra bitti, bir daha görüşmediler. Bana görüştükleri akşamları anlatırken gözlerinin içi gülüyordu, kendi isteğine göre insanların hareketlerini nasıl değiştirdiğini görmenin mutluluğu içindeydi.

İlginç olansa, bana öylesine gülerek ve eğlenerek gençliğini anlatıyordu ki, bu münzevi hayatını gördükten sonra bile onun o 'kamelya' günlerindeki hâlini çok net bir biçimde canlandırabiliyordum. Mesela Royale Sokağı'nda bulunan ve şimdilerde artık olmayan Weber Kafe'sinde tüm o gösterişli insanların arasında olduğunu anlattıktan sonra, Haussmann Bulvarı'nın kapısını Dük de Guiche'e açtığımda karşımda anlattığı gibi kaygısız, hârikulâde ve komik, genç bir adam yerine kır saçlı birini gördüğümde şaşırıyordum.

Hakkında kötüleyici bir makale yazdığı için yazar Jean Lorrain'le düello içine girdiğini anlatmıştı, çok net hatırlıyorum. Kendimi tutamamıştım:

"Fakat efendim, imkânsız! Atış yapmayı geçtim, elinize bir tabanca aldığınızı bile görmedim!"

"Neden olmasın?"

"Fakat efendim, çok çekingen ve yumuşak bir havanız var."

"Kaçamazdım bundan Céleste. Olan şey tam olarak olması gerekendi."

"Azizler Günü'ndeki çiçekler gibi mi?"

Bunun üstüne sadece gülümsedi. Bense devam ettim:

"Alışkın olmadığınız tepkiler almaktan hoşlanmadığınızı elbette biliyorum. Onları bana anlatırken göğsünüzün nasıl otorite arayışıyla kabardığını... Fakat tabanca kılıç noktasına gelecek kadar mı? Lütfen bana gittiğinizi söylemeyin."

"Gittim Céleste."

"Annenizin haberi var mıydı?"

"Evet."

"Ne kadar huzursuz olmuştur kim bilir!"

"Evet haklısın. Zavallı annem! O da gitmemi hiç istemedi

elbette. Ve birçok kadın daha. Fakat bu adam, beni rencide etmişti. Kimse beni teşvik etmemişti, bizzat bu düelloya gitme isteğim yeterli olmuştu. Jean Lorrain, 'Hazlar ve Günler' kitabıma Anatole France'ın önsöz yazmış olmasını kıskanmış; davetlerindeki genç adamın, edebiyat anlayışı her ne kadar kötü olsa da nezaketen böyle bir önsöz yazdığını iddia etmişti. Meudon Ormanı'nda sabahın erken saatinde mermilerimizi hazırladık. Fakat bildiğin gibi, niyetimiz dışında ciddi hiçbir şey yoktu, olmadı."

Şakayla karışık şunu da ekledi:

"Herkes çok 'asabi' olduğumu söyledi... Oysaki ben, bir mektup yazıp saatlerce ağladığımı söylemek gibi bir akılsızlık yapmıştım. Gerçi mektubun sonuna '...yine de ben bir korkak değilim!' de yazdığım bir gerçek..."

Elbette benim onu tanıdığım zamandan itibaren, tüm o gençlik anılarındaki heyecana rağmen içinde geçmişe dair bir özlem vardı, biliyorum. Şöyle iç çektiği zamanlar oluyordu:

"Ah Céleste, tüm bunlar toz olup gittiler. Şimdi tıpkı bir duvarın arkasından bambaşka bir çağa bakıyor gibi hatırlıyorum tüm olanları. Hatta hayranlıkla bakıyor gibiyim. Geri getiremem hiçbirini. Sadece hatıralarda kaldılarsa, bunun tek sebebi artık eğlencenin bitmiş olması."

Sıkça, bir şeyler anlattıktan sonra, hatıralarının mutluluğu arasında bir hüzün kaplıyordu yüzünü. Tıpkı bir gün, Bayan Straus'un uğrak ziyaretçilerinden biri olan yazar Georges de Porto-Riche ile ilgili bir anısını anlattığı zamanki gibi:

"Porto-Riche tam bir aşk adamıydı. Genç bir dansçıya âşık olduğunda, sokağın köşesinde pedikür yaptırmıştı ve bir de herkesin duyacağı şekilde 'Bu akşam minik ayaklarımı bu hâlde görünce çok ama çok sevinecek!' deme gösterişine kapılmıştı. Üstelik o dansçı, tek değildi. Bayan de Porto-Riche de bu durumu bilirdi ve o da herkesin içinde şöyle söylerdi: 'Ah genç bir koca bulmayacaktım işte! Fakat yaşlılığında bir tek

benim olacak.' Eskiden bunlara tıpkı herkes gibi ben de gülerdim Céleste. Oysa şimdi... İtiraf ediyorum, evet, artık hüzünle hatırlıyorum, hatta kendi kendime 'Zavallı kadıncağız, kocasının genç hâli de yaşlı hâli de bir türlü kendisine dönmedi...' diyorum."

Ailesi

Aslında, onu tanıdığım son on sene boyunca gözlemlediğim, hatıralarındaki o büyülü dünyayı tekrar aramak için çok büyük bir çaba sarf etmemişti. Zira çocukluğundan hatırladığı Illiers cennetinin sona erdiğini, bir daha o eski hâlini yalnızca kendi içinde bulabileceğini çok iyi biliyordu.

Ailesiyle olan ilişkisinde de aynı mesafe vardı. Bütün anlattıkları yalnızca hatıralarında kalmıştı. Yine de hatırladığım kadarıyla Illiers'de üç kuzeni vardı, onlar Bay Proust'un erkek kardeşi Robert'e, nadiren de olsa, tatillerini geçirdikleri o büyük bahçeden meyveler gönderiyordu. O kuzenleriyle asla görüşmedi. Bazen kendimi, ona şu sözleri söylemek için zorluyordum:

"Fakat efendim, nasıl olur? Bütün baba tarafınız orada ve siz de hepsini çok seversiniz. Illiers'de astım krizleriniz tutsa bile, kuzenleriniz size memnuniyetle yardımcı olacaktır."

O ise şöyle yanıtlardı:

"Yapamam Céleste. Hasta bir adamım, üstelik hayatım da oldukça karışık. Kimseyi görmüyorum, kimseyle görüşmek istemiyorum, gayet iyi biliyorsunuz."

"Efendim, biraz abartmıyor musunuz?"

"Evet ama neden onlarla görüşeyim? Çok nazikler evet, Robert de zaman zaman onları görmeye gidiyor. Hatta en geç bir sonraki gün beni arayıp onların da ziyarete geldiğini söylüyor. Benim bütün bunlara ne gücüm ne de vaktim var."

Konuşmak istemediği bir başka şey olduğunu hissediyordum. Böyle durumlarda, konuyu hiç açmasa da hep ipucu verecek gibi konuşurdu. Zamanla anladım ki ailesinin iki tarafı, tamamen başka yönlere gitmişti. Hiçbir kızgınlık ve kırgınlık

fakat bir açıklama da olmadan... Sadece basit bir şekilde iki taraf birbirinden öylece kopmuştu. Yaşadıkları acılar ise bu aranın daha çok açılmasından başka bir şeye sebep olmamıştı.

Annesi ve babası arasındaki muazzam anlayışlılığı anlattığı günü çok net hatırlıyorum. Bana şöyle söylemişti:

"Babam Illiers'ye hayrandı ve annem de onu bu zevkinden mahrum bırakmak istemiyordu. Babamı öyle çok seviyordu ki, Illiers'ye, bir an bile orada sıkıldığından veya gitmek istemediğinden şüphelenmesin diye gidiyordu. Oysaki Illiers onu rahatsız ediyordu. Babam da annemi, açıkça göstermemesine rağmen en ufak bir şüphe duymayacak kadar çok seviyordu. Böylece seneler geçti, fakat bir sene, Illiers'nin havası astımıma iyi gelmemeye başladı. Bunun teşhisini koyan da babam olmuştu; bir daha asla gitmedik."

Bana anlattığı diğer şeylerden benim anladığım kadarıyla iki aile arasında derin farklılıklar vardı ve bu kopukluğun sebebi de büyük oranda bu farklılıklar olmuştu.

Öncelikle, en büyük farklılığın dinleri arasında olduğu düşünülür; zira Profesör Adrien Proust'un anne babası ve kitaplarında adı geçen Léonie halası olan kız kardeşi Elisabeth, Katolikti. Profesör'ün kendisi de önceden söylediğim gibi eskiden bir rahipmiş. Bayan Proust'un Weil ailesi ise Yahudiydi. Fakat asıl problem bu değildi. Proust ailesi hiçbir zaman hoşgörüsüz olmamış, dolayısıyla oğullarının evliliği konusunda da hiç sıkıntı çıkarmamıştı. Bu tür evliliklerde verilen çoğu karar gibi, onlar da çocuklarının Katolik eğitimi almasına ortak karar vermişler. Bay Proust da bir rahip ile eğitim görmüş. Çoğu zaman eğlenerek bana şöyle anlatırdı:

"Annem beni derslere, yani manastıra, bizzat götürürdü. Bazen rahibin, dini gereklilikleri yerine getirmem konusunda bana çok baskı kurduğunu düşünüp, ona şöyle söylerdi: 'Bence bu kadarı yeterli rahip, onun sadece küçük bir çocuk olduğunu unutuyorsunuz."

İlk âyinine erkek kardeşi gibi o da katılmıştı. Fakat o zama-

nı anlatırken son derece mimiksiz bir yüzle konuşuyordu. Kıyafetleri ballandıra ballandıra anlatmayı seven o Bay Proust, ne kendisinin ne de erkek kardeşinin kıyafetinin o gün nasıl olduğundan bahsetmişti. Özel bir davet olmuş muydu, Félicie özel bir pasta yapmış mıydı; bunları bile söylememişti. Ayrıca sosyal etkinlikler dışında kiliseye hiç gittiğini de görmemiştim. Oysaki erkek kardeşi Robert, bu konuya çok özen gösterirdi. Bir gün, gözlerinde uzaktan uzağa gördüğüm bir şaşkınlık ifadesiyle bana şunları söyledi:

"Bir süre önce beni ziyarete geldiğinde Robert; 'Geçen pazar günü Saint-Philippe-du-Roule'da...' diye söze başladı. Çünkü o her pazar düzenli olarak âyine gider. Fakat çok komik Céleste..."

"Komik mi buluyorsunuz efendim?"

"Bilmiyorum Céleste. Bir insanın, mesela eminim sizin asla yapmayacağınız şeyleri yapan çok dindar ve hatta yobaz insanlar var. Asıl önemli olan şey ruh, bilinç ve dürüstlük; ve en güzel meziyet, bağışta bulunmak. Ah keşke herkeste bu güzel meziyet olsa!"

Yani kısacası, iki aileyi ayıran husus kesinlikle din değildi. Yaşadıkları şeylerde orta nokta arayışıydı. Profesör Adrien Proust'un anne ve babası, Illiers'de market sahibiymiş. Oğullarının eğitimi için çok büyük fedakârlıklar yapmışlar; Bayan Proust ailesine nasıl bağlıysa, Profesör Proust'un annesi de kendi ailesine o denli bağlıymış. Profesör, Chartres'a okumaya gittiğinde, o da oğluna daha yakından göz kulak olabilmek için oraya yerleşmiş. Tıpkı Bay Proust'un başarılarını göremeden dünyadan ayrılan Profesör Proust gibi, kendi babası da onun başarılarını göremeden erken yaşta ölmüş. Annesi ise, oğlu başarılı bir doktor olduktan sonra marketi satıp emekli olmuş, Illiers'de kalmaya devam etmiş. Kızı, yani Léonie hala da, köyün büyük bir şarap tüccarı olan Jules Amiot'yla evlenip Illiers'ye yerleşmiş. İşte Profesör Adrien'in karısıyla ve

iki oğluyla Illiers'ye gittiğinde kaldığı ev de Amiot'nun eviymiş. Jules Amiot, çok zengin biriymiş ve Illiers dışında birçok yerde de mülk sahibiymiş. Fakat Bayan Proust'un tarafı olan Weil ailesininkiyle bu servet kıyaslanamazmış bile. Üstelik Amiot'lar, Illiers'deki kasabalardan başka bir yerde bulunmuyorlarmış. Öte yandan Weil ailesi çoğunlukla Paris'teymiş. Sonradan tıpkı Profesör Adrien Proust'un yaşadığı gibi şan, şöhret, davetler, tiyatrolar içinde varlıklı bir hayat sürüyorlarmış.

Kısacası, Paris'le kıyaslanınca Illiers'de yaşanan hayat bir nebze daha güç geliyormuş her iki taraf için de. Bay Proust bana, babaannesinin oğlunun nikâhına gitmediğini anlattığında, bu nikâhı onaylamamasından ziyade o gösterişli insanların arasında rahat edemeyeceğini düşündüğünden gitmediğini gayet iyi bir şekilde anlamıştım. Amiot'lar ve baba tarafından diğerleri de katılmamış. Her ne kadar kasabada son derece burjuva tarzı bir hayat sürüyor olsalar da, bu, Profesör Adrien'ın ileride sürmeye başlayacağı hayatın yanında kıyaslanamazmış. Zira Malesherbes Bulvarı veya Courcelles Sokağı'ndaki lüks daireleri veya Bayan Proust'un amcasının kaldığı Auteuil Villası düşünülünce, Illiers'de sahip oldukları evler ufacık kalıyormuş.

Bayan Proust'un hiç kuşkusuz Profesör Adrien Proust'unkinden daha gelişmiş bir aile anlayışı varmış. Profesör'ün aile bağları zayıf anlamına gelmiyor elbette bu, aksine; annesi emekli olduktan sonra ona Illiers'de iki ev kiralayan bizzat kendisi olmuş. Bir tanesinin çok güzel bir verandası varmış ve bu ev çok fazla yürümeden âyinlere gidebilmesi için kilisenin hemen yanındaymış. Ayrıca kız kardeşi Elisabeth'e de son derece düşkünmüş.

Bay Proust boşu boşuna Elisabeth halasına kitabında *'Léonie hala'* olarak yer vermemişti. Onun için çok önemli birisiydi. 'Kayıp Zamanın İzinde' kitabının, halasının çöreği

ıhlamuruna daldırıp yediği anısıyla başladığını unutmamak gerek; bu anı da zaten diğer anıları birbirine bağlayandı.

"Apayrı bir kişilikti."

Bana bu anıyı anlattığı zaman bile kitap için çoktan hazır olduğu belli oluyordu. Kendisi çok genç yaşta evlenmiş ve üç çocuğu olmasına rağmen Bay Proust onu sadece ve sadece yatağında görmüş.

"...benden daha kötü durumdaydı; zira o, odasının içinde tek bir adım bile atamıyordu."

Anlattığına göre halası yıllar önce yatağa düşmüş ve bir daha kalkamamış. Herkes hastalık hastası olduğunu düşünürmüş, ta ki ameliyat olup da gerçeği abartmadığı yahut yalan söylemediği ortaya çıkana kadar; zira ameliyattan sonra hayatını kaybetmiş. Kendi isteğiyle daha da bitkin hâle gelmenin nasıl acı bir gerçek olduğunu göstermiş. Fakat Bay Proust ailesindeki hastalıklar konusunda yine de ser verip sır vermezdi. Belki de bütün musibetlerin başında, Illiers'deki küçük yaşama bir başkaldırı vardı kim bilir, elbette Bay Proust bana böyle bir şey söylemedi.

Kalıtsal bir şey midir yoksa kendine örnek aldığından mıdır bilinmez, hatta belki ikisi de etkilidir, hala ve yeğen arasında yadsınamayacak büyüklükte bir benzerlik ve üstelik bağlılık vardı. Birbirlerini çok ama çok severlermiş. Bay Proust halasından her geçen gün daha fazla büyülendiğini çekinmeden itiraf ediyordu.

"Çok güzel bir kadındı fakat çok kötü bir özelliği vardı: olan biten her şeyi yatağından takip etmek gibi zalimane bir ihtiyacı vardı. Pazar günleri, âyine gitmeden önce yatağının yanına gidip ona nasıl giyindiklerini göstermeleri gerekiyordu. Söylediğine göre sürekli dua tespihini yanında tutardı ve elbette âyin dualarının olduğu kitabı da yatağından okurdu. Odasında ayrıca üstünde Meryem figürü olan küçük bir sunak vardı. Çok üst seviyede bir dini bağlılığı vardı ve bu konuda herkese karşı da çok talepkâr davranıyordu. Diğer ko-

nular için de tabii. Bütün hayatı o odaya göre ayarlanmıştı, hatta papazların ziyaretleri bile. Zira papazın, ayarlanan gün ve saatte gelmemesi söz konusu bile olamazdı. Fakat bazen halamın, papazın konuşmalarından sıkıldığı da oluyordu. Gün içinde sadece birkaç ilaç ve başucundaki masada duran maden suyundan birkaç yudum alıyordu; bir de öğleden sonraları atıştırma vakti geldiğinde ıhlamuruna daldırdığı çöreği elbette. İşte ben de bu âna tanık olmuştum. Görmeliydiniz, tıpkı hizmet edilen bir prenses gibiydi."

Ben de ona şöyle söylerdim:

"Efendim, ben de hizmet edilen bir prens tanıyorum; her şeyi yatağından kontrol eden!"

Gülümseyerek şöyle söylerdi:

"Evet evet ama benim tespihim yok."

Illiers'de kaldığı günlerde, halasının hemen bitişiğinde bir odası varmış ve saatlerce birlikte vakit geçirirlermiş.

"Esir olur kalırdım yanında. Bana kitaplar alır gösterirdi ve beraber göz gezdirirdik. Üstelik ufak bir projeksiyon aleti de getirtmişti, değişik manzaralar yansıtırdık. O günlerde, tüm o perdeler ve panjurlar kapalıyken, peri masallarıyla dolu sihirli bir saraydaymışım gibi hissederdim. Ziyaretlerimde sıkça onu dinlerdim; şikâyet edişi bile öyle asildi ki."

Bir defasında bana yine halasından bahsederken şöyle söyledi:

"Bir taraftan annemi, Elisabeth halamı ve anneannemi düşündüğümde ailemdeki kadınların hayatımda ne kadar önem taşıdıklarını daha iyi anlıyorum. Hepsi beni el üstünde tutardı, bugün hem alışkanlıklarımla hem de mantığımla bu noktaya geldiysem bunun büyük çoğunluğunu onlara borçluyum.

Weil Ailesi zaten bambaşkaymış.

"Anne tarafım birbirlerine çok bağlıydı. 1890 senesinde anneannem öldüğünde, altı sene boyunca, yasını atlatabilmesi için dedem Nathée Weil ile annem bizzat ilgilendi. Sürekli

evine gidip geliyordu; erkek kardeşi, yani büyük amcam Louis Weil ile yemek yemediği günlerde bizim evimize geliyordu. Aralarında öyle sıkı bir bağ vardı ki, büyük amcam Louis 1896 senesinde öldüğünde dedem yalnızca bir ay kadar sonra peşinden gitti; 10 Mayıs'tan 30 Haziran'a kadar dayanabildi... Ve 1905 senesinde annem tamamen aramızdan ayrıldığında, erkek kardeşi Georges da kederine dayanamadı; o da neredeyse annemden hemen sonra ölüme yenik düştü. Kız kardeşine neredeyse tapıyordu. Kendi ev işleri de dâhil olmak üzere yaptığı bütün işleri anneme göstermek için daima uğrardı. Harika bir okurdu ve alıp okuduğu kitapları anneme getirirdi. Annemin hasta olduğunu ve pek de fazla ömrünün kalmadığını anladığı gün, çok ilginç bir şey oldu; uzaklara gidip gözden kayboldu ve bir daha cenazeye kadar onu gören olmadı. Nereye gideceğini, hatta gideceğini bile kimseye söylememişti. Fakat annemi öyle çok seviyordu ki, yokluğuna dayanamayacağı düşüncesiyle uzaklara kaçmak istediğini anlamak hiç de zor değildi."

Bir gün bana, ne düşündüğümü ve bu tür bir şeyi yapıp yapamayacağımı sordu.

"Bilmiyorum efendim, aslında çok asil bir hareket."

"Evet öyle fakat yine de ilginç, siz böyle düşünmüyor musunuz? Bir sene boyunca orada burada hayatını sürdürdü. Evet böyle bir şey yapmaları gerçekten ilginç; fakat onlar, birbirlerinin olmadığı bir şehirde yaşamaya tahammül edemezlerdi..."

Poissonnière Bulvarı'nda yaşayan ve bir borsa simsarı olan dedesi Nathée hakkında ise çok az konuşmuşluğu vardı; tek söylediği, onun da apayrı bir karakterde, oldukça otoriter fakat bunun yanında, torununun bir mesleği olması konusunda ne kadar despot davranırsa davransın çok iyi bir insan olduğuydu. Küçük Marcel'ciği eğer mutsuz olursa, o da perişan olurmuş.

Bay Proust bir defasında gülerek şöyle söylemişti:

"Keşke borsada ben de onun kadar namağlup olabilseydim!"

Fakat Weil ailesinin asıl önemli kişiliği büyük amca Louis'ymiş. Erkek kardeşi borsada nasıl namağlup ise, o da ticarette ve sanayide namağlupmuş. Üstelik de çok yüklü bir serveti varmış, bunun dışında dedesi Nathée'nin aksine hayattan keyif almayı çok iyi biliyormuş.

Bana ilk kez büyük amcasından bahsettiği ânı çok net hatırlıyorum; zira o sırada taktığı kol düğmelerine iltifat etmiştim.

"Büyük amcam Louis'nin armağanıydı bunlar. Bizzat kendisi yapmıştı. Fabrikanın sahibiydi. Biliyor musunuz Céleste, dünyanın dört bir yanında temsilcilikleri vardı."

Onları söylediği hâliyle, 'Louis Amca'nın, bir zamanlar Paris'in bir kasabası olan Auteuil'de evi varmış. Bahçeli ve çok büyük bir evmiş, zaten bütün evi de bir ressama döşetmiş.

"Evdeki her şey son derece lüks, fakat bir o kadar da çirkindi."

Louis Amca, gösterişten şatafattan çok hoşlanırmış; bir sanat eserinden, onda bir etki bıraktığı sürece büyülenirmiş.

Bir başka gün yine onu anlatırken, Bay Proust şunu da eklemişti:

"Tabii biliyorsunuz Céleste, kendisi az da olsa Yahudiydi."

Sonra da büyük amcasını anlatmaya devam etmişti:

"Sanki gerçek bir arabaymışçasına o at arabasıyla gurur duyardı. Auguste adında çok enteresan bir şoförü vardı; kendisi hem uşağı hem başgarsonuydu ve kusursuz giyinmesini beklerdi. Auguste'ün at arabasıyla dışarıda beklerken, kırbaçlar önünde düzgün duracak şekilde bir kaya gibi hareketsiz durması gerekiyordu. Bir de otelde hazırladığı masaları görmeniz lazımdı; hizmet de düzen de olurdu. Olan biten Grand Hôtel'deydi fakat Auguste tamamen kendi başına bir karakter gibiydi. Louis Amca üstünde ilginç bir otoritesi vardı. Karısı çamaşırcılık yapıyordu ve bir kızları vardı. Bu üçünün

birbirine olan bağlılığı öyle olağanüstüydü ki başka kimseye tahammülleri yoktu ve birinin mutfakta olması gerekiyordu. Amcam ne vakit bir aşçı bulsa, ilk sekiz gün boyunca her şey çok güzel gidiyordu. Amcam yemeğini yedikten sonra Auguste'e göz kırparak: 'Bu kez harika olanı bulduk bence,' diyordu, Auguste ise 'Evet efendim, bence de,' diyerek onu onaylıyordu. Fakat o sekiz günün sonunda artık tüm yemekler âniden fazla tuzlu, fazla biberli, soğuk ve soslar da bir o kadar kötü gelmeye başlıyordu. Louis Amca da öfkelenip: 'Auguste! Artık bu şekilde olmaz, kovacağım bunu!' diyordu. Auguste ise elbette yine onaylıyordu: 'Evet efendim, bu şekilde devam edemeyiz.' Annem bu olayların gizemini çözmüştü; servis edilmeden önce Auguste, tabakların soğumasını bekliyordu, hatta yemeklere kendi cebinden ilave tuz ve biber ekliyordu."

Bay Proust bana bu hikâyeleri anlatırken hem çok eğleniyor hem de duygulanıyordu. Besbelli zamanında kendisini çok pohpohlamış olan 'Louis Amca'sını pek seviyordu.

Büyük amca, Auteuil'de evinin kapısını ona açık tutuyor ve yol gösteriyormuş. Başlarda Bay Proust'un anlattıklarından, hiç evlenmemiş olduğu izlenimine varmıştım. Sonra bir gün, Haussmann Bulvarı'nın Bayan Proust'a ait müzik kitapları ve duvarlardaki büyük tablolar bulunan o büyük ve eşya dolu salonunda ve eski eşya odasında bir düzenleme yaparken o tablolardan biri ilgimi çekmişti; zira bana hiç anlatmadığı kişiler çizilmişti. Gidip sordum:

"Efendim, eğer özel olmazsa, tablodaki bu asil hanımefendinin kim olduğunu sorabilir miyim?"

"Kendisi Louis Amca'nın karısıydı."

Sonra da hanımefendinin aslen Alman ve çok varlıklı olduğunu, Hamburg'da evlendiklerini ve bütün mirasını amcasına bırakarak erken yaşta öldüğünü anlattı.

Fakat ben, anlattığı hikâyelerden, Louis Amca'nın son derece uçarı ve özgür bir kişilik olup, bekâr kaldığını düşünmüştüm. Zira Auteuil'deki yemekler ve davetler, gelen davetlilerin

eşsiz güzellikte olmalarıyla nam salmıştı.

Proust ailesi sıkça Auteuil'e gidermiş. 'Louis Amca' onları her daim hoş karşılarmış; kendisi, Profesör Adrien Proust'un namına olduğu kadar, Bayan Proust'un zekâsına ve Küçük Marcel'in nezaketine de hayranmış. Bayan Proust ise amcasına o kadar bağlıymış ki, bazı konularda ona gözü kapalı güvenirmiş ve yanına gidip onu ziyaret etmekten hiç mahrum kalmak istemezmiş.

"Yemeklerine gittiğimizde annem ve babam Louis Amca'yla ve onun güzel arkadaşlarıyla beraber ziyadesiyle eğlenirlerdi. Ve daha yolda giderken babam: 'Bu kez hangi güveci yaptı merak ediyorum doğrusu,' diyordu. Söylediği söze en çok kendisi gülüyordu. Zira annemin tepkileri her daim makûl olmuştur. İçten içe annem, babamın inandırmaya çalıştığının aksine Louis Amca'dan o kadar da nefret etmediğini biliyordu. Hem benim bakışlarım tıpkı onun bakışları gibiyken bu imkânsızdı; bunu annem de ben de biliyorduk."

Bunları söylerken gözlerindeki, sevecen ve alaycı gülümseyişini seçebiliyordum.

Diğer her şey gibi, bunlar da yalnızca hatıralarında kalmıştı. Şöyle söylüyordu:

"Ardı arkası kesilmeyen gösterişli ve neşeli ortamlardı. Para vardı ve dolayısıyla yaşamın tüm zevklerinden faydalanabiliyorlardı. Fakat sonra üzerlerine büyük bir yas çöktü ve her şeyin üzerine kalın bir perde inmiş oldu."

Bunları söylerken bana odasındaki o kalın mavi perdeleri gösterdi, onlar da Louis Amca'ya aitmiş. Daha sonra eli tekrar yatağın üstüne düşüverdi.

Esasında Bay Proust'un ailesinden erkek kardeşi Robert dışında kimse kalmamıştı. İkisinin arasındaki bağ da annelerinin oluşturduğu gibi sıkı sıkıyaydı. Bay Proust'un annesine olan özel sevgisi düşünülünce, çocukken hatta daha sonra bile erkek kardeşini, bu sevgiyi azalttığını düşünerek kıskandığı söyleniyor. Bense asla böyle düşünmüyorum. Bunu söylemek

o zaman için doğru olsa bile, aralarındaki kıskançlık tamamen çocukluk davranışları olarak düşünülebilir. Anlattıklarında hiç aksini sezinlememiştim. Duyduklarım arasında tek dikkat ettiğim şey, birbirlerini oyuncaklarını paylaşmamakla tehdit edip tüm kardeşler gibi kavga ettikleriydi. Dahası, hayattaki zevkleri de birbirinden farklıydı. Her ikisinin de kendine özgü tarafları vardı; Bay Proust'un şahsına münhasır çalışma şekli, edebî ve dünyevî zevkleri, erkek kardeşinin ise bilimsel çalışmaları ve oldukça sportif biri olduğu için üstüne başına yaptığı harcamalar...

Aralarında ortak olan tek şey, ikisinin de babalarından aldıkları üzere yorulmak bilmeden çalışma azimleri ve düşünme biçimleriydi.

Bana göre Bay Proust'un, kardeşinin bilimsel başarılarının farkında oluşundan ziyade, Robert Proust, kardeşinin ortaya koyduğu değerlerin daha fazla farkındaydı.

"Erkek kardeşimin ne kadar unutulmaz bir öğrenci olduğuna inanamazsınız Céleste. Hem biliyorsunuz, zaten çok gençken, henüz yirmi üç yaşındayken profesör oldu. Savaş boyunca yaralıların aşırı kanama geçirmesine müsaade etmeden savaş meydanında tedavileri için ambulansların cepheye gönderilmesinden kendisi mesuldü. Babam kadar işine bağlıydı. Hayran olunası... Bugün dahi çalışmaya devam ediyor. Muayene ziyaretleri bittiğinde yorgunluktan ölüyor. Hemşireler ona bir bardak su ve çörek getiriyor, hepsi bu. Ve hastaneye geri döndüğünde ise fırsatı olursa yemek yiyor; genellikle tek başına, zira yemeğini yerken bile önünde ya kitapları açık oluyor ya da not tutuyor. Bütün kalbiyle kendini işine adıyor. Cephede aldığı yaradan sonra öylesine kan kaybetmişti ki, uzun müddet devamlı yorgundu. Fakat buna rağmen çalışmayı asla bırakmayıp şöyle demişti: 'Benim yaramın acısını, hastalarım çekmemeli."

Bir noktadan sonra Profesör Robert de erkek kardeşinin marifetlerinin farkına varmıştı. Bay Proust bana birden çok

sefer şöyle söylemişti:

"Robert bana: 'Bu arada geçenlerde birini gördüm, senin hakkında konuşuyordu, öve öve bitiremedi, yazdıklarını muazzam buluyormuş,' dedi."

Ben de sormuştum:

"Peki erkek kardeşiniz efendim? O okumuş mu?"

"Sevgili Céleste, hastalarına kendinden çok daha fazla zaman ayırıyor. Aynı anda iki hayat yaşayamazsınız. Düşündükleriyle yeterince meşgul; bir zamanlar babamın düşündüğü gibi bir gün Akademi'ye gireceğimi düşünmesi bile bana yeter."

Fakat çok sık görüşmezlerdi. Ziyarete gelen her daim Profesör Robert olurdu. Geldiğini haber verir vermez Bay Proust şöyle haykırırdı:

"Ah, hemen gelsin!"

Bir araya geldiklerinde, diğer ziyaretçilerine yaptığı gibi belli bir zaman sonra çok yorgun olduğunu belirtip müsaade istemiyordu. Fakat yine de onunla uzun müddet görüştüğü için çalışma programının gerisinde kaldığını düşünerek pişman olduğunu görüyordum; sonra elbette bu pişmanlığı yerini neşeye bırakıyordu.

Bay Proust benimle bu konu hakkında hiç konuşmamış olsa da, bir araya geldiklerinde çoğunlukla anneleriyle ilgili hatıralarından konuştuklarını hissediyordum. İkisine de kardeşlik duygusunu, sevgisini kullanarak öylesine aşılamıştı ki bir araya geldiklerinde aralarındaki bu duygu çok açık biçimde hissedilebiliyordu. Konuşmaları sırasında yanlarında bulunmazdım fakat sesleri gelirdi. Genelde tahmin ettiğim üzere Bay Proust'un hatırında netleştirmek istediği hatıralar üzerine uzun uzun konuşurlardı, zira şunları duyardım: "Hatırlıyor musun Robert?" veya "...Şimdi hatırladın mı Marcel'ciğim?" Kitaplarından birini Profesör için imzalayarak şöyle yazmıştı: 'Çocukluğumuzun kayıp zamanı anısına... Birbirimizi her gördüğümüzde o anıları canlandırabilmemize...'

Bir arada olduklarında o mutlu mesut hâllerini görmek harikaydı. Bazen de o günlerde çalıştığı konulardan dolayı erkek kardeşine savaşla ilgili çok fazla soru sorardı; mesela tıbbi sıkıntılardan konuştuklarını çok net hatırlıyorum. Profesör Robert de tıpkı babası gibi kitaplar yazardı ve Bay Proust da okurdu. Bir gün Bay Proust, erkek kardeşinin doktorluk yaptığı hastaneyi ziyaret etmek istediğini söylemiş. Ve bana bu olayı anlatırken hâlen yüreğine bir hüzün çöküyordu, görebiliyordum. Yanlışlıkla bir amfiye girmiş:

"Bir tarafta bacaklar, bir tarafta ise kollar vardı. Hele ki masanın üzerinde... Hemen kapıyı kapattım ve oradan ayrıldım."

Her şeye rağmen aralarındaki ilişkide çok enteresan bir husus vardı; Bay Proust, kardeşine karşı anne tutumunu takınabiliyor, yaşça büyük olan kendisiymiş gibi hissettiriyordu. Ne maharet ama! İhtiyatlı yaklaşımıyla karşısındakini hiç incitmemek gibi bir sağduyusu vardı. Uzaktan uzağa gözlemlerini yapıp, bir noktadan sonra sormaya başlıyordu:

"Bu beyefendiyi niçin bu kadar sık görüyorsun? İş için mi? Hususi bir konu mu? Bu kadar sık görüşmeniz, sahiden sosyal çevrenin bir getirisi mi?"

Ve neredeyse her defasında konuşmaları şu şekilde sonlanıyordu:

"Annem burada olsaydı, sence onaylar mıydı?"

Sonradan olanı biteni bana mutlulukla anlatıyordu:

"Haklı olduğumu Robert gayet iyi anladı."

İnsanları kendine göre bir yönetme biçimi vardı. Mesela Profesör Robert, bugünlerde Bayan Mante-Proust olan kızı Suzy'ye bayılıyordu, ziyarete geldiğinde sıkça ondan bahsediyordu. Bay Proust da hemen Suzy'nin eğitimi hakkında soru sorma fırsatı buluyordu:

"Sence Suzy, annemin isteyeceği gibi mi yetişiyor?"

Ve hatırladığım kadarıyla Paris ziyaretlerinin birinde, kitaplarını İngilizceye çeviren Schiff'ler[9] de, Suzy'ye hayran

9 Sydney ve Violet Schiff çifti. Proust'un kitaplarını İngilizceye çeviren

olmuşlardı ve onu İngiltere'ye götürmek istemişlerdi. Bay Proust her ne kadar Schiff'lerin arkadaşlıklarına itibar etse de, bu teklifi reddetmişti. Bana da şu şekilde anlattı:

"Schiff'ler harika insanlardır fakat yeğenimi yanlarında istemeleri ne kadar doğru bilmiyorum. Henüz böylesi bir yolculuk yapmak ve tanımadığı insanların evinde kalmak için çok genç."

Eğitim konusunda, elbette büyük bir nezaketle olmak kaydıyla, eski sıkı yöntemlerden yanaydı. O gün bana şöyle söylemişti:

"Annem yalnızca bize karşı yumuşaktı. Fakat emin olun, bu konuda ağzını açtığında öyle şeyler söylerdi ki..."

Yeğenine karşı çok büyük bir bağlılığı vardı fakat çok az görüşürdü. Kabul etmek gerekiyor; zaten gün içinde uyanık kaldığı zamanlar, bir çocuk için uyku zamanlarıydı. Onu en yakından tanımaya başladığı dönem savaş zamanıydı; bazen akşamları yemekten sonra annesiyle beraber Haussmann Bulvarı'na uğrarlar ve Robert Proust'un karısı, cepheden haberler getirirdi. Suzy o zamanlar on iki, on üç yaşlarındaydı. Yaşı daha da büyüdüğünde ve özellikle Hamelin Sokağı'na taşındığımızda bir daha hiç görüşmediler. Fakat ona son derece sevecen mektuplar yazmaya devam etti. Hatta hatırlıyorum, ona bir gün hediye göndermek istedi. Beni, Faubourg Saint-Honoré'deki tanınmış bir kuyumcuya yolladı ve Suzy için bir dikiş seti almamı istedi. Açık mavi renkli kutusunu hâlâ hatırlarım. Hediyeyi çok beğenmişti.

Aslına bakılırsa çocuklardan pek hazzetmezdi, kendi çocukluğuna olan derin bağı düşünülünce oldukça enteresan. Bana şöyle söylerdi:

"Çocuklara bakmayı seviyorum, onları izlemeyi. Fakat beraber vakit geçirmeyi değil..."

Suzy hakkında da şunları söylüyordu:

"Kıvırcık saçlarıyla çok güzel bir kız çocuğu. Sade bir asa-

çevirmenler.

letle yetiştiriliyor, bundan hayli memnunum."

Bugünlerde, yaşadığı o ıssız hayatı ve geçirdiği geceleri gözümün önüne getirdiğimde, kendi kendime şöyle düşünüyorum: "Ne yalnızlık ama! Ve bu yalnızlığı, sabırla, bizzat isteyecek ne yüce dirayet!"

İlk Aşklarını Asla Unutmazdı

Bazı geceler ona sorardım:

"Efendim, nasıl oldu da hiç evlenmediniz? Oysa ne ince, ne duyarlı bir eş olurdunuz; üstelik hayran olunası güzellikte, zeki çocuklarınız olurdu!"

"Sevgili Céleste, çok zeki birisi olmadığımı gayet iyi biliyorsunuz; öte yandan zekâ, işlevsiz bir özelliktir, insanları aptal yapan şeyin zekâ olduğu söylenir."

"Bunu nasıl söyleyebilirsiniz efendim? Babanız hiç kuşkusuz bir aptal değilmiş ve işte aptal olmaktan en az onun kadar uzak iki de çocuğu olmuş!"

Bu sözlerime elbette ki memnuniyetle gülümsüyordu. Bir gece şöyle dedi:

"Evlenmemiş olmama şaşırmanız çok ilginç; zira beni herkesten iyi anlayan ve tanıyan bir tek siz varsınız. Görüyorsunuz sevgili Céleste, evlilik için uygun olmadığımı anlamamış olamazsınız. Soruyorum size; dışarıya çıkıp çay içmek isteyen veya terziden terziye koşuşturup elbise diktiren bir kadınla ben ne yapabilirdim ki? Üstelik her şeyime karışırdı, beni her yere sürüklerdi; yazı yazamazdım. İstemez Céleste, ben sakinliğimle mutluyum, kitaplarımla evliyim. Umurumda olan tek şey kâğıtlarım, kalemlerim."

Bir başka defa da şakayla karışık şunları söyledi:

"Bana, beni anlayan bir kadın lazım. Ve dünya üzerinde beni anlayan tek bir kadın tanıdığıma göre, bir tek sizinle evlenebilirmişim!"

"Eh, bu da bir fikir tabii efendim!"

"Elbette lâkin siz benim için daha ziyade annemin yerini tutuyorsunuz."

Belki de yüzüncü defa anne ve babası arasındaki uyumu bana anlattığı bir başka gece, ona gerçek platonik aşk ile fiziksel hazdan doğan aşk arasındaki ayrımı sorduğumu hatırlıyorum. Gözleriyle beni iyice süzdükten sonra şunları söyledi:

"Ne demek istediğinizi anladığım pek söylenemez."

Başka bir cevap vermeyeceğini o an anladım.

Fakat bir gece, hatırlıyorum, Sarah Bernhardt'ın rakibi ve Bay Proust'un en sevdiği aktris Réjane'ın oğlu Jacques Porel, geçerken selam vermek için Haussmann Bulvarı'na uğramıştı. Bay Proust da dışarıdan henüz gelmişti. Jacques Porel'in yanında genç ve güzel eşi de vardı; sırtını neredeyse tamamen açık bırakacak kadar muazzam dekolteli bir elbise giyiyordu. Porel, eşinin arkasını dönüp güzelliğini Bay Proust'a göstermesi için ısrar etmişti. Onlar evden çıktıktan sonra ise Bay Proust bana şunları söyledi:

"Çok ilginç Céleste, Bay Porel'i hiç anlamıyorum. Karısına hayran evet fakat herkesin o güzelliği görüp fark etmesini istiyor. Kadıncağızın sırtını ısrarla bana göstermesine ne demeli! Neredeyse çırılçıplak bile gösterecek! Anlamıyorum, ben bir kadına bu denli sevdalansam, hakkında konuşmam bile; kimsenin ona hayran olmasını istemem, yalnızca kendime saklarım."

Bir başka zaman ise şunları söylediğimi çok iyi hatırlıyorum:

"...öyle kibar, sevecen ve şefkatlisiniz ki, her şeyin en iyisini hak ediyorsunuz. Sizi sevmemek imkânsız!"

Şöyle cevap vermişti:

"Belki de çok müşkülpesent biriyimdir... Veya fazla şımartılmış."

Sonrasında sessizliğe bürünmüştük.

Esasında, kimseye âşık olduğunu düşünmüyorum. Kendisininki de dâhil olmak üzere insanların ruhlarının en derinine iniyordu; hiçbir karanlık nokta bırakmadan en ufak detayla-

rına kadar anlıyordu.

Ayrıca hiçbir şeyi unutmuyordu. Odasındaki komodinin çekmecelerinde, annesi ve diğer sevdiklerinin fotoğraflarının yanında, tanıdığı ve hayran olduğu kadınların portreleri, hatıraları ve birkaç da mücevher vardı. Sıkça bana onları çıkartırdı. Bunu özellikle hatıralarını kuvvetlendirmek için yapardı. Konuşmaya devam etmeden önce elindekileri öylesine incelerdi ki, hatıralarının derinliklerinde bir seyahate çıktığını anlamak güç değildi. Bir anda bakışları kilitlenirdi; ben de susardım. Çıktığı o yolculuktan dönmesini beklerdim.

Belki de ben onu tanımadan çok önce derinlere gömdüğü için veya yeterince inceleyip çıkarımlarını çoktan bitirdiği için elbette hiç açmak istemediği hususlar da olurdu. Görünüşe göre de bazıları ilk gençlik yıllarındaki aşklarıydı.

Mesela, on dört on beş yaşlarındayken, Champs-Elysées'de oynamaya gittiği dönemlerde âşık olduğu Polonyalı küçük Marie de Benardaky'den bana bahsetmiş olsa da hakkında çok da fazla konuşmak istemiyor gibi görünüyordu. Bay Proust'tan biraz daha küçükmüş, simsiyah saçları varmış ve kış aylarında bir tablodan çıkmış güzellikte olmasını sağlayan kürklü bir şapka takarmış. Onun bir fotoğrafı kendisinde var mıydı bilmiyorum, varsa da o çekmecelerde olmadığından eminim. Belki de o dönemki aşk hikâyelerinden koskoca bir roman çıkarılabilirdi; biliyorum, zira benden saklamazdı:

"Onun için deli oluyordum Céleste..."

Bunu asla hüzünle değil, aksine oldukça eğlenerek söylüyordu. Anlattığı gibi varsayacak olursak; Bayan Proust, ikisinin bir araya gelmesini istemediği için artık oyunlarında onu görememeye başladığında, ailesinin Malesherbes Bulvarı'ndaki evinin balkonundan kendini aşağı atacak kadar büyük bir umutsuzluğa kapılmış olmalıydı; fakat bana anlatırken, hatıralarında artık kendini rahatlatmış olacak ki, tam tersi duygular içerisindeydi. Üstelik anladığım kadarıyla kendisi de, henüz on beş yaşındayken bile, küçük kızın ailesini çok

da takdir etmiyormuş; zira kızcağızın annesinin Champagne taraflarında biraz maceracı bir hayatı olduğuna dair söylentiler varmış. Her ne kadar Marie de Benardaky'nin, kitabındaki Gilberte Swann ile bir bağlantısı olsa da, haddizâtında o dönemlerde bir şeyler hissettiği ve iyice gözlemlediği pek çok insanın özelliklerini taşıyordu. Örneğin sadece arkadaşça duygular hissettiği Antoinette Faure'dan veya çok daha sonraları ortaya çıkan, en fazla flörtleşme denilebilecek ilişkiyi yaşadığı Lemaire'den.

Gençlik yıllarındaki bu aşk hikâyelerini bizzat kendisi anlatıyordu, sonrasında da şöyle söylüyordu:

"Biliyorsunuz Céleste, o zamanlar bu duygular biraz darmadağın oluyor."

Lisedeki arkadaşlarından biri, bankacı soyundan çok varlıklı bir ailenin oğlu olan Horace Finaly'nin, deniz yeşili gözleri olan Marie adında çok güzel ve de zeki bir kız kardeşi varmış. Bay Proust hâlen Paris'te hukuk okurken ve yazları Normandiya kıyılarına giderek köyün kilisesini ziyaret edip kasabadaki elma ağaçlarının arasından arabayla geçtikleri zamanlar, yirmili yaşlarının başında, gönlünü kaptırdığı genç kızlardan birisiymiş. Aralarında hiç şüphesiz bir yakınlık varmış, hatta Baudelaire'den alıntı yaparak aşkını ifade etmişti: "Yeşilimsi bir ışık saçan derin mi derin gözlerine hayranım..." Fakat konu en nihayetinde fikirlerini ve edebiyatını ortaya döktüğü bir konuşma hâline gelmişti. Sonra Marie Finaly evlenmişti. Bana bundan bahsederken hiç acı çekiyor gibi görünmüyordu. Savaşın sonlarına doğru İspanyol gribi salgını çıktığında ve Marie öldüğünde Bay Proust'un içinin kederle dolup taştığını hatırlıyorum fakat bunun asıl sebebi Marie'den ziyade arkadaşı Horace Finaly'yi kaybetmiş olmasıydı. Ve yine Bay Proust hakkında ortaya atılan iddialardan birine, yani kitabındaki Albertine karakterine can verenin Marie olduğuna ve biraz ondan biraz bundan karıştırarak bu karakteri oluşturduğuna gelecek olursak; Bay Proust, kimsenin yardımı

olmadan da başlı başına bir karakter oluşturabilecek birisiydi.

Bu darmadağın aşk hayatının içine, bir de annesinin hizmetçisi dâhil olmuştu: bir başka Marie. Söylediğine göre çok ama çok güzel bir kadınmış, kendisine büyük bir aşk beslermiş. İşte hiç kullanmadığı ve Nicolas Cottin hastanede üşüdüğü zaman ona vermesi için Céline'e bıraktığı kırmızı, saten battaniyeyi de Marie yapmıştı. Bana göre battaniyeyi zaten çok çirkin buluyordu.

Şöyle anlatmıştı:

"Zavallı Marie, işinin başına dönmeden önce bana 'Ne kadar çabuk üşüdüğünüzü biliyorum,' diyerek battaniyeyi vermişti. Fakat annemin kuşkuları vardı, gözünden hiçbir şey kaçmıyordu, onu derhal kovdu. Ah zavallı Marie, nasıl da zarifti."

Marie'ye çok düşkünmüş ve elbette bu tavır karşılıklıymış da. Ben onunla yaşamaya başladıktan sonra bile hâlâ mektuplar göndermeye devam ediyordu. Bundan hiç söz etmemiş olsa da, aralarındaki bu bağlılık onu öylesine etkilemişti ki, beni bulamasaydı veya onu terk etseydim, Marie'yi aramak aklının bir köşesindeydi, biliyorum. Tekrar yanına çağırabilirdi.

Söylediklerini düşününce beni etkileyen bir başka şey de, "Onun için deli oluyordum!" deme şekliydi; anlattığı bütün bu aşk hikâyelerinde muazzam bir şevke geliş söz konusuydu. Hiç şüphesiz kendisine 'müşkülpesent' derken neyi kastettiği açıktı. İstediği her şeyi, tıpkı şımarık bir çocuğa davranır gibi, derhal yerine getirmek gerekiyordu. Bir gün yürüyüşe çıktığında, süt satan çok güzel ve genç bir kadın gördüğünü söylemişti ve sonrasında yaptıklarına ne kadar şaşırdığımı hâlen hatırlıyorum; ikinci kez düşünmeden gidip çiçek almış ve buketi genç kadına uzatırken akşam yemeğe davet etmiş.

Bana gülerek şöyle söyledi:

"Neye uğradığımı şaşırdım, kabul etmedi! Çok öfkelendim... Çiçekleri onda bıraktım bir de!"

Bense öylesine şaşkındım ki nasıl tepki vereceğimi bilemiyordum, onun bana nasıl anlattığına baktım ve bir anda şunları söyledim:

"Siz efendim? Oysa siz daima mesafelisinizdir!"

Daha fazla gülmeye başladı:

"Fakat Céleste, ben de bazen tez canlı olabiliyorum!"

Anlattığı yalnızca bir hikâyede evlenmeyi ciddi olarak düşündüğünü anlamıştım, hiç değilse gerçekten istediğini; zira başka geçici heveslerinin de olduğunu biliyordum. Fakat bu olayda, kendisi de itiraf ettiği üzere, gerçekten ciddiydi.

Hakkında yazılan pek çok kitapta bu konu çok abartılıyor. Hatta bu hikâyeyi hayatı boyunca içinde hep pişmanlığını yaşadığı 'gizemli genç kadın' hâline bile getirdiler.

Kendisi de zaten hayatının bu dönemiyle ilgili ketum davranırdı. Ne bahsettiğim genç kadınla evlenme arzusunu ne de annesiyle bu hususta yaşadığı zıtlaşmayı benden saklamadı.

"Çok hoşlanıyordum. Nihayetinde durumu anneme açıkladım. Annem çok ters tepki verdi: 'Marcel'ciğim kesinlikle o olmaz!"

Bu hususta aralarında geçen zıtlaşmanın asıl sebebi, anladığım kadarıyla, Bayan Proust'un genç kadının henüz ev geçindiremeyecek olduğunu düşünmesiydi. Bay Proust zaten son noktayı şöyle koymuştu:

"O zamanlar annemin bir dayanağının olup olmadığı önemli değil Céleste, her hâlükârda haklıydı."

Hiçbir zaman bu genç kadının ismini bana söylemedi, hiç öğrenemedim. Yalnızca çekmecedeki fotoğrafı kaldı aklımda. Her zamanki gibi yavaş yavaş kendi başıma gizemi çözmeye başladım. Bir defasında şöyle dedi:

"Bir binbaşının küçük kızıydı."

Bir defasında da:

"Auteuil'de, Louis Amca'ma gittiğim vakitler görüşüyorduk."

Bu küçük detayları bir araya getire getire, genç kadının, büyük amcası Louis Weil'in yeğeninin kızı olduğunu anlamıştım. Fakat onu, benimle bir bilmece oyunu oynamaya çalışmayacağını bilecek kadar iyi tanıyordum ve bu yüzden asla ne anladığımı söyleyerek güvenine ihanet etmedim.

Dedesi Nathée ile büyük amcası Louis'nin başka bir erkek kardeşleri de varmış; Abraham Alphonse Weil. Önceleri orduya katılmış ve zırhlı birliklerde görev almış, buradan emekli olmuş ve 1886 senesinde ölmüş. Weil ailesinin zengin olmayan tek bireyi oymuş. Bay Proust'un anlattığına göre, çok müsrif bir kadınla berabermiş ve sırf bu yüzden eğer Louis Amca yardım etmemiş olsaydı, kadını bırakmak üzereymiş.

"Kocası her şeye rağmen harika bir eşti fakat kendisi de anlatamayacağım kadar farklı biriydi."

Büyük amca Abraham Alphonse'un kızının küçük bir kızı varmış. Bay Proust'un, Louis Amca'nın evinde gördüğü ve bana anlattığı gizemli kız da işte oymuş. Daha da ilginç olan, kızı çok hoş, hatta güzel bulmuş olmasıydı. Kızın, ailenin müsrif kanadından oluşu ve eğitim konusunda tereddütlerinin olması Bayan Proust'u memnun etmeyen asıl sebepti. Hatta Louis Amca, ölmeden önce bu kızın annesine belli bir miktar para ödemeye başlamış. Büyük amcasının mirasçısı olan Bay Proust da, Bayan Proust'un ölümünden sonra bu parayı aileye ödemeye devam etmiş. Hatta paranın yatmasında en ufak bir gecikme olduğunda veya bir aksilik çıktığında, parayı bizzat götürüp elden vermemi istiyordu. Nitekim öyle yapıyordum. Gittiğim vakitler anneyi görüyordum. Kızı hiçbir zaman orada olmuyordu.

Bir gün Bay Proust'a, istediği evlilik gerçekleşmediği için pişman olup olmadığını sordum. Yalnızca şunu söyledi:

"Hayır, asla."

Küçük salondaki büyük siyah kitaplıkta, Ruskin ve diğerlerinin arasında bana sıkça gösterdiği bir kitap daha vardı. Büyük bir özenle eline alırdı. Paul Bourget'nin bir romanının

özel baskısıydı, 'Gladys Harvey' olması lazım; çiçekli, ipekten bir kumaşla kaplanmış ve bağlanmıştı. Kitabı bana göstermek için eline alıp sayfaları çevirdiği esnada kitabın ana karakteri olan hanımefendiyi yakından tanıdığını, bu kişiyi, kamelya döneminde belli bir sınıfa ait olan hemen herkesin bildiğini söylemişti. Hatta ona bu özel baskıyı veren de bizzat oymuş. Kitabın bağındaki ipek kumaşlardan bir parça da elbisesinden bir parçaymış.

"Bir zamanlar revaçta olan fakat artık görünürde olmayan insanlardan biriydi. Yüksek sosyetedeki arkadaşları nasıl meşhursa, o da güzelliğiyle meşhurdu. Onunla sürekli sahip oldukları şeylerin kalitesi, miktarı ve hatta ücretleri konusunda aşık atarlardı. Kendisi de oldukça akıllı ve kültürlüydü. Üstelik onda muazzam bir şey vardı; o dönem tüm servetlerini bir çırpıda tüketen insanlar her yerde bulunurdu. O ise cömertliğini ispatlamak için parasının bir kısmını kullanırken, bir kısmını ise onlara alacağı eşyalara ayıracak kadar akıllı birisiydi. Bu sayede bazı arkadaşları ölmüş olmasına rağmen onların bıraktığı eşyalarla yaşamaya devam ediyor."

İsminin Laure Hayman olduğunu söyledikten sonra hatırladığım kadarıyla şunları da söylemişti:

"Çok güzel küllü sarı saçları ve simsiyah gözleri vardı. Ve gözleri, neşeli olduğu vakitler bir alev gibi parıldardı."

Sonraları, bazen salonda elinde kitapla beraber, bazense odasında, beraber inceleyebilelim diye çekmeceden fotoğrafını çıkarmamı isteyerek onun hakkında sıkça konuşurdu. Şöyle söylerdi:

"Neredeyse bir düşesten daha şık görünürdü ve çoğu prensesten de daha fazla nüktedanlığa sahipti. İngiliz bir ressamın soyundan geliyordu."

Bana hiçbir zaman söylemediği fakat tahmin etmesi çok da güç olmayan bir gerçek vardı; 'Louis Amca'nın Auteuil'deki villasında, genç kadının çok 'hamarat' olduğunu anlatırdı. Aynı zamanda Paris'te küçük ve sevimli bir oteli; orada yazar-

ları ve sanatçıları ağırladığı bir de salonu vardı.

"Alman prensinden, Rus grandüklerine kadar pek çok gelen olurdu."

On sekiz yaşındayken, kendisiyle elbette büyük amcasının evinde tanışmış; o zamanlar otuz yedi veya otuz sekiz yaşındaymış. Ve o zamanlar 'bakışlarını ayıramadığı' kadınlardan biri olduğunu tahmin etmek pek de güç değildi.

Kısa bir gülümsemeyle şöyle anlatmıştı:

"Louis Amca, Laure Hayman'i ağırlamaktan son derece memnundu. Ona öylesine hayrandım ve bu hayranlığımdan dolayı onun için öyle çok harcama yapıyordum ki bizzat gidip babamı uyarmıştı. Babam da beni bu müsrifliğimden dolayı azarladı fakat çok gençtim. Ayrıca kendisi de Hayman'in zekâsına ve zarafetine oldukça hayrandı, bu yüzden beni, kendisiyle bir arkadaşlık kurmak için teşvik ediyordu."

Bir defasında da şunları eklemişti:

"Üstelik en aptal insanlara bile bir şeyler öğretebilmek gibi bir yeteneği vardı."

Onda çok saygı duyduğu bir özellik vardı ve bir gün iki fotoğrafını karşılaştırırken bunu bana da söylemişti. Bir tanesinde muazzam bir elbise giyiyordu, diğerinde ise kucağında bir çocukla, iyice yaşlanmış bir kadına benziyordu. Bana şunu sordu:

"Sizce bunlar aynı kişi mi?"

"Öyle görünmüyor efendim."

"Fakat ta kendisi! Ve çok da güzel bir hikâyesi var Céleste. Gayrimeşru bir çocuk olduğunu hiçbir zaman anlamaması, kimsenin görüp duymaması adına, Cizvitlerin arasında yetişmesi için buralardan çok uzaklara gönderdiği bir oğlu vardı. Yalnızca onu görmeye giderdi, sonsuz bir sevgi ve büyük bir özveriyle, nasıl büyüdüğünü ve eğitimini takip ederdi.

Bir anda sessizleşti, sonra iki fotoğrafı yan yana koyarak devam etti:

"Ve korkunç bir şey oldu Céleste. Ondan beni çok üzen bir

mektup aldığım günü anlatmıştım, hatırlıyor musunuz? Çok sevdiği oğlunun, cephede öldürüldüğünü yazmıştı; pilotmuş. O gece kendisini ziyaret ettim, nasıl gururluydu bilseniz..."

Bu anlattıklarının yaşandığı yıllardan çok daha sonra fakat yine 'kamelya' dönemlerinde, bir başka kadın daha vardı; aktris Louisa de Mornand. Kendisi, Royale Sokağı'ndaki kulüpten arkadaşı olan Albuféra dükünün, çok kıymetli bir arkadaşıymış. Çok şık bir kadın olarak bahsetmişti ondan, üstelik kendini yanında göstermekten hoşlanıyormuş ve yakınlık kurma konusunda da güçlük çekmemiş. Fotoğrafına baktığımda, büyük bir aktris gibi göründüğünü söylemiştim ve Bay Proust çok gülmüştü:

"Hayır Céleste. Bazı güzel roller aldığı doğru fakat genelde yüklü paralar verip de nihayetinde ancak bir figüran olabiliyordu diyelim."

Her hâlükârda, bu kadının da yine Bay Proust'un tez canlı günlerinden bir hatıra olduğunu hemen anlamıştım.

Bazı durumlarda tahammülü hiç olmuyor; kimsenin ona karşı çıkmasına müsaade etmiyormuş. Hâlen derin bir vicdan azabıyla bahsettiği, annesine o günlerde çok kızmasına sebep olan meşhur bir eldiven hikâyesi vardı:

"Bir vakit kendimi, Boulogne Ormanı taraflarında yaşayan ve pek de güvenilir olmayan bir kadına kaptırmıştım. Üstelik onca uğraşım sonunda nihayet bir randevu koparabilmeyi başarmıştım. Öylesine heyecanlıydım ki, tüm zarafetimle karşısına çıkmak istiyordum ve anneme yeni bir kravat ve rengi beje çalan bir çift eldiven bulup alması için neredeyse yalvarmıştım. Annem geri geldiğinde elinde çok hoş bir kravat vardı; fakat eldivenler hakkında şöyle söylemişti: 'Marcel'ciğim, çok üzgünüm, istediğin renkte eldiven bulmak neredeyse imkânsızdı; bunların da hoşuna gideceğinden eminim.' Eldivenler griydi Céleste! Annem hiç kuşkusuz bej eldivenlerin buluşma için fazla gösterişli kaçacağını düşünmüştü ve haksız

da sayılmazdı. O gün neredeyse hayatımın en sinirli anlarını yaşamıştım! O öfkeyle, annemin canını yakmak için ne yapabilirim diye etrafıma bakınmaya başladım. Salondaydık. Sehpanın üzerinde çok güzel eski bir vazo vardı; çok sevdiği bir hediye olduğunu da çok iyi biliyordum. Elime aldığım gibi yere fırlattım ve paramparça oldu... Sevgili Céleste, annemin o hâli hâlâ gözümün önünden gitmez. İfadesiz bir şekilde bana baktı. Dünyanın en sakin ve yumuşak ses tonuyla yalnızca şunları söyledi: 'İşte şimdi tıpkı Yahudi düğünleri gibi oldu Marcel'ciğim, bardağı kırdın ve artık aramızdaki bağ daha da muazzam oldu.' Odama koşup saatlerce ağladım. Tek düşündüğüm annemi ne kadar üzdüğüm ve tepkisinin beni ne kadar dizginlediği oldu. Komik olan şey neydi biliyor musunuz Céleste? Randevuya güzel kravatım, eldivenlerim, elimde de bir buket çiçekle gittim ve karşımda ne buldum biliyor musunuz? Çiftlik kâhyası ve adamları hem güzel kızı hem de eşyaları tamamen alıp götürmüştü!"

Louisa de Mornand'a dönecek olursak, aralarında bir çeşit bağlılık olmalıydı; zira hatırladığım kadarıyla bir akşam Haussmann Bulvarı'nda Bay Proust dışarıya çıkmak üzere hazırlandığında beni Mornand'ın evine acil bir mesaj götürmem için görevlendirmişti. Gittiğimde, onu da aynı şekilde giyinmiş ve çıkmaya hazır vaziyette buldum. Üzerinde saten, dar ve siyah bir elbise vardı. Hâlâ genç ve güzel görünüyordu. Bay Proust'un yanından geldiğimi söylediğimde bir anda haykırdı:

"Marcel, Marcel! Nasıl sevindim anlatamam!"

Neredeyse sevinçten zıplaya zıplaya mektubu okudu. Bay Proust, o akşam için kendisini yemeğe davet etmişti. Bütün planlarını bir kenara bırakıp yanına gitti. Sonrasında bildiğim kadarıyla bir daha görüşmediler. Yalnızca Bay Proust'un ölümünden sonra, Paris'in Canettes Sokağı'nda Odilon ile beraber aldığımız küçük otelde bir kez gördüm. Başında bir çeşit görevli şapkası olan, çok yaşlı bir kadın, yanıma gelip sormuş-

tu:

"Beni tanımadınız mı?"

"Daha önce gördüğümü hatırlıyorum... Bayan...?"

"Evet. Lauriston Sokağı'nda eşimle yaşıyorum."

Bana ismini hatırlattı, sonra da uzun müddet oturup 'Marcel'den bahsederek; zaten bildiğim için ilgimi çekmeyen, Bay Proust ile Albuféra dükünün arkadaşlığını ve bu arkadaşlığın, sonradan hak vereceğim bir sebepten çıkan kavgayla sonlandığını anlattı. Bay Proust'un hatırasının onda asla silinmediğini hissetmiştim.

Tıpkı onun hiçbir şeyi unutmadığı gibi, bizim için de onu unutmak imkânsızdı. Onu tanıdığım zamanlarda, 'kayıp zaman'larının hatıraları dışında, içinde gençliğinden kalan kimseye karşı büyük bir bağlılık yoktu.

Küçük Marie de Benardaky'den sonra, gençlik yıllarının sonunda en çok sevdiği kıza karşı bile artık tamamen kopuk görünüyordu. İsmi Jeanne Pouquet'ymiş ve gençken birlikle oyunlar oynadıkları arkadaş grubunun içindeymiş. Tennis oynadıkları veya Champs-Elysées'ye gittikleri zamanlar görüşüyorlarmış. İkisinin çok meşhur bir fotoğrafı da vardı; Bay Proust grubun içinde dizlerinin üzerinde durarak elindeki tenis raketini bir gitar gibi tutuyordu ve Pouquet de yanında, tıpkı bir kraliçe gibi, bahçe sandalyesinde oturuyordu. Tam da romantik aşkların yaşandığı yaştalarmış.

"Ona kimsenin olamayacağı kadar âşıktım Céleste."

"Peki nasıl biriydi efendim?"

"Sapsarı, harika saçları vardı..."

"Zeki biri miydi peki?"

Bunun cevabını hiç vermedi. Anlatmaya devam etti:

"Uyuyamıyordum bile. Sabahları tenis kortuna gittiğimizde, her çeşitten küçük kekler ve sandviçler götürürdüm; her renkten, her tattan. Zira hangisini seveceğini bilemezdim; sürekli çiçekler, hediyeler alırdım. Kendi kendimi telaşa sokar-

dım! Görüşeceğimiz zamanlarda neredeyse yürümek yerine koşuyordum! Tenis oynadığı zamanlar, sapsarı buklelerinin dalgalanışını izlerdim. Diğer çocuklar, konuşmalarımı kıskandıkları için, muziplik olsun diye bazen götürdüğüm çörek dolu kutulara taş atarlardı. Besbelli gözünde onlar kadar dikkat çekememişim."

Bir defasında bu sevdasından Bayan Proust'un haberi olup olmadığını sormuştum ve olmadığını söylemişti.

Jeanne Pouquet'yle, askerlik görevine gitmeden önce, yani aşağı yukarı on sekiz yaşlarındayken, o zamanlar çok yakın arkadaşı olan Gaston'un annesi Bayan Arman de Caillavet'nin evinde tanışmış. Anlattıklarından anladığım kadarıyla, gösteriş yaparak Bay Proust'un kendisine yaptığı kurlarla alay ediyormuş. Gaston da Pouquet'ye âşıkmış ama nihayetinde kalbini kazanıp evlenen Gaston de Caillavet olmuş. Yanlış hatırlamıyorsam evlilikleri de Bay Proust Orléans'da askerliğini yaparken veya biraz daha sonrasında gerçekleşmiş. Hatta bu tenis oyunları da evlenmelerinden çok kısa bir zaman öncesine kadar devam etmiş. Bu konuyu konuştuğumuz gecelerden birinde, ona şunu sordum:

"Ona bu denli âşıkken, arkadaşınızın elinizden alması çok canınızı yakmış olmalı efendim?"

Sessiz kalarak o ifadesiz gözleriyle bir müddet bana baktı. Sonra da yalnızca "Hayır!" dedi.

"Hayır" deme şeklinden anladığım kadarıyla, evlendikten sonra nasıl bir kadın olduğunu anlamış ve o saatten sonra artık kendisini sevmeyi bırakmıştı. Ondan nefret ettiğini düşünmüyordum, yalnızca eski ilgisi bitmişti. O çifti, birkaç sosyal etkinlik dışında nadiren görüyordu ve bir akşam, davetlerde nam salan minik kızları Simone'un neye benzediğini görmek istemişti. O vakit evliliklerinin üstünden neredeyse yirmi sene geçmişti. Evlerine gitmişti; en azından gece yarısı olmuş olacak ki çocuk yatağındaydı. Eğer uyumadıysa onu görmek istediğini söylemiş ve Bayan de Caillavet ise şöyle cevap vermiş:

"Fakat Marcel, kesinlikle uyumuştur. Gecenin bu saatinde yatağından kaldırıp aşağıya getirmek istemiyorum."

"Rica ediyorum hanımefendi, onu görmeliyim."

Nihayetinde küçük kız, uyandırılmış olmaktan duyduğu mutsuzlukla aşağıya inmiş.

Bay Proust, biraz inceledikten sonra şunları söylemiş:

"Çok teşekkür ederim küçük hanım."

Ve evden ayrılmış.

Savaş patlak verdiğinde, sonradan öğrendiğim kadarıyla Gaston de Caillavet de ölmüş. Cephede değil, geçirdiği çok ciddi bir hastalığın sonucunda. İşte o zaman son derece sıra dışı bir olay olmuştu. Yine o zamanlar, annemi kaybettiğimiz için Auxillac'taydım. Döndüğüm vakit Bay Proust anlatmıştı.

Bayan de Caillavet'den, kocasının Bay Proust ile konuşması için yemin ettirdiği bir husus üzerine görüşmek istediğini yazdığı bir mektup almış. Mektup eline geçtiğinde derhal hanımefendiyi alması için bir araba göndermiş. Eve geldiğinde üzerinde hâlâ kocasını kaybetmiş olmanın verdiği hüzün varmış.

Olay şuymuş; kocası Gaston de Caillavet, başka bir kadına, yanlış hatırlamıyorsam bir dansçıya âşık olmuş. Fakat sonradan karısına bunu anlatma gereği duymuş ve ayrılmışlar. Bir daha da kendine gelememiş. Bayan de Caillavet'nin Bay Proust'a açıklamasına yemin ettirdiği husus da buymuş. Bay Proust da oldukça üzülmüş ve bana şöyle demişti:

"Zavallı Gaston! Onu asla ayrılmaya zorlamamalıydı..."

Bayan de Caillavet hakkında da şunları söylemişti:

"Kendisini sapsarı bukleleriyle bırakmıştım. Karşımda kırlaşmış saçlarıyla bir hanımefendi duruyordu."

Bunlar 1915 senesinde olmuştu. Gençlik anıları dışında ondan sadece iki kez bahsetmişti. Vakit kaybetmeden Bay Proust'un da eskiden tanıdığı, uzaktan kuzeni olan Prens Radziwill ile evlendiğini ve çok sonraları bir defa da Bayan Hennessy'nin verdiği bir davette yan yana oturduklarını söy-

lemişti. Hepsi bu.

Bu davet 1922 senesinin sonlarına doğruydu. Yani Bay Proust'un katıldığı son davet... Misafirler ayrılmaya başladığında, hanımefendi şöyle söylemiş:

"Ben gidiyorum Marcel, daha sonra görüşürüz."

"Hanımefendi, sizinle görüşmem gerekiyor. Eşlik edebilir miyim?"

"Bu akşam olmaz, lütfen. İsterseniz başka bir gün görüşürüz."

"Öyle olsun fakat bugün görüşmek istemiyorsanız korkarım size elveda diyeceğim. Zira bir daha hiç görüşmeyeceğiz."

Bana bu diyalogları eve döndüğü vakit anlatmıştı. Çok bitkin vaziyetteydi. Hanımefendiyi bir daha görüp görmeyeceğini bana söylemedi; nitekim ölümünün yaklaştığını hissettiğini de...

Emin olduğum tek şey, artık ondan yalnızca koca bir kayıtsızlıkla bahsediyor oluşuydu. Yine de bir gece, gençliğinin hatıralarına dalıp o duyguları yeniden hissediyorcasına şunları söylemişti:

"Ondan sonraki herkes, yalnızca ufak hevesler olarak kaldı..."

"Öteki" Aşkları

Bay Proust'un hiç gerçekten âşık olmadığını düşündüğümü söylemiştim. Fakat bu, âşık olamadığı anlamına gelmiyordu. Bana göre genç bir adamken bile işine ve sonradan 'gözlem' olarak adlandıracağı diğer insanlara zaten hayli vakit ayırıyordu. Genç yaşında dahi, sağlık durumunun gerektirdiklerine başka birinin alışmasının zor olduğunu biliyormuş. Hiç şüphesiz tam da bu sebepten taleplerinin beni rahatsız etmediğini gördüğünde bana karşı bağlılık duymaya başlamıştı.

Elbette gençliğinin yalnızca aşktan yana yaşadığı hayal kırıklıklarından ibaret olduğunu kimse söyleyemez. Kalbinin kapılarını kadınlara kapatıp başka sevdalara yelken açmıştı.

İşte bu noktada, yalnızca gördüklerimi ve duyduklarımı, yani bildiklerimi ve dolayısıyla Bay Proust'un bilmemde sakınca görmediği -anlatmayı uygun gördüğü- hususları söyleyeceğime söz vermiş olduğumu hatırlatmak istiyorum.

Benim gözlerimin önünde cereyan edenler konusunda, belirttiğim gibi sadece anladığım şeyleri aktarabilirim. Eğer bugün çıkıp da Bay Proust'un söylenildiği gibi biri olduğuna dair herhangi bir sırrını bana açmadığını söylüyorsam anlattıklarımın mutlak gerçek olduğunun veya Bay Proust'un karakterini idealleştirmeye çalıştığımın düşünülmesini istemediğimdendir. Neden öyle olsun anlamıyorum, benim anlattıklarım sebebiyle Bay Proust çekiciliğinden ne kaybedebilir ki!

Hayır, hakkımızda anlaşılmasını asıl istediğim şey, onu her şeyiyle, sabırla sevip, yanında olmanın tadını çıkardığımdır. Hem onu bir aziz gibi göstermek bana ne fayda sağlayabilir ki?

Bundan sonrası için önemli olduğunu düşündüğüm iki husus var. Birincisi; bana her şeyini anlatırdı, kadın olmamın, benimle sırlarını ve bu özel konuyu paylaşmasında bir engel teşkil ettiğini düşünmüyorum. Bana başkalarını da anlattı, hepsini olmasa da birazdan anlatacağım üzere, yeteri kadarını. İkincisi ise, Haussmann Bulvarı'na ve sonradan da Hamelin Sokağı'na, kapıyı bizzat açmadığım hiç kimsenin girmişliği yoktu. Söylediğim gibi Bay Proust'un anahtarı bile yoktu; nerede olduğunu dahi bilmiyordu, yalnızca kimseye vermediğinden emindi. Üstelik onun en ufak hareketini bile yakından takip ettiğim için, uykumda da olsa dairede olan ve gözümden kaçan bir şey gerçekleşmiş olamazdı. En ufak bir çıtırtı sesine bile hemen uyanıp ayağa kalkıyordum. Yani bir kez daha söylemem gerekirse, dairede olan biten her şey hakkında, olayları anlatacak düzeyde söz hakkım bulunuyordu.

Dışarı çıktığı zamanlarda elbette ki Bay Proust'u takip etmiyordum fakat Odilon her daim ona eşlik ediyordu ve benden bir şey saklamıyordu. Tabii ki her şeyi anlatmıyordu, yalnızca nereye gittiğini, ne kadar beklediğini söylüyordu, hepsi bu. Odilon tam bir görev adamıydı; müşterilerinin neler yaptıkları onu pek ilgilendirmezdi, yalnızca görevini yapardı. Ben, Bay Proust hakkında her detayı aklımın bir ucunda tutardım.

Mesela daireye buyur ettiğim insanların neredeyse hepsi yazarlar veya hayranlarıydı, düşünülen olaylarla tamamen alâkasız kişiliklerdi. Üstelik sayıca o kadar azlardı ki, besbelli bir ilişki için gelmiyorlardı! Eleştirmen Ramon Fernandez'i hatırlıyorum; Bay Proust onun, sosyeteden kendisinin de tanıdığı Bayan d'Hissindaël'i sık sık ziyaret ettiğini anlatıyordu. Bunu hatırlıyorum; zira Ramon Fernandez'in aklındaki tüm kriterlere uymasına rağmen, ailesinin duruma izin vermemesini bir alıkoyuş olarak görüyordu. Bir de Emmanuel Berl vardı; kendisini hiç görmemiş olsam da -gördüysem kendisinden

özür diliyorum zira hatırlamıyorum- hakkında anlattıklarını hatırlıyorum. Bay Proust'a gelip, üç kadına birden âşık olduğunu ve aralarında kaldığını anlatıyormuş.

Yalnızca aralarında biri vardı, Bay Goldshmith veya Goldschmidt'in[10] arkadaşlarından biri olan İngiliz bir genç adam; kendisi çok zengindi ve Bay Proust'a davetlerde eşlik ederdi. Bay Proust oraya gitmeyi pek sevmezdi; genç adamın tam bir sersem olduğunu ve vaktini boşa harcadığını söylerdi. Öte yandan, benimle bu konuları konuşmaktan çekinmediğinin bir ispatı olarak şunu söyleyebilirim; o beyefendinin 'Sodom'da yaşayanlar' gibi olduğunu benden saklamamıştı. Onu bizzat kendisi hiçbir zaman çağırmamış, davet etmemişti. Her defasında şöyle söylüyordu:

"Şu an onu kabul edemem, gördüğünüz gibi yatıyorum. Hem kendisi son derece şekilci birisi, illâ ki bir smokin veya en azından ceket giyiyor olmanız lazım."

Bildiğim kadarıyla ismi Charlie olan bu İngiliz genç adamın giyiniş tarzı onu büyülüyordu; özellikle de yelekleri. Sırf bu yüzden iki kez kapıdan geri çevirmeyip kabul etmişliği vardı; kitabında betimleyeceği kostümleri kafasında iyice oturtabilmek için... Daha sonra bir daha da görüşmedi; ne gençliğinde ne de yaşlılığında.

Yazmanlarına karşı eğilimi olduğu, sırf bu yüzden özellikle kendisine erkek yazmanlar seçtiği söyleniyor. Bana göre, kadınlara karşı hiç şüphesiz çok büyük bir saygısı vardı ve bu durum, yatağa bağlı bir hasta olarak içindeki tevâzuyla ilişkiliydi. Benim karşımda bile, tüm kadınların karşısında olduğu gibi özenle konuşurdu. Anlattığı şeyler, bir şekilde karşı cinsten iki insanın ilişkileri hususuna gelince, zarif bir biçimde konudan uzaklaşır, detaya girmezdi. Tahmin edilebiliyordu fakat bizzat ağzından duyulmazdı. Bir gün benimle, insanlara olan merakı konusunda konuşurken, şunu anlattığını çok iyi

10 İsmi net hatırlayamıyor (Ç.N.)

hatırlıyorum; 'kamelya' zamanları, Albuféra düküyle bir gezintideyken, sırf merak ettiği için aralarında şöyle bir konuşma geçmiş:

"Louis, sen karına şunu yapar mıydın?"

"Marcel! Karından böyle bir şey isteyemezsin!"

Bay Proust onu böylesine mahcup ettiği için gülerek anlatmıştı fakat bana hiçbir zaman 'şunu' dediği şeyin ne olduğunu söylemedi.

İşe aldığı erkek sekreterler güvenini kazandıkları andan itibaren onun için herhangi bir sıkıntı oluşturmuyorlardı. Hatta sonraları, Hamelin Sokağı'ndayken, yeğenim Yvonne'dan eve yerleşerek *Mahpus* kitabını daktiloya geçirmesini teklif etmişti.

Benim bildiğim tek dâimî sekreteri ise Henri Rochat'ydı. Hatırladığım kadarıyla onu Ritz'de, restoran müdürü Olivier Debascat'nın emrinde çalışan insanların arasında bulmuştu. Üstelik Henri Rochat öyle kibar davranıp öyle çabalamış ki çalışma azminden etkilenen Bay Proust ona yüklü miktarda bahşiş bırakmış.

Kendisi İsviçreli, genelde somurtkan ve sessiz görünen bir genç adamdı; çoğu İsviçrelide olan o üstünlük duygusu onda da hâkimdi. Ressam olma hayali kurarmış. Eğer Bay Proust'un hayatında düşünüldüğü gibi bir rol oynadıysa, Bay Proust bunu benden saklamış demektir. Fakat nasıl? Merak ediyorum doğrusu. Artık Haussmann Bulvarı'nda yaşamıyorduk, Hamelin Sokağı'ndaydık. Daire çok az bir değişiklikle aynı düzeni koruyacak şekildeydi. Bay Proust dairenin bir ucunda, Rochat ise öteki ucunda kalıyordu. Odalarının arasında bir salon ve tam çaprazında da küçük bir oda vardı. Benim odam ise hemen girişe bakıyordu, olan biteni hem duyabiliyor hem de gözlemleyebiliyordum, orada olduğum müddetçe giriş çıkışların hiçbiri gözümden kaçamazdı.

Rochat, onun için yalnızca el yazısı güzel biriydi. Şöyle söylerdi:

"Resim gibi bir yazısı var."

Bay Proust, bundan da çok çabuk sıkılmıştı. Başlarda, öğleden sonra veya akşam saatlerinde kahvesini içtikten sonra benden, gelip çalışması için Rochat'yı çağırmamı istiyordu; birkaç yazı işi veriyordu. Sonra hiçbir şey istememeye başladı. Rochat odasından çıkmıyordu; ya resimleriyle meşguldü ya da daireden çıkıyordu. Nadiren görüyorduk. Bay Proust bir keresinde şöyle açıkladı:

"Çalışırken yükümü hafifletmek yerine beni daha fazla yoruyor."

Yavaş yavaş yardımından ziyade, acıdığı için yanında tutmaya başlamıştı. Sonuçta iki yıldan biraz fazladır burada bizimleydi, onu işinden koparmakla sokakta bırakmamak arasında kararsız kalıyordu. Nihayetinde bir gün Rochat'yı bankacı olan eski arkadaşı Horace Finaly'ye gönderdi. Genç adamın da isteği buydu fakat elbette pozisyonunun garantisini istiyordu. Bilinenin aksine New York'ta değil, Buenos Aires'te bir bankada mevki sahibiydi. Paris ve Hollanda bankalarının bir kolu niteliği taşıyan bankaydı.

Acacias Sokağı'nda yaşayan genç bir kızla ilişkisi vardı; genç kız arada sırada Hamelin Sokağı'na gelip onu odasında ziyaret ederdi. Ayrıldığında, Bay Proust bizzat giderek kızcağızı teselli etmişti. Rochat ise asla pişmanlık duymamıştı. Bay Proust her şey bittikten sonra şöyle söyledi:

"Nihayet Céleste, sakin hayatımıza geri dönebildik..."

Unutulmaması gereken husus, çalışanlarına olan sâdâkatinin asla kaybolmamasıydı, onlara karşı büyük sorumluluklar duyardı.

Bu konu hakkında en fazla konuşulan ise savaştan önce Cabourg'da kocamla beraber şoförlüğünü yapan Agostinelli. Jacques Bizet'nin ünlü taksi firması için çalışıyordu. Bildiğim kadarıyla o da tıpkı Rochat gibi, hırslı genç bir adamdı. Ben kendisini çok az tanırdım fakat Odilon yakından tanırdı. Ne-

redeyse en başından beri, Monako'da ve Cabourg'da birlikte çalışmışlardı. Bana hep şöyle anlatırdı:

"Çok nazik bir adam, üstelik hiçbir sözümü ikiletmiyor."

Çalışırken aklında hep başka bir husus varmış. Ve nihayetinde Bay Proust'a, sekreteri olmak istediğini söylemişti. Tam o zamanlar, taksi firmasında çalışmayı bırakıp, hayat arkadaşı Anna'yla tanıştığı yere, memleketi Monako'ya dönmek üzereydi. Nitekim Bay Proust onu işe aldı ama çok kısa bir süre sonra bu işini kaybetti. Bay Proust tamamen nezaketen onu eve almayı kabul etmişti. Anna'yla birlikte yerleşmişlerdi ve bugün el yazılarına bakıldığında kısa bir bölümde Agostinelli'nin el yazısı olmasının sebebi de budur.

Odilon ile evlendiğim sene 1913'tü. Bir pazar günü, Agostinelli'nin daveti üzerine birlikte Fontainebleau Ormanı'nda tüm gün yürüyüşe gittiğimizi hatırlıyorum. Yemeklerimizi de yanımızda götürmüştük. Ben o gün muazzam derecede sıkılmıştım; zira iki arkadaş büyük bir keyifle birbirlerine taksi anılarını anlatıyorlardı. Benimse yanımda bir tek onun çirkin karısı vardı; kocamla aramızda ona 'uçuşan pire' diyorduk! O gün Anna'yı çok net hatırlıyorum; kaskatı siyah saçlarıyla sanki paltosunun yakasının üstünden bir maymun sarkıyor gibi görünüyordu. Agostinelli'nin ona arada sırada: "Geliyor musun, Nana?" dediğini de hatırlıyorum.

Nihayetinde hakkında yorum yapamayacak kadar silik hatıralar taşıyorum Agostinelli'ye dair. Odilon'dan bildiğim kadarıyla mekanik konulara deli oluyormuş ve nitekim bu deliliği de onun arabalardan uçaklara yönelmesine sebep olmuş. Bay Proust'a da bu sevdasını öyle çok anlatırdı ki; yüreğindeki büyük nezaketten dolayı onu, Versay yakınlarındaki Buc uçak pistinde pilotaj eğitimi almaya göndermişti. Agostinelli'nin artık bir arabası olmadığı için, onu oraya kadar götüren de Odilon oluyordu; elbette ücretini de her zamanki cömertliğiyle Bay Proust ödüyordu. Sâdâkati dediğim husus da tam olarak buydu. Agostinelli kendini Monako'da bir anda işsiz

bulduğunda, Bay Proust'un sekreteri olmayı teklif etmeden önce, onu şoförü olarak geri alması için yalvarmıştı fakat Bay Proust açık bir dille artık çok geç olduğunu ve Odilon'un düzenli şoförü olarak çalıştığını, hiçbir sebepten ötürü onu terk etmeyeceğini söylemişti. Sonra da şunları eklemişti:

"Odilon'un arkadaşınız olduğunu ve öyle de kalacağını iyice anlamalısınız."

Ayrıca yine Odilon'dan bildiğim kadarıyla Agostinelli, sekreterlik görevini oldukça ciddiye alıyormuş. Ziyadesiyle gurur duyuyor olmalıydı. Bay Proust ona, sonradan Larue Restoranı'nın müdürüne satacağı bir daktilo satın almıştı; bir gün sipariş ettiğim yemekleri almaya gittiğimde kasanın yanında görmüştüm. Tesadüf müdür bilemem fakat tam da Agostinelli ve eşinin Haussmann Bulvarı'nda kaldığı zamanlar, Céline'in kötü olaylar yaşayıp ayrıldığı dönemdi. Ayrıca ikisinin, dairede kalmalarına rağmen yemeklerini her daim dışarda yediklerini de hatırlıyorum.

Sonra bir gün âniden, Agostinelli Fransız Rivierası'na gitti; bu kararı almasında karısının büyük rolü olduğunu düşünüyorum.

Paris'i pek fazla sevmezdi. Pilotaj eğitimine devam ettiği Antibes'den, Bay Proust'a mektuplar yazmaya devam etti. Genellikle de pohpohlayıcı şeyler yazıyordu. Sonradan anladığım kadarıyla bu mektupları yazma sebebi Bay Proust'un kendisine bir uçak almasını sağlamaktı. Nitekim bu uçağa sonradan Bay Proust'un o dönemlerde yeni çıkardığı kitabındaki ana karakteri olan 'Swann' adını verecekti. Aynı zamanda çok cesur ve korkusuz bir adamdı. Sertifikasını aldıktan sonra gerçek bir pilot olarak çıktığı ikinci uçuşunda ikazlara rağmen denizin üstünden geçtiği sırada ortadan kaybolmuştu. Bedeni ise ancak bir hafta sonra bulunduğunda gözlerini balıklar yemiş vaziyetteydi.

Agostinelli, 30 Mayıs 1914 tarihinde ölmüştü. Üzücü olan ise, ölmeden önce Bay Proust'a upuzun bir mektup yazarak

henüz eline geçen sertifikasını almış olmanın sevincini anlatmış olmasıydı. Mektup Agostinelli'nin ölümünden sonra Bay Proust'un eline geçmişti. Bu durum elbette Bay Proust'u derinden yaralamıştı. Mektubu bana daha sonra okuduğunda, çok güzel, teşekkürlerle dolu ve gururla yazılmış olduğunu görmüştüm. Daha sonraları da, Agostinelli ailesi Bay Proust'a mektuplar yazarak, bedeninin bulunması için yardım ekiplerine vermek üzere bir miktar para istemişlerdi ve Bay Proust elbette ki göndermişti. Bedeni bulunduğunda, yani tam olarak 7 Haziran'da, Bay Proust sonradan yıl dönümlerinde de yaptığı üzere mezarına çiçekler gönderdi. Ayrıca Anna ve erkek kardeşine de yardım etmeye devam etti. Hatta erkek kardeşinin bir müddet Paris'e gelip sekreterliğini yaptığı dahi söylenir. İlginçtir ki hiç böyle bir durum hatırlamıyorum. O tarihlerde ben de orada yaşadığımdan, böyle bir şeyi bilmem gerekirdi. Henri Rochat ve yeğenim dışında hatırladığım tek sekreteri, Agostinelli'nin bizzat kendisiydi; Antibes'e 'uçmadan' önce, kuryelik yaptığım günlerde iki veya üç kez Anna'yla birlikte onu mutfakta görmüşlüğüm vardı.

Bay Proust'un, ölümünden önce Agostinelli'den yana çektiği ıstıraba ve ona duyduğu hislere dair çok fazla hikâye uyduruluyor. Hatta bu dedikodulara göre, kitabındaki 'Albertine' karakterinin hiç değilse kısa bir bölümde Agostinelli'yi yansıttığı söyleniyor. Bana göreyse bunlar sadece gülünç! Öncelikle Albertine, Agostinelli'den çok daha öncesinde Bay Proust'un hem yazılarında hem de aklında vardı. Ayrıca benimle onun hakkında konuşurken takip ettiğim tavırlarından anladığım kadarıyla ona olan hislerinin Henri Rochat'ya olanlardan farklı olmadığından eminim. Bay Proust onunla bu denli ilgiliydi zira şoför olarak harika iş çıkarıyordu, Odilon bunu bana hep söylerdi. Ayrıca sonradan, bir şeyleri başarma hırsı ve mektuplarından da görüleceği gibi sıradan, aptal biri olmadığı, aksine zekice yazılar yazabilmesi sebebiyle Bay Proust'ta ona yardım etme isteği uyanmıştı. Bay Proust

onun Antibes'e 'uçmuş' olmasına öfkeliydi evet ama bunun iki sebebi vardı. Birincisi, ona pilotaj eğitimi ve Haussmann Bulvarı'nda konaklama sağlamasına rağmen kendine nankörlük edilmiş gibi hissediyordu; ikincisi ise Agostinelli'nin gözü kara karakterini bildiğinden başına iş açacak aptalca bir şey yapmasından korkuyordu. Nitekim insanları çok iyi tanıyabildiği için Agostinelli'nin yaşadığı talihsizliği de önceden tahmin etmesi beni şaşırtmamıştı. Birini seviyorsanız, tam da tahmin ettiğiniz talihsizliği yaşadığını görmek sizi nasıl paramparça etmez ki?

Agostinelli'yi, tıpkı 'mahpus' Albertine gibi, duygularının 'mahpus'u olarak tutmak istediği hakkında çıkan söylentiler ise daha da gülünç. Odilon ve ben en az onun kadar iyi hizmetkârlardık! Bay Proust'a hizmet eden herkes, onun ve görevlerinin birer mahpusuydu zaten.

Kadınlara olan ilgisinin bittiği noktaya sebep olduğu söylenen diğer ilişkilerinden biri de Albert le Cuziat. Hatta romanındaki Jupien ve genelev işleten bir karakteri için ondan esinlendiği söyleniyor. İşte bu noktada, kimsenin bilgisine ve anlattıklarına dayanmadan konuşabilirim; zira bizzat Bay Proust, le Cuziat hakkında benimle çok sık konuşurdu ve ben de kendisini görmüştüm. Aklımdakileri doğrudan söyleyeceğim; kendisinden pek hoşlanmazdım ve bunu Bay Proust'tan da saklamamıştım. Yine de onun hakkındaki bu hoşnutsuzluğum, anlatacaklarımın objektif olmayacağı anlamına gelmez.

Kendisi bir Breton'du[11]; bir sırık gibi uzundu ve bir balığınki gibi soğuk, ruha benzeyen, mavi gözleri vardı. İşinin gerginliği gözlerinden ve hatta bütün yüzünden okunabiliyordu. Avcılıkla alâkalı bir işle meşguldü, hiç şaşırmamak gerek. Yaşadığı yere sık sık polis baskınları oluyordu ve birkaç defa da kısa süreli hapis yatmışlığı vardı.

Çalışmaya Kont Orloff, Prens Radziwill ve diğerleri gibi

11 Fransa'nın Bretagne bölgesinde yaşayan etnik bir grup.

tanınmış Rus isimlerin evlerinde valelik yaparak başlamış. Bay Proust'un anlattıklarına göre birkaç enteresan olay görüp geçirmiş. Prens Radziwill, nam-ı diğer 'baba', zaten bazı özel eğilimleriyle tanınırmış. Kont Orloff'a gelince, Bay Proust'un Albert'den öğrendiği ve onu her defasında güldüren ama aynı zamanda da mahcup eden bir olay vardı. Gösterişli bir davette bile Kont, özel kabını istermiş ve uşaklar kabı getirdiği zaman tüm davetlilerin karşısında mesanesini boşaltırmış. Bay Proust şöyle söylüyordu:

"Kraliyet zamanındaki lazımlıklı sandalyelerden bile daha korkunç!"

Hatırladığım kadarıyla Bay Proust Albert'le Radziwill'lerin evinde tanışmıştı; oğullarından biri sık sık Royale Sokağı'ndaki kulübe gidermiş. Sonraları Albert, başkalarının hizmetinde çalışmayı bırakıp serbest çalışmaya ve bir otel yönetmeye başlamış. Önce, 1913 senesinde, yani aşağı yukarı benim Haussmann Bulvarı'na yerleştiğim zamanlar, Bourse tarafında ve Madeleine mahallesinde bulunan Godot-de-Mauroy Sokağı'nda bir binada başlamış. Bu sokağın da zaten tam bir gösteri yeri olduğuna dair namı varmış. Sonuç olarak 1915 veya 1916 senesinde Arcade Sokağı'ndaki küçük bir malikânenin içinde erkeklere özel bir çeşit genelev açmış.

Bütün olay Bay Proust'un anlattığına göre eşyaları yerleştirmesine yardım etmesi ve son açtığı yere bizzat gitmesiyle başlamış.

Her ne kadar söylediğim gibi bunlar toplumun aşağılık dedikoduları olsa da konuşmam gerektiğini hissediyorum. Başlamadan önce olayları bir görelim.

Bay Proust'un Le Cuziat'ya eşyalar gönderdiği doğruydu fakat bu, Arcade Sokağı'ndaki meşhur evi açmadan çok önceydi, Godot-de-Mauroy'daki hamamı devraldığı zamanlardı. Bizzat Bay Proust'un kendisinden öğrenmiştim. Ayrıca unutulmaması gerekiyor, önceden de söylediğim gibi, ailesinden ve büyük amcası Louis'den ona yüklü miktarda eşya miras

kalmıştı. Dairedeki yemek odası, tavana kadar eşyayla dolup taşıyordu; içeriye girdiğimde karşıya geçebilmem için tıpkı bir ormanda yol açmaya çalışır gibi tüm o eşyaların arasından geçmeye çalışırdım. Üstelik Hausmann Bulvarı 102 numaranın bahçe tarafında bir de deposu vardı! Ve Le Cuziat, Bay Proust'a yeni eşya alacak parasının olmadığını ve eski eşyalarının bir kısmının da Godot-de-Mauroy Sokağı'ndan taşınırken kaybolduğunu söylediğinde, Bay Proust ona deponun anahtarını vermiş ve ne istiyorsa onu alabileceğini söylemişti. Bunun üzerine bir çeşit uzunlamasına tekli koltuğa benzeyen yeşil bir sandalye, bir iki koltuk, birkaç çift de perde almıştı.

Para konusuna gelecek olursak, Bay Proust'un daha sonra açıklayacağım bazı özel durumlarda ona para gönderdiği doğruydu fakat kesinlikle açtığı ev için değil... Öncelikle parasını zaten böyle şeyler için çarçur etmezdi; üstelik çok ihtiyacı olsa, Albert'in Bay Proust'tan çok daha zengin olan hâmîleri vardı. Hamelin Sokağı'nda oturduğumuz zamanlar, Bay Proust'un tüm eşyalarını ve halılarını satıp, parasını da o zamanlar yardıma ihtiyacı olan Albert'e vermek istediğine dair çıkan söylentileri de biliyorum. Tamamen yalandan ibaret. Öncelikle Bay Proust'un o dönemlerde Le Cuziat'yla hiçbir irtibatı kalmamıştı; ayrıca bu düşüncesi, yine aynı dönem paraya ihtiyacı olan Bayan Scheikévitch için geçerli olabilirdi fakat hanımefendi zaten bu teklifi son derece onurlu bir biçimde reddetmişti.

Şimdi, açıklama kısmına gelirsek... Bana anlattıklarından yola çıkarak, o eşyaları tıpkı bahşiş verircesine, pek çok insana rahatlıkla yaptığı üzere biraz da kendi yükünü azaltmak için gönderdiğine inanmıştım. Fakat illâ bir kanıt gerekiyorsa şunu söyleyebilirim: Arcade Sokağı'ndaki evi öğrendiği gün, büyük bir hiddet ve keder içinde, eşyalarının Le Cuziat tarafından onursuz bir işte kullanıldığını anlatması, bugün hâlâ kulaklarımdadır.

"Bir düşünsenize Céleste, o serseri benden bu eşyaları Go-

dot-de-Mauroy Sokağı'ndaki evinde, kendi odası için istediğini söylemişti. Şu an Arcade Sokağı'nda olanlar ne böyle? Eşyaları mide bulandırıcı ihtiyaçları için kullanıyor. Böylesi bir hainlik yapacağı aklımın ucundan geçmezdi. Nasıl bir aptallık yapmışım Céleste!"

Benimle bu konuyu ilk konuştuğunda öfkesi hâlen çok taze olduğu için söylediklerini çok net hatırlıyorum. Albert'i asla affetmeyeceğini gayet iyi bir şekilde anlamıştım.

Sonuç olarak, kendisine para verdiyse bile bunun yüklü bir miktar olmadığından eminim.

Bay Proust'un kitabı için bir nevi Albert'i gözlemleyip ondan aldığı şeylerin karşılığı olarak verdiği bir bahşiş olarak düşünülebilir. Her hâlükârda Le Cuziat'ya şöyle bir baktığınızda, hiçbir şeyi karşılıksız yapmayacağını görebiliyordunuz. O evin her ne kadar sahibi olsa da, uşak ruhundan hiçbir zaman çıkamamıştı. Hem ayrıca Bay Proust Ritz Oteli'nin restoran şefi olan Olivier Dabescat'ya tüm bilgileri almak için ödeme yapıyordu; kim kiminle yemek yedi, kim hangi akşam ne giydi, o veya bu masada nasıl bir konuşma vardı...

Elbette Le Cuziat'nın anlattığı hikâyeler bir çorba gibi karışıyordu. Fakat Bay Proust, Albert'in -geçmiş tecrübelerinden midir doğası gereği midir bilinmez- değişik zevkleri olduğunu benden saklamadığı gibi, bu ve bununla ilgili hiçbir şeyi de saklamazdı. Arcade Sokağı'na giden, aralarında politikacıların, hatta bakanların bulunduğu isimleri bana sayardı; Albert de ona bu isimlerin ahlaksızlıklarını bizzat anlatırmış. Bay Proust bunları bana aktarırken oldukça eğlenirdi fakat daha ziyade, mutsuz bir şekilde sonlandırırdı anlattıklarını. Böyle şeyleri nasıl yapabildiklerini bir türlü anlamadığını söylerdi.

Albert'den öğrenmesi gereken bir şey olduğunda, onu Haussmann Bulvarı'na çağırırdı. Genelde öğleden sonra geç saatlerde, kahvesini içtikten sonra olurdu bu görüşmeler. Le Cuziat, geldiği vakitler çok kısa kalırdı, yalnızca kısa bir süre sohbet ederlerdi. Arcade Sokağı'na bir an evvel geri dönebil-

mek için hep aceleci davranırdı. Odilon savaştan döndükten sonra, Le Cuziat'ya taksisiyle gidip haber verenin o olduğu söylenir. Hayır, Bay Proust'un mesajını bizzat ben taşıyordum. Asla girişten öteye geçmedim. Bir de evin çift çıkışı olduğunu hatırlıyorum. Bay Proust her daim şöyle söylerdi:

"Sakın unutmayın Céleste; orada olup olmadığını soracak ve yalnızca kendi ellerinizle ulaştıracaksınız. Özellikle de okuduktan sonra geri almayı unutmayın."

İşte bu yüzden, Le Cuziat'nın elinde Bay Proust'un birçok mektubu olduğunun konuşulması bana komik geliyor, üstelik öyle olsa sonradan satmaya çalışırdı eminim.

Mesajları bizzat eline ulaştırma konusuna gelirsek, Albert'in ne vakit hapiste olup olmadığı hiç belli olmadığı için, bazen oraya gittiğimde onu bulamıyordum; ismini yanlış hatırlamıyorsam André diye genç bir adam onun yokluğunda evi idare ediyordu.

Bu konuda Bay Proust şöyle söylüyordu:

"Oraya gidip de tüm o polis baskınları üstüne düşünmek, hele ki ertesi gün gazetelerde boy göstermek istemiyorum!"

Etrafta anlatılan hatta bir kitapta da yazan ve muhtemelen Le Cuziat'nın uydurduğunu düşündüğüm bu saçmalıkların üstünde durmak bile istemiyorum; tıpkı iğne batırılan fareler masalında olduğu gibi o evdeki korkunç insanların ıstıraplarını izlediği de, hatta bundan büyük keyif aldığı, kutsal zevkleri uğruna annesinin fotoğraflarını bu işlere alet ettiği... Böyle saçmalıkları yayımlamaya nasıl cüret ederler? Üstelik Bay Proust farelerden her daim delicesine korkmuştur; bir gün bana, şöyle bir bakmaya bile dayanamayacağını söylemişti. Annesinin fotoğraflarına gelirsek de, tekrar büyük bir sevgi ve saygıyla bakmak veya göstermek için benden özellikle çıkarmamı istediği vakitler dışında, odasındaki dolabın çekmecelerinden hiç çıkmadılar. Nihayetinde evinden hiçbir şey dışarıya çıkmadı, hatta yemeklerine, giysilerine, kalemlerine, kâğıtlarına kendisi dışında kimsenin eli değmezdi. Zannedi-

yorum ki çekmeceyi açıp fotoğrafları çıkarmayı bile benden talep eden bir adamı düşündüğümüzde, o çekmeceyi açıp fotoğrafları seçip bir de üstüne zarfa koyarak cebinde dışarıya çıkaracağını düşünmek oldukça olağandışı olur. Üstelik o fotoğrafları böyle bir şeyden sonra eve getirmesi fikri bile, onu benim kadar tanıyan biri için son derece olanaksız. Eve getirdiği tek şey şekerdi, savaş zamanında üvey kız kardeşim Bayan Larivière için bir hediye olarak paketleyip bana vermişti.

Her hâlükârda, hem Odilon'dan duyduklarım hem de bizzat bana anlattıklarına dayanarak, Arcade Sokağı'ndaki o eve gidip uzun süreli kalmadığının ve hatta benim gittiğim zaman kaldığımdan daha fazla bile kalmadığının garantisini verebilirim. Hatta dört veya beş sene içinde ancak beş altı kez gitmişliği vardır. Şaşırtıcı haberler alma ihtiyacından dolayı Le Cuziat'yı görmek dışında içeriye bir adım dahi atmamıştı.

İlginç olansa, oradan her geri geldiğinde tıpkı Kont de Beaumont'un veya Kontes Greffulhe'ün yanından döndüğü akşamlarda konuştuğu ses tonunun aynısıyla konuşurdu. Onun ilgisini çeken şey gördüğü manzaralardı. Hepsi bu. Ona tüm açık sözlülüğümle Albert'i nasıl olup da eve aldığını anlamadığımı söylediğimde, bana şöyle söylüyordu:

"Anlıyorum Céleste. Beni de ne kadar rahatsız ettiğini ve onu ne kadar sevmediğimi tahmin bile edemezsin. Fakat bir şeyleri yazarken olduğu gibi yazmalıyım ve bu yüzden elbette gözlerimle görmem gerekiyor."

Kitabında da anlattığı bir manzarayı, bizzat gözleriyle gördükten sonra yanıma geldiği geceyi asla unutamam. Zamanın vakit kaybı olarak geçmediği şapkasının şeklinden belliydi. Beni odasına çağırdı ve yatağının köşesine oturup gördüklerini anlatmaya başladı.

Albert o akşam bir mesaj gönderip, önceden anlattığı bir şeyi gözleriyle görebilmesi için gelebileceğini söylemişti.

"Sevgili Céleste, bugün tasavvur dahi edilemez şeyler gördüm. Le Cuziat'nın yanından geliyorum, biliyorsunuz. O

eve kendini kırbaçlatmak için giden bir adam olduğundan bahsetmişti. Her şeyi, yan odadaki küçük pencereden gözlerimle gördüm. İnsanın aklına hayaline gelmeyecek bir şeydi! Gördüklerime emin olamadım, tekrar baktım, artık eminim. Sırf bu amaç için kuzeyden Fransa'ya yolculuk eden büyük bir fabrikatördü. Orada, odada asma kilitli zincirlerle duvara bağlı olduğunu düşünün ve nereden geldiği, kimin para verdiği belli olmayan pis bir adamın, ortalık kan gölü olana kadar fabrikatörü kırbaçladığını! Böyle bir şeyi yalnızca zevk için yaptırmak öyle zavallıca ki..."

Duyduklarım karşısında dehşete düştüm:

"Fakat efendim, böyle bir şey olamaz, imkânsız!"

"Gözlerimle gördüm Céleste."

"Efendim, nasıl bakabildiniz, nasıl izleyebildiniz?"

"Tam olarak kimsenin böyle bir şeyi uyduramayacağından emin olmak için Céleste."

Ve ona, gözümde Le Cuziat'nın tam bir cani olduğunu söylediğimde ise şöyle dedi:

"Ah Céleste... İnanın bana, onu sevdiğimden değil, üstelik haklısınız, iyi bir arkadaş da değil. Hatta midemi bulandırıyor. Fakat bu gece bir şey öğrendim."

"Ve bu olanları izlemek için yüklü miktarda para mı verdiniz?"

"Evet Céleste, fakat mecburiydi."

"O hâlde efendim, eğer bana bu korkunç adamın hapse girmesi gerektiğini söylerseniz, ben de ölmesi gerektiğini söylerim!"

Gülümsedi.

"Sevgili Céleste, sizi böylesine öfkelendirebiliyor demek! Oysa o, geçtiğimiz gün etekleri zil çalarak yanıma gelip gümüş tepsimi sizin mi parlattığınızı sormuştu, sizi öyle çok methetti ki."

"Öyle bir canavardan övgü almak istemiyorum!"

"Evet. Haklısınız. Yine de bilmeniz gereken bir şey var, si-

zin tabirinizle bu canavarın yaptığı muazzam şeyler de var. Annesini çok severdi ve mutlu bir hayat yaşaması için elinden gelen her şeyi yaptı. Ve annesinin öldüğünü öğrendiğimde ona çok kısa bir mektup yazıp yollamıştım. Biliyor musunuz Céleste; cevap olarak bana, annesini hayli etkileyici biçimde anlattığı çok uzun bir mektup gönderdi. Belki de bir annenin ölümüyle ilgili okuduğum en güzel mektuplardan biriydi. Yani Céleste, görüyorsunuz, yaptığı çirkin işe rağmen böylesi bir kalbi de var. En nihayetinde zavallı bir adamcağız..."

O gece bu korkunç kırbaçlanma olayını konuşurken; söylediğim gibi ben dehşet içindeydim, o ise hiçbir detayı unutmamak adına yaşananları sürekli tekrar ederek, yalnızca yazacağı şeyleri sesli düşünüyordu.

Siyasi Düşünceleri

Bay Proust'un cazibesi yalnızca geceleri boy göstermiyordu. Uyanıp da kahvesini içtiği zaman tamamen ayılıyordu ve güne başlıyordu. Yavaş yavaş uykusundan uyanıp hayata geçiyordu.

Günün ilk ziliyle beraber kahvesini, kruvasanını, sütünü ve mektuplarını gümüş tepsiye yerleştirip götürüyordum; bu, artık ritüelimizin bir parçası olmuştu. Mektuplarını, yemeğini bitirmeden incelemezdi. Dokunduğu her şeyde olduğu gibi onları da parmak uçlarıyla eline aldığında, yüzündeki mutlu ve gülünç ifadeyle zarfı veya sayfadaki yazıyı dikkatle inceleyerek kimden geldiğini tahmin etmeye çalışırdı. Mektuplarını her daim, zarf açacağı kullanmadan, köşesini yırtarak bizzat kendisi açardı. Bazen de daha mektubu okumadan hemen kendisi bir mektup yazar ve diğerlerinin üstüne bırakırdı. Kendisi bir işaret vermedikçe konuşmaya hiç gerek olmadığından, uyandığında her şey büyük bir sessizlik içinde gerçekleşirdi, mektuplarını okurken tam anlamıyla ayılmaya başlardı.

Mektuplarını benimle paylaşmayı severdi. Her şeyi okumazdı fakat tüm detaylarını anlatırdı ve onu eğlendiren, en çok ilgisini çeken kısımları açıklardı. Zaman zaman, Kont Robert de Montesquiou'nun mektupları gibi bazı uzun mektupları ise başından sonuna kadar okurdu; zira o mektuplarda her daim gizliden gizliye bir iğneleme olurdu ve o da, ses tonunu ona göre ayarlayarak yüzünde bir gülümsemeyle okurdu. Tüm mektupları okuduktan sonra yazan kişi hakkında da yorumları olurdu mutlaka.

Daha hiçbir yorum veya mimik yapmadan bile okuma

biçiminden artık tepkilerini çabucak tahmin edebilmeye başlamıştım. Bir davet olup olmadığını veya daveti yazan kişiyi geri çevirip çevirmeyeceğini anlayabiliyordum. Yalnızca ses tonundan, düşüncelerini veya ilgili olup olmadığını okuyabiliyordum. Davet, o anda hatta belki de hiçbir zaman görmek istemediği fakat samimi olduğu birinden gelmiş olsa dahi, mektubu eline aldığı an kafasında sildiğini anlıyordum. Tahminlerim beni hiç yanıltmadı. Her defasında, tıpkı tahmin ettiğim gibi o kişiye artık ilgisi gerçekten de bitmiş oluyordu. Bir anda telefon rehberinden siliniyor, ondan bir daha hiç mesaj alınmamaya başlıyordu. En sonunda gelen mektup zarfları arasında ismine rastlanmıyordu.

Sonra bana, tam da düşündüğüm şekilde yorumlarını yapmaya başlıyordu. Şöyle söylüyordu:

"Şu hanımefendiye, şu beyefendiye tekrar görüşebileceğimizi yazdım."

Böyle yazmasına rağmen görüşme gününü ve zamanını bildirdiği vakitler çok nadirdi; yalnız mı görüşecekler, başka insanlar da olacak mı, nerede ve kimlerle görüşecek, tüm bunları kafasında iyice planlaması gerekiyordu. Bu konuda son derece titiz ve planlı davranıyordu. Bana sık sık da şöyle sorardı:

"Sevgili Céleste, Kontes de Noailles'yi ve şu şu kişileri davet etmek istiyorum. Sizce böyle bir akşam gerçekleşebilir mi? Sonuçta olayları biliyorsunuz..."

Ve aralarındaki ilişkinin o andaki vaziyeti hakkında bilgi verirdi.

Tıpkı eline geçen mektuplar gibi, kendi yazdığı cevaplardan da bazı kısımları, hatta bazen tüm mektubu bana okurdu. Hatta neredeyse her zaman Montesquiou'ya yazdığı cevapların tamamını okumuşluğu vardır.

İyice ölçüp tartılmış ve büyük bir ihtiyatla yazdığı cevapları bana gösterirdi. Hiçbir zaman aceleyle, basit bir şekilde veya sadece o anlık duygularına ve yazma isteğine yenik düşe-

rek yazmazdı. Her zaman belli bir amacı olurdu; gözlemleriyle alâkalı mantıklı bir hareket, birbirlerine fayda sağlayacak iki insanı aynı ortama getirmek, kitaplarıyla ilgilenen insanlarla buluşmak gibi... İlgisini çeken ve eseri için faydalı olacağını düşündüğü görüşmeler yapardı.

Mektupların gelişi veya gönderilişi fark etmeksizin hiç şüphesiz en büyük mutluluk anları kurye zamanlarıydı. Montesquiou'nun mektuplarını ve ona yazdığı cevapları bana okurkenki mutluluğu, görülmeye değerdi!

"İyi dinleyin Céleste. Şimdi size önemli kısmı okuyacağım. İstisnasız teker teker her kelimesinde bu beyefendinin nefretini ve nefesini hissedeceksiniz. Muazzam!"

Ve uzun müddet buna gülerdi.

Hatta bazen de yatağında sabırsızca mektuplarına bakarak bezgin ses tonuyla şöyle söylerdi: "Tüm bu mektuplara tek tek cevap vereceğimi düşünüyorum da Céleste, ah kitabım için vaktim kalmayacak!"

Aslında yalnızca konuşma biçimi böyleydi; zira içten içe mektup yazmayı ne kadar sevdiğini biliyordum.

"Yani, buna cevap vermem lazım... E tabii şuna da..."

Bir kez başladıktan sonra, asla bitmek tükenmek bilmiyordu. O noktada, kalem elinden akar giderdi.

Neredeyse sonunu hazırlayan bir dram da çok fazla mektubun onda yarattığı gerginlik ve hepsine cevap verme konusunda vicdanlı davranışı oldu. Benimle de sıkça konuştuğu bir takıntısı hâline gelmişti.

"Céleste görüyor musunuz? Asla ölmemem gerekiyor; herkes tüm mektuplarımı yayımlayacak! Hata ettim, fazla yazdım, çok fazla yazdım. Hep hasta bir adamdım ve öyle kalacağım, dış dünyayla tek bağlantım, yazdıklarım... Yine de yapmamalıydım. Durumu düzelteceğim. Bütün bu mektupları kimsenin yayımlamamasını sağlayacağım."

Bu husus, onu gerçekten yiyip bitiriyordu; dönüp dolaşıp bu konuya geliyordu. Dışarıdaki insanlara da anlatıyordu

durumu. Bir gece, oyun yazarı Henry Bernstein'in yanından döndüğünde morali hayli bozuktu. Durumu ona da anlatmış ve yapılabilecek hiçbir şey olmadığı cevabını almıştı. Bankacı arkadaşı Horace Finaly'ye danışmaya gitti fakat o da durumu pek umutlu görmemişti. En son arkadaşlarına ve avukatına bel bağladı, onun için durum bir kez daha hüsranla sonuçlandı.

"Sevgili Céleste, avukatım bana: 'Zavallı Marcel, yayımlamamaları için kıymetli vaktinizi boşuna harcıyorsunuz. Sonuçta sizden giden tüm mektuplarda adınız ve adresiniz var. Üzgünüm, mektuplarla ne isterlerse yapabilirler,' dedi. Bu nasıl bir düşüncesizlik Céleste! Yayımlamayanlar bile eminim ki satacaktır. Bu insanlara mektup yazarak; ellerine, kendime doğrultulmuş birer ok vermişim!"

Bu durum onun için, yaşadığı son ayları büyük bir karanlığa çeviren yıkımdı. Yine de cevap mektupları yazmaya devam etti. Zira haklıydı, gitgide daha az insanla görüşmeye başlıyordu ve o mektuplar insanlarla kurduğu son iletişimdi.

Ayrıca ömrünün sonlarına doğru, dışarıdan gelen bu mektuplara olan tutumu iyice tuhaf bir hâl almıştı. Mikroplara karşı olan korkusu muazzam bir boyuta dönüşmüştü. Uzaktan veya yakından tanıdığı olması fark etmeksizin, sağlığından kuşku duyduğu bir misafir geldiği vakit, tokalaşırken kendisine geçebilecek mikropların korkusuyla, eldivenlerini takıyordu ve misafir dışarıya çıkana kadar eldivenlerini çıkarmıyordu. Aynı şekilde bana, uzun bir kutuya benzeyen ve mektupları eline almasına veya açmasına gerek kalmadan önüne koyabilen, içinde formalin bulunduran bir tür makine aldırmıştı. Durumu açıklayıp, makineyi anlattı:

"Biliyorsunuz Céleste, benim durumumda, en ufak ateşi olan veya kızamık geçiren, herhangi bir bulaşıcı hastalığı olan birinin mektup yazması mikrobu hemen kapmama sebep olur. Bütün mektupların önce formalinden geçmesi en iyisi."

Son derece ustaca bir makineydi. Öyle ki, ölümünden son-

ra erkek kardeşi makineden büyülenip, kullanacağını söylemişti ve yanına almıştı.

Mektupların yanı sıra, her sabah gazetelerini de mutlaka okurdu. Bulvar üstünde, tam evin karşısında bir büfe vardı; gazetelerini oradan alırdım. Yaptığı okumalar, alışkanlıkları hâline gelmişti. Gazeteleri ve mektupları dikkatle incelemeden tek bir gün bile geçirmiyordu. Üstelik kokular konusunda o denli hassas olmasına rağmen, gazetelerin üzerindeki baskı mürekkebinin kokusu onu pek rahatsız ediyor gibi görünmüyordu. Bazen gazeteleri yatağından atıyordu veya düşürüyordu, sonra da tekrar tekrar kaldırmamı istiyordu. Bunu benden istemesinin sebebi en az yorgunluk kadar, kokudan ve dokunmaktan kaçınmak da olabilirdi.

Özellikle 'Le Figaro', 'Le Journal des Débats' ve 'Le Temps' gazetelerini okurdu. Ekonomi haberleri için birçok diğer gazetenin yan ısıra 'Le Mercure de France', 'La Revue de Paris', 'La Nouvelle Revue Française', 'L'Illustration' okurdu. Ayrıca bazen, zıt görüşlerden haberler okumak adına, beni daha farklı gazeteler almaya gönderirdi.

Her konuda olduğu gibi haberler konusunda da hiçbir şey kaçırmak istemiyordu. Jacques Bizet intihar ettiğinde, annesi Bayan Straus, derhal evdeki çalışanlarından birini bana göndererek, Bay Proust uyanmadan, ölüm haberini yazmış olan o günün 'Le Figaro'sunu saklamamı istediğini çok iyi hatırlıyorum; Bay Proust'un bu haberi basından almasını istememişti. Böyle bir şey yapmamın imkânsız olduğunu açıklamıştım; zira o günkü gazetelerinin arasında 'Le Figaro'nun eksik olduğunu görürse, bana sitem edecek ve derhal gidip getirmemi isteyecekti.

Gazetelerdeki her haberi, her konuyu tek tek takip ederdi; politika, borsa, sanat, edebiyat... Bir kitap hakkında eleştiri yazan bir yazar, onda çok büyük merak uyandırabilir, hatta tanışmak istemesine bile sebep olabilirdi.

Neredeyse her gün, manşetleri bana da okur, içeriklerin

özetini geçerdi, "Kendi gelişimimiz için," derdi. O zamanlar 'Le Figaro'da, çok takdir ettiği Forain adındaki ressamın çizimleri bulunuyordu; anlatılmak isteneni elbette anlamadığım için, tüm detayları açıklayarak resimleri bana gösterirdi. Politika haberleri için de aynısını yapardı; tıpkı mektuplarda yaptığı gibi.

Savaş zamanında, bir gün bana şöyle dediğini hatırlıyorum:

"Céleste, tüm gazetelerde bu kadar sansür uygulanıyorken tek detaylı bilgi veren 'Le Journal de Genève' kaldı; zira tarafsızlar. Bugünden itibaren düzenli olarak onu almanızı istiyorum sizden."

Radikalleri pek sevmezdi. Mesela, monarşist bir gazete olan 'L'Action Française'i okurdu; asıl amacı, edebi makalelerini çok başarılı bulmasıydı fakat bir diğer sebebi de, çok sevdiği ve aslında hiç de aynı düşüncelere sahip olmadığı Charles Maurras'yla beraber kraliyetin başına göreve gelen Léon Daudet'ye ait çocukluk hatıralarına duyduğu saygıydı. Léon Daudet hakkında bana şöyle söylerdi:

"Makalelerindeki inanılmaz yetenek hemen görülüyor. Bu kadar radikal olup da aşırı fikirlere sahip olması çok acı. Hükümet nasıl oluyor da onun ve tabii Maurras'nın yazılarının basılmasına izin veriyor anlamıyorum. Biliyor musunuz, Victor Hugo'nun soyundan gelen Jeanne ile evlendiğinde 'L'Action Française'in Vatikan'la büyük sıkıntıları vardı ve sevgili Léon da bir anda ruhban sınıfı karşıtı olmuştu. Jeanne'ın ailesi dini bir tören istediğinde rahip olmak istemiş ve elbette vali bunu reddetmişti."

Bir defasında Bay Daudet'ye Bay Proust'tan bir mesaj götürecektim. Evde olmadığı söylenmişti. Ben de kapının önünde onun gelmesini bekledim. Arabayla gelmişti. Beni kaldırımda görmesine rağmen tanımamış olacak ki şoföre devam etmesini söyleyip, aracı daha ilerde park ettirdi ve inince de duvarları rüzgâr gibi geçerek hemen evine girdi. Yanına tek-

rar gittim, sonunda beni kabul etti; tanımadığı için özür dileyerek, "Sıkıntılı zamanlardayız," dedi. Bay Proust'a bu olanları anlattığımda bana şöyle dedi:

"Zavallı Céleste'ciğim, sizi şüpheli biri sanmış. Birilerinin onu öldürmek istediğinden neredeyse emin. Bu günlerde pek sağlam sinirlere sahip değil."

Sonra, aynı hafta içinde 'L'Action Française'de çalışan bir kadının öldürüldüğünü de ekledi.

Bay Proust'un aynı zamanda, aklına ve yüreğine hayran olduğu bir diğer gençlik arkadaşı, Sosyalist Parti'nin aydınlarından biri olan Léon Blum'dü. Onun makaleleriyle ilgili bana tek kelime söylemezdi. Bir yandan da, Jean Jaurès'nin suikasta uğramasıyla aklının başından nasıl gittiğini çok net hatırlıyorum.

"Büyük bir adamdı, üstelik cesurdu... Öyle ki, bizim bu aptal savaşa girmemizi engelleyebilecek tek insandı..."

Bir yandan Fransız galibiyetini umarken, diğer yandan 1914'teki savaşı hiçbir zaman onaylamazdı. Hayatı boyunca, Almanya ve Fransa arasındaki ilişkinin nasıl bu noktaya geldiği konusunda bana serzenişte bulundu. Bu iki ülkenin birbirleriyle savaşmaktan ziyade birbirlerini anlamak için var olduklarını savunurdu.

"Bu kadar gerginliğin yeterli olduğunu düşünün, Almanya ve Fransa'nın barış imzaladığını. İşte o vakit Avrupa ve tüm dünya yüzyıllar boyu barış içinde yaşar..."

Alman İmparatoru II. Wilhelm'den nefret ederdi fakat aynı zamanda onu istediğimizi de söylerdi. Hatta bir defasında, önemli insanlarına yaklaşımları konusunda Fransa ve Almanya'yı kıyaslamıştı.

"Görüyorsunuz Céleste; ne yazık ki biz, bilim adamlarımıza, sanatçılarımıza değer vermiyoruz, onları öylece açlıktan ölmeye mahkûm bırakıyoruz. En azından II. Wilhelm'in biraz aklı var, büyük bir sanatçının veya yazarın varlığından ona söz edildiğinde, elbet ihtiyacı olur diye düşünerek hemen ya-

nına aldırıyor. Oysa bizim zavallı Branly'ye bir bakın, muhteşem bir deha... Yoksulluk içinde yüzüyor. Araştırmaları, laboratuvarları ve buluşları için tek bir kuruş bile bulamıyor. Ona fon sağlamak için niçin bir dilekçe yazmıyorum, bilmiyorum!

Almanya ve Fransa arasındaki ilişkiler hususunda, hayran olduğu ve sıkça alıntı yaptığı, bir Almanın 'Le Mercure de France'ta yayımlanan makalesinde geçen bir cümle vardı: "Fransa'nın, önümde şapka çıkarmasını beklemiyorum, tek istediğim el sıkışmak." Yanlış hatırlamıyorsam II. Wilhelm'in kurduğu bir cümleydi.

"Göreceksiniz Céleste, o günler gelecek."

Fransız devlet adamları arasında en takdir ettikleri; enerjisi bakımından Georges Clemenceau, hitabeti bakımından Aristide Briand ve özellikle ekonomi konusundaki kabiliyetleri bakımından Joseph Caillaux'ydu. Bayan Caillaux, kocasını Alman hayranı olarak lanse eden 'Le Figaro'nun müdürü Calmette'i hedef alarak bir kurşun sıktığında, Caillaux'nun bir başka kadına yazdığı aşk mektuplarını yayımlamayı çok arzulamıştı. Şöyle söylemişti:

"Kocasına olan aşkından mı yoksa hırslarından mı böyle bir şey yaptı bilmiyorum. Bu olay, Caillaux'nun görevinden edilmesine sebep oldu ve felaketle sonuçlandı; zira Fransa hükümeti, onun yerini alacak kişiyi bulmakta çok güçlük çekti."

Bana tüm bu konuları anlatırken bazen durup şöyle derdim:

"Ne yazık efendim! Annenizden aldığınız böylesi bir zekâ ve ileri görüşlülüğünüzle, hârikulâde bir bakan veya büyükelçi olabilirdiniz. Üstelik portföyünüzü ayarlamakta hiç güçlük çekmezdiniz!"

Her defasında çok memnun olur, güldükçe gülerdi.

Onu geçmişinden en çok etkileyen bir diğer olay da Dreyfus Davası'ydı.[12] Bu tür çatışmalardan uzak duran ve kaygı

12 Fransız ordusunda yüzbaşı olarak görev yapan Alfred Dreyfus'un Alman askeri ateşesi Von Schwartzkoppen'e gizli belgeler göndermesi iddiasıyla

duyan Bay Proust, bütün duruşmalarda bizzat yer aldığını anlatmıştı. Başta Emile Zola olmak üzere, Dreyfus'u savunan herkesi cesaretlerinden ötürü destekliyordu.

"Düşünün Céleste, o dönem dikbaşlılığından dolayı Cherche-Midi Hapishanesi'ne tıkılmış olan Albay Picquart'a, dava hakkındaki gerçekleri ve Dreyfus'ün masumiyetini göstermek amacıyla kitaplar gönderecek kadar ileri gitmiştim."

Onu en çok perişan eden şey, her zaman olduğu gibi, duruşma ve mahkûmiyet süresince ortadaki yalanı ve adaletsizliği hemen görebilmiş olmasıydı.

"Korkunçtu. Tüm Fransa ikiye bölünmüştü. Bir yandan, yalanlara inanmak isteyen o öfkeli kalabalık, diğer yanda ise mücadeleyi bırakmayan bir avuç insan. Mesela Bayan Straus, Dreyfus olayına en az benim kadar öfkeliydi, bense arkadaşlarımla karşı karşıya gelmiştim. Babam bile Dreyfus karşıtıydı, tartışmıştık ve onunla bir hafta tek kelime konuşmamıştım."

Yahudi olan annesinin bu konudaki görüşlerini bana söylememişti. Bay Proust'un yalnızca damarlarında akan Yahudi kanının, Dreyfus Davası konusunda kontrolü ele almadığından emindim. Tamamen içindeki insanlık duygusuyla, dürüstlüğe olan sevgisiyle hareket ediyordu.

Elbette dinî veya ırksal bir önyargıyla yaklaşmasa da, Yahudilerin sınıflandırılması konusunda hiçbir zaman alıngan davranmıyordu. Şöyle söylerdi:

"Marais'deki Yahudi tüccarların bölgesine hiç gittiniz mi?"

---

tutuklanması ile başlayan süreçte lehine tüm kanıtların varlığına rağmen, adil yargılanmadan müebbet cezası ile cezalandırıldığı meşhur davadır. Yahudi düşmanlığının arttığı bu dönemde Dreyfus'un da Yahudi olması, davanın seyrini belirlemiştir. Dreyfus Davası'nı hedef alarak 'Suçluyorum' isimli ünlü makalesini kaleme alan Emile Zola gibi yazarların da aralarında bulunduğu birçok aydın da bu süreçten nasibini almıştır. Zola bir yıl hapis cezası alınca İngiltere'ye kaçar. Dava, Proust'un adını andığı askeri istihbaratçı Albay Picquart tarafından yapılan incelemeler neticesinde yeniden görülmüş, bu sırada Picquart Tunus'a sürgüne gönderilmiş, aradan yıllar geçtikten sonra belgelerin düzmece olduğu ispatlanınca Dreyfus aklanmıştır. (Y.N.)

"Hayır efendim."

"Sizin için böylesi daha iyi olmuş Céleste. Tüm o çirkinliği ve rezilliği görmemişsiniz. Öte yandan da yazık olmuş, zira gitseniz bir ders çıkarabilirdiniz. Oysa tüm Yahudiler öyle değiller hatta orada yapılan hataların aynısını veya daha farklısını yapmak için illâ Yahudi olmak gerekmiyor. Fakat o tüccarlar!... İsa'nın onları tapınaktan atmış olmasına şaşmamalı!"

Bana göre, kendini tam olarak iki dinin arasında bir yerlerde gördüğü için hiçbirini tam olarak benimseyememişti. Yine de çocukluğunda onu çok etkileyen bir olay vardı: Borsa simsarı olan dedesi Nathée Weil, Büyük Perhiz zamanı Notre Dame Katedrali'ndeki vaazları takip edermiş.

"Ve bana ne söylemişti biliyor musunuz Céleste? 'Bizden kat kat üstünler.'... Bunu herkesin içinde, sofrada söylemişti, annemin babamın karşısında."

Din hakkında çok fazla konuşmazdık. Herhangi bir inanca karşı bir şey söylediğini duymamıştım. Yalnızca bir defasında, devlet ve Kilise'nin birbirinden ayrılmasına şiddetle karşı çıktığını söylemişti, hatta bunun hakkında 1904 senesinde 'Le Figaro'ya bir makale de yazmıştı: "Katedrallerin Ölümü."

Bu durum onu hüzünlendiriyordu, bu üzüntüsünün ve öfkesinin asıl sebebi, söylediğine göre, Fransa'nın kilise ve katedrallerinin güzelliklerini yavaş yavaş ölüme terk etmiş olmasıydı.

Bu konuya gelmişken; peki inançlı biri miydi değil miydi? Bana bu konuda hiçbir şey söylememişti. Her daim iki husus üstünde kalakaldım; cevabı kendinde tuttuğu ve beraberinde ölüme götürdüğü iki soru işareti.

Ölmüş arkadaşları için, örneğin Agostinelli veya ailesindeki ölü insanlar için yaptığı yıl dönümü âyinlerinden bahsetmek bile istemiyorum. Zira bunları yapıyor oluşu bana göre, düşünce biçiminden kaynaklanıyordu; gelenekleri bu şekilde kullanıyordu. Bahsetmeye çalıştığım iki şeyden ilki, ölümünden önce çok defa bana söylediği üzere Başrahip Mugnier'nin

gelip ölüm yatağında onun için dua etmesi isteğiydi. İkincisi de, Cumhurbaşkanı Félix Faure'un, bir zamanlar evlenmeyi düşündüğü kızı Antoinette'in kız kardeşi Lucie Faure'un tespihi hikâyesiydi.

Antoinette'ten ziyade Lucie'yle arkadaş kaldı. Kendisi, Kutsal Makam nezdinde büyükelçi olan Barrère ile evlenmişti. Son derece dindar biriydi, Kudüs'te kutsal yolculuğunu yapan birinin verdiği o tespihi yanında taşırmış. Bay Proust, çekmecesinin gözündeki hatıralarına daldığı bir sefer daha, bana içindekileri çıkarıp yatağına getirmemi söylemiş, tespihin hikâyesini anlatmıştı:

"Bakın Céleste, haç üstüne 'Kudüs' kazınmış. Oraya gidebilmeyi ne çok isterdim! Neyse ki bu tespih var... Ve ne istiyorum biliyor musunuz Céleste, bir gün gözlerimi sonsuza dek yumacağım, o gün geldiğinde göz kapaklarımı sizin güzel elleriniz kapatacak. İşte o vakit, bu tespihi parmaklarımın arasına bırakmanızı istiyorum. Söz verin lütfen bana Céleste."

Ve bu, anlatılanların aksine, hayatının sonlarına doğru ortaya çıkan bir düşünce değildi. İlk defa 1914 senesinde savaş zamanı söylemişti ve sonraki sekiz sene boyunca da bu isteğini tekrarladı. Üstelik Lucie Faure'un hatırasını mezara götürmek istediğinden değil; zira onu hiç sevmediğini daha önceden bana söylemişti. Öyleyse neydi?

Bu konu hakkında neden hiçbir şey söylemediğini bilecek kadar iyi tanıyordum onu. Bir cevap vermediyse, o cevabın yalnızca kendisini ilgilendirdiğini düşündüğü içindir. Yalnızca, Josaphat Vadisi'nde herkesin birbirini bulacağı konusunu açtığımda ve ona: "Peki siz, her şeyi bilen siz, inanıyor musunuz?" dediğimde, konuşmuştu:

"Bilmiyorum, Céleste."

Ve bu cevabından bir sonuç çıkarma cüretinde bulunabilecek kişi, ben olmamalıyım.

Despot ve Şüpheci

En sonuna geldiğimizde anladım ki onda bilmediğim, çözemediğim veya benim zihnimde karanlıkta bıraktığı neredeyse hiçbir husus kalmamıştı. Bu da, her şeyde olduğu gibi anlatılarında da beni büyülemesinden kaynaklanıyordu. Onu dinliyor ve görüyor olmanın verdiği güçle, her şeyi kuşku duymadan anlamalıydım; yaptığı en ufak tahminleri, gözlemlerini... Aramızda, istediği ve düşündüğü her şeyi anlayabileceğimi sağlayan bir tür karşılıklı anlayış geliştirmişti. Bazen şaşırıyordu:

"Sevgili Céleste, sizden battaniyemi uzatmanızı isteyeceğimi nasıl anladınız?"

En ufak tepkilerini okuyabiliyordum, el hareketlerine kadar her şeyi tahmin edip, şu veya bu konudaki sabırsızlığını anlayabiliyordum. Belki de yaşadığım o evde hiçbir gerginliğimin olmamasından kaynaklanıyordu; önyargısızdım, onun yanında oluşumu hiçbir zaman bir hizmet veya uşaklık olarak görmemiştim. Zaten o da bana asla bir uşak gibi davranmazdı. Muhtemelen ondan daha ilk gün ne kadar etkilendiğimi, kendi irademle yanında kalmak isteyeceğimi ve aramızda muazzam bir anlaşma olacağını tahmin ettiği için.

Şunu özellikle söylemem gerekiyor; yanında yalnızca para veya sakin bir hayat için kalacak birini evde tutmazdı. Nitekim Félicie ayrılmıştı, Céline de er geç o sebepten olmasa bu sebepten gidecekti. Hatta en çok bağlı olduğu Nicolas bile, hizmet etmenin ötesine geçememişti. Bay Proust, onlardan bir şey istemezdi, benden istemesine ise gerek yoktu. İstese bile, büyük bir hevesle yerine getireceğimi bilirdi. Geceleri onun asansörden çıkışını beklememi hiçbir zaman kendisi

istememişti. Sadece ben, onu yeniden görebilmenin ve anlatacağı hikâyelerin heyecanıyla koşa koşa giderdim. Her defasında teşekkür ederdi, içten içe aslında hiç şaşırmadığını bilirdim; böyle yapacağımdan en ufak şüphe duymayacak kadar iyi tahmin ederdi.

Daha önce acı çektiğimi söylemiştim, bu doğruydu. Ölümünden sonra bir gün, sonradan Bayan Mante olan yeğeni Suzy bana şöyle söylemişti:

"Onunla sürekli yaşamış olmak hiç kolay olmamalı?"

"Aksine, benim için oldukça kolaydı. Her ne kadar kendisi çok despot olsa da, nihayetinde sebebini öğrendikçe onu sevmeye başlamıştım."

Despotluklarında bile büyük bir zarafet vardı. Son derece doyumsuzdu; daha önceden söylediğim gibi, bir şeyi canı çekmeye görsün, derhal elinde isterdi. Odilon bile, istekleri için benim kadar seferber olmuyordu. Arabayı çağırdığında, kocamın çıkmadan önce alt kata inmesi gerekiyordu ve onu tuttuğunda ise gitmesine izin vermiyordu. Bazen eve geri döndüklerinde, tekrar çıkmak isteme ihtimaline karşın bir süre daha beklemesini istiyordu. Veya gecenin ikisinde, daha önceden de söylediğim gibi, o saatte çoktan kapanmış olan Ritz'den soğuk bira istiyordu. Bir kez o kapıdan çıktığında, bir şeyler unuttuğunu hatırlayıp geri gelmeyeceğini biliyordum; zira son derece özenle hazırlanırdı. Benim için de hemen koşuşturmaca başlardı; ev işlerini o gelmeden halletmem gerekirdi, ki döndüğünde her şeyi yerli yerinde ve düzenli bulabilsin. Mesajları götürmek, Ritz'de yer ayarlamak, telefon görüşmelerini gerçekleştirmek gibi hemen yapmam gereken başka işler için onu sabah saat sekiz veya dokuzda evde yalnız bıraktığımda, kahve veya hazırlanma saatine kadar yetişememiş olursam, içini bir huzursuzluk kaplıyordu. Giyinip hazırlanmış vaziyette, havlusuyla elini yüzünü silerken bana şöyle söylüyordu:

"Saat kaç oldu Céleste? Bir aramayı hiç düşünmediniz mi?

Diğer mesajları ben çıktıktan sonra iletmeyi düşünemediniz mi? Ne zaman dönerim bilmiyorum fakat döndüğümde her şey yerli yerinde olacaktır umarım. Elbette odamı düzenleyip havalandırmayı unutmazsınız herhâlde?"

Veya bazen de şöyle diyordu:

"Gelin Céleste, birlikte düşünelim. Dışarı çıkmamaya karar verdim fakat Prenses Suotzo'yu görmem gerektiğini düşünüyorum. Yanına gidip gidemeyeceğimi öğrenebilmek için aramak gerekiyor. Siz ne düşünüyorsunuz? Çok yorgunum."

"Efendim, eğer isterseniz hemen telefon edeyim."

"Evet fakat çok çabuk. Ve hemen sıcak havlumu hazırlayıp kuaförü de arar mısınız? Elbette arabayı da çağırmanız gerekiyor... Durun hesaplayayım..."

Ayak banyosunun, sıcak havlunun hazırlanmasının, giyinmesinin, tıraş ve saç kesiminin süresini hesaplardı; sonra da arabanın tam olarak gelmesini istediği saati söylerdi. Ben de dörtnala koşuşturmaya başlardım.

En güvende hissettiği zamanlar bile içinde hep bir kuşku olurdu. Gözlemler ve sizi teste tabi tutardı.

Bu yalnızca ilgisini o an çeken şeye duyduğu kuşkuydu. Mesela para asla ilgisini çekmezdi. Yapmak istediği şeylere, hem ailesinden hem de büyük amcası Louis'den kalan paranın elbette yeteceğini çok iyi bilirdi. Bu durum, serveti konusunda da oldukça titiz hareket etmesine engel olmuyordu. Bu huyunu söylediğine göre annesinden almıştı.

Her sabah ekonomi haberlerini nasıl okuyorsa, akşamları da gidip 'Les Débats', 'Le Temps' gazetelerini ve borsa hakkındaki her şeyi almamı isterdi. Odilon savaştan döndükten sonra, geç saatlerde borsa durumunu konuşmak için kocamı çağırıyordu. Odilon'un sağduyusunu çok severdi; ona bu hususta tavsiyeler de verirdi; bir zaman hatırlıyorum, sonradan fiyatları artacağı için derhal Shell hisseleri alması için onu uyarmıştı, nitekim doğru da çıkmıştı. Bankacı olan Rothc-

hild'ların Neuburger'ında takdimleri vardı. Ayrıca Crédit Industriel ve hiç görmeyip sadece mektuplaşmalarına rağmen çok güvendiği finans danışmanı Lionel Hauser ile bankada bir hesabı vardı. Dışarıya, ekonomik durumunun 'battığını' söylemesine rağmen, savaşın en başında Cabourg'dayken, Bordeaux bankalarının kaçışından dolayı çektiği sıkıntı dışında hiç parasının bittiğine şahit olmamıştım; nitekim o sorun hakkında da ertesi gün endişelenmeyi bırakmıştı. Bu şikâyetlerinin asıl sebebinin, inzivaya çekilebilmek ve eskisi kadar insanlarla içli dışlı olmamak için bir bahane olduğunu düşünüyorum. Yalnızca bir defa, borsada tek seferde sekiz yüz bin frank kaybetmişti. Savaştan önceydi. Aklında dolaşıp duran bir şey vardı, hep olmuştu; benimle bu konuda konuşurken hep babasının sözlerini söylerdi:

"Babam beş kuruşum bile kalmadan öleceğimi söylerdi, bence doğru söylüyordu."

Bunları söylerken bir yandan da gülüyordu ve bana hiçbir zaman 'beş kuruşunun kalmadığını' söylememişti. Hatta özellikle, onu bu borsa dünyasına sürükleyen direktörlerden birine oldukça öfkeliydi. Şöyle söylemişti:

"Çok meşhur bir embesil, bunu kendisine de söyledim!"

Elbette mektubunda yazdığını kastetmişti.

Aynı şekilde tıpkı önceden açıkladığım gibi, ölümünden üç sene önce mobilyaları sattıysa, bu asla kendisi veya başkaları zora düştüğü için değildi; yalnızca Haussmann Bulvarı'ndan taşındığımızda tüm o eşyaları ne yapacağını bilmiyordu. Ve bir kez daha tekrar ediyorum; zor durumda değildi, zira sattığı eşyaların parasını eski arkadaşı Bayan Scheikévitch'e verme niyetindeydi.

Bir yandan bütün o servetin içinde yine de parasının bitmeyeceğinden emin olmak adına dikkatli davrandığını söylemiş olsam da, öte yandan harcama detaylarıyla hiç mi hiç ilgilenmezdi. Alışverişlerini Odilon, defterine yazardı. Hiçbir zaman ona söylemezdi, Bay Proust zaman zaman, oturup bu

hususu görüşmeyi isterdi. Hiçbir detaya bakmadan yalnızca toplam rakama bakardı.

Ben de sık sık üç veya dört ay para almadan yanında kalırdım. Her ay bana yüz frank verirdi, şimdinin parasıyla bin frank civarı ediyordu; o dönemler için yeterince hatırı sayılır bir miktardı. Üstelik tüm parayı ev için harcardım ve bir kitap alacağım zamanlar yeniden para verirdi. Bazen ona verdiğim faturalara asla bakmazdı. Kuruşlu bir hesap varsa da üstüne yuvarlardı.

Bir defasına şöyle demişti:

"Sütlü kahve Céleste, sizce de biraz pahalı değil mi?"

Bense kuruşu kuruşuna hesap yaptığım için hemen tepki vermiştim:

"Ne demek istediniz efendim? Almadığım veya ödemediğim ücretleri mi yazdığımı düşünüyorsunuz?"

"Sakin olun sakin olun, ufak bir şaka yapmak istemiştim Céleste."

Besbelli tepkimi ölçmek istemişti. Konuyu devam ettirmedi.

Başlarda, henüz öğrenme aşamasında olduğum dönemlerde; hareketleriyle, zevkleriyle ve ihtiyaçlarıyla beni şekillendiriyordu. Beni ölçmek için bazen âni tepkiler veriyor, bazense şöyle bir yokluyordu.

Bir gün mutfağa girdi. Çok nadir yapardı bunu. O sırada kahvesinin bulaşığını yıkıyordum. Köşede kırmızı çizgili çok güzel beyaz havlular vardı. Özenle kâseyi yıkayıp, o havluyla kuruluyordum. Beni inceledi, sonra şöyle söyledi:

"Sevgili Céleste, kâseyi siliyorsunuz fakat musluktaki su, havludan daha temiz."

Bense öfkeyle direttim:

"Efendim, havluyu dolaptan henüz çıkardım, temizlikten geldiği hâliyle duruyordu, daha temiz olamazdı! Ne yapmam gerekiyor? Size ıslak kâse veremem ya..."

"Pekâlâ."

Tek kelime daha etmeden arkasını döndü.

Bir başka sefer de, mutfağa götürmek üzere tepsisinden bardağı alırken bir parmağımı biraz içine sokmuştum.

"Céleste, bardak kirli dahi olsa içine parmağınızı sokmamalısınız."

Kıpkırmızı vaziyette özür dilemiştim. Sesindeki sertliği duymalıydınız. O günden beri birinin o hareketi yaptığını gördüğümde, her daim iğrenmişimdir.

Bir de çarşaflar konusu vardı. Hiçbir zaman aynı çarşafta uyumazdı; her gün uyandığında yenilerini sererdim. Bir gece geri döndüğünde, zaten bir önceki geceyi dışarda geçirdiği ve ben de o sırada çarşafı değiştirmiş olduğum için, ikinci gün tekrar değiştirme gereği duymamıştım. Odasına girdik, arkasındaydım. Yatağı inceliyordu; her şey düzenliydi; pijamaları, battaniyeleri, sıcak su torbası... Âniden bana dönüp şöyle dedi:

"Çarşafları değiştirmemişsiniz Céleste."

"Kirlenmemişlerdi efendim, düşündüm ki..."

"Düşündünüz öyle mi! Öyleyse size benim ne düşündüğümü söyleyeyim. Nemli olacaklarını düşünüyorum... Geceleyin her zaman az da olsa nemli kalırlar. Farkında değilsiniz fakat bu yaptığınız benim için korkunç bir şey. Buna tahammül edemeyeceğimi biliyorsunuz. Her geceyi dışarda geçirsem bile, bu çarşafların her gün değişmesi gerekiyor!"

"Üzgünüm efendim."

"Böylesi bir hareketin beni ne kadar rahatsız edeceğini biliyorsunuz. Öyleyse neden?"

Çarşafları değiştirdim. Kısa bir süre duraklayıp, yanlış bir şey yaparken yakalanan küçük bir kız çocuğu gibi kekeleyerek; "Bir daha böyle bir şey olmayacak," diyebildim.

Yine başlarda, şöyle açıklamıştı:

"Dışarıya çıktığım vakitler, pencereleri açıp her zamanki gibi içeriyi havalandıracaksınız, lütfen unutmayın."

Havaya ve mevsime bağlı olarak, istediği süreyi de söyler-

di.

"Anlaşıldı mı Céleste?"

Eve döndüğünde ise sorardı:

"Her şey halledildi mi Céleste?"

"Evet efendim, pencereleri açıp söylediğiniz kadar havalandırdım."

"Biliyorum. Evin önünden geçerken pencereleri kapattığınız ânı gördüm."

Ne yaptığımı görebilmek için özellikle o saatte arabayla evin önünden geçmek istemişti.

Bir defasında şöyle dedim:

"Efendim, görüyorum ki güveninizi kazanmanın yolu, sürekli kontrol etmenizden geçiyor."

Yalnızca güldü ve cevap vermedi.

Birini incitmek veya gücendirmek istediğinde çok korkunç oluyordu. Çok fazla kelime sarf etmiyordu fakat anlattığına göre tıpkı annesinin yaptığı gibi, söylediği en ufak şey bile karşısındakini darmadağın etmeye yetiyordu. Hemen getirmemi istediği bir şey hakkında bir defasında şöyle cevap verdiğimi hatırlıyorum:

"İmkânsızmış efendim."

"Sevgili Céleste'ciğim, imkânsız diye bir şey yoktur."

"Fakat bana söylenen buydu efendim."

"Pekâlâ, öyleyse yanlışımız var, doğru olan ve öğrenmeniz gereken şey, 'imkânsız' kelimesinin Fransızca olmadığı..."

Bir gün, bir sakarlık yaptıktan sonra ağzımdan "Kahretsin!" kelimesi kaçmıştı.

Bana sert bir şekilde bakarak şöyle demişti:

"Céleste, kendinizi kaybediyorsunuz. Ben asla böyle bir şey söylemem."

Bir başka olayda da, çok fazla işim vardı ve bir tanesi aklımdan çıkmıştı. Her şeyi kontrol altında tutabildiğinden, daha ona söylemeden fark etmiş ve söylemişti. Başka bir şey söylemesine bile gerek kalmadan utanç içinde kalmıştım.

"Efendim, çok üzgünüm, gerçekten çok özür dilerim, sizin gibi bir hafızaya sahip değilim, aklımdan çıkmış."

"Sevgili Céleste, bana sürekli memnun olacağım şeyleri yaptığınızı söylüyorsunuz. Bir insanı memnun etmek için bir şey yapıyorsanız, üstelik bundan keyif de alıyorsanız, unutmazsınız. Unutmayın, hafıza da diğer her şey gibi geliştirilebilen bir şeydir. Her şey, biz istediğimiz sürece hafızamızda kalır."

Ses tonu beni öylesine yaralamıştı ki, yanında olduğum tüm o süre boyunca bir daha hiçbir şeyi unutmadım. Ve beni o kadar çabuk alıştırmıştı ki, başlangıç dönemi dışında hiçbir zaman yanıma gelip de: "Şunu yapmışsınız, bunu yapmamanız gerekiyordu!" demedi. Hayatımda gurur duyduğum şeylerden biri de budur.

En acımasız ve şüpheli yaklaştığı konu, telefonları ve mesajlarıydı; zira bunlar, tamamen işiyle alâkalı olan gidiş gelişlerini ayarlamasını, üstelik dış dünyayla olan ilişkisini mektuptan daha kısa bir yol ile kurmasını sağlıyordu.

Haussmann Bulvarı'na yerleştiğimde, hayatımda daha önce hiç telefon kullanmamıştım, aletin nasıl çalıştığını bile bilmiyordum. Evdeki ilk aylarımda, henüz telefon üyeliğini iptal etmediği zamanlarda, dairenin içinde birkaç uzatma kablosu ve her birinde görüşmeyi istenilen odaya bağlayabilmek için ufak birer tuş bulunuyordu. Hatta kapıcı dairesinde de bir hat vardı, gün içinde Bay Proust isterse mesajlarını alıp, uyandığında üst kata iletiyordu.

Eve yerleştiğim günden sonra, önce görüşmeler yapmayı sonra da mesajları almayı öğretti. Bir akşam Bay Proust, uyandıktan sonra, odasındaki telefonun tuşuna basarak verdiği numarayı aramamı söyledi. Sonra da şöyle dedi:

"Ahizeyi kaldırıp siz konuşabilir misiniz lütfen?"

Mesajlar konusunda pek bir mesafe katedememiştim. Bir yaprak gibi titriyordum. Tam arkamda duruyordu. O kadar

tuhaf bir biçimde "Alo?" dedim ki, ahizeyi elimden kaparak kendisi konuşmaya başladı. Konuşması bittiğinde bana döndü:

"Korkmanıza lüzum yok Céleste. Çok basit, yalnızca biriyle konuştuğunuzu düşünün. Beni duydunuz değil mi? Benim gibi yapın."

Bu olaydan sonra bana neredeyse bir kurs vererek telefonda önce aradığım kişiyle bizzat konuşup konuşmadığımı sormayı öğretti. "Bay Kont... veya Bay Bayan şu şu ile görüşme şerefine mi nail oluyorum?" şeklinde soracaktım. Ve elbette kime nasıl hitap edeceğimi de önceden teker teker göstermişti. Yavaş yavaş alıştım. Hatta başlarda o kadar gözümü korkutmasına rağmen hızlı bile sayılırdım. Kısa bir zamanda tüm samimi olduğu kişilerin isimlerini ve telefon numaralarını aklıma kazıdım. Tıpkı diğer konularda olduğu gibi, bu konuda da, bana çok net bir şekilde belirttiği üzere hafızamı geliştirmeye özen gösterdim. Ayrıca, yakın olduklarının telefonlarını isimleriyle bir deftere yazmıştım, böylelikle kuşkuya düştüğüm vakit kontrol edebiliyordum. Telefon açmak için Pépinière Sokağı ile Anjou Sokağı'nın kesiştiği köşedeki gece geç saatlere kadar açık olan kafeye inmek durumunda kaldığımda, inmeden önce yanılmamak veya konuşmayı gereksiz yere ertelememek için defterimden çabucak fakat dikkatlice kontrol ediyordum. Hem o beklemeye tahammül edemezdi hem de ben onun istediği üzere hızlı hareket etmeyi severdim.

Başlarda, mesajlarını önce bana iyice tekrar ettirirdi. Daha sonra artık ihtiyacı kalmamıştı. Artık neredeyse öylesi bir ses kayıt aletine dönüşmüştüm ki, ahizedeki insanlar şaşırıp: "Alo? Marcel, siz misiniz? Ne büyük zevk!" diyorlardı. Hatta arkadaşlarından biri, onun sesini taklit etmem konusunda Bay Proust'u uyarmıştı. Elbette ben tamamen bilinçsiz vaziyette yapıyordum bunu, sesini olduğu gibi beraberimde taşıyordum. İnsanların seslerini, tepkilerini kendisi de ustalıkla taklit ederdi. Telefonun öteki ucundaki bazı insanlar ise, onun

sesini direkt olarak duymamaktan şikâyet ederlerdi: "Céleste, hep Céleste! Her defasında Céleste'in onayından geçmemiz gerekiyor belli ki!" diyorlardı. Onlara yine hastalığını mazeret olarak sunardı, sonra bana anlatırken de güldükçe gülerdi. Çoğu zaman, mesajlarını ilettiğim zaman karşı taraf beni memnuniyetle karşılardı. Neredeyse aradığım herkesin ona hayran olduğunu anlamak çok zor değildi, üstelik benim aracılığımla olsa bile onun ilettiği her sözcüğün onlar için birer ihsan niteliği taşıdığını anlayabiliyordum.

Her ne kadar onun sözlerini birebir aktarmam konusundaki sâdâkatime güveni sonsuz olsa da, hiç belli etmeden kontrol etmeyi sürdürüyordu. Odasında oluyordum ve şundan bundan bahsediyorduk, sohbetimizden memnun ve kendini tamamen bırakmış vaziyette oluyordu, sonra birden tıpkı düşüncelerine daldığı zamanki gibi duraksıyordu. Ve sonra soruları başlıyordu:

"Bu arada Céleste, işimin başına dönmeden önce, sizden iletmenizi istediğim mesajın cevabını tekrarlayabilir misiniz bana?"

Veya:

"Sevgili Céleste, bağışlayın ama geçtiğimiz gün bir konu hakkında konuşmuştuk hani..."

"Evet efendim, hangisi?"

"Hatırlıyor musunuz? Bayan Lemarié'ye veya Bay Tronche'a bir mesaj iletmeniz için Gallimard'ı aramanızı istemiştim?"

"Bayan Lemarié'ydi efendim."

"Ah şimdi hatırladım. Fakat sanırım ne söylemenizi istediğimi tam hatırlamıyorum. Rica etsem cevapla beraber mesajımı da tekrar eder misiniz?"

Bu tür durumlarda, yüzüme bakmazdı. Normalde konuşurken her daim gözlerimin içinde baktığından, oldukça garip gelirdi bana. Tekrar etmemi beklerdi. Söyleyeceklerim bittiğinde de bana dönüp güzel gülümsemesiyle şöyle derdi:

"Teşekkür ediyorum, hatırladım. Sorduğum için kusura bakmayın. O kadar yorgunum ki neredeyse unutuyordum."

Ben bunu tam olarak neden istediğini biliyordum. Bütün güvenine rağmen içinde kalan kuşkudan dolayıydı bu davranışının sebebi. Söylediklerini harfiyen tekrar ettiğimde, hayli rahatlıyordu.

Bugün bile beni hâlâ şaşkına çeviren bir husus var: Onun yanında konuşurken nasıl da özgür olduğum. Bütün doğallığımla, nasıl da hiç farkında olmadan, dikkat etmeden konuşurdum, inanamıyorum. Yine de böyle bir gerçek vardı. Ve buna rağmen, son derece itaatkâr konuşurdum. Üstelik tekrar belirtiyorum; bu tamamen kendi isteğimle, irademle ve büyük bir keyifle olurdu. Verdiğim tepkiler de sonuna kadar doğaldı. Sonradan fark ettim ki onu, kendisinden korkamayacak kadar çok seviyordum.

Bana verdiği 'Pastiches and Mélanges' (Karışımlar) kitabının kopyasında şöyle yazmıştı: "Parodiler kraliçesine... bir kimsenin daha az despot, biraz daha görkemli ve yumuşak başlı olmasını isteyeceği kraliçeye..." Öte yandan, bana verdiği fotoğraflarda şu tür şeyler de vardı: "Céleste'e... nefret ettiği despotundan..." (bu sözleri bana gösterirken kahkahalara boğulmuştu). Bir diğerinde ise şu yazılıydı: "Céleste'e... sevgiyle, ihtiyar Marcel'ciği..." Bu demek oluyordu ki, nasıl despotluğundan nefret etmediğimi gayet iyi biliyorsa, benim de otoritem ona ağır gelmiyordu.

Ne düşünüyorsam onu, yerimden bile kımıldamadan söylerdim, hepsi bu. Bazen biri hakkında yorum yaparken, tıpkı Le Cuziat örneğinde olduğu gibi, öfkeme yenik düşüyor ve ağır konuşuyordum. Söylediğim sözleri duyunca, gülerek ailemin evine atıfta bulunurdu:

"İşte buyurun, değirmeninizden akan su ortaya çıktı!"

Eğer gün içinde, o gün götürdüğüm bir yemeğin veya kahvesinin tadını kötü bulduğu için bana memnuniyetsizliğini

açık açık söylediyse, beni üzgün gördüğünde söylediklerini kibarca düzeltiyordu:

"Sevgili Céleste'ciğim, lütfen ses tonumu bağışlayın. Beni yanlış anladınız. Tadını kötü 'bulduğumu' söyledim size. Bu, öyle olduğu anlamına gelmez."

Bazen kendini çok yorduğu bazen de onu hak etmeyen insanlarla neden arkadaş olduğunu bir türlü anlamadığım için davranışlarını tasvip etmediğimde, ufak gözleriyle beni dikkatlice inceleyip konuşmayı hemen kapatıyordu:

"Rica ediyorum Céleste, beni biraz yalnız bırakın."

"Size şunu söylememe izin verin, öyle gideyim efendim, lütfen..."

"Céleste'ciğim, çok yorgunum, yalnız kalmaya ihtiyacım var."

Sabırsızlıkla ağzından onur kırıcı bir söz çıkacağını hissedince veya anlayınca, bundan korktuğum için dışarıya çıkıyordum. Aynı zamanda, kendine geleceğinden de emin oluyordum; işlerini bitirince veya gece eve dönünce beni tekrar çağıracağından da... Şöyle diyecekti:

"Çok yorgun olduğum için o an sizinle konuşamadım. Sanırım bu konuyu netleştirmemiz gerekiyor."

Ve eğer hatalı olduğumu aklına kazımış olduğu hâlde inatçılık ettiğimi görürse, konuşma bir türlü bitmek bilmiyordu. Hatta iki veya üç gün üst üste, aynı bahse geldiği oluyordu; elbette aynı şekilde konuyu kapatarak: "Çok yorgunum, yalnız bırakın..." Bazen de günler sonra bahsi tekrar açtığı oluyordu. Her daim, kitaplarında olduğu gibiydi: döner dururduk, yine de ufak tartışmamız kendini asla tekrarlamazdı, tamamen sonlanana kadar yavaş yavaş parçalara ayrılırdı. Ve elbette en sonunda, görünüşte durum onun aleyhine olsa bile esasında haklı olan o oluyordu.

Hiçbir zaman bununla övünmezdi; asla: "Gördünüz mü Céleste, haksızsınız!" dediğini duymadım. Yalnızca göz kapaklarını kendine özgü bir biçimde devirir, sonra da bir anda

hüküm vermişçesine birdenbire açardı. En sonunda da, anlayışım için teşekkür edercesine kucaklayan bakışlarla bakardı. Ona bir iltifat edildiğinde de aynı şekilde göz kapaklarını devirirdi, ardından hemen samimiyetinizi ölçmeye çalışırdı.

Her hâlükârda onu bağışlamak dışında bir şey yapamazdık. Sonuçta kuşkucu olmasının sebebi, her an bir astım krizinin eşiğinde olduğundan, sağlığı konusunda mükemmeliyet arayışından kaynaklanıyordu. Despotluğuna gelince, bu da işi ve vakti konusunda çok aceleci davranmasından kaynaklanıyordu.

Beni kızdırmak için bazen şöyle söylüyordu:

"Çok ilginç Céleste. Herkes bana: 'Ne kadar şanslısınız Marcel, böylesi anlayışlı ve sevimli bir kadın var yanınızda!' diyor. Ah gerçeği bir bilseler! Esasında sizden daha güçlü çağlayan bir şelale, daha hızlı bastıran bir yağmur görmedim!"

Daha sonra bu sözlerini geri alıyordu:

"Tüm arkadaşlarım sizi benim ağzımdan tanıyor; kim olduğunuzu onlara ben anlatıyorum. Herkes sizi çok seviyor, göreceksiniz..."

Mesajlarını götürdüğüm her yerde büyük bir sıcakkanlılık ve nezaketle karşılanıyordum; üstelik yalnızca kuryesi olduğum için değil, hakkımda çok hoş şeyler anlattığı için... Bay Proust hakkında, benim hakkımda, beni tanımaktan mutluluk duymaları hakkında konuşurlardı. Veya bazen bazı arkadaşları, Bay Proust hâlen uyurken, sırf beni görüp mutfakta birkaç kelime laflamak için eve geliyordu.

Beni bir yere gönderdiği vakitler, cevabı götürmekte geç kaldığımı düşüneceğini anladığımda, yolu hiç karıştırmadan aceleyle dönüyordum. Daireye geldiğimde ise hemen anlatıyordum. Beni gördüğünde şöyle söylüyordu:

"Aman tanrım Céleste! Geldiniz mi? Ne kadar hızlısınız!"

Bir akşam, dışarı çıkmak için hazırlanmıştı, çok iyi hatırlıyorum bir anda kararını değiştirip derhal görüşeceği kişiyi

aramamı istedi. Aşağıdaki kafeye indim. Öylesine sabırsızdı ki, o kadar sene içinde görmediğim bir şeyi yaptığını, ilk kez balkona çıktığını gördüm. O zamanlar kız kardeşim Marie de bizimle beraberdi. Marie, onun peşinden balkona çıkıp sokağı göstererek şöyle demiş:

"İşte Céleste, efendim."

"Bu kadar kısa sürede imkânsız!"

Nefes nefese eve geri döndüğümde, mutluluğu ve şaşkınlığı aynı anda yüzünden okunuyordu.

"Şuna bakın Marie! Yürümüyor, koşmuyor, âdeta uçuyor!"

Suratında iltifat ederkenki o ifadeyi gördüğümde rahatlamıştım.

Bazen öğleden sonra elimde kahvesiyle içeriye girdiğimde bir anda şöyle söylediği oluyordu:

"Bu sabah ne kadar güzelsiniz Céleste!"

"Alay ediyorsunuz efendim."

"Hayır hayır, Leydi Grey'e benziyorsunuz."

Sonra da onun, ünlü bir İngiliz güzel olduğunu açıklardı. Ayrıca duyduğuma göre bu benzetmesini dışarıda da söylermiş.

Bir yeğenimin düğünü için siyah dantellerle işlenmiş sarı ipek bir elbise giymiştim ve bana önerdiği üzere elbiseyi, daha önce bir boa eşarbı aldığım Samaritaine'den almıştım. Alt kısmı elbisenin renginde, üstü siyah saten olan tüylü, geniş kenarlı bir şapka takıyordum. Bana şöyle söyledi:

"Lütfen bu şekilde giyinmişken gelip bana görünmeyi unutmayın!"

Odanın içinde kendi etrafımda dönmemi istedi, dediğini yaptığımda ise şu şekilde iltifat etti:

"Sizinle gurur duyuyorum sevgili Céleste, çok zevkli birisiniz."

Bir sıkıntım olduğunda, bunu kendime saklıyor, ona belli etmemeye özen gösteriyordum. O beni gördüğü anda şöyle söylüyordu:

"Céleste, bugün ne oldu?"

"Bir şey olmadı efendim."

"Hayır Céleste, sizi üzen bir şey olmuş. Her zamanki gibi görünmüyorsunuz."

"Hiçbir şey olmadığına size yemin ederim efendim."

"Gelin gelin, kocanızın sağlığından endişeleniyorsunuz, biliyorum. Merak etmeyin, onunla konuşacağım."

Gözlemlerini sonuca bağlama konusunda hiç yanılmazdı. Asla hata yapmadı. Ve her defasında, söyleyeceği cümleleri o nezaketiyle seçti.

"Ah efendim, eğer despotların hepsi sizin gibi olsa, dünya hârikulâde bir cennet olurdu!"

Arkadaşlarına Rağmen "Dost"unun Olmayışı

Ölümünden sonra yayımlanan bir makalede, yirmi seneyi aşkın bir zamandır zamandır arkadaşı olduğundan onu gayet iyi tanıyan Prens Antoine Bibesco, Bay Proust'un hayatında iki kişi dışında hiç kimseyi gerçek anlamda sevmediğini yazmıştı: annesini ve beni. Annesi için kesinlikle doğruydu. Gördüğüm, anladığım üzere bu tespitin benim açımdan da doğru olduğunu hiçbir kibir duymadan söyleyebilirim. Prens Bibesco makalesinde ayrıca, Bay Proust'un gerçek ve adamakıllı herhangi bir arkadaşı olmadığını düşündüğünü açıklamıştı. Nitekim ben de bunun aksini düşündüğümü söyleyemem.

Mesela arkadaşlıkları üzerine bir sohbete girdiğimizi hiç hatırlamıyorum. Bugün hâlen hatıramda yaşadığını ve gözlerimin önüne geldiğini düşünüyorum. İnsanlara karşı derin bir arkadaşlık duygusu olduğuna inanmalarına izin verir, üstelik bazen de özellikle buna inandırırdı. Fakat gerçekte, her zaman çok şaşırdığım gibi, onlardan büyük bir kolaylıkla kurtulabiliyordu.

Elbette ben, yalnızca onu tanıdığım zamanlar için konuşuyorum. Arkadaşlarının gerçek varlıklarına gerek duymadan, hatıraları ile yetinebiliyordu. Bazı arkadaşlarının ölümüne gözyaşı döktüğünü tabii ki gördüm, hatta bazen "Arkadaşım, arkadaşım..." diyerek anlattıklarını da dinledim. Yine de... Uzun yıllardır çok yakından tanıdığı insanları hatırlarken takındığı tavrından veya yalnızca onlardan bahsettiği sıradaki ses tonundan anlaşıldığı kadarıyla, arkadaşlıktan ziyade aralarındaki ilişkiyi öne çıkardığı söylenebilirdi. Önceden de söylediğim gibi, mektupları hakkında konuşurken sıklıkla şöyle söylüyordu:

"Şu şu kişiden şu mektup gelmiş... Bana şöyle bir uğramak istediğini yazmış. Aslında geleceği zaman uyumuyor olacağım, çalışmayacağım da. Belki kendisini kabul edebilirim."

Bu 'belki', sıklıkla şuna dönüşüyordu:

"Lütfen kabul edemeyeceğimi söyleyin, çok yorgunum."

Yine de bahsedilen kişi, arkadaş listesinde yer almaya devam ediyordu.

Onunla bir kere görüşebilmek için neler vermezlerdi ki... Uygun gördüğü saatlerde görüşebilmek adına bazen akşam on, on bir, bazense gecenin birinde gelirlerdi.

Yaşadığı zamanda ve ölümünden sonra onunla arkadaş olduğuna inanan kalabalıktan söz etmeye gerek yok fakat onun isteği yalnızca, yazacağı karakterler için parçalar toparlamak, merakını gidermek veya bilgi almak olmuştu.

Evet, bu hususta ona inanmış olan birçok saf insan olduğunu düşünüyorum. Asla bilerek insanları kandırdığı için değil. Gelenler onun cazibesi ve nezaketi karşısında zaten kendiliğinden saf bir hâle bürünüyorlardı. Gece sohbetlerimizi duysalar veya yalnızca gözleriyle yaptığı o hareketleri görseler, arkadaşlık düşüncelerini yeniden gözden geçirirlerdi.

Kitapları aracılığı ile tanıdığı yeni insanlar dışında, benim zamanımda tanıdığım ve gördüğüm pek çoğu, gençlik döneminden kalan eski yakınlarıydı. Diğerleri hakkında ise pek az konuşurdu. Jeanne Pouquet'yi anlatırken bahsettiği Gaston de Caillavet ve onu çok sarsan ölümünün gazetelerde kesinleşmesinden sonra, bana ne kadar cesur ve dürüst olduğunu anlattığı Bertrand de Fenelon gibi bazıları, dünyadan çoktan ayrılmıştı. Bu durumun onu, su götürmez bir şekilde en eski ve en gerçek dostunu kaybettiği için mi, yoksa kitabının bir karakteri olan Saint-Loup Şövalyesi'ni kaybettiği için mi üzdüğünü, kendime çok sordum.

Eski günlerinden kalma arkadaşları arasında sonuna kadar bu denli yakın kaldığı Bayan Straus vardı. Eğer yorum yapmam doğru olacaksa, bana göre ölümüne kadar iletişimde

kaldığı ve arkadaşlığa en yakın ilişkiyi kurduğu tek kişi oydu. Fakat bu arkadaşlıkları, Bayan Straus'un oğlu ve Condorcet Lisesi'nden beri hatırı sayılır bir süredir arkadaşı olan Jacques Bizet'yle iletişimini koparmasına engel olmamıştı. Onu tanıdığımda, 1913 senesinde, çoktan görüşmeyi bırakmışlardı; birbirlerine mektup dahi yazmıyorlardı.

Düzenli olarak onu ziyaret eden diğer insanlar ise; Albuféra Dükü, Guiche Dükü, Kont Robert de Billy, Lucien Daudet; prensler, Antoine ve Emmanuel Bibesco, Frédéric de Madrazo ve Reynaldo Hahn idi. Bu insanlar, eskiden Royale Sokağı'ndaki kulüpten ve davetlerden kalmaydı.

Tüm sohbetlerimizi aklımda bir araya getirdiğimde, dikkatimi çeken bir husus var: Bay Proust'un bu isimlerin hiçbirinden, hatta yirmi beş sene boyunca sıkı fıkı olduğu Reynaldo Hahn'dan bile bahsederken, samimi bir şekilde senli benli konuştuğunu hatırlamıyorum.

Albuféra Dükü'nü tanımıyordum, hiç ziyaretine kabul etmemişti. Bay Proust onu, arkadaşı Louisa de Mornand ile dışarıda görmüştü ve bana şöyle demişti:

"Dükün zekâsı da Bayan de Mornand'ın yeteneğiyle aynı vasatlıkta. Ah, keşke ikisinin de yetenekleri dükün parası kadar olabilse!"

Guiche Dükü'nü bir kez savaş zamanı Haussmann Bulvarı'nda gördüğümü hatırlıyorum. Bir izin günü yüzbaşı üniformasıyla uğramıştı. Bay Proust onun hem görünüşünü hem de aklını severdi.

Kont de Billy ise en çok kabul ettiklerinden biriydi. Öncelikle kendisi diplomasi alanında çalışıyordu ve her defasında Bay Proust'u etkileyecek hikâyeler anlatıyordu. Ayrıca, çok zeki bir adamdı ve Bay Proust'un nasıl büyük bir incelikle gözlemlediğini bildiği için, eserlerine bitmek tükenmek bilmeyen bir hayranlık besliyordu. Ziyaretleri, gecenin geç saatlerine kadar üç, dört hatta bazen beş saat sürerdi. İçeri girdiğim vakitler onu, Bay Proust'un yatağının yanındaki koltukta

oturur vaziyette bulurdum. Kendisi öyle şişman ve öyle yaşlı görünüyordu ki; zamanın ne kadar hızlı geçtiği, ona şöyle bir bakarak anlaşılabilirdi. Elli yaşlarında görünen bu adamın yanında Bay Proust, otuzlarında gibi dururdu. Bay de Billy, çoğu zaman elçilik işleri için yurtdışında olurdu fakat Paris'e her gelişinde mutlaka uğrardı. Beni odasına çağırdığı kısa süreler dışında onları hiç beraber görmemiştim. Yine de onları gördüğüm vakitler, genelde çok hareketli ve güler yüzlü olurlardı. Bay Proust bana her daim, Kont'un ne kadar 'büyüleyici' olduğunu anlatırdı.

Lucien Daudet de oldukça sık gelirdi. Bay Proust siyaset konusunda onu, erkek kardeşi Léon'a tercih ederdi. Büyük bir hassasiyete sahipti ve Bay Proust'a olan hayranlığını ve bağlılığını açıkça ortaya koyardı. Belki de Bay Proust'un, kitabında bir karakter olarak düşünmeksizin gerçek anlamda sevdiği nadir insanlardan biriydi. İhtimal bu çok göze çarpan bir karakter olmamasından kaynaklanıyordu.

Esasında, gençliğinden bu yana yakınında tuttuğu Bayan Straus ve Robert de Billy dışında yalnızca Bibesco kardeşler, Frédéric de Madrazo ve çok sevdiği Reynaldo Hahn görmekten memnun olduğu kişilerdi. Elbette buna gerçek anlamda 'sevmek' denebilirse. Ne olursa olsun onlara karşı hiç şüphesiz büyük bir sâdâkati vardı. Bay Proust, çevresindeki herkesin karakterini açıkça görebilen biriydi. Başta kendini ve sonra etrafındaki insanları gözlemlemeye olan tutkusu, etrafındaki insanları, bu tutkunun bir aracı hâline getirmişti.

Buna karşın, Bibesco kardeşlere karşı büyük alâkası vardı; özellikle de büyük kardeş Emmanuel'e duyduğu saygı sonsuzdu. Bana şöyle söylerdi:

"Dostoyevski'nin 'Karamazov Kardeşler'ini okumalısınız Céleste. Göreceksiniz, âdeta Bibesco kardeşleri anlatıyor."

Ayrıca onlardan şöyle bahsederdi:

"İkisi arasında hiç şüphesiz zeki olan Emmanuel. Antoine

çok çekici ve biraz çılgındır fakat erkek kardeşinde nadir bulunur bir kalite vardır. Her ne kadar yükü çok ağır gelse de, Romanya'daki hatırı sayılır tüm arsalarının ve varlıklarının yönetim işini kendi üstüne aldı. Böylelikle kardeşi Antoine, tüm maddi sıkıntılardan uzak kalıp muazzam bir yerde muazzam bir hayat yaşayabildi. Neyse ki Antoine, erkek kardeşinin yaptığı bu fedakârlığı anlayabildi ve Emmanuel'e bu sebeple de büyük minnet duymaya başladı."

Antoine da tıpkı Kont de Billy gibi elçiliklere girip çıkardı. Onu tanıdığım zaman, savaşta bizim tarafımızda olan ülkesi Romanya için Londra'ya gönderilmişti. Paris'e her gönderildiğinde de, savaştan sonra da ilk işi, Bay Proust'a geldiğini bildirmek olmuştu. Ziyaretleri her daim bir fırtına gibiydi. İngiltere'nin ileri gelen isimlerinden biri olan Asquith'in kızı ile nişanlandığı vakitler, Haussmann Bulvarı'na geldiğini hatırlıyorum. Onu Bay Proust'un odasına götürdüm ve o da şaka olsun diye şöyle dedi:

"Sizi ne çok seviyorum Céleste, bir bilseniz!"

"Ah, hep böyle çılgın mısınız prens?"

"Hayır Céleste hayır, sizi gerçekten seviyorum!"

Bay Proust bunları duyunca elbette gülümsedi. Şöyle söyledi:

"Lütfen nazik olun Antoine, gülünç oluyorsunuz. Céleste'i rahat bırakın. Böyle şeylerin hoşuna gitmediğinden eminim."

Bundan bir süre sonra tekrar geldi, bu kez nişanlısıyla. Bay Proust yatağındaydı. Hanımefendiyi kabul etmeyeceğini varsayarak ona kapıda beklemesini söylemiş olacak ki içeriye yalnız girdi.

"Odasına geçebilir miyim?"

"Önce gidip kendisine sormam gerekiyor."

Ben Bay Proust'un odasına giderken, nişanlısını kollarına aldı ve arkamdan onu tıpkı oyuncak bir bebek taşır gibi kucağında tutarak odaya geldi. Böylesi bir acayipliği Bay Proust'a karşı yapabilme cüretini kendinde gören bir tek o vardı. Bay

Proust'un, yatağındayken kendisini benden başka bir kadının görmesinden ne kadar çekindiğini bildiğim için; elleri çarşafının ve battaniyesinin üzerinde, yastığının gölgesinde kalan gözlerindeki bakışlarını görünce ne kadar utandığını anlamıştım. Bana dönerek şöyle dedi:

"Görüyor musunuz Céleste? Prensin çılgın olduğunu size söylemiştim."

Prens gerçekten öylesine çılgınca hareket ediyordu ki, zavallı genç kadın hızına yetişememiş olacak çantasını kaybetmişti, geldikleri takside bırakmış olacağını düşünerek daireden hemen ayrıldılar.

Prens Antoine, harika bir anlatıcıydı. Her defasında davetlerden veya edebiyat âleminden edindiği dedikodular arasında kaybolurdu. Bay Proust şöyle söylerdi:

"Tıpkı bir kapıcı gibi bir sürü şey biliyor, anlattıkları ne kadar doğru ne kadar yanlış bilemem fakat çok komik olduğu aşikâr!"

Maalesef Emmanuel korkunç bir felç geçirdikten sonra Londra'da Ritz Oteli'ndeki odasında kendini asarak trajik bir şekilde öldü. Onun, 1917 senesindeki son ziyaretini asla unutmam; Prenses Antoine'la birlikte gelmişti. Yukarı çıkmamıştı, erkek kardeşi gelip Prens Emmanuel'in aşağıdaki takside onu beklediğini haber vermişti. Bay Proust da aşağı inmiş ve döndüğünde bana şöyle anlatmıştı:

"Céleste, az önce bana muazzam ıstırap veren bir şey gördüm. Aynı zamanda iki kardeşin birbirine olan sevgisi öylesine belliydi ki, hayran olmamak elde değildi. Aşağı indiğimde Emmanuel arabanın arkasında oturuyordu, tamamen karanlıkta kalmıştı. 'Ben gidip tabure alayım,' dedim fakat Antoine beni engelledi: 'Hayır, hayır lütfen, ben giderim, siz lütfen yanına oturun Marcel.' Dolayısıyla oturdum ve oturduğumuz süre boyunca Emmanuel'i sadece yandan görebildim. Anladım ki Antoine, erkek kardeşinin geçirdiği felç yüzünden suratının diğer kısmının tanınmaz ve biçimsiz hâlde olduğunu

görmememem için böyle yapmıştı. Ne denli üzüleceğimi elbette tahmin ediyordu fakat her şeyden öte, Emmanuel'in moralinin ne kadar bozulacağını da biliyordu. Ona olan sevgisinden, böyle bir yöntem bulmuştu."

Bunları anlatırken hâlen onu derinden yaralamış olan o sahnenin etkisindeydi. Hatta öyle ki, bu olaydan sonra bütün gece ağladığını gördüğüm düşünülebilir. Elbette yanlış olur. Belki ancak bir damla. Bay Proust, söylenilenin veya bazen kendisinin de mektuplarında yazdığının aksine, öyle kolay ağlayabilen biri değildi. Prens Emmanuel'in intiharını öğrendiğinde büyük acı çekmişti ama yas tutmadı. Bana bir daha ondan söz etmedi.

Bana anlattığı kadarıyla Bay Proust bu iki kardeşle, 1914 senesinde patlak veren savaştan çok önceleri Paris'in en gösterişli kadınlarından biri olan anneleri Prenses Hélène'in bir davetinde tanışmış. Onlar da Bay Proust ile birinci dereceden kuzenleri olan Prenses Marthe Bibesco'yu tanıştırmış. Her ne kadar Bay Proust onu son derece güzel ve zeki bulmuş olsa da, korkarım kendisi Bay Proust'un ölümünün ardından kendisini çok daha fazla tanıyormuş gibi davranarak konuştu. Bay Proust ise bana şöyle söylerdi:

"Zekâsı adeta cazibesinin bir parçası."

Bense Prenses Marthe'ı, Bay Proust'un ölümünden sonra görmüştüm. Kendisi benim için nezaket kavramının ta kendisiydi.

Onu yalnızca bir kez, Hamelin Sokağı'ndayken, bir akşam Prens Antoine'ın eşi Prenses Elisabeth ile birlikte tiyatro dönüşü uğrayıp, Bay Proust'un yanına girip giremeyeceklerini sordukları gün görmüştüm. O gün onlarla görüşmediğini çok iyi hatırlıyorum. Çok üzgün olduğunu belirterek, onları kabul edemeyeceğini söylememi istemişti. İşte tam olarak o günden sonra benimle özdeşleşen o meşhur cümle ortaya çıkmıştı: "Beyefendi prensesin parfümlerine maalesef tahammül edemiyor." Her ne kadar gerek Bay Proust gerekse de ben

durumu yeterince açıkça ifade etmiş olsak da, bu artık bir tür bahane olarak görülmeye başlanmıştı.

Bibesco ailesinden, iki erkek kardeş dışında Bay Proust'un en sevdiği kişi Kontes de Noailles'ydi. Kendisi aynı zamanda Romanya taraflarından Brancovan'ların akrabası bir şairdi. Ona olan saygısı, Dreyfus Davası zamanlarına dayanırdı. O zamanlar kendisi, aslen Fransız olmadığı için yapılan eleştirilere aldırış etmeden, kahramanca Dreyfus taraftarlarının olduğu kampa gitmiş. Küçük salonda oturduğumuz vakitler bazen bana ondan mısralar okurdu; 'Le Cœur Innombrable (Sayısız Yürek)', 'Les Vivants et Les Morts (Yaşayanlar ve Ölüler)'...

Gün batımını ve seher vaktini görebildikten sonra,
Ölüm de gönlümü hoş ediyor ...

Bay Proust onu da tıpkı Prens Antoine gibi biraz çılgın bulurdu. Kendisi Bay Proust'a, kocasının; onu nedense çok memnun eden sâdâkatsizliklerini anlatmış. Bir gün bana şöyle söyledi:

"Bir gün: 'Marcel'ciğim, bu kadar zeki olan yalnızca ikimiz varız. Bakın, saçlarını toplarsam benziyoruz da!' dedi."

Sesini, aksanını ve o anki hareketlerini taklit etti. Sonra da ekledi:

"Ah bir görseniz, hareketlerinde de sözlerinde olduğu gibi nasıl şaireneydi!"

Dışarı çıktığı vakitler onunla ve aklıyla zarafetini takdir ettiği kız kardeşi Prenses de Chimay ile görüşmeye devam etti.

Her ne kadar eskisi kadar görüşmeseler de, besteci Reynaldo Hahn ile çok yakın olan varlıklı bir sanat sevdalısı Frédéric de Madrazo'yu da severdi. Nahoş dedikoduların her yerde döndüğü üzere Madrazo, yani 'Coco' ile onun arasında 'bir şeyler' varmış. Bay Proust böyle bir şeyden bana asla bahsetmedi. Çok genç yaşta, 'gülleri Tanrı'nın çizdiği kadar güzel çizen' Bayan Lemaire'in davetinde tanışmışlar. 'Coco' hem

müzisyen hem de ressammış. Fakat müziğinden ve tablolarından ziyade Bay Proust, onunla resim hakkında konuşmaktan hoşlanırmış. Genç yaşta annesiyle beraber Venedik'e gittiklerinde, yanında o ve Reynaldo Hahn da varmış. Bu yolculuğu hep büyülenerek hatırlardı. 1900 veya 1901 senesiymiş, iki üç sene kadar sürmüş ve bana anlattığına göre üç önemli keşifte bulunmuş: İngiliz yazar Ruskin, özellikle Amiens'deki katedraller ve melekleri, bir de Venedik ve resimleri. Madrazo'ya karşı çok büyük bir minnet duyardı; zira Venedik hakkında kendisini aydınlatan, onun ısrarları olmuş. Birdenbire aklına gelir ve bu konuda bana şöyle söylerdi:

"Biliyor musunuz Céleste, kitabımı sonlandırdığımda sizi Venedik'e götüreceğim ve bir kez de sizinle beraber Amiens meleklerini, Chartres'ı göreceğim."

Bu ve bir de Vermeer'in tabloları; özellikle de daha sonra anlatacağım 'sarı duvar' kısmı.

Madrazo'nun kocaman bir yüreği vardı. Bay Proust'un işlerine ve sağlığı konusundaki endişelerine olan saygısı öyle büyüktü ki, her gelişinde onu rahatsız etmemeyi görev sayardı. Beni kesinlikle mutfakta bulacağını bildiği saatlerde sessizce üst kata gelirdi. Bir süre konuşurduk, her defasında Bay Proust'a duyduğu sevgiyi bir kez daha anlardım, sonra giderdi. Daha sonradan Prens Emmanuel gibi o da trajik bir şekilde öldü. Bir defasında da Bay Proust bana, kendisinin Berthier Bulvarı'nda çok güzel, özel bir malikânesi olduğunu söylemişti. Servetini zamanla tamamen yitirmiş, artık tek kuruşu kalmamıştı ve çok ciddi ülser sıkıntısı çekiyordu. Bir gün küvetinde ölü bulundu; kaza mı, kalp krizi mi yoksa intihar mıydı, hiçbir zaman öğrenilemedi. Bay Proust oldukça etkilenmişti. Bu konu hakkında hem Reynaldo Hahn ile hem de benimle sıkça konuştu.

Bay Proust'un tüm arkadaşları arasından, her gelişinde, elbette uyanıksa, kabul ettiği tek kişi Reynaldo Hahn'dı. Hatta çoğunlukla, önceden haber dahi vermeden uğruyordu. Kapıyı

ona açardım ve eğer Bay Proust buhar tedavisini bitirmiş ve dinlenmeye ihtiyaç duymuyorsa doğrudan odasına giderdi. Aksi hâlde hâlini hatırını bana sorar, ayrılırdı. Fakat genelde, Bay Proust'u görmeyi garanti etmek için gece geç saatlerde gelirdi. Bay Proust'un odasına giderken eşlik etmediğim tek ziyaretçi de oydu. Kendi yolunu bir şekilde buluyordu; kendisi bir rüzgâr gibiydi, başka bir tabir daha uygun olamazdı. Bay Proust katlanamadığı için asla kapıları çarpmazdık, bu yüzden neredeyse Reynaldo Hahn'ın her ayrılışında beni çağırırdı:

"Sevgili Céleste, Reynaldo kapıları iyice kapatabilmiş mi bakar mısınız?"

Zira kapılar her ne kadar çarpılmasa da, dışarıdan en ufak bir havanın içeri girmesi de yasak olduğundan, iyice kapatılması gerekiyordu. Ve Reynaldo Hahn neredeyse her defasında kapıyı arkasından açık bırakıyordu. Gözümden hiçbir şey kaçmayacağı için, o ayrılır ayrılmaz gidip kontrol ediyordum. Bu konuyla benzerlik kurduğu bir hikâyesi vardı Bay Proust'un: Ünlü matematikçi Henri Poincaré, bir gün Mégisserie rıhtımından geçerken sadece bazı özel mağazalarda satılan kuşlara bakmak için duraksamış. Alışverişine devam ederken kafasındaki hesaplamalardan dikkati dağılan Poincaré, eline bir anda kuşlarla dolu bir kafes almış. Satıcı arkasından seslenerek peşine düşmüş, yaptığının farkına varan adam özür dileyerek zaten hiç alma niyetinde olmadığı kuşları geri vermiş. Buna şöyle cevap verdiğimi hatırlıyorum:

"Fakat efendim, bu Henri Poincaré'nin en azından meşhur bir bilim adamı olmak gibi bir mazereti varmış. Reynaldo ise yalnızca önemli biri olmayı istiyor."

"Sevgili Céleste, çok sertsiniz. Kendisi çok sevimli bir adamdır!"

Esasında kendisi de Reynaldo Hahn'ı muazzam eleştirirdi. Bana şöyle söylerdi:

"Kendi şarkılarını bestelemek yerine şarkıcı olarak kalma-

ması ne yazık. Bayan Lemaire'in evinde onunla tanıştığım vakitler, emsalsiz biriydi. Davetlere çağrılır, sahnesinden sonra da iyi paralar alırdı. Hatta bir akşam, önceden yaptığım gibi 'Si mon cœur avait des ailes (Kalbimin Kanatları Olsa)' şarkısını söylemesi için çok ısrar etmiştim. Harikaydı, eşsizdi! Bugün Saint-Saëns'e benzemek istemesi ne acı. Oysa annesiyle beraber bize geldiklerinde onu görmeliydiniz!"

Üstelik Reynaldo Hahn'ın annesi ile Bayan Proust da arkadaşmış. Dahası, Bay Proust'un Ruskin kitaplarını keşfetmesine vesile olan kişi de Reynaldo Hahn'ın kuzeni Marie Nordlinger'ymiş. Savaştan ve Bay Proust'un ikinci kitabı *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde*'den sonra ikisi arasındaki ilişkide hafif kopukluklar oluşmaya başlamıştı. Bundan sonra Reynaldo Hahn hırçınlaşmaya başladı.

"Eskiden birbirimize hayli bağlıydık. Beraber ekinoks vakti med-cezirleri izlemek için Pointe du Raz'ya giderdik, Venedik'e gitmiştik, Bayan Lemaire'in Réveillon Şatosu'nda koca bir yaz geçirmiştik... Birbirimizi anlayabiliyorduk, saygı duyuyorduk. Sonra savaş çıktı ve Reynaldo seferberliğe katıldı, her ne kadar iletişimimizi koparmamış olsak da o uzaktayken benim burada ilerleme kaydetmeye devam ettiğimi düşünmeye başladı. Oldukça gülünç Céleste fakat biliyorsunuz, beni kıskanıyor. Bunu da cepheden ülkeye döndüğü zaman, izindeyken fark ettim. Evet, beni kıskanıyor; zira edebî ortamlarda kitaplarım konuşuluyor. O ise küçük bir başarı altında ezilip kalıyor. Bana: 'Gittiğimiz her yerde hep sizin işleriniz konuşuluyor, hep sizin kitabınız. Ne ilginç!' demişti."

Reynaldo Hahn'ın bir ziyaretinden sonra beni çağırıp şöyle söylemişti:

"Sevgili Céleste, çok tadım kaçtı. Reynaldo'yu arayıp neden bir süredir uğramadığını ve eskiden aramızda dediğimiz gibi bir 'patırtı' olup olmadığını sordum. Bana ne söylediğini biliyor musunuz?... 'Marcel'ciğim, ne sizin zenginliğinize ne de başarınıza sahibim. Elinizin altında her şeyiniz var, bu

zamanda parasız hiçbir şey yapılmıyor. Önceden de her şey paraydı, şimdi de öyle. Ve benim paraya ihtiyacım var.' Ben de ona şöyle dedim: 'Para mı? Peki Reynaldo'cuğum, size para vermemi mi istiyorsunuz?' 'Hayır Marcel, hayır. Sizin paranızı istemiyorum. Kendi paramı kazanmaya çabalıyorum, işte bu yüzden gelecek vaktim olmuyor,' dedi. Sesi çok mutsuz geliyordu ve ben bir taraftan onu dinlerken, bir taraftan da o çok beğendiğim hârikulâde şarkısını aklımdan geçiriyordum."

Bu durum Bay Proust'u üzdüyse, bunun sebebi Reynaldo Hahn'ın durumundan ziyade konuşma sırasında karşısındakinin sert tavrı ve kıskançlığıydı. Buna ispat olabilecek ânı da hatırlıyorum: Bay Proust, Reynaldo Hahn'ın bestelerinden biri sayesinde büyük bir başarı yakaladığını öğrendiği zaman çok neşelenmişti, bu ölümünden çok kısa bir zaman önceydi.. Bu beste, Robert de Flers ve Bay Proust'un uzaktan akrabası Kontes de Chevigné'nin üvey oğullarından biri olan Francis de Croisset'nin sözleri üzerine müziğini yaptığı ünlü operet 'Ciboulette'ti. Operet en büyük başarısını, Bay Proust'un ölümünden sonra Paris'te, Théâtre des Variété'de elde etmişti. O zamana dek güneyde övgüler almaya başlamıştı bile. Elleri çarşafın üzerinde, haber aldığı mektubu veya gazeteyi bana gösterirken yüzündeki gülüşünü çok iyi hatırlıyorum. Şöyle demişti:

"Sevgili Céleste, Reynaldo nihayet başarılı olmaya başlıyor, ne mutlu!"

Ayrıca, yaşadığı mutsuz bir aşk macerasından sonra Reynaldo Hahn için çok endişelendiğini anlattığını da hatırlıyorum. Söylediğine göre Reynaldo Hahn, o vakitler hayatının aşkını bulmuş ve ona gerçekten muazzam âşıkmış:

"Sosyeteden sayılan bir isimdi, Cléo de Mérode, tanıyor musunuz Céleste? Onun hakkında 'Aç ayı oynamaz!' derlerdi. Zira kendisi hayli açgözlüydü. Bir de saçlarını bandanalarla toplardı, bu şekilde güzelliğindeki tek kusuru, kulaklarını örterdi. Zavallı Reynaldo'nun yüreğinde çok hasar bırakmıştı.

Ona hiçbir şey vermeden sadece oyaladı ve kendinden geriye büyük bir keder bıraktı. Hatta belki de yeteneklerine acı çektiren de o olmuştu."

Her hâlükârda aralarındaki arkadaşlık, birçok şeyin üstesinden gelebilecek kadar eskiydi. Sonuna kadar, iki arkadaştan ziyade iki kardeş gibi birbirlerine sâdık kaldılar.

Adını saydığım eski arkadaşları dışında, her ne kadar aksini iddia etseler de Haussmann Bulvarı'na veya sonradan Hamelin Sokağı'na gelen pek fazla yeni insan yoktu. İnsanların böyle konuşarak elde etmeye çalıştığı ufak zaferlere gölge düşürme niyetinde değilim; ölümünden sonra yazılan makaleleri okuyabilecek olsaydı onun yapacağı şeyi yapıyor, sadece gülüyorum.

İnsanlarla özellikle dışarıda görüşürdü. Ve genelde Larue'de, Grillon Oteli'nde veya Ritz'de büyük yemeklere giderdi; görüştüğü bazı insanları özel salonlara davet ederdi. Ne olursa olsun her şeyi, bir biçimde eseriyle bağdaştırırdı; zira çoğu kişi, onun ilgisini bile çekmezdi.

Mesela, her konu hakkında bilgi almayı çok seven Prens Antoine, bir akşam onu Picasso'yla tanıştırma niyetiyle bir yemeğe götürmeye gelmişti ve sonrasında elbette bu konu hakkında konuştuk. Söylendiği gibi Ritz'de değil Grillon'daydı, çok da önemli bir detay değil bu. Gece saat ikide, birlikte Picasso'nun tuvallerini görmeye stüdyosuna gitmişler:

"Kendisi, kübizm denilen akımı uygulamaya başlayan İspanyol bir ressam."

Tabloların neye benzediğinden bahsetti biraz. Ben de ona komik suratlar ortaya çıkmış olmalı diye düşündüğümü söyledim. Gülerek şöyle devam etti:

"İtiraf etmem gerekirse pek bir şey anlayamadım."

Besbelli pek önemsememişti. Nitekim bir daha ondan ve tablolarından hiç bahsetmedi. Bazı insanlarla olduğu gibi yazar James Joyce ile de yemek yediği konuşulur, bir kez görmüş

olması dışında onun ağzından adını dahi duymadım.

Seviyeli zarafeti ve zekâsından dolayı çok sevdiği bankacı Henri Gans vardı. Hamelin Sokağı'na bir veya iki kez yemeğe gelen nadir kişilerden biriydi. Birbirlerine oldukça bağlılardı.

Bay Proust'un çarşamba günü gerçekleşen cenazesinden üç gün sonra, cumartesi günü avlanmaya giden Henri Gans, tüfeğinde kalan saçmaları istemsizce ateşleyen bir avcı tarafından kazara öldürüldü. Saçma tam olarak uyluk atardamarına denk gelmiş ve kanama durdurulamamıştı.

Başka birisi, o dönemlerin yeni yazarlarından Paul Morand ve sonradan onun karısı olan Prenses Soutzo vardı.

Paul Morand, işi hakkında nasıl konuşacağını iyi bilmesiyle ve zekâsıyla Bay Proust'u hemen etkilemişti. Üstelik seyahatlerinden edindiği eğlenceli ve harika anılar da anlatıyordu. Büyük bir gezgindi. O da diğerleri gibi elçiliklerdeydi ve bu yüzden Londra'da Prens Bibesco'yla arkadaş olmuştu. Bay Proust'a kendini tanıtması için vesile olmuştu.

Haussmann Bulvarı'na ilk geldiğinde, sohbetimiz esnasında Bay Proust bende ne izlenim bıraktığını sordu. Ben de şöyle dedim:

"Kendisi Çinli gibi efendim, iyi birine benziyor."

Eğlendiğini görünce biraz bozularak devam ettim:

"Ne söyledim ki efendim? Yalnızca kendisi bana Çinli gibi göründü."

Alay etmeye devam etti:

"Evet Céleste evet, aynı zamanda tıpkı bir Çinli gibi kurnazdır!"

Paul Morand, Bibesco'lar aracılığıyla tanıştığı ve onlar gibi Romanyalı olan, sonradan da Bayan Morand olacak olan Prenses Soutzo için büyükelçilik yapıyordu. Bir bankacının kızıydı ve çok zengindi; o dönem evliydi. Kocası hiç görülmüyordu. Paris'e, Champs-de-Mars yakınında bulunan Charles-Floquet Caddesi üzerinde çok güzel bir eve yerleşmişti. Savaşla beraber aile içinde sıkıntılar da patlak verince, hiz-

metçisiyle birlikte evi kapatıp Ritz'de bir daire tutmuşlardı. İşte tam o dönemler Paul Morand onu Bay Proust ile tanıştırmıştı.

Çok akıllı, sanata ve edebiyata çok meraklı bir kadındı. Elbette savaşın getirdiği şartları da göz önünde bulundurarak, o dönem ne tutuluyorsa onu yapardı ve bu sayede Paris'te adını duyurmak gibi takdire şayan bir azimle çalışırdı. Bay Proust'un da gittiği özel dairesini aldıktan sonra da bu şekilde yaşamaya devam etti.

Kendi isteğiyle mi Bay Proust'u tanımak istemişti yoksa Paul Morand'ın ona söylediği bir şeyin sonucu mu bilmiyorum. Yine de Paul Morand ondan bahsederken, çok büyük hayranı olduğunu bildirmiş ve Bay Proust da onunla görüşüp yemek yemeyi kabul etmişti.

O akşamı çok iyi hatırlıyorum, kuaförü çağırmamı istemişti.

"Her şeyi mümkün olduğunca hızlı hazırlayın Céleste, acelem var. Bay Morand, biriyle gelip beni alacak ve Larue'de yemek yiyeceğiz. Romanyalı bir prensesmiş; tanışmam için çok ısrar etti."

Saat on civarı Paul Morand, yanında prensesle geldi. Ben de elbette Bay Proust'a haber vermeye gittim.

"İçeriye buyursun lütfen."

"Kendisine bir hanımefendi eşlik ediyor."

"Evet, size bahsetmiştim. Prenses Soutzo. Nasıl biri?"

Asla yalan söylememem gerektiğini biliyordum. Nasıl gördüysem aynı şekilde tarif ettim:

"Oldukça minyon bir hanımefendi. Dümdüz bir boynu, bir de çeneden bağlamalı bir şapkası var. Yas tutuyormuşçasına simsiyah giyinmiş. Bay Morand'dan biraz daha yaşlı olduğunu söylesem yalan söylemiş olmam... Paul Morand o zamanlar otuzlarında yoktu. Müsaadenizle çok çarpıcı bir zarafeti olduğunu söyleyemeyeceğim fakat bir porselen vazonun zarafetine sahip diyebilirim."

Bu betimlemelerime her zaman gülerdi.

"Eh, öyleyse görelim."

Paul Morand'ı getirmeye gittim; prenses kapıda beklerken ikisi bir süre sohbet etti. Sonra hep beraber daireden ayrıldılar. Dönüşte Bay Proust'un geçirdiği akşamdan memnun olduğunu gördüm; nitekim kendisi de bu şekilde anlattı.

O günden hemen sonra, prensesi çok sık görmeye başladı. Prensesin Ritz'de kaldığı zamanlara tekabül ediyordu; orada sık sık yemek yiyorlardı. Savaşa rağmen restoran gece geç saate kadar açıktı. Bazen prensesin dairesine gittiği de oluyordu, bazense uğramasını rica etmek için arıyordum. Telefonda beni karıştıranlardan biri de oydu:

"Siz misiniz Marcel?"

"Hayır prenses, ben Céleste."

Benim gösterişli ve zarif olduğumu düşünenlerden biri de yine o olmuştu. Geçirdiği ufak bir operasyondan sonra, Bay Proust beni bir demet çiçek göndermekle görevlendirmişti. Çiçekler eline geçtikten sonra Bay Proust'a şöyle söylemiş:

"Céleste inanılmaz birisi. Yalnızca telefonda sizin gibi konuşmakla kalmıyor, oldukça zarif de! Bununla başa çıkamıyor olmalısınız!"

Bay Proust ise şöyle demişti:

"Çok gülünç. Aslında hizmetliler ve ev sahipleri birbirlerini tamamlar. Bazen tanımadığım insanların yalnızca hizmetlilerine bakarak bile nasıl insanlar olduklarını tahmin edebilirim. Hatta bir evde, hizmetlilerin Alsaslı kostümü giydiklerini görmüştüm. Aslında güzeldi fakat o kadarı da biraz ileri gitmek. Dirseklerinde ise delikler vardı. Patronları besbelli olduklarından daha zengin görünmeye çalışıyordu."

Hâlâ biraz feodal kalan bir ülkeden gelen prensesin, bu küçük garipliklere alınmaması gerektiğini de ekledi. Onu gözlemlerken oldukça eğlenmiş olmalıydı. O ise, Bay Proust'u etkilemek için elinden geleni yapmış olmalıydı. Şayet Bay Proust, tanışmak istediğini belirterek bir isim verecek olursa,

hanımefendi derhal şöyle diyordu:

"Çok kolay Marcel. Ne zaman isterseniz. Bana sadece gün verin. Onu yemeğe davet edeyim."

Böyle yardım görmeye son derece alışkındı.

Ritz'den döndüğü bir gece, delicesine gülmüş ve bana şunu itiraf etmişti:

"Biliyorsunuz Céleste, bana biraz kur yapıyor. Bugün ona 'Fakat siz evlisiniz hanımefendi,' dedim, bana ne dedi biliyor musunuz? 'Önemli değil!' Bir anlığına da olsa benimle evlenmek istediğini düşünmedim değil!"

Bay Proust, onu gözlemlemekten memnundu. Prensesin, Paul Morand'la evleneceğini önceden tahmin ettiğini düşünmüşümdür hep. Birçok kez bana, ataşenin prensese olan sevgisini, hatta büyük aşkını bildiğini söylemişti. Bu konuda çok da mutluydu. Eminim evlendikleri vakit, cennetten tebriklerini göndermiştir... Paul Morand'ın onu kıskanmaması gerektiğini ve hatta bunun da farkında olduğunu gayet iyi biliyordu. Yine de az da olsa kıskanıyor gibiydi. Prensese olan ziyaretlerini bana gülerek anlatırdı:

"Salondaki koltuğun arkasında kocaman bir paravan vardı. İster inanın ister inanmayın Céleste, o koltuğa her oturduğumda Bay Morand'ın o paravanın ardından bizi dinlediğini düşünmekten alıkoyamıyordum kendimi."

"Öyle mi efendim!"

"Hayır tabii, öyleyse bile hiç şaşırmam."

Esasında, prensesin yaptığı bu kurlardan hoşlanıyordu. Her şeye rağmen bir insandı, elbette ilgi görmek hoşuna gidiyordu. Özellikle de eserleriyle ilgilenilmesi. Bay Proust'un kitabına delicesine hayran olan, daima mektuplarıyla ve ziyaret istekleriyle âdeta taciz eden, Truel adında genç bir elçilik ataşesi hatırlıyorum. Bay Proust onu kabul etmişti. Ona: "Efendim, zaten hayli yorgunsunuz," dediğimde, "Céleste'ciğim, doğru söylüyorsun lâkin beyefendi o kadar kibar ki..." demişti.

Her durumda tepkilerinden, sesinden, bakışlarından -diğer pek çok kişide olduğu gibi- Prenses Soutzo için de ne düşündüğünü anlayabiliyordum. Nihayetinde Bay Proust'un arkadaşlığı, kişinin gözlemlenmeye değer biri olup olmaması ve elbette ilgisini çekip çekmemesi kriterlerden geçiyordu.

Beni en çok şaşırtan şeylerden biri, Bay Proust'un ilk izlenimde Paul Morand hakkında yanıldığını itiraf etmesi olmuştu. Ölümünden bir hafta önceydi. Paul Morand, çok uzun sürecek bir ziyarete gelmişti. Daireden ayrıldıktan sonra Bay Proust şöyle dedi:

"Céleste, bir itirafta bulunacağım. Bay Morand'ı hep sevmişimdir lâkin bir yandan da egoist olduğunu düşünmüşümdür. Bu akşam, belki de benim onu sevdiğimden daha fazla onun beni sevdiğini fark ettim. Ve ne anladım biliyor musunuz? Bir türlü kalkıp gitmeye cesaret edemedi. Sandalyede oturup gözlerimin içine bakarak uzun uzun konuştu. Ne kadar hasta olduğumun farkındaydı. Büyük bir nezaket ve zarafetle yanımdaydı. Öncesinde yanılmışım, oysa bu kez emin olabilirsiniz, Bay Morand beni oldukça seviyor."

Bir zaman sonra kulaklarımda bu konuşmasını yeniden duyduğum vakit, çoktan geçmişten bahseder gibi olduğunu fark ettim. Her şeyi arkasında bırakacağının farkındaydı, işte bu itirafı da minnet dolu bir veda olmuştu.

"Bunları ona söylemelisiniz Céleste..."

Karakterlerinin Peşinde

Şunu söylemenin çok önemli olduğunu düşünüyorum: Onun bildiği dünyada arkadaşlık tesadüflerin, giysilerin ve yüzlerin arkasında saklanan, oldukça nadir rastlanan bir şey olmalıydı. Belki bazılarında bulmuştu. Üstelik eğer Bay Proust, insanları insan yapan kavramları tespit etmediyse, edemediğinden değil, aramaya tenezzül etmediğindendi. Benim onu tanıdığım süre boyunca, insanlarda ilgisini çeken şey, kitabı için bir karakter oluşturabileceğini düşündüğü gözlemleri olmuştu.

Evet, bu hususu hem o zamanlar bu konu hakkında düşündüğümde fark etmiştim hem de bugün hâlen yalnız kaldığımda gözlerimin önüne getirdiğimde iyice anlıyorum. Şapkasının gölgesinde kalmış gülümsemesi ve gözleriyle, paltosunu giymiş, çoktan iyi bir akşam geçirme umuduyla dolup taşmış hâlde evden çıkmak üzereyken; üstelik geri döndüğünde vaktinin harcandığına öfkelenmek ve boşuna yorulduğunu düşünmek yerine o cıvıl cıvıl hâliyle onu hatırlarken, anlıyorum ki kitabını düşünmeden dışarıya çıktığı tek bir an bile yoktu.

Hiçbir zaman tesadüfî bir macera olmuyordu; her daim kesin bir amaç vardı ortada. Tıpkı bir avcının detayları, bir seyyahın şehirleri gördüğü gibi.

Onun için kişiler, hafızasında kendisine göre oluşturduğu topluluğun içinde âdeta dans ediyorlardı. Hiçbirini gözden kaçırmıyordu. Ve en önemlisi, Bay Proust'un insanlarda aradığı şey duyguları değil, dürüstlüktü.

Daireye mutlu döndüğü geceler ona sorardım:

"Güzel bir akşam geçirdiniz mi efendim? Bugün ne güzellikler konuşacağız, yapacağız?"

Bir gece kendisi de bana şöyle söylemişti:

"Biliyor musunuz Céleste, eserlerimin edebiyat dünyasında bir katedral niteliği taşımasını istiyorum. Bu yüzden bir türlü bitirmiyorum. İnşası bitse bile her daim bir şeylerle süslenebilmeli; bir vitray, bir sütun başlığı, küçük bir mabet veya köşede küçük bir heykel."

Dolayısıyla hep araştırmaya devam ediyordu.

Şayet bir elbiseyi araştırıyorsa, nakışlarının nereden geldiğini, nasıl yapıldığını bilmeliydi; dikişte kullanılan ipliğin markasına kadar bilmediği çok az olurdu. Bay Goldsmith'in arkadaşı olan ve 'Sodom'da yaşayanlar' gibi olduğunu söylediği İngiliz Charlie'yle görüşmeyi kabul ettiğinde, yalnızca bu genç adamın tavırlarını gözlemlemek istemişti. Kendisi son derece yapmacıkmış. Sonradan çok defa bana taklidini yaptığı oldu. Görünüşünün en ufak detayına kadar her şeyini dikkatle incelemişti.

"Gömleklerini ve yeleklerini Vendôme Meydanı'ndaki Charvet'den alıyor."

Charvet hususunda dikkatini en çok çeken de, oranın belli bir kesime, belli bir zarafete hitap ediyor oluşuydu. Goldschmidt'le ilgilenmesi de bu şekildeydi; kişiliğiyle Bay Proust'u ölesiye sinirlendiriyordu fakat kesinlikle görünüşünde, giyim kuşamında bir çekicilik vardı.

"Biliyor musunuz Céleste, özenmediği zamanlar bile uğraşıp giyinmiş gibi görünüyor olmalı."

Her ikisinde de herkeste olduğu gibi, daha ötelerini görmek istiyordu; gizemlerini, ilişkilerini, yüzleşmelerini, cinsiyetleri arasındaki imlemeleri, konuşmalarındaki ufak dokunuşları... Fakat size bunu anlatırken, her zaman bir şeyleri eksik bırakırdı; sizin eklemenizi, tahmin etmenizi isterdi.

Kitabındaki karakterler için de bu anlattıklarım geçerliydi. Bu konuda çok fazla şey yazılıp çiziliyor fakat ben ahkâm keser gibi uzun uzun açıklamayacağım. Hem zaten herkes gibi bu hususta benim de zihnimde kapalı kapılar bırakıyor-

du. Böyle davranması kasıtlı bir kötülük, sadece eğlence veya ipuçlarını bulandırmak için değildi; aslında bu durum, işinde ne denli gerçekçi bir tarafının olduğunu gösteriyordu. Tek söyleyebileceğim, bütün anahtarları kilide taktıktan sonra bile, sır kutularının tamamı açılmış olmuyordu. Her bir karakter için, koskoca bir anahtarlık gerekiyordu.

İçten içe kendisinin de tıpkı dairenin anahtarları gibi, işinin bu bahsettiğim kısmı olan anahtarlarıyla alay ettiğini söyleyebilirim. Eğer büyük bir sırrı ihlal ediyorcasına o firavun mezarlarına benzeyen kutuları kırmaktan haz duyacak insanlar varsa bile, eminim Bay Proust önceden bu oyuna dâhil olmak isteyecek insanların var olduğunu tahmin etmiş fakat umursamamıştır. Eserini edebiyat dünyasında bir katedral gibi gördüğünü bana söylediğinde, o çok sevdiği kiliseler gibi uzun müddet ayakta kalacağını kastetmişti. Hem bu durum, onun karakterlerine, mesela Kontes Greffulhe'den, Bayan Straus'tan, Kontes de Chevigné'den ve en az on farklı kişiden parçalar taşıyan Düşes de Guermantes'e ne yapabilirdi ki? Yüz yıl kadar sonra, ne önemi kalır, bu hanımefendileri hatırlayan kim kalır? Fakat Düşes de Guermantes ve diğer karakterler; onun kitaplarında, yeni okuyucu nesillerinin gözlerinin önünde kalmaya devam edecek.

Son iki senesinde, yani Haussmann Bulvarı'nı terk edip Hamelin Sokağı'na yerleştiğimiz dönemde, La Pérouse Sokağı yakınlarında evi olan varlıklı bir hanımefendiyi hatırlıyorum. Çok güzel görünüşlü olmasına rağmen o döneme göre biraz alışılmışın dışındaydı; zira 1920 senesinde bile, tıpkı yaklaşık on sene önce ölen İngiltere Kralı VII. Edward'ın karısı Kraliçe Alexandra gibi giyiniyordu. Üstelik tüm bu on sene içinde araya savaş girmiş, her konuda olduğu gibi giyim anlayışlarında da değişiklikler olmuştu.

Bu hanımefendi, oldukça güzeldi ve büyük bir zarafete sahipti. Yine de tüm o karman çorman saç modelleriyle biraz çağdışıydı. Bay Proust onunla, hatırladığım kadarıyla Kontes

Greffulhe'ün davetinde tanışmış ve elbisesinden çok etkilenmişti. Kızı gibi gördüğü yeğeniyle yaşıyormuş, zira hiç çocuğu yokmuş ve Bay Proust'un gülerek anlattığına göre bu yeğeninin, kendisine karşı çok büyük bir hayranlığı varmış, eğer onunla evlenemezse evleneceği tek adam, kendisinden yaşça büyük olan ünlü orgcu Vidor'muş. Nitekim gerçekten de Vidor ile evlenmişti, birlikte La Pérouse Sokağı'ndaki evde yaşamaya devam ettiler. Mutfağımızın penceresinden, yemeklerin büyük bir zarafetle servis edilip yendiği yemek odasını görebiliyordum. Bunu Bay Proust'a söylediğimde, kayda değer bir şey görürsem derhal odasına gelip haber vermem için bana ricada bulunmuştu. İki veya üç kez, bizzat bakmak için kendisi de gelmişti. Servisin, masanın, şamdanların ve yemeklerin, misafirlerin arasındaki ilişkilerin asıl ilgisini çeken şey olduğunu gözlerinden okuyabiliyordum. Şöyle bir bakarak dahi hemen tüm gördüklerini bir daha asla silmemek üzere hafızasına kazıyordu.

Bahsettiğim hanımefendiye; kitabında özellikle prensesin ağırbaşlı elbisesinin, düşesin ve üvey kızının gösterişli mücevherleriyle nasıl tezat oluşturduğunu anlattığı, Opéra Binası'ndaki bir gala gecesini tasvir ederken yer vermişti. Ve kitabın diğer bazı sayfalarında da, o pencereden gördüğü yemeklerin düzenini anlatmıştı, elbette hiç şaşırmamıştım.

O hanımefendi gerçekten de dedikodularda anlatıldığı gibi Kral VII. Edward'ın eski dostu Bayan Standish olsa, bizim kendisinden daha varlıklı olmamız nasıl mümkün olabilirdi? Eğer Bay Proust onda çekici bir şeyler gördüyse, bu tamamen kafasındaki Prenses de Guermantes'i süslemek içindi ve Opéra Binası'ndaki o gecede anlattığı elbisenin altındaki kişi Bayan Standish değil, prensesti. Önemli olan tek şey de buydu.

Zira gerçek şuydu: kendi kendine betimleme oyunları oluşturup eğlenmiyordu, bildiği ve tanıdığı bir dünya, koskoca bir kesim ve yaşayış biçimi, zaten gözlerinin önünde bambaşka bir dünyaya dönüşmüştü. Her şey gözlerinin önündeydi; emi-

nim en başından beri neler olacağını zaten tahmin de ediyordu. İçinde bulunduğu o dünyanın nasıl düşüşe geçeceğini, çok önceden biliyordu. İşte tam olarak tasvir etmeye çalıştığı şey de buydu; içinde insanlığın tüm esnekliğini, güzelliğini ve gülünç tarafını barındıran bir yazardı. Gerçekten de öngörülerinde muazzamdı. Evet, toplumdaki bu düşüşü tahmin edebilmişti ve kitabını okurken bakılması gereken yer buydu. Nasıl göreceğini bilmeyen biri de, besbelli kitabı anlamamış olur.

İnsanlarla görüşmek için dışarıya çıktığı vakitlerin, zihnini beslemekten ve en yüksek gerçeklik payıyla tahminler yapabilmekten başka hiçbir nedeni yoktu.

Bana hiçbir zaman açıkça söylemezdi. Her zaman olduğu gibi üstü kapalı olan yolu tercih ederdi:

"Bu akşam şu şu kişiyleydim bildiğiniz gibi. Ve evlerinde beni şaşırtacak ne oldu bilin bakalım! Evet, çok şaşırdım; hanımefendi eskiden olsa ölüm kalım meselesinde dahi çağırmayacağı birini davet etmişti!"

Onun için bunun bir işaret olduğunu söylemesine bile gerek yoktu; bu karşılaşmayı geçmişte düşündüğünü anlamak için gözlerine bakmak yeterliydi.

Bazen nadiren de olsa çalışırken ona Gotha Almanağı'nı[13] getirmemi isterdi; neler olup bittiğini, kimlerin aile olup birleştiğini ayırt edebilmek için dövizlere ve sosyal birleşmelere bakıyordu. Merak duygusuyla alâkası yoktu. Yalnızca iniş çıkışları takip ediyordu. Aynı kesinlikte konuşarak bana şöyle söylemişti:

"Sevgili Céleste, ansiklopediyi alır mısınız lütfen? Bazı bölümler arasında biraz kaybolmuş hissediyorum. Neyin nerede olduğunu benim için kontrol etmenizi istiyorum."

Doğal olarak karakterlerinin kusursuz olmasını istiyordu. İşte bu yüzden gerçek hayattan pek çok insanı birleştirerek karakterlerinin giyimine kuşamına karar veriyordu. Eğlen-

13 1763 ve 1944 yılları arasında yayımlanan, hükümdar ailelerinin soyağaçlarını içeren ansiklopedi.

cesine bile olsa asla hiçbir karakteri etkileyecek en ufak bir kötülük eklemezdi.

Bu dışarıya çıkmalarının onun sonu olacağını biliyordu fakat öylesine coşkuluydu ki her defasında tıpkı sevdiği genç bir kızla randevuya gidercesine çıkacak gücü ve enerjiyi kendinde buluyordu. Hasta olmasına rağmen akşamdan umut ettiği her şey onu ayakta tutuyordu. Nihayetinde bir insan eğleniyorsa, yaptığı görüşme istediği gibi gidiyorsa ya da istediği bir yolculuğa çıkıyorsa, yani kısacası her şey istediği gibi yolundaysa; geri döndüğünde de son derece mutlu, rahatlamış, yenilenmiş hisseder. Yorgunluk hissetmemekten öte, bir daha uyumak bile istemez! İşte onun hissettiği ve dayanma gücü bulduğu şey de tam olarak buydu. Bay Proust, bir insanın yanından mutlu dönebileceği gibi, bir evin görünüşünün değişip değişmediği, çatısının aynı kalıp kalmadığı, nasıl döşendiği, içindeki aile yaşamında farklılık var mı yok mu gibi bir ev için duyduğu tüm merakını giderdikten sonra da aynı mutlulukla geri dönebiliyordu.

Uzunca bir süre önce Kontes de Chevigné'nin başında gördüğü bir şapka onu çok etkilemişti. Elbette bana anlatmıştı:

"Çok güzel bir hanımefendiydi. Her daim harika şapkaları vardı. Hatırladığım bir tanesinin üzerinde mavikantaron ve gelincik çiçekleri vardı. Hatta bir tanesi, en harikasıydı, kahverengimsi gri renkteki şapkanın üstüne Parma menekşeleri işlenmişti."

Bunları anlattıktan sonra da sormuştu:

"Sizce onu saklamış olabilir mi? Gidip göstermesini isteyebilir miyim acaba?"

"Efendim, Boulogne Ormanı'nda geçit törenleri yapıldığı zamandan beri moda anlayışı çok fazla değişti. Bayan de Chevigné kadar zarif biri eğer umduğunuz gibi tüm şapkalarını elinde tutacak olsa, elinde kolilerce şapka olurdu!"

Nihayetinde merak ettiği şeyi yalnızca bizzat Bayan de Chevigné'nin yanına giderek öğrenebileceğini biliyordu.

Gençliğinde Kontes'e karşı, tıpkı Bayan Greffulhe'ün Opéra merdivenlerinden inişini izlediği zamanki gibi, hayranlıktan da öte hisler beslermiş; bunun da belirtilmesi gerekiyor. Bayan de Chevigné o zamanlar Champs-Elysées'de, Marigny Caddesi'nin köşesindeymiş; arabayla ormana gideceği zamanlar, Bay Proust onun geçişini izlermiş. Şöyle söylerdi:

"Mest olurdum!"

Hatta o dönem, âni bir istekle kendisine yakınlaşması söz konusu olmuşsa da son derece soğuk karşılanmış. Daha sonraları ise kendisiyle bir davet esnasında bizzat tanışmış, elbette hayranlığını dile getirmiş ve hanımefendinin gururu okşanmış.

Üzerinde Parma menekşeleri olan ve onu çok etkileyen bu şapkayı sormak için yanına gitmişti ve tamamen paramparça olmuş vaziyette döndü. Sorusuna cevap olarak Bayan de Chevigné şöyle cevap vermiş:

"Ah Marcel, bunca zaman sonra nasıl istersiniz?"

Üstelik bana bu ziyaretini anlatırken kadının henüz güzel olduğu eski resimlerinden birini de gösterdi ve her zamanki gibi tüm detayları anlattı; sonra resmi yerine bıraktı ve şöyle dedi:

"Çok güzel ve çok ağırbaşlı bir hanımefendiydi. Lâkin bu gece karşımda kırlaşmış saçlarıyla ve boğuk sesiyle, yanında küçük bir kızla sandalyesine oturup örgü ören yaşlı bir kadın buldum."

Sesi oldukça hüzünlüydü. Savaş zamanıydı. Bayan de Chevigné'yi birkaç kez daha, onun gibi Anjou Sokağı'nda yaşayan Jean Cocteau'nun yanında görmüştü. Hepsi buydu. Onu, hafızasında kaldığı şekilde hatırlamalıydı.

Düşes de Guermantes karakteri için bu kadından aldığı kısım, yürüyüşü ve giyinişiydi. Kontes Greffulhe'den de boynunu kıyafetleri üzerinde taşımasının zarafetini almıştı. Düşesi için aklındaki fikir daha çok Bayan Straus'unkiydi. Bana bu üç kişiden bahsederken de aklında ayrımı yapmıştı.

Bayan de Chevigné'ye karşı çok derin duygular beslediğine ve geçmişte bunun uzun süre devam ettiğine hiç şüphe yoktu; her zamanki gibi bu hayranlığı elbette onu incelemesine ve eleştirmesine engel değildi. Kitabının, yanlış hatırlamıyorsam 'Guermantes Tarafı'nın, bir kopyasını imzaladığında iç çekerek bana şöyle dediğini hatırlıyorum:

"Céleste, şöyle bir bakınca bütün sayfalar ondan parçalar taşıyor lâkin o bunu asla anlamayacak."

Bunu söylemesi, bana bir ipucu verme biçimiydi.

Bazen onu, tabiri caizse, konuşmaya zorlardım. Mesela Albuféra Dükü'yle tartıştığı vakit, ona sitem ettiği uzun bir mektup yazmıştı ve elbette bana da okumuştu. Dük, kendisini 'Sodom ve Gomorra'daki, bir aktrisle kavga eden Saint-Loup Şövalyesi'yle bağdaştırdığı için sinirlenmişti. Ve düşününce gerçekten de sahneler, Bay Proust'un da gayet iyi bildiği üzere Dük ve Louisa de Mornand arasında yaşananlara çok benzerdi.

Mektubu bırakırken şöyle demişti:

"Böyle düşünmesine ne sebep oldu anlayamıyorum."

Bunun üzerine sordum:

"Efendim, tamamen yanılıyor mu gerçekten? Yaşananlarla hiçbir alâkası yok mu?"

Önce güldü, sonra da şöyle dedi:

"Her ne olursa olsun yazık oldu, çok yakındık. Ona bir cevap yazacağım."

Nitekim upuzun bir mektup yazdı. Dük ise cevap vermedi. Bay Proust'un ölümünden sonra Louisa de Mornand'ı gördüğümde, onunla bu olay hakkında konuştum. Hiçbir şeyden haberi yokmuş. Dük, ona tek kelime anlatmamış. Bana yalnızca şunu söyledi:

"Louis'nin (dükün ismi buydu) cevap vermemesine ve olayı karmakarışık bırakmasına pek şaşırmadım aslında. Çok nazik ve yüce gönüllü bir insandır, ondan hiçbir şikâyetim yok

fakat pek akıllı olduğu söylenemez."

Sanırım Bay Proust'un düşüncesi de bunlardan farklı değildi. Dük ile bir daha hiç görüşmediler, onu pek özlediğini söyleyemem. Onunla işi tamamen bitmişti.

Beni her zaman çok şaşırtan bir şey daha vardı, nitekim Bay Proust'un arkadaşlık anlayışıyla ilgili söylediklerimle de uyuşuyor. İnsanların okudukları karakteri kimlerle bağdaştırdıklarını umursayıp da canını sıkmazdı. Yine de, bana göre, bu kadar kayıtsız davranmasına rağmen, özellikle kötü anlamlar çıkaranlar adına üzülüyordu.

Endişelendiği tek dönem, Laure Hayman'la yaşananlardan sonradır. Ondan öfke ve keder dolu bir mektup almıştı. Sebebi de ortak arkadaşları 'Coco' de Madrazo'nun, kendisine *Swann'ların Tarafı*'ndaki Odette de Crécy karakteri olduğunu açıklamış olmasıydı.

Önceden söylediğim gibi Bay Proust; zekâsından, cazibesinden, özverisinden ve oğluna olan sevgisinden dolayı ona çok saygı duyardı. Mektubunu bana hiç okumadı, sadece ne yazdığını şöyle bir açıkladı. Sonra da şöyle dedi:

"Kendini karakterle bağdaştırdığı için gerçekten çok mutsuzum Céleste."

"Gerçekten haksız mı efendim?"

"Ne olursa olsun, böyle bir şeye inanmasını istemem. Onu üzüp öfkelendirmeyi hiç istemem. Böylesi, ölene kadar içimde bir huzursuzluk bırakır."

Uzun bir müddet yalnız başına düşündükten sonra beni çağırdı.

"Gazetede Laure Hayman'ın heykeltıraşlığa başladığını okudum. Çok hoş görünen küçük heykeller yapıyormuş, hatta bir sergiye bile vermiş. Vogue'un son sayısında fotoğrafları varmış. Benim için lütfen gidip alır mısınız? Şu an için hakkımda pek de iyi şeyler düşünmediğini tahmin ettiğimden, önce fotoğrafları inceleyip, ardından yanlış anlaşılmayı düzeltmek adına kendisiyle bir görüşme talep edeceğim."

Vogue'un sayısıyla daireye geri geldim. Onunla beraber fotoğrafları incelemem için yanında kalmamı istedi. Fotoğraflar hakkında yorum yaparken, konuşmasını hazırladığını düşündüm. Küçük heykeller oldukça güzel görünüyordu. Bay Proust şöyle söyledi:

"Yalan söylememe gerek kalmayacak, çok memnun oldum."

Böylece Laure Hayman'ın yanına gitti. Geri döndüğünde son derece rahatlamış, hatta bir zafer kazanmış gibi görünüyordu. Görüşmelerini bana anlatırken de şevk doluydu.

"Sevgili Céleste, çok mutluyum zira her şeyi açıkça ortaya koydum. Ve çok memnun oldum. Onu, hatalı düşündüğüne ikna edebildim. Ona, nasıl okunması gerektiğinin önemli olduğunu ve pek çok insanın anlamdan çok kelimeleri okuduğunu, dolayısıyla ne yazıldığını hiçbir zaman anlayamadıklarını iyice açıkladım. Artık, kitabımda ona hiç yer vermemiş olduğuma tamamen inandı. Nihayetinde arkadaş kaldık."

Ve ekledi:

"Ayrıca kendisi, gerçeği anlamamak için hem fazla zeki hem de fazla nazik birisi. Bu durum beni öfkelendirmekten çok samimi olarak üzerdi."

Sık sık, eskiden olduğu gibi insanları sadece kendileri olduğu için görmek isteyip istemediğini merak ederdim. Zira anlattığı 'kamelya' zamanlarında, besbelli dünyaya karşı çok büyük bir sevgisi varmış. Son on senesi boyunca kendini işine hapsetmişti, bana göre vaktini çok da güzel geçirmişti. Karakterlerini oluşturmayı bitirdiğinde ise, ilham aldığı insanları da tamamen hayatından çıkardı. Tıpkı birilerini âniden görme isteği gibi. Onlara ihtiyaç duyduğunda, nasıl geliş gidişlerini, mektuplarını kullanıyorsa; ben de adım adım bölümleri takip edebilirdim. "İşte bitmiş sayfalar," diyebilirdim.

Kitaplarının hayranı olan Romanya Kraliçesi'yle tanışma fırsatı bulduğunu hatırlıyorum. Kraliçe, Prenses Soutzo'nun evine gitmişti ve prenses de Bay Proust'a haber gönderip, kra-

liçenin onunla tanışmak için sabırsızlandığını bildirmişti. Bay Proust'un söylediğine göre, prenses: "Kraliçe erken yatar. O yüzden Marcel'ciğim, lütfen çok geç gelmemeye dikkat edin!" demiş.

O akşam, kahvesinden sonra hazırlığına başladı. Beni çağırıp şöyle söyledi:

"Céleste, çok yorgunum, sanıyorum kraliçeyi görmeye gidemeyeceğim."

Orada beklendiği ve söz verdiği için, hem prensese hem de kraliçeye karşı nazik bir davranış olmayacağını söyleyerek ısrar ettim:

"Niçin gitmiyorsunuz efendim, nihayetinde sizin bir hayranınız? Acele etmeliyiz, yoksa çok geç varacaksınız ve prensesin size söylediği gibi kraliçe çoktan uyumuş olacak."

Gülerek cevapladı:

"Daha iyi işte! Neden istemediğimi şimdi anladınız mı?"

Israr etmeye devam edince, şöyle söyledi:

"Lütfen beni anlayın Céleste... Taçları olmasa bile ihtiyacım olan tüm kraliçelere zaten sahibim."

Mutlaka Kontes Greffulhe, Bayan de Chevigné, Bayan Standish ve birkaç kişiyi daha kastediyordu.

Nihayetinde oraya gitti. Hatta o akşam, az kalsın kravatında macun lekesiyle dışarıya çıkıyordu. Ama o bunun önemli olmadığını düşünmüştü, çünkü 'insanların görmek istedikleri şey kravat değil'di. Bu cümleyi o akşam söylediğini çok iyi hatırlıyorum. Her ne kadar kraliçenin, kitapları hakkında söylediği şeyler gururunu okşamış olsa da, geri döndüğünde çok heyecanlı sayılmazdı.

Aynı şekilde, 1920 ile 1921 seneleri civarında sıkça Hinnisdaël'in evine giderdi. Orada da ilgisini çeken şey, her ne kadar savaş sonrası toplumdaki dengeler değişmiş olsa bile onların hâlen katî bir biçimde mevki sahibi kalmış olmalarıydı. Yazar Ramon Fernandez'i görememişti. O gece bundan ziyade, daha önce söylediğim gibi, evin kızı Thérèse'i baştan çıkarma-

sına izin verilmesinden duyduğu şaşkınlık geceye damgasını vurmuştu. Bayan d'Hinnisdaël oldukça ilgisini çekiyordu; dahası, onu incelemek istiyordu. Bana ondan şöyle bahsederdi:

"Onun gibilerin dünyasında, dans edebilen ve yeni danslara ayak uydurabilen, üstelik de hanedan soyundan kopup gelmiş gibi bir asalete sahip olan tek kişi o."

Hatta Albertine karakterinde ondan bir parça olmadığından oldukça şüpheliyim.

Yine bir noktadan sonra tıpkı Bayan Greffulhe, Bayan de Chevigné, Bayan de la Béraudière, Louise de Mornand ve pek çok diğerleri gibi, Hinnisdaël'lerin de adını bir daha duymadım.

Bu isimlerin tümüne birden ilgi gösterdiği dönem yalnızca gençliğiydi. Savaştan önce bile, bu isimleri artık ilgilendiği gibi görmediğini söylemişti bana; elbette kitabı için bir gereğinin kalmadığını söylemek istiyordu. Zihninde çoktan hazırlamıştı: yalnızca bu karakterlerin parlayacağı büyük bir davet, balo veya Opéra'da büyük bir galayı andıran bir olay arıyordu. Şöyle söylerdi:

"Tanrım, biraz olsun sıra dışı birini bulmak için ne kadar çok insana tahammül etmek zorunda kalıyoruz!"

İstediği karakterde birini bulduğunda, alabileceği her şeyi alırdı. Sonra da her türlü dolambaçlı yolu takip ederdi. Önce kimin kendisini o kişiyle gayet normal bir rastlantıymışçasına 'tanıştırabileceğini' detaylıca düşünürdü. Yakınlaşmayı amaçladığı insana ulaşmak için bazen hiç ilgisini çekmeyen başka kişilerle yakın olmakla başlardı işe. Bütün cazibesini kullanırdı. Zaten gittiği her yerde tavırlarından dolayı memnuniyetle karşılanıp takdir edilirdi. Belli bir duruşu vardı. Görüştüğü kişiler, diğerleriyle belli zamanda bir ilişki kurmasında ona yardımcı olan basamaklardı. Genelde karşı taraf, ortak bir buluşma teklif edene kadar konuyu bir şekilde asıl ilgisini çeken kişiye getirirdi: "Onu tanır mısınız? Sık görüşür müsünüz?" Bu küçük oyununa hep devam etti ve her zaman istediği gibi

ilerlerdi. O kişiyle açık açık görüşmek, onunla tanıştırılmak isteğini belli etmemek için belirsiz bir ilgiyle davrandığından emin olmalıydı. Böylelikle karşı taraftan gelebilecek herhangi bir küstahlıkla uğraşmak zorunda da kalmazdı.

Onunla beraber yaşamaya başladıktan sonraki zamanlarda, besbelli bu tutumları azalmıştı. Bazı vakitler bana şöyle söylerdi:

"En az iki senedir şu şu kişiyle iletişim içindeyiz; yine de onu bir kez daha görmem gerekiyor. Aklıma tek bir şey geliyor; siz Bay X'i arayacaksınız ve bir randevu alacaksınız, ben de bir şeyler ayarlamasını sağlayacağım."

Genelde, bir telefonlaşma veya doğrudan eline geçeceğinden emin olduğu bir mesaj da yetiyordu.

Savaştan önce, dâimî bir ilişki içinde olduğu Kont Robert de Montesquiou'yla, o zamanın gösterişli isimlerinden biri olan Marki Boni de Castellane'ı tanımak için görüşmüştü. Yalnızca -önceden iki gençlik arkadaşı Gaston de Caillavet ve Bertrand de Fénelon'dan esinlendiği- Saint-Loup Şövalyesi karakterine ek bir gözlem yapmak değildi amacı. Aynı zamanda Marki'nin çevresinde yer alan insanlarla -özellikle sanatkâr bir karakter olan Bayan de Villeparisis için Bayan Lemaire ve esinlendiği teyzelerinden biri olmak üzere- bambaşka yeni karakterler çıkarabileceğini düşündüğü için görüşüyordu.

Boni de Castellane, o dönemler Bay Proust'u oldukça fazla eğlendirirdi. Kendisi, çok zengin bir Amerikalı olan Anna Gould ile evlenmiş ve tüm Paris'i büyülemek için onun parasıyla, Versay Sarayı'nı model alan meşhur Rose Sarayı'nı inşa ettirmişti. Bay Proust hiç atlanmadan davet edilirdi. Sarayı ziyaret etmişti. Gülerek bana yatak odasının kapısına geldiğinde Boni de Castellane'ın, o bütün Fransa'yı çalkalayan meşhur cümlesini söyledi:

"Odanın kapısını açtı ve 'İşte burası da madalyonun öteki yüzü!' dedi. Biliyorsunuz karısı oldukça çirkin. Komik olan, bu cümleyi âdeta bir müze rehberinin ses tonuyla söylemiş

olmasıydı."

Anna Gould ile boşanmışlardı. Bay Proust: "Aksi hâlde bütün servetini bir çırpıda bitirecekti, parayı bu kadar hızlı tüketen kimse görmedim!" demişti. Boni de Castellane ise kendini bir anda beş kuruşsuz bulmuştu. 1919 senesinde Bay Proust onunla görüşmek istedi; eminim nasıl göründüğünü merak ettiği içindir. Tam Haussmann Bulvarı'nı boşaltıp, eşyalarımızın yarısıyla Laurent-Pichat Sokağı'nda aktris Réjane'ın evinde kaldığımız zamanlardı. Henüz Hamelin Sokağı'ndaki daireyi bulamamıştık. Bir akşamüstü geç vakitte Boni de Castellane uğradı ve Bay Proust'la odasında bir müddet görüştüler. Ayrıldıktan sonra Bay Proust beni yanına çağırdı:

"Beyefendiyi gördünüz mü Céleste? O duruşu, asaleti, bakır veya emin değilim, altın kolyesiyle yakışıklılığını gördünüz mü? Kim beş kuruşu olmadığına inanır! Tek kişi o da değil üstelik. İnsanlar böyle insanların odaları dahi olmadığı için küvetlerinde uyuduklarını düşünüyor! Yine de Céleste, dışarıya karşı nasıl görünmeleri gerektiğini çok iyi biliyorlar..."

Bunları bana anlatırken neredeyse yüzünde bir zafer edası vardı. Bu asla gaddarca değildi. İstediği şeyi görmüştü ve karakteri konusunda yanılmadığı için gururluydu. Bu, onların son görüşmesi oldu. Saint-Loup Şövalyesi'nden artık tamamıyla mutluydu.

Onu tanıdığım bunca yıl içinde, bir kez bile kitabının bölümleri ve karakter arayışında zamanla yarıştığına şahit olmamıştım. Bana her daim "Böyle olmalı, böyle olmalı!" demesi boşuna değildi. Hele gösteriş düşkünü olduğunun söylenmesi... Hayır. Smokinini, hatta tüm kıyafetlerini giymek bile onun için külfetti; bunu yalnızca mecburiyetten yapıyordu. Yatağında, omuzlarında battaniyesi ve önünde işi olduğu zamanki kadar hiçbir yerde mutlu değildi. İllâ bir kanıt gerekiyorsa, insanlarla görüşme ihtiyacı âniden gelişen işleri gereğiydi. Ve buna tanıklık edebilecek bir tek ben vardım;

zira odasındaki her ânında yanında bulunan ve -söylendiğine göre- güvendiği tek kişiydim.

Dinlenmeleri esnasında, işi için eksik olan parçaları ve onları nasıl elde edebileceğini düşünürdü. O an elde edebileceği bir şeyse, vakit kaybetmemek şarttı. Hemen aramam veya görüşmeyi ayarlayacak olan kişiye mektup götürmem gerekirdi. Üstelik dışarıya davet edecek olan kişi bizzat kendisiyse, her şeyi önceden ayarlamak gerekiyordu; Ritz'den Olivier Dabescat'yı aramak ve özel bir oda ayarlamasını istemek gibi, zira Bay Proust menüyü her daim Dabescat'nın inceliğine bırakırdı. Elbette bir de, liste hazırlanır hazırlanmaz davetlilerle ilgilenmek gerekirdi. Bu dünyaya ayak uydurmanın kolay olmadığı tahmin edilir elbette; zira bizzat kendisi davet düzenlediği vakitlerde bunlar çok önceden ayarlanamıyordu. Her daim davetler son anda gelişiyordu ve buna rağmen her şey kusursuz oluyordu.

Şaşılacak şey ise, gecenin bir vakti davetlileri âniden çağırdığımda hepsi, Louise de Mornand'ın yaptığı gibi, bir çocuk gibi güle oynaya gelirlerdi; insanlar, gelemeyeceklerini söylemektense bütün planlarını iptal etmeyi tercih ederlerdi. Bana göre çoğu, Bay Proust'u memnun edebilmek için birbirlerine girebilirlerdi. Elbette bu durumun sebebi cazibesiydi; öyle bir monarşi ruhu vardı ki, herkesin üzerinde güneş gibi parlardı.

Eğer bir davet düzenliyorsa, her daim geç saatte, akşam yemeğinden ziyade bir atıştırma havasında olurdu. Ve davetlileri karşılamak için tam zamanında hazırdı; genelde akşam saat dokuz veya on gibi. Davetli olan kendisiyse, asla erken gitmezdi; gecikmek için geçerli sebepleri olurdu. Yorgunluğu bile önemli bir sebepti. Bana hiçbir zaman itiraf etmemişse de, oraya vardığında gereken yardımı ve ilgiyi bulacağından emin olmak isterdi. Evin içinde dönüp dolaşırken bunları düşündüğünü tahmin ederdim. Ayrıca orada göz zevkini bozacak hiçbir şey olmadığından da emin olmalıydı.

Evet, onu bu kadar tanıyabilen biri olarak yüzüne şöyle

bir baktığımda endişelerini anlayabiliyordum. Elbette yalnızca bu yetmiyordu, yaşadığı olayları bizzat anlatıyordu. Önce konudan genel olarak şöyle bir bahsediyor, sonra da detaylara iniyordu; özellikle de o gece için heveslenmesine sebep olan kişi veya kişileri detaylıca anlatıyordu.

Muazzam bir gözlem yeteneği ve aman vermez bir hafızası vardı. Mesela, söylediğim gibi Hamelin Sokağı'ndaki dairenin mutfağından Bayan Standish'in ailesinin yemek düzeni görülüyordu ve Bay Proust, iki veya üç kez, sadece oradan geçiyormuş gibi uğrayıp şöyle bir bakmıştı. Otuz saniye içinde her şey bir kameranın yapacağından bile daha iyi olacak şekilde not edilmişti.

Buna bu kadar şaşırdığımda ise durumu şöyle anlatmıştı:

"Fakat Céleste, bu bir yetenek değil. Bu, her şeyden önce, birikimden doğan ve uzun vadede alışkanlığa dönüşen bir düşünce tarzı. Bana yasak olan birçok faaliyet olduğundan, diğer insanlara göre hep daha hareketsiz olmuş; aklımı meşgul etmek için de genelde diğerlerinin hareketlerini kıskançlıkla izlemişimdir. Dolayısıyla zamanla, daha iyi ve yakından gözlemleyebilmeye başladım. Çocukken başladı. Astımım olduğunu öğrendiğim günden sonra Champs-Elysées'de, 'le Pré Catelan'da, Amiot amcamın evinde hiç koşmadım, sadece yürüdüm. Illiers'de ise Loir'ın sularının akışını saatlerce izledim, sonra da küçük çardağın altında saatlerce doğayla iç içe okuyup yazdım. Arabasında amcama eşlik ettiğim vakitler, hep aynı şey olurdu; gözlerimin önünde yayılıp hareket eden manzarayı, köylerdeki çanların hareketini izlerdim. Hayat, insanlar, doğa; hepsi gözlerimin önünde değişirdi. Aynı zamanda gözlemlemenin verdiği güçle, insan tıpkı bir bilim adamı gibi insan ilişkilerini de incelemeye, kaideler oluşturmaya başlıyor."

Bir de, o her zamanki bakışlarıyla alnını kırıştırıp şöyle söylemişti:

"Her şey hafızada not edilir Céleste, her şey. Eğer hafıza

yoksa kıyaslama da olmaz ve kıyaslama olmadan bir düşünceyi tamamlamak olanaksızdır. Üstelik hiçbir zaman yeterli de olmaz; işte bu yüzden her daim gidip görmem, gözlemlemem gerekiyor."

Başka bir defa da şöyle anlatmıştı:

"Hayatın gerçekliği hafızadan ve gözlemden geçer; aksi hâlde hayat avuçlarımızdan akıp gider. Tüm gözlemlerimi ve hafızamdakileri karakterlerime aktarıyorum, böylece gerçek olabiliyorlar. Gerçek olmalarının yolu 'eksiksiz' olmalarından geçiyor. Bu yüzden onların kıyafetlerine kadar detaylara boğulup, gerçek hayattan birçok insanı hafızama aldığım özellikleriyle işliyorum."

Bir gün, yanlış hatırlamıyorsam 1919 senesinde çıkan *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde* kitabıyla alâkalı olarak, Jacques de Lacretelle'e imzalı bir açıklama yazmak istediğini hatırlıyorum.

"Bay de Lacretelle, mektubunda kitaplarımla alâkalı bazı sorular sormuş. Gözlemlerime öyle bir zekâyla nüfuz edebilmiş ki, başka kimseye yapmayacağım bir şeyi yapıp, kendisine açıklama yazmak istiyorum. Önce iyice düşünmem gerekiyor."

Yazdıktan sonra bana şöyle bir özet geçmişti.

"Kendisi, kitaplarımdaki ipuçlarını sormuş. Onları vermemin olanaksız olduğunu yazdım. Korktuğum veya saklamak istediğim için değil; her karakteri aslında birçok kişi oluşturduğundan. Zaten hepsini söylesem bile o kadar çok kişi var ki hem yanlışlıkla hem de belki keyfî olarak, biri diğeriyle karıştırılabilir."

Şunu da ekledi:

"Bu yazının, eserimin ruhuna bir kanıt niteliğinde olmasını istedim."

Ses tonundan anladığım üzere sıkıntıdan kaçınmak gibi bir derdi yoktu. Son derece samimiydi.

Gözlemlerinin, araştırmalarının hep gerçeğe dayandığının

kanıtı bizzat kendisiydi. Zira bazen bir anda bazı konularda, insanlar hakkındaki düşüncelerini, en ince detayına kadar anlatırdı. Bu yaptığı şey kesinlikle dedikodu değildi. Her şey göz önündeydi evet fakat aynı zamanda aklında ölçüp tartıyor, bağlantılar kuruyordu. İşte bu ölçümler ve bağlantılarla da gerçek açığa çıkıyordu. Elbette kılı kırk yarıyor ve hiçbir şeyi unutmuyordu.

Ölümünden sonra bir gün Profesör Robert Proust, Profesör Adrien Proust hakkında bir tez yazmış olan Doktor Le Masle ile Illiers'ye gitmişti. Dönüş yolunda, Bay Proust'un o çok sevdiği katedrali görmek için Chartres'dan geçmek istemiş. Olanları anlatan kişi Doktor Le Masle'dı. Bay Proust'un erkek kardeşi, katedrale girmiş ve bir adım bile atmadan her yeri incelemiş. Ardından, Doktor Le Masle'ı bir sütunun yanına sürüklemiş. Uzun müddet o sütunu izlemiş ve Doktor Le Masle'a dönüp, sütunu göstererek gözlerinde yaşlarla şunları söylemiş:

"İşte Marcel'in tasvirleri. Hepsi karşımızda duruyor."

"Monsieur de Charlus"

Eserlerinde oluşturduğu her bir karakter kendisinin de söylediği gibiydi: büyük bir katedralin, inşası bitmek bilmeyen bir sütun başlığı veya mabedi. En çarpıcı örnek ise Baron de Charlus'dü. Bay Proust'un kendisini en bağlı hissettiği, ilgisini en çok çeken ve onu en çok eğlendiren; elbette uğruna en fazla araştırma yapıp çabaladığı karakterdi. Ve her ne kadar bu karakter için model aldığı birden fazla kişi olsa da, hepsinden öte ona hayat verenin Kont Robert de Montesquiou olduğuna hiç şüphe yoktu.

Tanıdığı onca insan arasında bana en çok anlattığı Kont Robert olmuştu. Tıpkı kitabı ve düşünceleri arasında bir iç yolculuğuna çıktığı zamanlarda olduğu gibi bir gece yine uzaklara dalıp gittiğinde, konuyu Montesquiou'ya getirerek kendi kendine konuşur gibi şöyle söyledi:

"Eserimin kalbi o."

Bana her daim, en başından beri Kont'un kişiliğinden etkilendiğini anlatırdı. Onunla 1893 senesinde, Bayan Lemaire'in bir davetinde tanışmış. Bay Proust o zamanlar yirmi iki yaşındaymış, hatırladığı kadarıyla Kont kırklı yaşlarındaymış. Yaklaşık bir sene öncesinde 'Yarasalar' adını verdiği, ses getiren, Bay Proust'un salondaki siyah kitaplıkta imzalı bir baskısını sakladığı şiir kitabını yayımlamış. Kitabı hâlâ çok iyi hatırlarım; zira Bay Proust, tıpkı bir kısmı Laure Hayman'in elbisesindeki bir parçadan oluşan Paul Bourget'nin kitabı gibi onu da sıkça yerinden çıkarır, bazen bana gösterir bazen de kitaptan mısralar okurdu. Olağanüstü kenar süsleri olan özel bir baskıydı; yeşil ipek sırmalı kumaştan, başlığa uyacak şekilde yarasa motifleri işlenmişti.

Bayan Lemaire'in davetinde, Comédie-Française'in ünlü

oyuncusu Bayan Bartet tarafından bu şiirlerin okunması büyük sükse yapmıştı.

"Bütün kadınlar kendinden geçmişti, kambur Kont'un etrafında dört dönüyorlardı."

Sonrasında bizzat gidip Kont'u tebrik etmişti. Bana anlatırken gülümsemesine bakılacak olursa, cazibesiyle kendisinin de iltifat almış olduğunu anlamak hiç güç değildi. Kesin olan şey, Montesquiou'nun daha o an o Bay Proust'un cazibesinden etkilendiği ve Bay Proust'un elbette bunu hemen anladığıydı. Onunla ilişkisini ilerletme isteği duyduğunu benden hiç saklamadı.

O zamanlar gözlemleme isteğiyle ilişkilerini geliştirmek adına Bayan de Caillavet'nin, Bayan Straus'un, Bayan Daudet'nin ve Bayan Lemaire'in davetlerine katılsa da, gerçek anlamda Faubourg Saint-Germain dünyasına ve o büyük aristokrasiden ilgisini çeken insanların arasına giremediği 'kamelya' dönemiydi. Elbette sabırsızlığı düşünülünce, bu amaç uğruna varını yoğunu koyduğu da tahmin edilebilir. Kont de Montesquiou ise, köklü ailesi ve bağlantıları sayesinde her ortama girebiliyordu. Kont'un soyunun, Fransa kralların hatta Haçlı Seferleri'ne kadar dayandığı; ataları arasında, tüm tarih kitaplarında Protestanlara yaptığı zulümlerle anılan Mareşal De Montluc'ün olduğu söylenirdi. Üstelik Artagnan Kalesi de aile mülklerinin bir parçasıydı. Teyzesi tarafındaki Prenses Caraman-Chimay ve güzelliğiyle Bay Proust'u oldukça büyüleyen Kontes Greffulhe, kuzenleriydi. Kimleri temsil edebileceğinin anlaşılması için bunları söylüyorum. Edebiyat dünyasında da en az Stéphane Mallarmé kadar meşhurdu.

Bütün bunları elbette Bay Proust'tan öğreniyordum. Bana hiçbir zaman açıkça söylememiş olsa da, Montesquiou bir zamanlar en fazla etkilemek istediği kişiydi. Üstelik Kontes Greffulhe'e yaklaşabilmesi de onun sayesinde olmuştu. Kont'un, kendi evinde güzeller güzeli kuzeniyle bir buluşma düzenlediği güne kadar Bay Proust, Bayan Greffulhe'ü bazı

etkinlikler dışında görmemiş ve tanıştırılmasına rağmen aralarındaki iletişim o etkinliklerle sınırlı kalmıştı. Montesquiou'nun evindeki tanışmadan sonra, Greffulhe'un yer aldığı etkinliklere de davet edilmeye başlamış. Oraya çok sık gitmeden, çok yakını hâline gelmeden bile, araştırması için gereken gözlemlemeyi yakından yapabilme fırsatı bulmuş.

Aralarındaki ilişki yalnızca çıkar ilişkisi değildi. Kısa sürede bu amacı ikinci plana düşmüş hatta tamamen geride kalmıştı. Her hâlükârda Kont'un en büyük derdi, Bay Proust'u ve diğerlerini şiirleriyle etkileyebilmekti; onun için başlangıçta gönlünün yapılması gerekliydi. Bay Proust ise, Kont'un bu büyüleyici kişiliğini, kitabının karakterlerine uyarlayabileceğini düşünüyordu.

Oldukça zor ve karmaşık bir ilişki. Benim dönemimde bu iki beyefendi artık bir araya gelmeseler de sık sık mektuplaşıyorlardı. Bay Proust'un Kont hakkında anlattıklarından ve düşündüklerinden anladığım kadarıyla, aralarında karşılıklı bir saygı ve hayranlık olmasına rağmen özellikle Bay Proust tarafından büyük bir güvensizlik içeren bir saygı anlayışı vardı.

Montesquiou, Bay Proust'un her daim hayran olduğu şekilde çok kültürlü bir adamdı. Üstelik çok da zekiydi fakat Bay Proust onun hakkında: "Gösterişinin ve gururunun büyüklüğü çoğu zaman zekâsının önünü kapatıyor," diyordu.

Bana ayrıca şöyle söylüyordu:

"Belli bir soyluluğu, asaleti var; oldukça da hazırcevaptır kendisi."

Ayrıca bir zamanlar dillere destan olan asaletinden de bahsederdi; bembeyaz giyinir, kravatıyla birlikte hep bir çiçek takarmış. Fakat yaşı ilerledikçe değişmiş bu durum, harika kesimler olmasına rağmen hep siyah ya da gri giyinmeye başlamış.

Montesquiou, Bay Proust'u farklı görmesine rağmen aynı zamanda onu hafife de alıyormuş. Neredeyse ilk görüşmele-

rinden hemen sonra, birbirlerini çok sık görmeye başlamışlar ve zaman geçtikçe Kont, bir zamanlar Bay Proust'un uğraştığından daha fazla onu arayan taraf hâline gelmiş. Hatta Bay Proust'un, çevresindeki insanların böyle arzularla dolu olmasından -az da osla- keyif aldığını düşünüyorum. Ve Charlus'ü oluşturduğu günden itibaren, tıpkı diğerleriyle olduğu gibi, onunla da bağlarını koparmıştı. Fakat karakter üstüne çalışması gerektiği müddetçe, onları adım adım takip etmeye devam etti.

Bana göre, Bay Proust'un ona karşı dinginleşen tavrından ötürü Kont'ta, içten içe bir endişe oluşmuş olmalıydı. Kendini yargılanmış hissediyor, aynı zamanda durumu gururuna yediremiyor olmalıydı. Başlarda karşısında yalnızca çekici, zeki ve nazik bir beyefendi görüyormuş; sonra yazarı tanımaya başlamış ve kitapları hakkında konuşmaya başladıklarında ise kıskanmaya başlamış.

Başlarda cazibesinden hayli etkilenmiş olduğu su götürmez bir gerçek elbette; Bay Proust'a 'mavi kuş' diyormuş. Aralarındaki ilişkinin başlarında, ona küçük bir parça pembe kâğıdın üzerine şu notu yazıp vermiş:

"PILGRIMAGE"
Et tout Viroflay dort encore,
Venez, cher Monsieur Marcel Proust,
Sans dire ouf et sans venir d'oust
Ni vous inquiéter du coust
Me lire, entre leurs falbalas,
Quelques el filasoufilas
Puis, sous un joli ciel d'Helleu,
Qui ne sera rose ni bleu,

Nous irons implorer Saint-Leu.[14]

14 *"KUTSAL YOLCULUK"*
Tüm Viroflay halkı uyurken
Siz gelin sevgili Marcel Proust, gelin,
Acele etmeden, oflayıp poflamadan,
Bedelinc hiç takılmadan,
Tüm o şaşaanızın arasında beni okuyun...
Bir gün Helleu'nün görkemli güneşi altında,
Hiç kızarıp bozarmadan
Saint-Leu'ye yalvaracağız.

Biraz delice görünebilir; lâkin onun tarzı düşünüldüğünde son derece hoş. Bay Proust, bana bu satırları okurken gülüyordu ve tıpkı küçük salondaki kitaplığından Montesquiou mısralarından oluşan ciltleri eline aldığında yaptığı gibi yüksek sesle okurken ince bir alay kaplıyordu suratını. Bazı kısımlardan bana bahsettiğini söylediğim mektuplara gelecek olursak, onları okurken de çoğu zaman gülerdi.

Montesquiou'nun mektuplarının her biri, âdeta birer sanat eseriydi. Çok güzel ve muntazam bir el yazısı vardı ve hayli derli toplu kâğıtlar kullanıyordu. Öte yandan Bay Proust ise, ona yazdığı cevapları herhangi bir kâğıda yazabiliyordu. Bir gün, Kont'a yollayacağı bir mektubun üstünü lekelediğini hatırlıyorum. Şöyle söylemişti:

"Yazık oldu, yine de gönderelim; yenisini yazamayacak kadar yorgunum. Göreceksiniz, kaliteden yoksun olduğumu düşünecek."

Her zaman olduğu gibi doğru tahmin etmişti. 1920 senesinde Montesquiou'nun, iki sene sonra da Bay Proust'un ölümünden sonra o mektup bulunmuştu. Bu mektubun üzerine Kont, o güzel el yazısıyla 'pislik' yazmıştı. Bu sözcük, bir şekilde takıntılı olduğu bir şey olmalıydı. 'Sodom ve Gomorra'da, Charlus'nün bir pislik gibi konuştuğu koca bir kısım vardır ve bu, besbelli Bay Proust'un hayal ürünü değil.

Montesquiou'da Bay Proust'u en çok etkileyen, akıl almaz bir hayret ve hatta bir çeşit korkunun içine işlemesine sebep olan şey; küstahlığı ve kötü niyetiydi. Bu hususta birçok anlatacağı şey vardı. Bana şöyle söylerdi:

"Onun bir galibiyet olarak gördüğü şey, ev sahibini bozarak akşamı mahvetmekti. Ve bu tavrını kabalığa, hatta kasıtlı bir hakarete dönüştürebilirdi."

Bana anlattığı pek çok örnekten bir tanesini çok iyi hatırlıyorum; büyük bir yemekte Montesquiou, kendini bir anda masada hiç tarzı ve seçimi dahi olmayacak bir kadınla yan

yana bulmuş.

"Ve ne oldu biliyor musunuz Céleste? Yemek başlamadan önce tam herkesin çatallarını eline aldığı sırada bir sessizlik oldu ve Bay de Montesquiou bir anda o boru gibi sesiyle ev sahibine: 'Hanımefendi, nasıl oldu da yanıma böyle bir domuz oturtabildiniz anlamıyorum!' dedi. Tabii tepkilerin nasıl olduğunu söylemeye lüzum bile yok. Ev sahibi renkten renge girdi, ne diyeceğini bir türlü bilemedi. Kont'un yanında oturan kadın ise o an yer yarılsa memnuniyetle içine girebilirdi, hatta koca şamdanın masaya düşmesini bile ummuş olabilirdi."

Sonra da şunları ekledi:

"En kötüsü de yaptığının yersiz olmasıydı. Zavallı kadın, onun çevresine aitti ve arkadaşça davranmaktan başka bir şey yapmamıştı. Daha da ilginç olanı, böyle bir kabalığı bile öyle asil biçimde yapmıştı ki, kimse hiddetlenemedi. Yalnızca tuhaf bir sessizlik oldu. İnsanlar başlarını eğdiler; bir anda tüm masa, yapraklarını kapatan bir çiçeğe dönüştü diyebilirim. Sonra, olaydan dolayı bozulmak üzere olan eğlencenin devam etmesi için insanlar daha da canlı bir vaziyette sohbetlerine devam ettiler. Fakat asla ama asla, böyle bir küstahlığı körü körüne yapacak bir kişi daha tanımadım."

Bir başka sefer yine Bay Proust'un anlattığına göre Montesquiou, yanında kin duyduğu bir kadınla tramvaya bindiği esnada, bir anda bacaklarının arasında tuttuğu hasır sepeti açmış. Sepetin içinde zehirli bir yılan varmış. Kont o kulak tırmalayıcı sesiyle gülerken, zavallı kadın bunu görünce neredeyse bayılacakmış.

Kont'un öyle bir sesi varmış ki yumuşak bir tondan bir anda çok sert bir tona bürünebiliyormuş. Kendi yazdığı mısraları sesli okurken, topuklarını yere vururmuş. Hatta bazen davetlerdeyken veya sokakta yürürken bile yaparmış. Başını herkesten üstün bir edayla tutar, bir de kambur dururmuş. Bu duruşuna bir de uzun ve zayıf olması, kemerli burnu, kremle

uçları sivriltilmiş ve yukarı kaldırılmış bıyığı eklenince daha da dikkat çekici oluyormuş. Bay Proust onu taklit ederken şöyle demişti:

"Tıpkı kambur bir kobraya benziyordu!"

Esasında, taklidini o kadar iyi yapıyordu ki, aralarındaki ilişkinin daha başlarında Kont'a haber gitmiş; elbette Bay Proust'a hayli kızmış. Bay Proust'un ona bu taklitlerinin alay etmek için olmadığını, bilhassa ona olan derin hayranlığından kaynaklandığını açıklaması epey uzun sürmüş.

Kont'un toplum içindeki bu hâlleri, erkek kardeşinin zamansız ölümüne olan tepkisinin yarattığı korku ile kıyaslandığında birer hiçti. Bay Proust bu duruma bizzat şahit olmuş ve bana anlatmıştı.

Erkek kardeşinin ölümünden sonra, annesi Kontes Paule de Montesquiou'ya bir mektup yazarak, kederini paylaştığını söylemiş. Kontes mektuptan öylesine etkilenmiş ki, acı içinde cevap yazarak onu ziyaret etmesi için Bay Proust'a yalvarmış. Nitekim ziyaret etmiş. Yıllar sonra bile hâlen, olanlar aklına geldiğinde şaşkına dönüyordu. Şöyle anlatmıştı:

"Babası Kont Thierry de Montesquiou'yu keder içinde bahçede buldum. Teselli etmeye çalıştım fakat yatıştırılamaz vaziyetteydi. Üstelik kendisi esasında sivri zekâsıyla nam salmış, son derece gururlu birisiydi. Kont Robert de bizimleydi ve bir anda konuşmanın ortasında, babasının gözlerindeki yaşları göre göre ne deme cüretinde bulundu biliyor musunuz Céleste? 'Dayanın baba! Yakında siz de sonsuzluğa karışacaksınız!' Bunu haykırarak söyledi. Zaten bir tek ondan böyle bir acımasızlık beklenebilirdi. Üstelik hepsi bu da değildi. Bir müddet sonra annesine de başsağlığı dilediğim esnada beni bölerek: 'Şöyle gelin Marcel, Japon bahçıvanların ne yaptığını biliyor musunuz? Yani, gerçekten biliyor musunuz? En muazzam kasımpatıyı büyütebilmek için, bahçede bir tane dışında hepsinin başını keserler, böylelikle en güzeli o olur,' dedi. Anladınız mı? Annesinin gözünün önünde, erkek kar-

deşinin ölümünü kendisi için bir zafer olarak nitelendirdi! İnanılır gibi değil! Böyle bir şey yapabilmek için şeytan olmak gerekir! Her konuda kendini en üstün görüyordu. Neuilly'deki evini 'Sanat Tanrılarının Sarayı' olarak isimlendirdi. Sonra Vésinet'ye yerleştiğinde, Boni de Castellane ile rekabet etmek adına, evin adı 'Rose Sarayı' oldu."

Bay Proust ve Kont Robert'in birbirlerine güvenmediklerini lâkin bu güvensizliğin Bay Proust'ta daha fazla olduğunu söylemiştim. Doğruydu. Onun hakkında konuşurken bile bir ihtiyatlılık hissederdim. Saldırgan bir biçimde hiç yargılamadan sadece gözlemlerdi. Konuşurken ironikti evet fakat asla ağzından kötü bir sözcük çıkmazdı. Şöyle söylerdi:

"Hatıratında benim hakkımda neler yazdığını yalnızca Tanrı bilir. Üstelik bir gün tüm mektuplarımı yayımlayacağından da eminim."

İlginç olansa, yayımlanan o hatıratta Bay Proust aleyhine hiçbir şey yazmıyor oluşuydu; hakkında yazan tek şey, Kont'un ona olan hayranlığıydı. Mektuplara gelince, Montesquiou'nun ve Bay Proust'un ölümünden sonra satışa çıkarılmışlardı ve hepsini Profesör Robert Proust aldı; hiçbirisiyle detaylıca ilgilendiğini sanmıyorum. Bay Proust'un o mektupların yayımlanmasıyla alâkalı korkusu içeriklerinden ötürü değildi; önceden de söylediğim gibi, genel olarak cevaplarındaki üsluptan çekiniyordu.

Elbette Kont'un karakterinde Bay Proust'u en çok etkileyen şeylerden biri, aşk anlayışının farklılığı olmuştu. Bay Proust, tıpkı diğer her konuda olduğu gibi, patronuna 'Pay Konf' diyen peltek bir Güney Amerikalı olan sekreteri Yturri'ye hislerini de adım adım gözlemlemişti. Aralarındaki ilişki, Paris'te bir efsane olarak yayılmıştı. Bay Proust'un o günlerde, Baron de Charlus karakteri için hârikulâde bir model bulduğunu anladığına eminim. Bana sıkça Yturri'nin çok iyi birisi olmasının yanı sıra, neden Kont'un arkadaşlarının bu ilişkiyle

alay ettiklerini anlayamadığını; zira kendisinin çok nazik bir arkadaş ve aynı zamanda patronuna sâdâkatle bağlı bir çalışan olduğunu, özellikle sıkça yaşanan para sıkıntıları olmak üzere tüm sıkıntılarla başa çıktığını söylüyordu.

"Onu öldüren de bu bağlılığı olmuştu. Yturri 1905 senesinde, annemle aynı sene öldüğünde, Kont'a oldukça uzun bir mektup yazarak kendisini çok iyi anladığımı ve kederini paylaştığımı yazdım. Nihayetinde Yturri de onun için kaybettiği bir anne gibiydi. O mektupta, 'kederiniz, benimkiyle aynı' diye yazmıştım."

Daha sonra Montesquiou, Yturri'nin yerine Henri Pinard adında yeni bir sekreter aldığında, olay bitmişti; durum artık Bay Proust'un çok da ilgisini çekmiyordu, istediği her şeyi çoktan elde etmişti. Yavaş yavaş, Kont'la olan ilişkisi tükenmeye başladı. Elbette soru cevapları mektup yoluyla devam etti, tek farkla, artık soruları soran ve ilgilenen taraf Kont olmuştu.

Asıl sebebi, elbette Montesquiou'nun, kitaplardaki Baron de Charlus ile kendini bağdaştırmış olmasıydı. Bay Proust bana bu konu hakkında gülerek şöyle söylemişti:

"Kitaplarda kendini gördüğünü ilk düşündüğü zaman, kafesteki bir aslan gibiydi!"

Elbette Bay Proust, yaptığı açıklamalarla onu şaşkına çevirmiş; dolayısıyla ikna etmişti. Her zamanki gibi gülerek şunu ekledi:

"En azından ikna olmuş gibi davrandı. Hem zaten böyle yapmaya alışkın da!"

Ayrıca bana, Huysmans'ın zaten 'Tersine' romanındaki Dük des Esseintes karakteri için de Montesquiou'dan ilham almış olduğunu söylemişti. O konuşmanın sonunda da, Montesquiou'nun gururunun bunların hiçbirinden okşanmadığı kanaatine vardık.

Bay Proust'un savlarından biri, Baron de Charlus'ün şişman bir adam olduğu, oysaki Kont Robert'in neredeyse bir

Gaskoni horozu kadar ince olduğuydu. Bay Proust'un, Charlus'ün iriliğini aslında, kitabında yazdığı gibi, 'cennetin ateşiyle kurtarılan Sodom sakinlerinin soyundan gelen lanetli kadın ve erkekler'den olan Baron Doasan'dan aldığını açıklayacak kadar ileri gittiğini düşünmüyorum.

Kesin olan, Montesquiou'nun Bay Proust'u son ziyaretinin Baron de Charlus ile alâkalı olduğuydu.

1919 senesiydi ve Montesquiou, Haussmann Bulvarı'na gelmişti. Kont'u gözlerimle ilk defa gördüğüm zamandı. Unutulmaz bir andı.

Bay Proust, onu yıllardır görmemişti. Görmek istememişti. Bir yandan, artık karakteri tamamlamıştı; öte yandan da Montesquiou'dan az da olsa korktuğunu artık saklamıyordu, ondan her şeyi bekliyordu. Bunu da bana Kont evden ayrıldıktan sonra itiraf etmişti.

O görüşmeyi talep eden taraf bizzat Kont olmuş, Bay Proust istememişti. Telgraf Bay Proust'a ulaştığında şöyle yazıyordu: "Marcel, Midi'ye doğru yola çıkacağım. Sizi bu akşam görmeye geliyorum."

Çoktan Vésinet'den Paris'e ulaştığı anlamına geliyordu bu. Bay Proust şöyle demişti:

"Saint-Lazare Garı yakınlarındaki Garnier Oteli'nde kalacak. Alışkanlarını bilirim."

Ve şöyle eklemişti:

"Onunla görüşmek istemiyorum Céleste, kesinlikle istemiyorum. Bir şekilde ayarlamalıyız. Hem artık erken yattığını da biliyorum. Garnier Oteli'ni arayarak ona ulaşacaksınız, bu sabah dinlenmek istediğimi söyleyerek ne zaman uyanacağımı belirtmediğimi, beni sizin dahi henüz görmediğinizi söyleyeceksiniz... Fakat hayır, hayır, bu şekilde olmaz. Eğer ararsanız, telgrafın elime geçtiği belli olur... En iyisi çok büyük bir kriz geçirdiğimi, ne zaman biteceğinin dahi belli olmadığını ve eğer onu daireye kabul edebilsem bile gece saat iki veya

üçten önce mümkün olmadığını söyleyin."

Telefon açtım. Hattın diğer ucuna Kont bağlandı. Söylediği şeyleri aynen aktardım. Şöyle cevap verdi:

"Gece saat iki öyleyse. Orada olacağım."

Bunun üzerine tek kelime daha etmem olanaksızdı.

Bay Proust yanıldı, bu işten kendini kurtaracağını düşünmüştü.

Gece saat ikide zil çaldı. Kapıyı açtığımda karşımda altmışlı yaşlarında, suratı kırış kırış, kale muhafızına benzeyen, devasa gri paltolu, boynunun etrafına zarifçe beyaz atkı bağlanmış bir adam gördüm. Onu inceledim; aynı şekilde o da beni süzdü. İçeri girdi ve suratından ne kadar önemli bir adam olduğunu anladım. İçeri girer girmez, kendine bir yer buldu; duvardaki bir tablonun önünde durdu.

Bu tablo, tıpkı 'kamelya' dönemlerinde Bay Proust'un tanındığı gibi, çizdiği portreler ve at arabalarıyla tanınan ve o dönem Lemaire'in atölyesinde tanıştığı ressam Helleu'ye aitti. Bu tablonun ufak bir hikâyesi vardı. Bir sonbahar günü Bay Proust, kocamdan onu Boulogne Ormanı'na, Versay'daki Seine Nehri taraflarına götürmesini istemiş. "Bu mevsimde yaprakların aldığı o kırmızı rengi bir kez daha görmek istiyorum," demiş. Versay'a kadar gittikten sonra, resim sehpasında duran tuvaline karşısındaki manzarayı çizen ve yanında bir genç olan kadının önünde Odilon'u durdurmuş. Helleu ve kızıymış. Ve Bay Proust, alışkanlığının aksine o gün giyinmeden, tıraş olmadan âniden Odilon ile çıkmak istediği için, oldukça hazırlıksız yakalanmış; çizgili bir pantolon ve gömleğinin üstünde içi kürklü mantosu, boynunda atkısı varmış. Odilon'a: "Artık kaçamam, beni neredeyse bu gecelikli hâlimle utanç içinde görüp tanıdılar," demiş. Nihayetinde arabadan inmiş ve ressam ve kızıyla uzun müddet konuşmuş. Kısa bir süre sonra, oradaki resim, onu tamamlayacak nitelikte oyulmuş, antika çerçevesi ile birlikte Haussmann Bulvarı'na geldi. Helleu'ye bir mektup yazarak, tablonun hediye olamayacak

kadar güzel olduğunu belirtti ve resmi geri gönderdi. Fakat resim eve geri geldi, bu kez üstünde bir imza vardı: "Arkadaşım Marcel Proust'a." Bu kez geri çeviremedi.

Her neyse, söylediğim gibi Kont de Montesquiou içeri girer girmez tablonun önünde sırtındaki kamburuyla yerini aldı. Kısa bir süre sonra, bana sert bir bakış atarak haber vermemi istedi. Bay Proust bana: "Geldiğinde onu küçük salona yönlendirin ve bana haber verin," demişti. Kont ile beraber küçük salona geçtik, o sırada bana anlatılan o aşağılayıcı tavırlarını düşünüyordum. Bay Proust eskiden, bir gün Profesör Adrien Proust'un Malesherbes Bulvarı'ndaki davetine Montesquiou'nun geldiğini ve mobilyaları nasıl yüksek sesle eleştirdiğini anlatmıştı. Onu küçük salonda bir müddet yalnız bıraktıktan sonra, Bay Proust'un odasına aldım.

Bu son ziyaretin hayli abartıldığını biliyorum. Montesquiou'nun Bay Proust'un odasında altı veya yedi saat kadar kaldığı söyleniyor. Esasında toplam iki saatten fazla kalmamıştır. Hatta evden ayrıldığında saatin sabah dört olduğunu çok net hatırlıyorum; zira Bay Proust sonrasında beni çağırmıştı ve olanları anlatmıştı.

Bay Proust'un gülerek anlattığına göre, Kont'un ilk cümlesi şu olmuş:

"Marcel, nasıl oldu da böyle bir hizmetli buldunuz?"

Bay Proust her ne kadar bunu bir iltifat olarak kabul etmiş olsa da, esasında küstahlığının ispatıydı.

Elbette bir süre konuştuktan sonra, Montesquiou konuyu mısralarına getirmiş ve alıntı yapmaya başlamış. Ben de bunları odamdan dinlemiştim. Kendi sesini duyamıyordum fakat topuklarını yere öyle sert vuruyordu ki, o sarsıntı mantar odanın dışına kadar geliyordu. Zira Kont, söylediği cümlenin önemini vurgulamak için her daim ayağını yere vururmuş. Konuşmalarının sona ermesinden sonra bile bunu yapmaya devam etmişti. Bay Proust, Montesquiou ayrıldıktan sonra hâlen konuşmanın etkisindeydi. Bana şöyle dedi:

"Binada yaşayan tüm sakinler, gündüz beni uyandırmamak adına ev işlerini sessiz sakin hallederken, onun bu denli gürültü çıkarması beni çok rahatsız etti."

"Peki bu tavırlarının sebebi nedir efendim?"

"Çünkü kendisini dahi ikna etmesi gerekiyor Céleste. Siz böyle düşünmeyeceksiniz ama büyük bir isim olamaması büyük talihsizlik. Yazdıklarını zaferleri olarak görmek isterdi. Korkarım öyle değiller ve o da bunun farkında!" Konuşmanın sonunda Kont, ağzındaki baklayı nihayet çıkarmış:

"Ayrılmadan önce bana ne sordu biliyor musunuz Céleste? 'Marcel, senin şu Baron de Charlus'ünün ne olduğunu bilmek isterim!' dedi."

Bay Proust ne cevap verdiğini bana hiç söylemedi. Fakat gülüşünden anladım ki, cevabıyla Kont'u bir kez daha uyutmuştu.

Son olarak da Montesquiou şöyle demiş:

"Dönünce saçlarımın çoktan ağarmış olacağı uzun bir yolculuğa çıkacağım. Midi'ye gidiyorum, güneye. Size Nice'ten altın ambalajlı çikolatalardan göndereceğim."

Bay Proust'un defalarca bu son cümleye atıfta bulunduğunu hatırlıyorum. Hatta bir defasında şöyle demişti: "Mübalağa etmiyorum Céleste biliyorsunuz, Kont bana nihayet zehirli çiçekler gönderebilecek fırsatı buldu!" İşte bu kez de, şöyle söyledi:

"Şayet çikolata gönderecek olursa, paketini açmadan doğruca çöpe atın lütfen. Zira içinden zehir çıkarsa, hiç şaşırmam."

Söylediği çikolataları hiç göndermedi, bir daha mektup da yollamadı. Bir sonraki sene Kont, Midi'de öldü.

Hem en ilginç hem de Bay Proust'un ona karşı derin korkusuna kanıt olan şey, Kont'un ölümünden sonra bir gece konuştuğumuz esnada bana söyledikleriydi:

"Çok ilginç Céleste, bazı vakitler Kont Robert'in ölmediğini düşünüyorum. Onu öyle iyi tanıyorum ki, ölümünden son-

ra neler olacağını merak ettiği için kendisini ölmüş gösterip yeni bir kimlik almış bile olabilir... Evet, özellikle de hatıralarına ve şöhretine ne olacağını görmek için."

Sonra da, sanki ölümünün düzmece olduğundan eminesine, şunu ekledi:

"Aslında bu fikir şeytanın aklına gelmez!"

Konuştuğumuz o an aklıma geldiğinde, her daim karakterlerinin karmaşasını yaşadığını düşünmüşümdür; Montesquiou hâlen Charlus'ün içinde yaşıyordu. Üstelik bana göre Kont, çoktan Bay Proust için ölmüştü. *Kayıp Zamanın İzinde* kitabında geçen 'hayali insanlar'dan biri hâline gelmişti; 'hayatlarının, gitgide birer hayale dönüştüğü' o insanlardan biri... Esasında gerçek olan kişi Kont değil Charlus'tü.

"Çok çalıştım Céleste, çok!"

Âdeta içinde yaşadığı ve bir anlamda ömrünü kısaltan eserlerine ve yarattığı karakterlerine olan tutkusunu birinin tam olarak anlayabilmesi için, bu sekiz sene boyunca her gece onu görmesi lazımdı. Kafasının içinde daima çalışan bu atlıkarıncanın ne zaman durduğunu merak etmemek işten değil. Yalnızca yıllar sonra, esasında kitabının izinden hiç uzaklaşmamış olduğunu fark ettim. Sürekli 'kitabı' diyerek tekil konuşuyorsam, bunun sebebi; eğer kafasında o an bir kısım olsa da, aslında bütün eseri tamamen hafızasında oluşturmuş olmasından kaynaklanıyor.

Haussmann Bulvarı'na yerleştiğimde, sonradan dördüncü ve beşinci ciltleri de çıkan *Kayıp Zamanın İzinde*'nin üçüncü cildi *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde*'yi yazıyordu. Eserinde, her şeyin nasıl bağlantılı olduğunu görmek bile; tüm ciltlerin, akışın, kısacaher şeyin aynı anda gözlerinin önünden geçtiğini anlamak için yeterli.

Dışarıya çıktığı vakitlerde bile tıpkı benimle küçük salonda veya odasında konuşurcasına yaşadığına eminim. Aklına kazıdığı bir sorunu asla geçiştirmez, çözüm arardı. Eğer o dönem yaşananlara kendimi çok kaptırmamış olsaydım ya da yaşım daha olgun olsaydı, eve geldiği vakitler silindir şapkasını çıkarırken gülümsemesinden ve bana: "Odama gelin lütfen Céleste," veya "Gelin, küçük salonda biraz vakit geçirelim," cümlelerinden bile aklındaki düşünceleri okuyabilirmişim.

Bazen iki, üç, hatta dört saat sohbet ettikten sonra, diğerlerinden daha uzun süren bir duraksama yaşadığında, ona şunu sormaya cüret ederdim:

"Daha ileri neden gitmiyorsunuz efendim? Bana neden

daha fazlasını söylemiyorsunuz?"

Bana o sıcacık gülümsemesiyle bakar, o hem ciddi hem hüzün dolu sesiyle şöyle cevap verirdi:

"Çalışmam gerekiyor Céleste, daha sonra devam ederiz."

Dışarıya çıktığı vakitler, yatağını gazetelerle, dergilerle, üstüne not aldığı küçük kâğıtlarla darmadağın bıraktığını söylemiştim. İlk işim, döndüğü vakit aradığını elinin altında bulabilmesi için her şeyi dikkatlice düzenlemek ve yerlerine koymak oluyordu. Aklındaki dâimî endişesine örnek olacak küçük bir olay hatırlıyorum.

Bir akşam, irdeleyici bakışlarıyla ve şapkası endişelendiği vakitler olduğu gibi alnına düşmüş vaziyette, beklediğimden daha erken döndü eve. Kıyafetlerini bile çıkarmadan önce şöyle söyledi:

"Ah Céleste, bütün akşamımı yatağıma bıraktığım tek bir notu düşünerek geçirdim. Hiçbir şeyi kaybetmediğinizi biliyorum fakat her ne kadar bundan emin olsam da bir türlü rahat edemedim. Ola ki bir şekilde o not kaybolursa neler olacağını tahmin bile edemezsiniz; facia olur! Düşüncesiyle bile öyle rahatsız oldum ki, davetin tadını çıkaramadım. İlk fırsatta geri döndüm."

Birlikte doğruca odaya gittik, küçük masasına yerleştirdiğim tüm kâğıtları karıştırmaya başladı. Nihayet notu buldu. Sevinçten çıldırmak üzereydi.

"Ah, işte burada! Céleste, harikasınız! Size ne kadar teşekkür etsem az."

Ne zaman ve ne kadar süre çalıştığını tam olarak bilebilmek, en az ne zaman uyuduğunu bilmek kadar güçtü. Hatta uyuyor muydu, ondan bile emin değilim. Dinleniyordu evet, kesinlikle şekerleme de yapıyordu. Uyanık olma durumunu tamamen bırakıyor muydu, bilmiyorum. Daireye sessizliğin hâkim olduğu saatler, dinleniyor veya uyuyor olduğunda, tek bir kapıya bile yaklaşmak yasaktı. Hatta kıpırdamak bile ya-

saktı; her şeyi duyabilirdi. Beni çağırdığında şöyle söylerdi:

"Şu şu vakitlerde şuraya gittiniz, biliyorum."

Doğruydu.

Her hâlükârda, yalnızca eserleri için yaşadığı düşünülürse, neredeyse hiç ara vermeden çalışıyordu denebilir.

Özellikle dışarı çıkmadığı veya misafir kabul etmediği bazı akşamlar ve geceler, beni yanına çağırıp bir şeyler istemesi dışında neredeyse hiç konuşmuyorduk. Dışarıdan döndüğü vakitler veya bir misafiri daireden ayrıldıktan sonra, olanları anlatmak için beni yanına çağırıyor fakat bir zaman sonra konuşmayı kesiyordu:

"Céleste'ciğim, zaman çok hızlı akıyor. Çalışmam gerek. Gidip dinlenebilirsiniz."

Saat kaç olursa olsun ben yanından gittikten sonra çok uzun süre çalıştığına eminim. Dışarıya çıkmadığı akşamlar sıklıkla, kahvesini içer içmez gazetelerini ve mektuplarını alıp okumaya başlardı. Dolayısıyla beni çağırıp sohbet etmeye başlaması yaklaşık üç hatta dört saati buluyordu. Şayet dışarıya çıkıyorsa, dönüşünün ne zaman olacağını, kaç saat süreceğini genelde bilirdim. Sessizliğine çekilmeden önce, öğleden sonra saat dört, beş hatta bazen altı gibi benden kahvaltısını isterdi. Bu durumlarda aklında bir konu olduğunu veya eserinin bir kısmını bitirmek üzere olduğunu anlıyordum.

Uyandıktan hemen sonra yaptığı buhar tedavisinin sonundaki yorgun hâlini düşününce, nasıl oluyordu da çalışmak için gereken gücü buluyordu kendinde? Doğrusu merak ediyorum. Hiçbir şey yemiyor, üstelik bununla da yetinmiyordu. Yorgunluk üstüne yorgunluk çekiyordu. Nasıl, ne zaman kendine geliyordu... Büyük bir gizem. Bunlara verilebilecek tek cevap, ruhunu da bedenini de kendi kendine çizdiğiydi. Çocukluğundan beri de böyle olmuş. Gözlemlemediği vakitler, mutlaka yazarmış. Illiers'de Pré Catelan'daki küçük yazlık evde, Paris'te ise ailesinin evinde; arkadaşları geldiği zaman

onu gün ortasında not defteriyle, kitaplarıyla yemek odasındaki masanın başında otururken bulurlarmış. Çok erken yaşta, henüz ailesinin evindeyken, akşamları dışarıdan geldiği vakitler aklında tuttuklarını geceleri odasında yazmaya, henüz genç bir adamken, gördüklerini biriktirmeye başlamış. Bana bazen annesine: "Anneciğim, şu makaleyi bir köşeye ayırmayı unutma lütfen, lazım olacak," dediğini anlatırdı.

O zamanlar oturarak çalışırmış, şimdiyse yatağında. En ufak bir notu bile ayaktayken yazdığını görmedim. Onu çalışırken gördüğümde, aynı pozisyonda yatarken bulurdum. Ben odada olmadığım vakitler ayağa kalkıp yazı yazıyor olması pek olası değil. Vücudunun yarısından çoğu yatar vaziyette oluyordu; yastığın üstünde doğrulmazdı bile. Olsa olsa omuzlarındaki, daha önce söylediğim gibi bir nevi sırtının şeklini alan battaniyeden destek alıyordu. Masa olarak ise yalnızca dizlerini kullanıyordu. Üstelik o pozisyonda nasıl kemik erimesine yakalanmadı, o da ayrı bir gizem. Onun yerinde kim olursa olsun en azından az da olsa uyuşukluk hissederdi. Fakat onda böyle bir durumu hiç sezmemiştim; saatlerce o şekilde durduktan sonra bile eliyle yahut bileğiyle yaptığı en ufak bir hareket, tüm esnekliğini ve zarafetini koruyor olurdu. Yatağında, başucu lambasından yayılan ince ışıkta, öylece uzanırdı. Sağına soluna döndüğünü bile hiç görmedim.

Bankacı arkadaşı Horace Finaly, bir gün ona çok değerli, antika ve muazzam bir yazı masası hediye etmişti. Hediye daireye ulaştığında, hayranlıkla şunu söyledi:

"Ne kadar güzel, nasıl özenle yapılmış Céleste bakar mısınız!"

Fakat hemen ardından şöyle söyledi:

"Kenara kaldırabilirsiniz, asla kullanmayacağım."

Bana göre, geri kalan her şey gibi, masa konusunda da alışkanlıklarını değiştirmesi gerekiyordu ve buna değmeyeceğini düşünüyordu. Böylesi bir değişikliğe vakit ayırmak, düzenini değiştirmek, kendi dünyasında oldukça rahatsız olmasına se-

bep olacaktı.

Şaşırtıcı olan şey ise, o vaziyette o hızda yazıyor oluşunun, aslında kendisi dışında kimseye hiç de kullanışlı gelmeyeceğiydi. Muntazam yazısını ortaya çıkarırken kaleminin aldığı hareketler görülmeye değerdi. Yalnızca Sergent-Major tüylü kalemlerini kullanırdı. Oldukça sivri ve keskinlerdi, yanlış hatırlamıyorsam uçlarında mürekkebi tutabilmesi için ufak bir oyuk oluyordu. Her ne kadar o dönem pilot kalemlerin kullanımı yaygınlaşsa da, onun kullandığını hiç mi hiç görmedim. Kutu kutu o tüy kalemlerden alırdım. Kalem tutacaklarına gelirsek, elinin ulaşabileceği yerde muhakkak en az bir düzine olurdu; zira genelde o an kullandığını düşürürdü ve tozlanmış olma ihtimalinden korktuğu için asla geri almaz, yenisini kullanırdı. Kalemlerin düzenli durması için en basit modelden, tıpkı bir okul çocuğununkiler gibi ufak, demir çubuklar vardı; mürekkep şişesi de öyleydi, camdan kare bir şişeydi, üstünde istediği vakit kalemi koyabileceği, ufak birer boğum yeri olan dört tane oyuk vardı. Şöyle söylerdi:

"Yazı yazabilmek için güzel kalemlere ihtiyacı olan insanlar çok hoşuma gidiyor. Oysa benim tek ihtiyacım olan mürekkep ve kâğıt. Kalemim yoksa bile basit bir çubukla idare edebilirim."

Önceden de anlattığım gibi ihtiyacı olan her şey yanındaydı. Paravanının devamında, bir kısmı kitaplarla bir kısmı ise mendilleriyle dolu küçük güzel bambu sehpası, açık çekmeceleriyle üstünde el yazılarının, ihtiyacı olan her şeyin; kalemlerinin, bir veya iki şişe mürekkebin yığıldığı komodini... Küçük ve sıradan saatleri vardı, beş frank ödemiştim hatırlıyorum, daha pahalısını istememişti. Şöyle söylemişti:

"Tıpkı bunun gibi olsun, şayet kırarsam pişman olmadan atabilelim. Bir saati tamir ettirmek, yenisini almaktan daha pahalıya mâl oluyor."

Bu konu, bilinmesi gereken, kişisel pratik düşünceleri arasındaydı.

Ayrıca, belli bir zamandan sonra görüş kabiliyeti kötüleştiği vakitler tüm bunlara gözlük de eklendi. Görüşünün kötüleşmesi, geceler boyu o yorgunlukla çalıştığı ve odadaki ufak ışığın yalnızca beyaz kâğıda yansıdığı düşünülünce hiç de şaşırtıcı değildi. Bir yerlerde gözlük takmaya daha 1915 senesinde başladığını okumuştum; doğru değil. Kullanmaya başladığı zamanlar hâlen Haussmann Bulvarı'nda olduğumuzu hatırlıyorum evet; dairede geçirdiğimiz son zamanlardı, dolayısıyla 1918 veya 1919 senesinde olması lazım. Haussmann Bulvarı'nda olduğumuz dönemde beni yanına çağırıp, sözlükten bir kelimeye bakmamı istediğini hatırlarım hâlâ, çok küçük yazıldığı için okumakta zorluk çekmişti. Ve ben de alfabetik sıralamayı o kadar hızlı bulamadığım için, canı sıkılarak şunları söylemişti:

"Burada olmalı Céleste, burada. Hayır hayır, biraz daha ileride, biraz daha... Hayır, daha geride, yok yok ileride..."

Dolayısıyla bir gün, tek tek denemesi için bir dizi gözlük almak için beni gözlükçüye göndermişti. Şöyle sordum:

"Efendim, önce gözlerinizi bir muayene ettirseniz daha iyi olmaz mı?"

"Hayır Céleste, hayır. O şekilde boşu boşuna iş çıkacak. Vaktim olmadığını biliyorsunuz."

Sonra da şunu ekledi:

"En sıradan modeli alıp getirin lütfen. Dümdüz çelik çerçeveli."

Belli belirsiz, ortalama bir göz numarası da söylemişti. Gözlükçüyle beraber üstesinden gelmiştik. Eve, metal çerçeveli birçok değişik gözlükle geri döndüm. Hepsini denedi; kendine en uygun olanı buldu. Her şeyi olduğu gibi diğer gözlükleri de evde tuttuk. On veya on iki tane gözlük olmuştu, aralarından kendine en çok uyduğunu düşündüklerini masasının üstüne koydu.

Bütün bunlar dışında; soğuk havalar için battaniyeleri ve sıcak su torbaları vardı. Zili çalıp beni çağırırdı:

"Céleste, sıcak su getirebilir misiniz? Céleste'ciğim, kusura bakmayın rahatsız ediyorum lâkin battaniyemi uzatabilir misiniz? Céleste, rica etsem şömineye bir odun daha atabilir misiniz?"

Bunlardan başka tedavi için kullandığı özel tozunu yakmak, aynı zamanda yorgunluktan, işini, düşüncelerini bölmek istemediğinden konuşmadığı vakitlerde kendini el kol işaretleriyle anlatamadığı durumlarda ne istediğini yazmak için kullandığı bir dizi beyaz küçük kâğıt vardı.

Onunla yaşadığım dönem, muhtemelen hayatının en çok yazdığı dönemiydi. Abartmıyorum; yalnızca gerçekler bunlar. Ve bir kez daha söylemem gerekirse, ben yalnızca gördüklerimi söylüyorum. Herhangi birine ne eserlerini nasıl tasarladığını ne de tam olarak çalışma biçimini itiraf ettiğini düşünüyorum. Söylenen her şey, el yazılarının durumundan çıkarılan sonuçlara dayanıyor. Benim onlardan tek farkımsa, çalıştığını bizzat gözlerimle görmek, kendisine naçizane yardım etmekti.

Hayatında düzen içinde olan diğer her şeyi gibi, çalışma sistemine beni de alıştırmıştı. Benim açımdan durum, işlerimi büyük bir hayranlıkla ve sevgiyle yerine getirdiğim için aynı kolaylıktaydı.

Yanına taşındığım zamanlar, *Swan'ların Tarafı*'nın yeni çıktığını ve sonradan Goncourt Ödülü'nü alacak olan Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde'yi yazarak, *Kayıp Zamanın İzinde*'ye devam ettiğini hatırlıyorum.

Düzeninin esas amacı çalışmalarını her daim elinin altında tutma gayretiydi. Her şeyi yakınında tutarak yavaş yavaş eserini büyütmüştü. Çok kısa bir zamanda, notlarının sırasını ayırt etmeyi öğrenmiştim; çok çok önceye dayanan eski not defterleri, üzerinde o an çalıştığı yeni not defterleri, not defterleri, not defterleri... Ve o an aklına geleni yazabilmesi, sonrasında diğer kâğıtların yanına atması için -kendisi hiç bu tabiri kullanmamış olsa da- 'kâğıtçıkları', bazen bir zarfın arkası, hatta bazen de bir derginin kapağının üstü...

Bu 'kâğıtçıklar' hususunda açıklayabileceğim, az da olsa önemli bir nokta var. Bay Proust hakkında yazılan yazılarda neredeyse her zaman yapılan bir hata var: Bir kısmı değiştirmek istediğinde ve tüm düzenlemelerinden sonra artık sayfada yer kalmadığı için not defterlerine yapıştırdığı kısımlarla karıştırıyorlar. O ekledikleri, editörlerin dediği gibi 'düzeltme kısımları'ydı. Fakat bahsettiğim 'kâğıtçıklar', asla not defterlerinin içinde yer almazdı. Onlar yalnızca basit notlardı; aklına o anda gelen bir fikir, bir cümle gibi. Tıpkı kaybettiğini düşündüğü gece eve erken dönmesine sebep olacak kadar onu korkutan not gibi. Bazen oracıkta bırakır, bazense önceden yazdıklarıyla birleştirerek yeniden yazardı.

Başlangıç noktası hep, gözlemlerinin ve eserinin temelini oluşturan eski not defterleriydi. Uzun paragraflarıyla, hatta bir bölümün tamamıyla, kitabı için gençken ve sonrasında yazdıklarına kadar her şey, onların içindeydi. Çekmeceli büyük dolabın bir köşesinde bir yığın hâlinde dururlardı. 1914 senesinde Cabourg'a gittiğimizde, yanına almadığı yalnızca ufak bir kısım vardı. Trende yanımızdan ayırmadığımız o büyük bavulda, yalnızca düzenlediğim eski not defterleri ve o an üstünde çalıştığı not defterleri vardı.

Eskiler o defterlere 'kara kaplı defter' derlerdi; zira gerçekten de siyah suni deriyle kaplılardı. Onlardan yaklaşık otuz iki tane vardı. Parmakla beyaz mürekkep alınıp yazılmış gibi duran büyük beyaz rakamlarla numaralandırılmıştı. Büyük okul defterleri gibiydi; içlerinden bir şeye bakması gerektiğinde bana şöyle söylerdi:

"Céleste, bana siyah not defterini uzatabilir misiniz lütfen?"

Elbette 'üçüncüyü' veya 'yirminciyi' diyerek, hangisi olduğunu da belirtirdi.

Genellikle çok uzun süre incelemezdi; belli bir kısmı arıyor olurdu, onu okuduktan sonra da not defterini yerine bırakırdı. Bazen geri döndüğümde sayfaları önünde açık vaziyette

bulurdum. Düz beyaz sayfaları o güzel ve muntazam el yazısıyla, en ufak bir karalama olmadan doldurmuş olurdu. Yatakta yazıldıklarını düşünmüyorum. Eski defterleri, oturarak çalıştığı zamanlardan kalmaydı. Kullanış şekline bakılacak olursa, eserinin tüm esas kısımları zaten onların içindeydi. Onlardan sonra yalnızca devam etmiş, geliştirmiş, derinleştirmiş ve renk katmıştı.

'Kâğıtçıklar' ise, zamanla çözmeye başladığım bir karmaşa olan o 'kara kaplı defterler'in etrafında dururdu. Korkarım pek çok insan onların not defterlerinden tamamen ayrı olduğunun farkında bile değil. Aslına bakılacak olursa, o 'kara kaplı defterler'den hiç iz kalmamıştı; zira belli bir noktadan sonra benden hepsini yok etmemi istemişti. Otuz iki defterin tamamı, mutfaktaki büyük fırının içinde kül olmuştu.

Bu söylediğim, savaş zamanı Haussmann Bulvarı'nda, yani 1916 ile 1917 seneleri arasında, Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde'yi bitirip, kalanının aklında olduğu zamanlar yaşandı. İhtiyacı olmayan kısımları yavaş yavaş bana verir, yok etmemi söylerdi. Tek seferde bazen bir, bazen iki veya üç tanesini verirdi. Tüm bu işlem toplam sekiz ay, belki de bir sene sürmüştür. Auxillac'tan Paris'e, ziyaretime geldiği esnada kız kardeşimle, Bay Proust'un ölümünden sonra da André Maurois ile bu konu hakkında konuştuğumu hatırlıyorum. André Maurois, duyduklarından sonra bir türlü kendine gelememiş, sürekli "Olamaz, ne yazık, ne yazık!" demişti. En son sefer sanırım üç veya dört tanesini aynı anda yakmıştım. Sorgulamıyordum, dediğini yapıyordum.

Onları yakmayı ne kadar istediğine bir kanıt olarak şunu anlatabilirim, bir gün beni yanına çağırdı, tüm o masumane edası bir yandan da sorgulayıcı gözleriyle bakarak şöyle sordu:

"Céleste, not defterlerimi iyice yaktınız mı?"

Sorduğu için alınmıştım, bir anda şunları söyledim:

"Efendim, şayet güvenmiyorsanız neden bana veriyorsunuz? Bana söylediğiniz her şeyi yapıyorum. Bir şüpheniz var-

sa niçin kendiniz yapmıyorsunuz?"

"Gelin Céleste gelin, kızmayın. Şaka yapıyorum. Yaktığınızı elbette biliyorum."

Açıkça -çoğu zaman olduğu gibi- güvensizlik krizleri geliyordu ve notları kendime saklamadığımdan emin olmak için tepkimi ölçüyordu.

Bugün hâlen var olan not defterleri ise, benim 'yeni not defterleri' dediklerimdi; yani eserinin taslaklarıydı.

Nitekim onlar siyah değildi. Karton kaplılardı, sağlam bir bezle tutturulmuşlardı, üstelik aralarındaki tüm o notlarla beraber, 'kara kaplı' olanlardan daha kalınlardı. Bazı defterler devasa görünüyordu.

İhtiyaç oldukça, Haussman Bulvarı üstündeki lüks bir kırtasiyeye gidip onlardan alıyordum. Orada çok zarif, seçkin bir hanımefendi vardı; yanlış hatırlamıyorsam ismi Bayan Lidove'du. Tıpkı girdiğim her mağazada olduğu gibi, Bay Proust'tan bahsettiğim andan itibaren mesele büyüyordu. Not defterlerini seçip alıyordum, faturayı göndertiyordum. Taslakları için kullandığı defterlerin ise kapaklarına, Legras tozunu yakmak için kullandığı küçük dikdörtgen kâğıtlardan yapıştırıyordum; Bay Proust ise üstlerine Romen rakamlarıyla not düşüyordu.

Üç çeşit not defteri vardı. Taslak olarak kullandıkları, sonuna kadar yavaş yavaş doldurduklarıydı. Milli kütüphanede bugün yaklaşık yetmiş beş notun muhafaza edildiği düşünülürse, o zamanki sayısı hakkında aşağı yukarı bir fikir yürütülebilir.

Aynı şekilde yıllarca biriken not defterlerine gelecek olursak, onlar uzun ve incelerdi. Kapaklarında ise karakterlerin 'gösterişli' birer siluetleri vardı. Ona bunları hediye eden kişi Bayan Straus olmuştu. Son zamanlarında Bay Proust, bana bir tane boş defter vermişti. Saklamaya elbette devam ediyorum.

'Kara kaplı defterler' her ne kadar dolabın çekmecelerinde dursa da, diğer üç tanesi; yatağının yanındaki komodinin üze-

rine dikkatle yerleştirilmiş vaziyette, Bay Proust'un hep gözü önünde kaldı. Düzeni asla değişmezdi; masanın ortasında, lambanın yanında not defterleri vardı. Lambanın arkasında ise diğer not defterleri ve el yazıları vardı.

Notlarını yazdığı yaprakları, istekleri, tedavi için kullandığı kâğıtların tümü düşünülünce, Bay Proust onları bir nevi 'işçi' gibi kullanıyordu. Öte yandan elbette tüm bunların, çalışması için gerekli olduğu da söylenebilirdi.

Çalıştığı zamanlar çok az kitaba bakma ihtiyacı duyardı; dolayısıyla başucunda hiç kitap olmazdı. Bazen, daha önce de söylediğim gibi, bir yerin tam adını veya konumunu kontrol edebilmek için Gotha Almanağı'na veya bir sözlüğe bakardı. Bazı vakitler, ona bir kitabı uzatmamı isterdi; şöyle bir göz atıp kapatarak geri verirdi ve şöyle derdi:

"Teşekkür ederim Céleste, kaldırabilirsiniz; göreceğimi gördüm."

Ben de şöyle cevap verirdim:

"Yine de efendim, enteresansınız. Benden kitabı istediniz fakat şöyle bir göz atıp geri verdiniz."

Bunun üstüne gülümseyerek şöyle söylerdi:

"Bütün bunları çok okudum biliyorsunuz Céleste. İçindeki her şeye zaten âşinâyım."

Yine de bu durum, odanın her ihtimale karşı yakınında tutup elini hiç sürmediği kitaplarla dolu olmasını engellemiyordu.

Ona yapabildiğim naçizane yardımlar arasında gurur duyduğum şeylerden biri, ek notlarının çıkardığı sıkıntıların üstesinden gelebilmekti. İşinin çoğu neredeyse durmadan sonradan düzelterek eklediği şeylerden oluşuyordu.

Bir gün beni yanına çağırdı. Gittiğimde onu hayli yorgun ve endişeli vaziyette buldum.

"Céleste, sıkıntıdan çıldırmak üzereyim!"

Endişeli bir şekilde cevap verdim:

"Ne oldu efendim?"

"Sayfalarımın kenarları tamamen dolu, fakat hâlâ yapmam gereken çok fazla ekleme ve düzeltme var. İşin içinden nasıl çıkarım bilmiyorum. Yapraklara yazarak eklemeye devam edebilirim fakat bu sefer de baskıya gittiği vakit karışıp kaybolacaklar, hiçbir anlamı kalmayacak. Ne yapmalıyım?"

Neredeyse hiç duraksamadan şöyle söyledim:

"Efendim, başka bir yol yoksa bu da çok zor olmamalı."

"Nasıl Céleste, nasıl olur da zor olmaz? Benim yerimde siz olsanız?"

"Evet efendim, gerçekten kolay. Arzu ederseniz, siz tüm yapraklara notlarınızı yazın, yalnızca başında ve sonunda ufak birer boşluk bırakmaya özen gösterin. İşiniz bittiğinde, elimden gelen tüm mahareti kullanarak katlarım ve doğru yerlerine bizzat yapıştırırım. Böylelikle notlarınızı, istediğiniz kadar uzun tutabilirsiniz; katlayabilirim. Baskıya gittiğinde de oradakiler yalnızca bantları açacak ve böylelikle cümlelerin tamamını görebilecek."

Bir anda yüzü aydınlandı, çok mutlu olmuştu.

"Sizce yapabilir misiniz? Ah Céleste, öyle mutlu oldum ki! Beni kurtardınız!"

Öylesine mutlu olmuştu ki, çevresine bu olayı anlatmıştı, üstelik İngilizce çevirmenleri olan Schiff'ler başta olmak üzere birçok insana mektup yazıp ne kadar olağanüstü bir kadın olduğumu, sıkıntısını çözebildiğimi ve ek sayfaları numaralandırıp yapıştırdığım için kimsenin onları yerlerinden çıkaramayacağını söylemişti.

İşte bu şekilde o taslakların bulunduğu defterler büyümüştü. Hatta çok meşhur olan, sergilerde gösterilen bir tanesi, akordeon şeklinde bu tarz bağlanmıştı; açık hâli ise belki kırk metre olabilirdi!

İşte tüm o 'düzeltme kısımları'nın hikâyesi buydu.

Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde dışında onun ne üstünde çalıştığını gördüğümü söylersem, yalan söylemiş olu-

rum. Çalışmaya başladığında anladığım kadarıyla, yazacağı her şey öylesine aklında bir bütün olarak dururdu ki, bazen tek bir kitap üstüne çalışırken, yeni bir fikri olduğunda veya yeni bir bilgi öğrendiğinde diğerleri üstüne de çalışmış olurdu. Tüm o aklında tuttuğu karakterler öyle çok ve birbirleriyle bağlantılıydı ki, aslında tüm kitapları tek bir çalışması gibiydi.

İşiyle ve çalışma şekliyle beni en çok etkileyen şeylerden biri de, Delft ve Vermeer'in tıpkı sarı duvarlı tablosu gibi, eserleri hakkında söylediği bir cümle olmuştu. Bu anlattığım, sonlara doğruydu; tabloyu Jeu de Paume'da bir sergide gördükten sonraydı. Eve döndüğünde oldukça yorgundu. Gece olduğunda bana, gözlerinin önünde büyük bir sevinç belirdiğini söylemişti; o sıra hâlen Vermeer'in tablosunu dikkatle düşündüğü için böyle olduğu söylenebilirdi.

"Ah Céleste, o özeni, zarafeti hayal dahi edemezsiniz. En ufak bir kum tanesi! Oradan hemen yeşile dönen o en ufak pembe dokunuş! Üstünde oldukça çalışılmış olmalı. Ben olsam sürekli düzeltir, düzeltir, her defasında yeni kum taneleri eklerdim!"

Bahsettiği zarafet ve özen, kendisinde de bizzat vardı. Tüm detayları öğrendiğinden emin olmadan, bir türlü tatmin olmazdı. Mesela bir gün, sokaklardaki sesleri kitabında anlatmak istediğini söylemişti, Odilon'a sorabileceği bir fırsat bulmuştu.

"Odilon, siz daima dışarıdasınız, sokakların sesini elbette biliyorsunuzdur. Benim, odamın penceresinden kayıtsızca duyduklarımdan çok daha fazlasını duyuyorsunuz. İyice öğrenmeyi deneyin, olur mu?"

"Elbette efendim. Sonrasında doğruca size anlatacağım."

Ve Odilon'un anlattığı tüm o seyyar satıcıların sesinden sonra; yüzündeki o gülümseme, o nezaket, o tutku görülmeye değerdi.

"Odilon'cuğum, ne kadar naziksiniz! Çok teşekkür ede-

rim..."

Tüm o sesler, *Mahpus* kitabındaydı. Tıpkı kocamın söylediği şekliyle: "Deniz salyangozu, kuruşuna iki deniz salyangozu!.. Salyangozlar taptaze, çok güzel! Düzinesi altı kuruşa!.. Taptazeler, yemyeşiller! Enginarlarım var; taze mi taze ennn-ginarlar!" Tenekecilerin sesi ise şöyleydi: "Kalaycıyım kalaycıı, kalaylarım dört bucağıı!.."

Bay Proust'un bunları tekrar edişini duymak muazzamdı. Ağzından tıpkı neşeli birer nefes hâlinde çıkıyordu. Sanki yüreğinin kokusunu bize doğru üflüyor gibiydi.

Böyle anlarda, onu memnun etme ve ona yardım etme isteğimizin tümü anlamsız, hak etmediğimiz çabalar olarak kalıyordu. Benim içinse çalışmasının yakınlarında, hatta içinde olabilmek büyük bir mutluluk ve eğlence kaynağıydı. Mona Lisa gibi gülümsemekte hiç güçlük çekmiyordum! Çayırlarda açan masmavi çiçekler gibi neşe doluydum.

Eğer çalışmalarında en ufak bir yardımım olduysa, muhtemelen işinin, alışkanlıklarının, bu konudaki çılgınlıklarının peşinde zevkle takipte olduğum içindir. Daha da fazlası, beni çağırdığı vakitler odaya girdiğim an, yaptığı tek bir hareketinden ve bakışlarının yönünden, ne isteyeceğini önceden anlardım. Daha cümlesine başlamadan veya söyleyeceğini karalamadan önce şöyle olurdu:

"Efendim, bunu istediniz değil mi? Buyurun..."

Ve not defterini ya da istediği kitabı uzatırdım.

Bu duruma devamlı olarak şaşırırdı. Her defasında gülümseyip şöyle söylerdi:

"Céleste'ciğim, teşekkür ederim. Fakat nasıl bilebildiniz?"

Aslına bakılırsa benim de buna verecek bir cevabım yoktu. Benim için bir tür istemsiz tepkiye, bir tür alışkanlığa dönüşmüştü. Aynı zamanda çok da kolaydı, övgüye lüzum yoktu, hep yapıyordum. Onunla beraber olmak, onu dinlemek, çalışırken seyretmek, onunla konuşmak, kendimce ona yardım etmek; her yerde sürekli çağlayan suların olduğu bir kasabada

yürüyüş yapmak gibiydi.

O zamanlar, onun için ne kadar vazgeçilmez hâle geldiğimin farkında değildim. Ancak 1921 senesinde, yani yaşamının sonlarına doğru, yaşadığımız bir olaydan sonra bunu fark edebildim. Artık çok yorulmaya başlamıştım ve ona yetemediğimi düşünüyordum. O ise aynı dönem, eseri konusunda son derece sabırsızdı; her şey eline çok hızlı geçsin istiyordu, üstelik istediği her şey çaba gerektiriyordu. Ona şunu söylemeye karar vermiştim:

"Efendim, yanınıza benden daha farklı, işe yarayacak birini almanız gerekebilir. Bu şekilde isteğinizi ona da söylersiniz, benden daha hızlı yerine getirebilir. Zira ben hayli yorgun hissediyorum, bir süre dinlenmeye ihtiyacım var. Size yardım edebilecek birini bulduğunuzda bir süre için ayrılmam en iyisi. Sizden yalnızca, şayet ayrılırsam bazı vakitler gelip sizi yeniden görebilmem için izin istiyorum."

Bunları söylediğim esnada yüzü, yastığının gölgesinde kalmıştı. Hiç hareket etmedi, yalnızca şunu söyledi:

"Céleste, bunu nasıl söylersiniz! Yorgun olduğunuzu biliyorum. Ben de öyleyim. Hem de çok. Her neyse, bunu daha sonra konuşuruz."

Bir süre sonra ise zili çaldı.

"Céleste, Odilon geldiğinde yanıma uğrayıp beni görmesini rica ediyorum."

Odilon'u odasına göndermiştim. Kocam bir türlü dönmek bilmedi. Nihayet geldiğinde hemen sordum:

"Çok uzun süre kaldın. Ne konuştunuz?"

"Pek bir şey değil. Bildiğin gibi, borsa ve diğer şeylerden."

Sonra da saklamayı beceremediği için şunları ekledi:

"Her şey bitince seninle ilgili de konuştu... Sanırım ayrılmak istediğini söylemişsin, benden böyle bir şey yapmaman için ısrar etmemi istedi."

Kocama da düşündüklerimi açıkladım: Onun için bir araştırma yapmamı istediği vakitler, yorgunluğumdan dolayı yete-

rince hızlı olmadığımı düşündüğünü ve kendi iyiliği için benden daha vasıflı birini bulmanın en iyisi olduğunu söyledim. Odilon bana şöyle dedi:

"Belki. Ama söylediklerini o böyle anlamaz. Bana seni anladığını söyledi. Fakat şöyle de dedi: 'Odilon, burada kalmasını sağlamalısınız, beni daha konuşmadan anlayabilen, düzenime, tüm bu kâğıtlarıma alışkın olan tek kişi o... Eğer yanına yardımcı istiyorsa iki hatta üç kişi alırım fakat her şeyden öte onun bizzat burada kalması gerekiyor. Söyleyin ona, eğer beni bırakırsa, çalışmaya devam edemem...'"

İlginç olansa, o vakitler bu söylediklerine tam olarak inanmamış olmamdı. Yalnızca alışkanlıklarını değiştirmemek adına beni yanında tutmak istediğini düşünüyordum. Fakat yine de yanında kaldım. Nitekim asla pişman olmadım.

Zaten o dönem orada olan kız kardeşim Marie'yi saymazsak yanına aldığı tek yardımcısı, resmî veya iş mektuplarını yazmak ve *Mahpus*'u daktiloya geçirmek için bir ay boyunca gelip Hamelin Sokağı'nda kalan yeğenim Yvonne'dandı.

Duyduğum memnuniyet ve eğlendiğim anlar dışında, çektiğim onca yorgunluğun ödülü şuydu: bazı akşamlar çalışmayı bıraktığında zile basıp beni çağırdığı vakitlerde onu yaptığı işte alabildiğine memnun görebilmek. Odasına girerdim; yorgun olurdu fakat suratı gölgede kalmasına rağmen ışıl ışıl olurdu, bana büyük bir şefkatle gülümserdi.

"Ah Céleste, öyle yorgunum ki... Fakat bakın; bir, iki, bu da üç..."

Bir elini saçlarında gezdirirken diğeriyle, yazdığı sayfaları kaldırıp gösterirdi.

"Bu gece iyi çalıştım, görüyorsunuz. Hayli çalıştım. Evet evet, yazdıklarım hiç fena değil. Oldukça memnun kaldım."

Dolayısıyla ben de hem memnun hem de onu mutlu gördüğüm için gururlu olurdum.

Elbette her gün böyle olmuyordu. Bazı günler beni çağırıp, o günlük yettiğini söylerdi:

"Céleste'ciğim, daha fazla dayanamıyorum. Çalıştım fakat yorulduğuma hiç değmedi. Bugün olmadı."

Sayfalar önünde, üstü karalı dururdu. Böyle zamanlarda kaldırıp bana göstermezdi. Ben şöyle söylerdim:

"Efendim, yarın daha iyi olur."

O akşamlarda bile bana olan bakışları öyle minnet dolu olurdu ki, ödülüm yine oracıkta dururdu: yanında olmak, yorgunluğuna ve çalışmasına saygı duymak, onun adına üzülsem de içimdeki dâimî hayranlık...

İki Günlük Istırap

Hiçbir zaman açıklığa kavuşturamadığım, üstelik kendisinin de hakkında sessiz kaldığı, yıllar geçtikçe üstünde düşündüğüm ve tıpkı işine olduğu gibi aklına da bağlanmama engel olamadığım ilginç bir olay hatırlıyorum.

Bay Proust'un bana hep salık verdiği üzere günlük tutsaydım tam tarihi de hatırlayabilirdim. Her hâlükârda çoğu zaman hatırladığım gibi bu olayda da Haussmann Bulvarı'nda oturduğumuzu anımsıyorum. Savaş henüz bitmemişti. 1917 senesi olduğunu; o dönem Odilon'un da, kız kardeşim Marie'nin de henüz dairede olmamaları üzerinden çıkarabiliyorum.

Üstelik bu olayı, beni o an çok derinden etkilediği için ayrı tutarım. O dönem, çok farklı bir anlam yükleyememiş olsam da etkisi öylesine güçlüydü ki, hâlâ ne zaman düşünsem beni duygulandırır. Yaşanan olayın anlamını, kafamda zamanla düşündükçe oturtabildim.

Tam olarak olanları anlatıyorum.

Dışarıdan dönüp benimle 'bir müddet' konuşarak sabah altı veya yediye kadar uyanık kaldığı için, insanların 'sabah' anlayışı onun için 'akşam'dı. Bir akşam her zaman olduğu gibi kahvesini götürmem için zili çalmasını beklemeye başladım.

Yatmaya gittim. Her gün olduğu gibi öğle vakti, saat bir civarı uyandım. Vakit yaklaştığında kahvesini, sütünü ve tepsiyi hazırladım. Artık kruvasan yoktu, kahve fincanını benmari usulü ısıttım, zilin çalmasını beklemeye başladım.

Saati geçti, hatta üstüne saatler geçti. Hiç ses yoktu.

Beklemeye devam ettim. Çamaşır işleri, mutfağın veya odamın temizliği gibi ufak tefek işleri halletmeye başladım;

bugün çok da hatırlamıyorum neler yaptığımı. Yalnızca ses çıkarmadığımdan emin olduğum ufak meşgalelerdi. Zira en kötüsü, daha önce de söylediğim gibi, her şeyi duyuyor olmasıydı; dinlendiğini düşündüğünüz andan itibaren, hiçbir hayat belirtisi göstermediği için siz de bir tür hareketsizliğe zorlanmış gibi hissediyordunuz.

Hareketsizlik yerini yavaş yavaş endişeye bıraktı. Kimse saatlerce o sessizlikte bir sandalyede oturup bekleyemezdi, oya işlemek bile o sıkıntıyı geçirmiyordu. Nihayetinde o da bir zahmet hâline geliyordu. Özellikle de evin, Bay Proust'un hem dışarıdan hem içeriden gelebilecek seslerden rahatsız olmaması için -çok evvelden- izole edilecek şekilde dizayn edildiği düşünüldüğünde, gecenin gelişiyle tamamen sessizliğe bürünmüştük. Üst kattaki dişçi William'ın muayenehanesi o saatte kapalı oluyordu, üçüncü kat tamamen sessizdi. Alt katta ise, yani zeminde Doktor Gagey, karısı ve aşçıları Bayan Chevalier zaten akşamları erken yatıyorlardı.

Gece yarısı oldu ve hâlâ hiçbir ses yoktu, endişelerim arttıkça arttı. Kafamın içinde sürekli farklı fikirler dönüyordu: Neden zili çalmıyor? Neler oluyor? Ya sağlığıyla ilgili bir problem olduysa? Ya öldüyse? Ne yapacağım?

O gün ne hâlde olduğumu anlatacak birçok hikâye bile yazılabilirdi, çıldırmak üzereydim, gidip tavsiye almak için Bayan Chevalier'yi uyandırdım; o da bana, yapılabilecek en mantıklı şeyin Bay Proust'un odasına girip vaziyete bakmak ve ondan bir talimat beklemek olduğunu söyledi. Oysa öyle bir şey yapmam, bütün düzenimizi altüst etmem anlamına gelecekti!

Artık dayanamıyordum. Bay Proust'un memnun olmayacağını bildiğimden, başkasını onunla ilgili bir işe bulaştırma taraftarı değildim. Beni odasına çağırmadığı hâlde odasına gitmek gibi en katı olduğu kuralı çiğnemek yürekliliğini asla gösteremezdim.

Gece yarısından sonra, yapabileceğim ölçüde bütün cesa-

retimin sınırlarını zorlamaya karar verdim. Mutfaktan çıktım, her zaman geçtiğim koridora geldim. En ufak bir ses çıkarmamak adına kalın halıların üstünde parmak uçlarımda yürümeye özen gösterdim.

Kaldığı odanın, dördüncü kapının önüne geldiğimde durdum, uzun süre nefesimi tutarak kapının arkasından içeriyi dinlemeye çalıştım; hâlbuki içeriden gelen sesin engellendiğini biliyordum.

Hiçbir şey duyamadım. Tek bir nefes bile.

Geri döndüm ve bir tarafında giyinme odasına, diğer tarafında ise hemen yatağının yanına açıldığını bildiğim kapısının olduğu koridora yürüdüm.

Biraz daha dinledim. Hiçbir şey yoktu.

Odama geri döndüm. Çok fazla uyuyabileceğini düşünmüyordum. Bu kadar uzun süre zili çalmadığı hiç olmamıştı; nitekim bu olaydan sonra da bir daha olmadı. Tek umudum çalışmaya yoğunlaşıp, kitabın bir kısmını bitirdiği yönündeydi. Buna rağmen kahvesi için bile zili çalmadığı ilk seferdi bu. Belki de çok yorgundu ve uzunca dinlenmek, uyumak istiyordu.

Ertesi gün olup da zili hâlâ çalmadığında, gerçekten korkmaya başladım ve ne yapacağımı bilemedim.

Bugün bile hâlâ, nasıl dayanabildiğime şaşıyorum. Kuralını çiğneyip de onu tamamen yitirmemeyi düşünecek kadar gencecik bir akla sahip olmalıydım.

İkinci gün, saat gece on bir oldu; saati tam olarak hatırlıyorum çünkü nihayet zili çaldı.

Koşarak yanına gittiğimi söylememe gerek yok sanırım. Hem endişeli hem meraklı hem de rahatlamış vaziyetteydim. Yatağında, tıpkı buhar tedavisini yeni bitirdiği zamanlarda olduğu gibi solgun ve sessiz hâliyle yatıyordu. Yalnızca eliyle ufak bir işaret yaparak kahvesini istedi. Önce benim konuşmamı bekleyişine saygı duydum. Ben de tek kelime etmedim. Uyandıktan sonra ilk konuşan tarafın o olması için çok hayati

bir mesele gerekirdi. Hatta onca yıl içinde yalnızca bir defa, tek bir konuda böyle olmuştu; onu da daha sonra anlatacağım. Üstelik sırf yüzümün o anki hâlini görebilmek için bile kasıtlı olarak sadece eğlencesine o kadar süre sessiz kalmış olabilirdi; kimi zaman beni bu şekilde deli edebiliyordu.

Kahvesini bitirene kadar tek kelime konuşmadı. Sonra şunu sordu:

"Ee Céleste, hakkımda ne düşündünüz?"

"Hiçbir şey düşünemedim efendim; yalnızca beni çok korkuttunuz, çok da endişelendim."

"Sahiden endişelendiniz mi?"

"Hem de çok efendim. Yanınıza gelmemi istemeyeceğiniz aşikâr olduğundan, gelmedim. Fakat ne yapabileceğim üstüne çok düşündüm."

Bunları söyledikten sonra da şunu eklediğimi hatırlıyorum:

"Hiç hoş değildi efendim. Zili çalmanıza öyle sevindim ki."

Bana bakarak bir müddet sessiz kaldı. Sonra ciddi fakat sakin bir gülümsemeyle şöyle söyledi:

"Céleste'ciğim... Ben de bir daha birbirimizi göremeyeceğiz sandım."

Bu söylediği beni öylesine sarstı ki, sebebini sormaya cesaret dahi edemedim.

Kısa bir süre sonra şöyle söyledi:

"Geldiniz, değil mi?"

"Öyle mi düşünüyorsunuz efendim?"

"Evet geldiniz. Biliyorum. Sizi çok net duydum. Buraya, bir de şuraya geldiniz."

Bunları söylerken de eliyle, gittiğim iki kapıyı işaret etti.

Tek cevabı bu oldu. Bir daha bu konuda konuşmadık. Daha fazlasını hiç öğrenemedim. Sohbet ediyor, şakalaşıyor olabilirdik fakat bütün bunlar, saygı çerçevesinde oluyordu. Ne olursa olsun asla ona soru sorma hakkını kendimde bulmazdım.

1921 senesinin sonlarına doğru, buna benzer bir olay yaşadığımız söyleniyor. Çok fazla barbital ve afyon tableti yuttuğu, sonucunda da kazara ciddi bir zehirlenme yaşadığı, hatta kazara olmasının arkasında bir arzu ve bilinçsiz intihar isteği olmuş olabileceği...

Ne aptallık! Jacques Bizet olayında gördüğümüz gibi Bay Proust'un intiharı onaylamamasının yanı sıra, hayatı kısaltacak böylesi bir olayı tasavvur dahi edemezdi; kitabı, onun tanrısı gibiydi ve ibadet arzusu öyle kuvvetliydi ki, ölümün araya girmesine müsaade etmezdi. Nitekim son nefesine kadar çalışarak, bunu ispatlamış oldu. Aksini iddia etmeleri, beni bu dünyadan ayrılmadan önce konuşmaya iten diğer yalanların yanına eklenebilir.

'Hakîkat' kelimesini kullanmayacağım, zira Bay Proust bana asla bizzat itiraf etmemişti. Fakat 'olası olan' ve onun hakkında her daim düşünmüş olduğum şey, beni çağırmadığı bu iki günün bir kaza olmadığıydı.

Doktor Bize'in ona, üstünde anlaşmadıkları hâlde yazdığı bir ilacı; doktoru uyardıktan sonra kenara kaldırması dışında herhangi bir 'kaza' yaşamamıştı. Büyük olasılıkla kulaktan kulağa aktarılan dedikodularla çok abartılmış bir olaydı. Neyse ki az önce aslını açıklamış oldum.

Gerçek olan bu tek olay hakkında bir konuda ikna oldum; kitabı için gereken bir sebepten, kendini en uç noktaya sürüklemek istemişti. Evet, ölümü tecrübe etmek istediğinden eminim. Bilinç kaybını en had safhada yaşamak istemiş olabilirdi. Yine de onu böylesi tanıyan biri olarak vardığım kanaat, yapacağı gözlemleri açık ve ayık biçimde hafızasında tutabilmek adına, iyice ölçüp tartarak o dozu ayarladığıydı ve muhtemelen barbitaldi.

Belki de kitabının ana karakterlerinden biri olan yazar Bergotte'un, tıpkı annesi Bayan Adrien Proust'un bir zamanlar yakalandığı gibi, üremiye yakalanması sonucu gerçekleşen ağır ölümünü düşünüyordu. Her ne kadar görüldüğü üze-

re Bergotte'un ölümünü, kendi ölümünden çok kısa zaman önce, 1921 senesinde tam olarak yazmış olsa da; önceden de söylediğim gibi, kitabın tamamı aslında en başından beri zihnindeydi.

Benim, tüm bu hikâyelerden çıkardığım tek sonuç, bu adamın ne kadar harika ve işine sıkı sıkıya bağlı olduğudur. Ve o hayran olunası zarafet ve aynı zamanda da hassasiyetiyle bana kurduğu cümleden sonra, hiçbir çıkarımda bulunamadım: "*Ben de* bir daha birbirimizi göremeyeceğiz sandım".

Geri Çevrilen Taslak

Bir insan kendini, tıpkı bir önceki bölümde anlattığım olay gibi, çalışma tutkusunun en uç noktasına kadar zorladığı vakit; nihayetinde tüm hayatı işi olduğunda ve bir kez aklının içindekini gerçekleştirmeye karar verip, sonuca ulaşmanın sabır gerektirdiğini bile bile büyük bir sabırsızlıkla o korkunç iradeyi kemiklerine kadar hissettiğinde, ne yapılması gerektiği tahmin edilebilir; kitabının baskıya gitmesine karar verdiği gün de, işte böyle olmuştu. Bizzat gördüğüm için bildiğim, bu tür durumlarda onunla alâkalı en çarpıcı olan, istediğine ulaşmasının zaman alacağını fark ettiğinde, sabırsızlığının ve aynı zamanda düzeninin diğer her şeye yansımasıydı; tıpkı bir amiralin donanmasını idare edişi gibi.

Bana anlattıkları dışında, yayımcılarla olan ilişkilerinin başlangıcını elbette bilmiyordum, nihayetinde ben Haussmann Bulvarı'nda 'kurye' olarak işe başladığımda *Kayıp Zamanın İzinde*'nin ilk kitabı olan *Swann'ların Tarafı*'nın, eski suni deriden defterlerden çıkıp zaten baskıya gitmiş olduğunun unutulmaması gerekiyor. Odilon'la evlendiğim zamana denk gelen 1913 senesinin baharında, mart ayında, yayımcı Bernard Grasset ile bir kontrat imzalamıştı; benimse onun ismi, varlığı hakkında en ufak bir fikrim yoktu. Bir kitabın nasıl ortaya çıktığına dair bildiklerime gelecek olursam, o zamanlar en ufak bir fikrim yoktu; nihayetinde yirmi yaşındaydım ve taşradan gelmiştim.

Daha sonraları anlattıklarından, o baskıyı gerçekleştirmek için neleri başardığını, neler gerektiğini anlamıştım. Hem bir zamanlar sık sık gittiği davetlerden tanıdığı arkadaşlarından hem de bazen 'Le Figaro''ya makale yazanlardan ve özellikle

de sonradan Bayan Caillaux tarafından öldürülecek olan Calmette'ten oluşan bağlantılarını kullanmak zorunda kalmıştı.

Orada da her yerde olduğu gibi kendisini tanınmayan bir yazar gibi göstermeyi sevmemiş, hazırlık çalışması başkaları tarafından yapılmış. Fakat bu, özellikle aradığı bir öneri değilmiş. Daha ziyade, bu işi yüklenmeyi kabul edenler arasında kitabın değerinin bilincinde olan ve kendisinin neyi temsil ettiğini gören kişi olmuş. Sanırım bunun farkında olmasa, zaten süreci devam ettirmezdi desem haksız sayılmam.

Her hâlükârda *Swann'ların Tarafı* için, işler tamamen tek taraflı ilerlememiş. İlk önce, sonradan yedi yüz sayfa kadar daktiloya geçirilen, yanlış hatırlamıyorsam, bin iki yüz sayfalık bir el yazısı taslağı varmış. Üstelik kitap, taslaklarındaki hâline hiç ama hiç benzemiyormuş. Baskı 1912 senesinde başlamış. Bay Proust öncelikli olarak iki yayıneviyle anlaşmış. İlki, bir zamanların köklü kuruluşu olan Fasquelle'miş. İkincisi ise, henüz genç bir kuruluş olan fakat edebî dergileri de olan 'N.R.F.' imiş: Yenilikçi anlayışıyları, birbirlerini son derece destekleyen yeni bir yazar akımı oluşturmaları ve yazarlarıyla takdir kazanan, Nouvelle Revue Française Yayınları. Bu yazarlar; André Gide, Paul Claudel, Francis Jammes, Jean Schlumberger ve daha çok Vieux-Colombier Tiyatrosu'yla alâkadar olan Jacques Copeau imiş. Sonradan aralarına, işlerin yürümesine yardımcı olmak üzere, varlıklı bankacı Lazare'ın kızıyla evlenen, çok hoş, zayıf, zarif, modayı sıkı sıkıya takip eden ve zeki bir adam olan Gaston Gallimard eklenmiş.

Son çıkan yeniliklere her zaman özel bir ilgisi olan Prens Antoine Bibesco, önce 'N.R.F.'ye üye olmasını söyleyerek, onu Nouvelle Revue Française tarafına çeken kişi olmuş. Bay Proust ise hatırladığı kadarıyla Gaston Gallimard ile Cabourg'da geçirdiği yazlardan birinde, yan tarafında bulunan Bénerville malikânesinde tanışma fırsatı bulmuş. Ayrıca bir gün bana, Cabourg'daki Grand Hôtel'de verdiği bir davete, diğer insanların yanı sıra o zamanlar henüz yayıncı olmayan

Gaston Gallimard'ı çağırdığını anlattığını da hatırlıyorum.

André Gide de ona yabancı sayılmazdı; on beş veya yirmi sene kadar önce davetlerde, çevresinin bir parçasıymış.

Kısacası, şayet Bay Proust kendisi öncü olmak isteseydi, bunu muhteşem bir biçimde başarabilirdi. Her iki tarafta da; hem Fasquelle'de hem de Nouvelle Revue Française'de, taslaklarını dosyalama görevini üstlenen arkadaşları olmuş. 'Le Figaro'dan Calmette, revize edilip düzenlenen ilk kopyayı 1912 senesinin başlarında Fasquelle'e vermiş; Prens Antoine Bibesco aracılığı ile Jacques Copeau'yla görüşmüş ve derhal Gaston Gallimard'a yazmış. Nihayetinde tam olarak düzenlenmemiş olan ikinci kopyayı Prens Antoine alarak, 1912 senesinin sonbaharında kendisinin ve erkek kardeşinin şerefine düzenlenen bir davette, André Gide'e vermiş.

Şunun da mutlaka söylenmesi gerekiyor; iki kardeş Bibesco ve Emmanuel de Antoine gibi, Bay Proust'un ve yazılarının büyük hayranlarıydı. *Swann'ların Tarafı*'nın taslağını okumuş ve çok sevmişler. Bay Proust bana sonraları şöyle anlatmıştı:

"Çok nazik ve akıllı olduklarını biliyorum. Okumaları için taslakları onlara verdim, en azından başlangıcını. Ve her ikisi de o Romanyalılara özgü aksanlarıyla heyecan içinde haykırarak: "Marrrcel, olllağanüstü! Kimse sizin gibi yazamaz!" dediler.

Böylelikle taslak, her iki tarafa da gönderilmiş. Sonra, her iki taraftan da ses çıkmamış. Fasquelle'den aylarca cevap gelmemiş. On beş gün, üç hafta, dört hafta... Nouvelle Revue Française'den de aynı şekilde. Prens Antoine, Bay Proust'a uğramış ve şöyle konuşmuşlar:

"Ee Marcel, ne var ne yok? Ne söylediler?"

"Hiçbir şey. Hâlen bir cevap alamadım."

"Nasıl? Size cevap vermediler, öyle mi?"

Nihayetinde Prens Antoine, o zamanlar Saint-Sulpice Kilisesi yakınlarındaki Madame Sokağı'nda bulunan Nouvelle Revue Française'den Gide'i görmeye gitmiş. Gide onu karşıla-

mak için odasından aşağı inmiş ve şöyle bir açıklama yaparak taslağın geri çevrildiğini söylemiş:

"Yayınevimiz ciddi eserler üzerine çalışıyor. Böylesi dünyevî gösterişleri anlatan bir kitabı yayımlamamız söz konusu bile olamaz."

Böylece taslağı Antoine Bibesco'ya iade etmiş. Sanırım bu olanlar Noel'den iki gün öncesiymiş. Daha sonradan, Jacques Copeau'dan da bir red mektubu almış; bu seferki her ne kadar daha büyük incelikle yazılmış olsa da yine aynı anlama çıkıyormuş.

Bunun üzerine, onu elinde tutan tek kişi olan Gide'in, taslağı okuyup okumadığı, hatta paketini dahi açıp açmadığı konusunda bir kavgaya dönüşen meşhur hikâye yaşanmış. Zira taslağın etrafındaki kurdelenin düğümüyle alâkalı hayli tuhaf bir olay varmış.

Daha sonra Gide, yaptığı yorumdaki hatayı kabul etmiş fakat taslağı okuduğu konusunda da son derece ısrarcıymış, hatta reddetmesine de bir gerekçe olarak Fransızca hatasıyla kendisini şoke eden bir cümleye atıfta bulunmuş: *Swann'ların Tarafı*'nın ilk yüz sayfalık, teyzesi Elisabeth'den esinlendiği 'Léonie Hala'yı ve onun tatsız, solgun suratını anlattığı başlangıç kısmında, karakterin ne kadar zayıf olduğunu, hatta alnının dahi incecik olduğunu söylemek için şöyle yazmıştı: "... omurgası, dikenli bir tacın uçlarına; bir tespihin boncuklarına benziyordu!" Léonie Hala'nın bu 'omurgası', André Gide'in aklında kalmış ve kitabın geri kalanı için hevesini kaçırmış olacak.

Bunları görmeyi çok isterdim. Can sıkıcı olan şey, açıklamanın bunlardan çok sonra gelmiş olmasıydı. Üstelik benim bizzat tanık olduklarımla Bay Proust'un hikâyeleri tamamen farklıydı. Kesin olarak kabullenmemi istediğinden, bir noktayı sık sık şu şekilde ifade ederdi:

"Céleste, Nouvelle Revue Française'de taslağın kapağı dahi açılmadı, emin olabilirsiniz."

Bana söyledikleri her daim çok ikna edici görünüyordu. Fakat bu konuda önce biraz daha geçmişe gitmem gerekiyor; hatta tam olarak Nicolas Cottin zamanına, zira André Gide'e iletmesi için Prens Bibesco'ya verilecek olan taslağın paketini hazırlayan kendisiymiş.

(Bu arada, İngiliz eleştirmen Painter'ın, Bay Proust ile ilgili kitabında diğer yazdıklarının yanında, 'Odilon'un eşi' olup kendini Paris'te bulan Céleste'in, taslağın paketini hazırlayan olduğunu yazma cüretini nasıl kendinde bulduğunu bilmiyorum. Düpedüz yalan, imkânsız. Olayın olduğu 1912 senesinde, Odilon ile evli bile değildim, Auxillac'tan henüz ayrılmamıştım, kitabın başında söylediğim gibi Paris'e tek bir kez ziyaret için bile gelmemiştim. Ancak sonraki sene, 1913'te evliliğimden sonra başkenti keşfedebilmiştim. Öncesinde Bay Proust'u hiç tanımıyordum. İşte bu beyefendiler gerçeği nasıl kendilerine göre uyarlıyor, görüyoruz!)

Nicolas'ya geri dönecek olursak... Daha önceden de anlattığım gibi, kuryelik yaptığım ilk zamanlarda götürmem gereken kitapları paketleyen kendisi olurdu. Son derece özenli olduğunu da söylemiştim; paketler düzgünce hazırlanırdı. Her şeyden öte, paketlerin iplerini bağlamaya fevkalâde özen gösterirdi. Hatta daha da ötesi; ilmikler konusunda tam bir ustaydı, eşsiz bir tarzı vardı. Ve bu durum, Bay Proust'un taslağın o ilmiklerinin Nouvelle Revue Française'deki kimse tarafından açılmadığına inanması için su götürmez bir kanıttı.

"Paketin hem öncesini hem de sonrasını gördüm Céleste. Ve hiç el değmemiş vaziyette, gönderdiğim gibi geri döndüğüne eminim. Ne kadar maharetli olurlarsa olsunlar, Nicolas'nın yaptığı o özel ilmiğin aynısını tekrar yapabilmek, hatta aynı yerinde yapabilmek takdir edersiniz ki çok zor, zordan da öte imkânsız."

Nicolas da attığı ilmiğin hiç çözülmemiş olduğunu söylüyordu.

Bununla beraber, Bay Proust bu hikâyeyi anlatırken aynı

zamanda çok eğleniyordu. Her daim gülerek anlatır, o günleri gözlerinin önüne her getirdiğinde büyük keyif alırdı. Şöyle söylerdi:

"Taslak çok ağır ve kalın olduğundan, Nicolas alt kattaki kitapçıdan çok dayanıklı özel bir kâğıt almaya gitmişti. Ah bir de o iple yaşadığı sıkıntıyı düşünüyorum da!"

Her neyse, en nihayetinde André Gide'in bu reddinin arkasında Bay Proust'u tüm o davetlerden tanıyor olması ve hakkında hep aynı şeyleri duyması, bu sebeple de namından dolayı, kitabın kapağını açmaya bile tenezzül etmeden 'dünyevî gösterişler' diyerek geçiştirdiğine dair kanısı bâki kaldı.

Bay Proust, küçük alaycı gözleriyle bakarak şöyle söylemişti:

"Hayatım hakkında düşündükleriyle ve dışarı çıkıp gezdiğim dönemlerle beni yargıladı. 'Kamelya zamanlarım' besbelli onu ve arkadaşlarını, işe yaramaz biri olduğumu düşünmeye itmiş."

Bu olayları anlatırken asla -yanına yerleştiğim ve konuşmaya başladığımız ilk zamanlarda hâlen hatırası tazeyken bile- hiçbir huysuzluk, öfke veya hüzün duymazdı. Hatta her şeyden öte, Gide'in onu sosyal çevresinden tanımasının ve sık sık karşılaşmış olmalarının aslında ne kadar iyi olduğunu ifade ederdi. Onun da en az kendisi kadar 'gösterişli' olduğunu söylüyordu.

Ona kızgın olması gerektiğini, bunun hiç adil olmadığını söylediğimde başını sallayıp gülümserdi. Besbelli insanları, böylesi büyük bir olayı bile tüm nezaketiyle ve asaletiyle karşılayacak kadar iyi tanıyordu. Alay etmek ve eğlenmek için yaptığı yorumlarda bile büyük bir hoşgörü ve nezaket vardı.

Fakat 1912 senesinin sonu, onun için hayal kırıklığı olmuş: Nouvelle Revue Française'in geri çevirmesinden iki veya üç gün kadar sonra, Noel'in ertesi günü, Fasquelle'den de bir red mektubu almış. En azından taslağı dikkatle okuyup, nazikçe reddetmişler.

Bay Proust'un elbette bu hayalkırıklığının intikamını aldığını ve eğer onu tanıdıysam, bu intikamı yakın zamanda alabileceğine dair hiçbir şüphesi olmadığını da söylemem gerekiyor.

Burada kitap baskılarının ya da yayımcılarının hikâyesini anlatmayacağım elbette. Konu bu değil. Hatırladığım tek bir şey var; Fasquelle ve diğerleri tarafından ikinci kez reddedildikten sonra, başta gelen arkadaşlarından biri, sosyalist Léon'un erkek kardeşi olan ve annesinin kendisine: "Léon'cuğum, nasıl oluyor da hem böylesi gelişmiş fikirlerini açıklayıp hem de servetini dağıtmak yerine elinde tutabiliyorsun anlamıyorum!" dediği René Blum aracılığıyla, genç yayımcı Bernard Grasset ile bağlantı kurmuş.

1913 senesinin başında imzaladığı sözleşmeye göre, Bay Proust önceden de tahmin ettiği üzere kitabının baskısı için para ödeyecekmiş; zira eserinin ortaya koyduğu yeniliğin ve biraz da acayipliğin farkındaymış. Hem zaten bir şey istediği vakit, paranın hiç önemi olmazdı; üstelik eserini de para kazanma amacıyla yazmamıştı.

Neredeyse baskısının hemen ardından *Swann'ların Tarafı*, Nouvelle Revue Française'de büyük ses getirmeye yetecek kadar nam salmış. 'N.R.F.' dergisinin bizzat genel müdürü olan Jacques Rivière, André Gide'in reddinden dolayı oldukça kızgınmış ve 1914 senesinin başından itibaren Gallimard ve diğerleri de, bu durumu düzeltmek için dört koldan çabalamaya başlamış.

Bay Proust'un en çok güldüğü kısım da bu olmuş. Bu kısımdan sonrasını, olayları bilerek anlatabilirim, zira artık oradaydım. Bu durum tam iki sene boyunca, neredeyse her gün sürdü: 1914 senesinin şubat ayında, Gallimard komitesi pişmanlığını belirttiği bir mektup yazdığı zamandan, 1916 senesinin yine şubat ayında Gide'in, sonradan anlatacağım üzere, Canossa'dan gelip Haussmann Bulvarı'nın kapısına dayandığı zamana dek.

Bana göre o an, Bay Proust'un hayatında en çok eğlendiği anlardan biriydi; zira o hikâyeyi anlattıkça anlatmıştı. Hatta bir defasında, tüm hareketleriyle gösterdi. Bir yandan Gallimard'ın kitabını basmasını istediğini benden hiç saklamamıştı, şöyle söylüyordu:

"Eserimin güzel bir yayınevinden çıkmasını istiyorum. Grasset'den memnun olmadığımdan değil, bilhassa içim çok rahat. Savaşla beraber onlar da seferberliğe katıldı; dolayısıyla işleri de donup kaldı. Çıkması gereken ikinci kitabımın tarihi ertelendi. Sonra Nouvelle Revue Française'de Jacques Rivière gibi yeni ve seçkin değerlere açık insanların olduğunu anladım ve hoşuma gitmedi değil."

Öte yandan hem Bernard Grasset ile zıt düşme konusunda vicdanı rahat olmadığından hem de ona karşı yanılan ve önyargılarını telafi etmeye çabalayan Gide, Copeau ve Gallimard'a duyduğu kinden dolayı, her konuda sabırsız olan Bay Proust, bu kez aceleci davranmıyordu. Bu konu açıldığında çocuklar gibi gülerdi; üstelik beni de eksenine çektiğinden ötürü ben de aynısını yapardım.

"Ah, işte şimdi bu dünyevî gösterişler ilgilerini çekmeye başlamış demek! Céleste, gelin zamana bırakalım. Nasılsa avuçlarımdalar ve geleceklerinden eminim. Efendileri benim! Evet evet, zaman verelim, bırakalım da gelsinler..."

Bu küçük oyunuyla delicesine eğlenirdi.

Savaşın ilk iki senesinde, Gaston Gallimard'ın ve Jacques Copeau'nun resmî göreve gittiklerini hatırlıyorum; Fransızların Amerika lehine propagandasına katılmışlardı, oradan bile Bay Proust'u takip etmeye devam ettiler. Nouvelle Revue Française'de, Bayan Lemarié adında bir sekreter vardı; diğerlerinin yerini alan da o olmuştu. Ah, Haussmann Bulvarı'nın kapısını çalıp kaç defa Bay Proust'a mesaj götürmem için ısrar ettiğini anlatamam! Kendisi asla onu kabul etmedi; yalnızca mesajlarını aktardım. Zavallı Bayan Lemarié, sesi hâlâ kulaklarımda: "Böyle gerekiyor, şöyle gerekli, lütfen..."

"Bay Gallimard'dan mektup aldım, Bay Proust'un bir karar vermesi gerekiyor. Savaş baskılarının üstünde oluşturduğu tehdidi tahmin edebilirsiniz... Çok fazla sorunun çözülmesi gerekli..."

Esasında oldukça içten yalvarışlardı. Bu ziyaretleri aktardığımda Bay Proust şöyle söylerdi:

"Bırakın gelsin Céleste, vaktimiz var. Bu Bay Gallimard tam bir kelebek gibi, elbette şimdi bir çiçek gördüğü için hemen konmak istiyor. Bekleyelim, biraz daha etrafımda dolaşsın."

Esasında aklında kararını çoktan vermiş olduğundan neredeyse emindim: Grasset'ye olan sevgisine rağmen, ikinci kitabı *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde*'yi vereceği taraf Gallimard olacaktı, zira kitabının oradan çıkmasının daha iyi olacağını düşünüyordu.

Aynı zamanda Grasset'yi düşünen vicdanı, onu rahat bırakmıyordu. Nihayet 1916 senesinde, gelen onca mektubun ve verilen onca çabanın ardından Gallimard'ın teklifini kabul ettiğinde, vicdanı öyle hırpalanmış olmalı ki, benimle Grasset hakkında uzunca konuştu. Şöyle söyledi:

"Bir yandan kitabım Nouvelle Revue Française'den çıkacağı için memnunum. Öte yandan ise Bernard Grasset ile zıt düşecek olmak canımı çok sıkıyor. *Swann'ların Tarafı*'nın maliyetini tamamen yazar karşıladığı için, her şeyi ben ödedim ve ona hiçbir şey borçlu değilim, kararlarımda özgürüm, biliyorum. Ne zaman istersem o zaman çekilebilirim. Fakat onu bırakacak olmak bana hayli acı veriyor; yalnızca her daim benim düşüncelerime değer veren çok engin ve saygın biri olduğundan değil, aynı zamanda çok zeki, kabiliyetli, harika bir yayıncı ve elbette tam bir gönül insanı olduğundan. Bana karşı gerçekten harika birisi, Céleste. Bir yandan sana da açıkladığım gibi, savaş sebebiyle yayınevinden ayrıldıktan sonra işleri gerçekten de epey duraksadı ve önceki baskılarımda aldığım memnuniyeti bana artık sunamaz. Hasta bir adamım,

vakit benim için çok kıymetli, daha fazla bekleyemem. Bütün umudum ve dileğim beni anlaması yönünde olacak. Bana çok pahalıya mal olacak olsa da maalesef ona bunu açıklayacak bir mektup yazmalıyım."

Bir süre mektuplaştılar ve Bernard Grasset, büyük bir nezaket, üzüntü ve aynı zamanda asaletle Bay Proust'a elbette özgür olduğunu söyledi. Bay Proust ise bana şöyle söyledi:

"Beni hayrete düşürüyor Céleste. Hiçbir aksaklık olmadan bu iş bittiği için öyle sevinçliyim ki. Size nasıl bir gönül insanı olduğunu söylemiştim!"

Böylelikle Bernard Grasset'ye her daim minnettar kaldı ve saygı duymaya devam etti.

Gaston Gallimard içinse duyguları elbette farklıydı. Buraya yalnızca doğruları yazacağıma, Bay Proust'un anısı üzerine yemin ettiğim için, hiçbir zaman yayıncısına en ufak bir şefkat duymadığını söylemek zorundayım. Bay Proust böylesi duygularını, düşüncelerini göstermek için fazla kibar, uyumlu ve seviyeli birisiydi. Fakat mesela, yayıncısı olduktan sonra dahi Gaston Gallimard'ı üç sene boyunca, daha sonra Hamelin Sokağı'na yerleştiğimiz zamanları anlatırken belirteceğim bazı özel sebeplerde bile tereddüt etmeden reddetti. Haussmann Bulvarı'na asla giremedi, Bay Proust'un kendisiyle dışarıda görüştüğünü söylediğini de hiç hatırlamıyorum, hatta cemiyetlerinde bile aynı ortamda bulunmamışlardı. Yalnızca bildiğim kadarıyla sonlara doğru, Bay Proust'un ölümüne birkaç hafta kala Gaston Gallimard, kendisine bir mektup yazarak görüşmek istediğini söylemişti. Lâkin ona kapıyı açtığımı hatırlamıyorum. Nouvelle Revue Française'den en son gördüğü kişinin yalnızca, uzunca bir süre odasında ağırladığı, dergi genel yönetmeni Jacques Rivière olduğunu hatırlıyorum.

Bunun dışında doğrusunu söylemek gerekirse, aralarında hiçbir ilişki olmamıştı; biri elbette Jacques Rivière olan iki istisna dışında, eve gelenlerin hiçbiriyle. Bu konuya daha sonra

döneceğim.

Yalnızca eserinin basımıyla ilgili teknik konularda görüşüyorlardı. Detayları kontrol etmek ve değişikliklerin, düzeltmelerin hesaba katıldığından emin olmak adına benden mesaj götürmemi veya aramamı istiyordu. Mesela bir defasında elbette o nezaketiyle ve yumuşaklığıyla fakat aynı zamanda da tüm kesinliğiyle, *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde* kitabının çok kalın olmasından dolayı, besbelli ekonomik sebeplerden puntolarının küçültülmesine çok sinirlendiğini hatırlıyorum. Bunun ne kadar saçma olduğunu bizzat onlara da söylemişti.

"Şuna bakın Céleste... Okunamaz hâle gelmiş! İnsanların bu kitabı almasını nasıl bekleyebilirler? Hevesleri kırılacaktır. Saçmalığın ta kendisi. Gerekirse birkaç cilt hâlinde yapsınlar, tekrar basılmasını istiyorum."

Bu tür durumlarda sık sık gece vakti sekreter Bayan Lemarié'yi, Liège Sokağı'ndaki evinde görmeye gittiğimi hatırlıyorum.

Ekonomik ilişkilerine gelirsek... Nouvelle Revue Française ile çalışmaya başladığı seneden ölümüne kadar, kendisine yalnızca iki defa para havale edildiğini hatırlıyorum. İlki başlangıçta, o zamanın parasıyla on bin franktı; ikincisi ise çok daha sonraları, hatta neredeyse sonlara doğru, otuz bin franktı. Eğer bunlardan başka olsaydı, mutlaka bilirdim.

Bay Proust'un umurunda değildi. Tek istediği şey kitabının basılmasıydı; geri kalan her şeyden severek feragat edebilirdi. Bazen para istediği konusundaki ironiye bakacak olursak, besbelli ihtiyacı olduğundan veya ilgilendiğinden değil, onları rahatsız etmek adına yapıyordu. Bana gülerek şöyle söylerdi:

"Gaston Gallimard'a bana hiçbir şey verip vermeyeceğini sorduğumda çok güzel bir bahane buldu, çok! Şu bu sebepten, biraz beklemek istediğinden, vakti gelmediğinden, banka hesapları henüz durulmadığından..."

Bir gün en saf hâlimle şöyle söyledim:

"Size Bay Gallimard'ın sahiden de parası olmadığını söylemeyi çok isterdim efendim fakat kendisi bankacı Lazare'ın ailesinden artık!"

(Daha önceden bana anlattığı için bunu biliyordum.)

Çok hoşuna gitti. O da kasten şöyle cevap verdi:

"Céleste'ciğim, göreceğiz, mutlaka bir sebep daha çıkacaktır!"

Sonlara doğru ikinci teslimat olan otuz bin frankı aldığında, bana bir kez daha o bakışlarıyla baktı.

"Otuz bin frank... Eh Céleste, işte başlıyoruz! Göreceksiniz gelecek, daha fazlası gelecek."

Evet, söylediğim gibi Bay Proust'un Nouvelle Revue Française'den memnuniyetle kabul ettiği ve sevdiği yalnızca iki kişi vardı. İlki, daha önce de adı geçen ve görüştüklerini söylediğim, şöhret sahibi ve prestijli bir dergi olan N.R.F.'nin harika müdürü Jacques Rivière, diğeri ise hatırladığım kadarıyla reklam hizmetlerinden sorumlu olan Tronche'tu.

Bay Proust, Jacques Rivière'e oldukça güvenirdi. Kendisini çok zeki ve bir o kadar da nazik bulurdu. Elbette hayatına giren ve onun için anlam teşkil eden insanların da ona duyduğu derin anlamın anlaşılmasını umuyorum.

Jacques Rivière bana şöyle söylerdi:

"Küçük bir çocuk gibi, sevilmeyi sonuna kadar hak ediyor Céleste. İçinde çok derin bir masumiyet var."

Bay Proust, Rivière'in de hastalıklı durumuna rağmen çok çalışıyor olmasından dolayı, ona karşı bir saygı ve şefkat besliyordu.

Rivière'in de karşısında kendisini çok sindirilmiş hissettiği Bay Proust'un eserine derin bir saygısı vardı.

"Konuşmaya dahi cesaret edemiyor Céleste. Oysa ben onunla olmaktan, konuşmalarımızdaki hassasiyetten keyif alıyorum."

Tronche ise apayrı bir hususta. Bay Proust bana şöyle söy-

lerdi:

"Son derece cesur ve dürüst birisi. Korkarım burada, bu yayınevinde pek fazla sevilmeyecek."

Kesin olan bir şey varsa, o da Bay Proust'un en az Rivière'e olduğu kadar Tronche'a da güven duyduğuydu. Kitapları hakkındaki yorumlarını dahi dinlerdi. Hatta yanılmıyorsam, önceleri *Sodom ve Gomorra 3 ve 4* olan, sonradan *Mahpus* hâline gelen kitabının adı konusunda fikir veren kişi kendisiydi. İyi bir reklam müdürü olan Tronche, kitabın ismini bu şekilde tutarlarsa, *Sodom ve Gomorra 1 ve 2*'yi almış olan insanların, rakamlara dikkat etmeden kitabı zaten aldıklarını düşünerek yenisini almayacaklarına dikkat çekmiş.

Tronche büyük bir saygıyla olmak üzere yaptığı yorumlarda açıksözlüydü. Nitekim Bay Proust'un hoşuna giden de buydu. 1920 senesinde olması lazım, Bay Proust'un kitabının namı halk arasında yayılmaya başladığı vakitler, Tronche'un bir ziyaretinden sonra nasıl büyülendiğini bana anlatmıştı. Çok iyi hatırlıyorum:

"Gallimard ve çalışanları, artık belli ki bana sahip olmayı bir zafer olarak görüyorlar. Rivière'in memnuniyetini gayet iyi anlıyorum, zira André Gide'in taslağı reddettiği dönem yanına gidip ona şunları söyleyen ilk kişi o olmuş: 'Böyle bir şeyi nasıl yapabilirsiniz? İmkânsız, olamaz, okumadınız bile!' Fakat diğerleri!.. Her ne kadar kutlama yapmak için geçerli bir sebepleri olsa da, Tronche'un bana başka ne söylediğini biliyor musunuz? 'Sizi temin ederim efendim, Nouvelle Revue Française'in yayınlarını kurtaran siz oldunuz, itiraf ediyorum berbat durumdaydık!' dedi."

Sanırım bu durumu Jacques Rivière de daha evvel söylemişti.

Üstelik Tronche ve Rivière arasında da hem dâimî bir görüş birliği hem de bozulmaz bir dostluk vardı. Bay Proust'un onlardan yana takdir ettiği bir diğer husus da buydu.

"Birbirlerine dürüstlükleri sayesinde bağlı kalıyorlar."

Jacques Rivière öldüğünde, Bay Proust artık bu dünyada değildi fakat eğer hâlâ aramızda olsaydı, ağlayacağından hiç şüphem yok. Tronche'u ise teselli etmek olanaksızdı. Lösemiden ölen Rivière için kanını vermişti. Onu o gün orada gördüğümde bana kan naklinden şöyle bahsetmişti: "Yanındaki yatağa geçtim, bana şırıngayı bağladılar fakat işe yaramadı..."

Bay Proust'un bu iki adama duyduğu bağlılığı her zaman anlamışımdır; onları ben de çok severdim. İşlerini tüm kalbiyle yapan insanlardı, aynı zamanda işlerini duygularından ayrı tutmayı da bilirlerdi. Bu durum, Bay Proust'un da çok hoş bulduğu bir şeydi. Bu sebepten onları diğerlerinden ayrı tutardı.

Gaston Gallimard'ı bizzat tanıdığımı söyleyemem, dolayısıyla hiç münasebetimin olmadığı birini yargılamak da bana düşmez. 1971 senesinde, Bay Proust'un yüzüncü doğum günü şerefine Paris'te Hôtel de Ville'de gerçekleşen bir seremonide, Jacques de Lacretelle'in yaptığı oldukça güzel bir konuşmanın ardından, Gaston Gallimard'ın oğlu Claude Gallimard adında bir beyefendiyle tanıştım. Onun dışında herhangi bir tanışıklığım olmadı. Yalnızca 'kelebek' gibi bağladığı kravatı dikkatimi çekti; belki de Bay Proust, Gaston Gallimard için öyle söylediğinden bağdaştırmışımdır...

Sahte Papaz

Tek yayıncısı olduğu ve kitaplarının baskısı dışında hiçbir konuda yayıneviyle görüşmediği düşünüldüğünde -kitaplarıyla ilgili görüşürken oldukça nazikti- Bay Proust'un sosyal çevresi ve ilişkileri dışında edebi çevresini pek fazla geliştirmediğini söylemek yanlış olmaz. Çok fazla arkadaşlık kurmaya can atan birisi de değildi. Hem gece sohbetlerimizde adı geçen isimleri düşünüyorum da, öyle çok sayıda kişi yoktu. Bana göre, o ortamların beyhudeliğinin farkındaydı. Eserini tamamen kendi başıma oluşturmak için çevresindeki insanları ve ilişkilerini arttırmayı gereksiz buluyordu, üstelik vakit kaybıyla ilgili düşündüklerinden bahsetmeme bile gerek yok.

Mesela kendisiyle aynı dönemde yaşamış olan ve Dreyfus mücadelesi zamanlarından tanıdığı, tıpkı kız kardeşi Bayan Straus gibi yazar olan Daniel Halévy'yi severdi. Zira kendisi, geniş bir kültürün tarihçisiydi ve Bay Proust gibi o da kendi yöntemleriyle aynı cemiyetin düşüşünü gözlemlemiş, bunun üzerine çalışmalar yapmıştı. Üstelik Bay Proust'un bana Halévy'nin âlimliğini anlattığı zamanlarki tavırlarından anladığım kadarıyla, birebir yaptıkları sohbetlerde eseri için gereken zenginliği de bulabiliyordu.

Geçen diğer isimlerin arasında bir de, arkadaşlıkları gençlik yıllarında başlayan ve o dönemlerde birlikte ufak bir edebiyat dergisi kurdukları şair Fernand Gregh'i hatırlıyorum. Bay Proust, hatıraları aklına geldikçe gülümseyerek şöyle anlatırdı:

"Ah, o maceramız pek uzun sürmedi. Sekiz sayıdan sonra baskıyı bitirdik. İsmini de 'Le Banquet' (Şölen) koymuştuk. Fikirlerimiz eksik kaldığı için kapatmadık; hatta muhtemelen

gerekenden daha fazla fikrimiz vardı. Hepsinin sindirilmesi elbette zor olurdu, dolayısıyla uzun müddet dayanamadı.

Ayrıca bir zamanlar oldukça saygı duyduğu fakat sonradan diğer pek çokları gibi kendini uzaklaştırdığı René Boylesve'den bahseder, bazen de küçümser bir edayla Paul Bourget'nin romanlarından alıntı yapardı:

"Aynı cemiyetle o da ilgiliydi fakat gözlemlerini pek beğenmezdim. Her şeyi çok fazla parçalarına ayırmak isterdi."

Benim zamanlarımda, Paul Claudel ile birkaç defa mektuplaştığını hatta mektupları yazara götürenin kız kardeşim Marie olduğunu hatırlıyorum. Bay Proust'un ona karşı pek bir sempati duyduğunu söyleyemem. Şöyle söylerdi:

"O tür bir ortam için yeterince dindar değilim."

Her ne kadar daha içten duygular hissetse de, François Mauriac'a karşı da aynı düşünceleri vardı; zira her daim yazılarına olan büyük hayranlığından bahsederdi. Yüzündeki nazikçe gülümsemeyle şöyle derdi:

"Kendisini biraz fazla dindar buluyorum, hatta ben öyle olmadığım için sitemde bulunuyor. Bence inancımı değiştirmeye çabalamaktan vazgeçmeli."

Görüşmekten çok mektuplaşırlardı. Birbirlerine gerçek bir bağ ile bağlıydılar. Hatta Bay Proust'un ölümünden çok sonra yeğeninin çocuğu ile François Mauriac'ın oğlu Claude'un nikâhlarındaki duygusallığını çok iyi hatırlıyorum. Nikâha ben de gitmiştim. Beni, Bay Mauriac'ın yanına götürdüler. Bana sıkıca sarıldı ve o meşhur 'mecruh' sesiyle şöyle söyledi: "Ah Céleste! Nihayet seni tanıdığım için öyle mutluyum ki..."

Her hâlükârda Bay Proust'un, ondan daha genç yazarlardan veya kendi döneminden olmasına rağmen henüz on, on beş yaşlarındaki genç adaylardan etkilendiği aşikârdı; zira onlar, eserini anlayabilme konusunda kendi döneminin var olan yazarlarından daha açıktı. Onun için çok önemliydi bu, çünkü bir kez daha söylemek gerekirse, olan biten her şey onun hatrında kalıyordu ve çevresindeki algıları bile bir zenginlik

kabul ediyordu.

Bu yüzdendir ki bu alanda, son sekiz senesi boyunca en yakın olduğu kişiler Jacques de Lacretelle, Paul Morand, Jean-Louis Vaudoyer ve hatta daha önce anlattığım üzere acayiplikleriyle ve ölesiye yaratıcı yalanlarıyla onu çok güldüren Jean Cocteau gibi arkadaşları oldu.

Jean Giradoux'yu da hatırlıyorum. Zaman kısıtlı olduğundan, az görüşürlerdi fakat Bay Proust onu çok severdi ve Giradoux da kendisine çok derin bir hayranlık beslerdi. Hatta yanlış hatırlamıyorsam bir akşam, Léon Daudet'den boşanan Jeanne Hugo'nun davetine onunla beraber gitmişti. Görüntüsü gözlerimin önüne çok net bir şekilde geliyor; uzun, ince, hafif kambur, etkileyici, kibar ve zeki görünüşlü. Son senelerde Hamelin Sokağı'na gelirdi. Bir gün Bay Proust'u çok güldürdüğümü hatırlıyorum; Giraudaoux'nun aslen Limousin'li olduğunu söylediğinde, "Demek Bayan Chevalier'nin memleketinden!" diye haykırmıştım. Kendisi, Doktor Gagey'in aşçısıydı ve daha önce de söylediğim üzere Haussmann Bulvarı'nda sahip olduğum tek arkadaştı. Bay Proust: "Bunu kitabımda yazacağım!" demişti. Nitekim yazdı da.

Çevresinde dolaştıklarından çok, Bay Proust'un bizzat çekimine kapılanlar arasında en çok André Gide'in üstünde durmalıyım. Zira öncelikle, bir kez daha söylemek gerekirse, *Swann'ların Tarafı*'nın taslağının Gallimard tarafından reddedilmesinden tek sorumlu olan kişi kendisiydi, ayrıca Bay Proust'un ölümünden sonra, aralarındaki yakın ilişkinin belirsizliği hakkında pek çok iddia ortaya atıldı. Böylesi bir yakın ilişki senaryosunun bizzat André Gide'in yönlendirdiği yazı ve söylemlerle -belki de yaptığı hatayı dünyanın gözünden silebilmek adına- yapıldığına eminim.

Her konuda emin olduğum ve yemin edebileceğim tek şey, Bay Proust'un Gide'e karşı ne bir sevgi ne de saygı duyduğu... *Swann'ların Tarafı*'nın taslağını reddettiği için değildi.

Tekrarlıyorum, böyle bir şeyi hoş görebilecek kadar geniş bir yüreğe ve asalete sahipti. Onaylamadığı şey, en az yaptığı iş kadar karakteriydi de. Her ne kadar yazarın tarzına ve yazma yeteneğine bir hayranlığı olsa ve hatta kitabı *Vatikan'ın Zindanları* için: "Hiç fena değil!" demiş olsa da, bunun dışında şöyle söylerdi:

"Şimdi de beni kendi zümresinin içine çekmeye çalışıyor. Üstelik yalnızca kendi fikirlerini önemsediği için her şeyi yanlış anlıyor. Fakat ben o kadar 'ahlaksız' biri olamam!"

Aslına bakılırsa aralarında en ufak bir benzerlik dahi yoktu. Bay Proust'un anlattıklarına göre, Gide'i ona geri getiren şey, *Swann'ların Tarafı*'nı reddetmek gibi bir ahmaklık yapmasının sonucunda arkadaşlarının gözünde gülünç duruma düşmesi ve bunu telafi etme çabasıydı.

1913 senesinde *Swann'ların Tarafı*'nın Grasset tarafından basılmasından ve hemen ardından gelen ilk övgü makalelerinden sonra, Nouvelle Revue Française'den Bay Proust'a yazmak için birbirleriyle yarışan kişiler Rivière, Copeau ve Gide olmuştu. Yani herkes. Bay Proust'un hiçbir zaman Rivière'in samimiyetinden şüphesi olmamıştı. Yapılan tüm dedikodulardan haberi olan Antoine Bibesco, Bay Proust'a bir defasında Jacques Rivière'in 'N.R.F.' komitesine olan kızgınlığını ve henüz Nicolas'nın ilmik olayını bile bilmeden Gide'i, nasıl taslağı asla okumadan geri çevirdiği yönünde suçladığını anlatmıştı. Fakat Copeau ve Gide'in mektuplarındaki samimiyet, elbette daha kuşkuluydu.

Yıllar sonra bile Bay Proust hâlen onu ve eserinin değerini bir anda keşfetmiş olan André Gide'in satırlarını okurken hayli eğleniyordu: "Kitabınızı birkaç gün elimden düşüremedim, mutluluktan mest olmuş vaziyetteyim!"

Gülünç olan bir başka husus daha vardı; Fasquelle de tıpkı Gallimard ve çalışanları gibi olayı anlamış, sonraki kitaplarının baskısını yapmayı teklif etmişti.

Şu veya bu şekilde söylediğim gibi 1916 senesinde onla-

rı iki sene boyunca süründürdükten sonra Bay Proust, kendi şartları dâhilinde olmak kaydıyla artık Nouvelle Revue Française ile bir barış imzalamayı kabul edip, komite adına konuşan Gide olduğu için, ona bir mektup yazmıştı. Mektuptan sonra Gide, pişmanlığını ve kahrını belli eden tavırlarıyla dosdoğru ziyarete gelmişti.

O tarihlerde ben de olaya doğrudan dâhil olduğum için hikâyeyi tüm detaylarıyla hatırlıyorum; 25 Şubat 1916'ydı. Gide'in, *Swann'ların Tarafı*'nın reddedilmesi hatasından bizzat sorumlu olduğunu itiraf ettiği ve şimdi de kitabın tadını çıkardığını söylediği ilk mektubunun üstünden iki sene geçmişti.

İşte o 25 Şubat'ta Bay Proust, beni çağırdı ve içinde upuzun bir mektup olan zarfı bana uzattı. Şöyle söyledi:

"Céleste, kendisiyle savaştığımı düşündüğünden artık barış imzalamak için André Gide'e bir mektup yazdım. Bir araba tutun ve lütfen bu mektubu bizzat kendisine elden verin. Adres, Montmorency Villası. On altıncı bölgede, Auteuil yakınlarında bir yer olmalı. Bulması pek kolay olmayacak fakat taksici eminim biliyordur."

Gidip adresi buldum, dar bir giriş kapısı vardı, zile bastım. Bir müddet sonra elinde lambayla bir kadın kapıyı açtı. Hâlen savaş zamanı olduğundan, elektriğin olmadığı günlere denk gelmiş olmalı. Kadının hemen arkasında, tahta trabzanları olan bir merdivenden aşağı inen ve tamamen karanlığa gömülmüş bir avlu gördüm. Uzun, siyah ve sade bir elbise giymiş olan o kadını inceledim. O karanlık noktanın ve ortaya çıkardığı büyük hüzün dolu suratın beni çok etkilediğini iyi hatırlıyorum. Şöyle düşündüm: "Ne ilginç... Kasabalı biri mi acaba?"

Beni görebilmek için lambayı yaklaştırarak sordu:

"Ne istiyorsunuz?"

"Bay Gide'e bu mektubu bizzat verebilir miyim acaba?"

"Kimin adına?"

Bay Proust'un adını verdim.

"Biraz bekleyin, Bay Gide'e haber vereyim."

Kim olduğunu söylememişti; hizmetlisi olmalıydı. Merdivenlerin karanlığında kayboldu.

Gide, doğruca aşağıya indi. Kalın zarfı alıp, içinde bir cevap olup olmadığını sordu. Öyle olduğunu söyledim. Mektubu okuduğu esnada beni bir sandalyeye oturttu. Bütün o süre boyunca kendisini seyrettim. Üzerinde, ev kıyafeti olarak kullandığını varsaydığım, yalnızca ellerini açıkta bırakan basit bir pelerin vardı. Görünüşünde, yüzünde, bakışlarında tarif edemediğim bir şey vardı; sahte, yalancı bir samimiyet; hatta daha ziyade mecburi bir samimiyet. En kibar tabirle böyle söyleyebilirim sanırım.

Mektupta bir davet olduğu için, aynı gün gelmek istediğini belirten bir cevabı elimde taşıyarak Haussmann Bulvarı'na döndüm. Gide bende, daireye dörtnala geleceği izlenimi yaratmıştı.

Esasında dönüş yolunda, tam da söyleyeceklerimi kafamda belirleyecek vakti bulmuştum; zira bir yere mesaj götürmeye gittiğim her defada, özellikle de doğrudan evine gidiyorsam, Bay Proust'a yalnızca o kişiden gelen yorumları ve cevabı değil, aynı zamanda evde gördüklerimi tüm detaylarıyla aktarmam gerekiyordu.

O gün de, söyleyeceklerimi duymak için özellikle çok hevesli olduğunu hatırlıyorum. Daha cevabı tam yeni söylemiştim ki şöyle dedi:

"Tamam, güzel, şimdi bana Montmorency Villası'nın nasıl bir yer olduğunu açıklayın."

Küçük kapıyı, merdivenleri, avluyu ve tüm o karanlığı anlattım.

"Sizi kim karşıladı?"

'Kasabalı' kadını anlattım. Yavaşça başını salladı:

"Ah Céleste, o gördüğünüz kişi zavallı Bayan Gide."

Bunu söylerken oldukça üzgün görünüyordu. Sonra şunu

sordu:

"Peki Bay Gide? Kendisi nasıldı?"

"Oldukça nazikti efendim. Ama size tam olarak nasıl açıklayabilirim emin değilim... Onda hoşuma gitmeyen bir şeyler var. Evet evet, adamı sevmiyorum."

"Neden Céleste? Bir sebebi olmalı."

"Onu gördüğüm an, taslağınızı okumadan o cevabı vermiş olmasına hiç şaşırmadım. Tam onun yapacağı bir hareket gibi göründü."

Bana bakarken bir yandan ne kadar eğlendiğini anlıyordum. Bir anda şöyle söyleyiverdim:

"Sanki sahte bir papaza benziyor efendim. Sahte papazları bilirsiniz, hani şu kötü niyetlerini saklamak için kendilerini çok dindar gösterenler..."

Bir anda delicesine kahkaha attı. Besbelli söylediğimden etkilenmişti.

Gide, Haussmann Bulvarı'na geldi. Akşamın erken saatleri olduğunu hatırlıyorum. Yani elbette Bay Proust için öyleydi, zira saat çoktan akşam altı veya yedi civarıydı. Kapıyı açmaya gittim. Üstünden dahi çıkarmadığı pelerininin şapkasını indirmiş, karşımda duruyordu. Onu küçük salona aldım, ardından Bay Proust'a haber vermeye gittim:

"Sahte papaz geldi efendim."

Gide'e odaya kadar eşlik ettim. Elbette Bay Proust yatağındaydı. Gide, bir eliyle şapkasını tutarak yanına kadar gitti; dolaşıp dururken yapmayı en çok sevdiği hareketi buydu. Şöminenin önünde durdu. Her zamanki gibi sessizce odadan çıktım. Kısa bir süre sonra Bay Proust beni çağırıp -şu an hatırlamadığım- bir şey istedi. İçeri girdiğimde Gide'i bir kez daha gördüm. Pelerini hâlen vücudundan uzanıyordu; başı hafifçe bir yana eğikti ve bir uğultu gibi çıkan o kaskatı sesiyle şöyle söylüyordu:

"Evet Bay Proust evet, itiraf ediyorum evet... Hayatımda yaptığım en büyük hataydı..."

Besbelli taslağı reddedişinden bahsediyordu.

Ben odadan çıktıktan sonra içeride uzun bir müddet daha kaldı fakat çok da uzun bir görüşme olmadı.

Ayrıldıktan sonra elbette Bay Proust, olanı biteni anlatmak için beni yanına çağırdı. Bir zafer kazanmış edasıyla gülümsüyordu. Zaten konuşmalarının ortasında odaya girdiğim esnada göz kapaklarını önce düşürüp sonra keskince âniden kaldırdığı o meşhur hareketini yaparken görmüştüm. Bunu yaptığı zamanlar, hem karşısında konuşan kişinin samimiyetini inceliyordu hem de kendi içinde yaptığı gözlemin onu ne kadar tatmin ettiğini ölçüyordu. Bu defa ise besbelli içinden şöyle geçiriyordu: "Ne olursan ol, nasılsa avcumun içindesin."

Bana, Gide'in onurluca cezasını çektiğini, kendisinin 'dünyevî gösterişler'den ne anladığını hiç saklamadan açık açık aktardığını anlattı.

Bense şöyle ısrar ettim:

"Hayatında yaptığı en büyük hatanın bu olduğunu kabul etmesi elbette çok güzel efendim fakat size taslağın paketini açıp açmadığını söyledi mi?"

"Elbette, açmamış! Fakat bunun artık bir önemi yok. Üstelik Céleste, her insan hata yapar."

Bir de gülerek şunu ekledi:

"İtiraf etmem gerekiyor, karşımda hatasını yeterince anlamış görünüyordu."

Onun için yaptığım 'sahte papaz' yakıştırmasını hiç unutmadık. Gece sohbetlerimizde birçok defa, Gide'in o pelerinli hâlini hatırlayıp *Dünya Nimetleri ve Yeni Nimetler* kitabından alıntı yaparak taklidini yapmıştık: "Nathanael, sana şunu söylemem gerek.... Bunu söylemem gerek..."

Bana göre André Gide'in başlıca hatası; kendi eğilimlerine, düşüncelerine körü körüne bağlı ve sahte tevazusuna rağmen kendinden çok emin olması nedeniyle, *'Kayıp Zamanın İzinde'de* yer alan karakterleri ve açıklamalarını kendi çıkarımları gibi görmeye çalışması olmuştu. Büyük olasılıkla da onun yü-

zünden bu kadar insan, eserine bu bağlamda yaklaşıp, Charlus gibi karakterleri ve neyin neyi temsil ettiğini düşünmekte hâlâ.

Bu insanlar, elbette istediklerini düşünmekte özgürler. Ve bir kez daha söylemem gerekirse, burada yapmaya çalıştığım şey Bay Proust'u temize çıkarmak değil. Bazıları bunu iddia etmekte elbette özgürler. Fakat ben zaten ne gördüğümü, ne bildiğimi, ne düşündüğümü dürüstçe söyledim. O yüzden tekrar tekrar açıklamayacağım. Yalnızca Bay Proust'u bu hedeflerden uzak tutmak, adaletsiz yorumlardan azad etmek ve biraz olsun dehâsına dikkat çekmek için tek bir şey ekleyeceğim: Eğer durum anlattığım gibi olmasaydı, eserlerini; okuyucularının dünyanın dört bir yanında gezmesini isteyeceği katedraller olarak da görmek istemezdi.

Gide'in, 1921 mayısında Hamelin Sokağı'na yaptığı iki ziyaretinin ardından tuttuğu notlardan bahsettiğini biliyorum. Benim açımdan ilginç olansa, ikinci bir ziyareti, özellikle de onun ziyaretini, asla hatırlamayışım. Oysaki o dönem sayıca pek az olan ziyaretçileri hatırlarım, zira önceden de söylediğim gibi onları Bay Proust'a yönlendiren kişi bizzat bendim. Hatta daha da şaşırtıcı olan bir şey var; Gide, Bay Proust'un ona Odilon'u gönderdiğini, bir de aşırı sıcak odasında sürekli yatmaktan çok kilo aldığını, öyle ki Jean Lorrain'e benzediğini iddia ediyormuş; böyle olsa muhakkak hatırlardım. Bay Proust'un sonlara doğru her ne kadar biraz ödemi olduğu doğru olsa da, Gide onun o 'şişman' hâlini belki de görmeyen tek kişiydi! Üstelik odanın 'aşırı sıcak' olması da imkânsızdı, zira en basitinden, Hamelin Sokağı'nda şöminemiz dahi yoktu. Hatta daha sonra da açıklayacağım üzere, dairede neredeyse donuyorduk.

Gide hiç gelmediyse bile, elbette geldiğini iddia eden tek kişi değil. Şayet geldiyse, korkarım Bay Proust ile aralarındaki konuşmayı, eşcinselliğe dönüştürüp abartmıştır. Öte yandan iddia ettiği gibi Bay Proust onun, yani Gide'in, 'ben' deme-

mek kaydıyla her şeyi anlatabileceğini söylemiş olsa, bunu çok iyi bilirdim; Bay Proust'un özellikle Gide'le ilgili olmak üzere aklından geçen her şeyi bilirdim ve 'ben' kelimesinden asla rahatsız olmadığını da gayet iyi hatırlıyorum.

Çok iyi hatırladığım ve şüphe duyanlara bir tepki olarak söyleyeceğim bir şey var; Bay Proust'un, çok anlamlı ve bir o kadar da ağır sözleri...

Her zamanki gibi öğleden sonra geç bir vakitte, kahvesini içtikten sonra mektuplarına bakmaya başlamıştı. Mektupların arasında André Gide'den de bir mektup vardı. Onun için bir şeyler yapabilmesini umut ettiği genç bir adamı tavsiye ediyordu. Bay Proust mektubu okudu, daha sonra bana açıkladı. Sonra da mektubu kaldırarak şöyle söyledi:

"Bununla uğraşamayacağım."

Düşüncelerine daldığı zamanlar olduğu gibi uzun bir sessizlik oldu. Geri döndüğünde bana büyük bir ağırbaşlılıkla bakarak ve kelimeleri özenle seçerek şunları ekledi:

"Biliyor musunuz Céleste'ciğim... Bana göre, bir gün, André Gide'in gençliğimize en büyük manevi zararı veren kişi olduğunu göreceğiz..."

Tekrar düşüncelerine dalmak üzere gözlerini kapattı, kendi kendine söylenircesine alçak bir sesle şöyle dedi:

"Yazık... Çok yazık..."

Mutlak Şöhreti

Kendime sıkça sorduğum bir soru var: gözlemlerini tamamladığında, yani diğer insanlara ihtiyacı kalmadığında ve bu nedenle artık onları sınıflandırmaktan vazgeçtiğinde bile hiç kaybetmediği sağduyusu; sahip olduğu ahlakın ve bu insanlarla olan ilişkilerinden doğan güvenin bir sonucu muydu? Açıkçası bu hep vardı sanırım. Yavaş yavaş beliren başarısına, artan şanına ve namına takındığı tavırdan da belli oluyordu.

1919 senesinin aralık ayında, *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde* kitabının Goncourt Ödülü'nü aldığı zamanı hatırlıyorum.

Savaş zamanı ödül verilmediğinden, savaşın ardından verilecek olan bu ilk Goncurt Ödülü için iki eser yarışıyordu. Roland Dorgelès'nin cepheyi anlatan romanı *Tahta Haçlar* pek çok övgü alırken, Bay Proust'un hastalığının hassasiyetini ve seferberliğe katılmamasının sebebini bilmeyen bazıları, kendisini Dorgelès'nin 'gerisinde kalan' yazar olarak nitelendiriyorlardı.

Ödülü çeşitli kumpaslar ve jüri koltuğunda oturan arkadaşı Léon Daudet sayesinde kazandığı konuşuldu. Herhangi bir kumpas yapmamıştı; yalnızca Goncourt Ödülü'nü ona layık görenler arkadaşlarıydı ve öyle düşünmelerine müsaade etmişti. Bu konuda yaptığı tek şey, yazar J.H. Rosny Elder'ın, ödülü ona vermeleri durumunda kabul edip etmeyeceğini sorduğu bir mektubuna olumlu yanıt vermek olmuştu. Üstelik hatırladığım kadarıyla Bay Proust bu olumlu cevabı verene kadar Rosny, hem iki mektup yazmış hem de Hamelin Sokağı'nı iki kez ziyaret etmişti.

Elbette Léon Daudet'nin Bay Proust için mücadele ettiği

aşikâr. Öte yandan ise, her ne kadar her zamanki gibi en çok sesi çıkan kişi kendisi olmuş olsa da, Rosny Elder da oyunu Bay Proust'tan yana kullanacağını saklamamıştı. Üstelik arkadaşlıkları yalnızca tesadüfiydi. Léon Daudet, son derece samimi bir biçimde Bay Proust'un kitabına hayrandı ve bir savaş yanlısı olduğu için lafı çok da uzatmadan seçimini söylemişti.

Ödülden hemen sonra Antoine Bibesco ve diğerleri tarafından jürinin oyları hususunda bazı dedikoduların yöneltildiği taraf olmuştu Bay Proust. Üstelik kendisi bana, Léon Daudet'nin, Roland Dorgelès yanlılarıyla görüşmeleri esnasında çok sinirlendiğini anlatmıştı. Goncourt'un mirasına göre ödülün, genç bir yazara verilmesi gerektiğini; oysa Bay Proust'un kırk beş yaşında olduğunu savunmuşlar. Hatta bazı bilgisiz veya önyargılı jüriler arasında elli yaşında olduğunu söyleyenler de olmuş. Bay Proust şöyle söylemişti:

"Görünüşe göre Léon Daudet deliye dönmüş Céleste, onlara: 'Goncourt kardeşlerin mirası hakkında hiçbir şey bilmiyorsunuz! Bıraktıkları mirası bizzat biliyorum, size getireceğim ve okutacağım, ödülün genç birine değil, genç bir *yeteneğe* verilmesini istediler! Bay Proust da tam olarak o kişi; zira zamanının en az yüz sene ilerisinde yazıyor!' diye bağırmış."

Bay Proust'un bana, adaylığını koyması için ısrar eden ilk kişilerden birinin aynı zamanda Reynaldo Hahn olduğunu anlattığını da çok iyi hatırlıyorum.

Nihayetinde *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde*, *Tahta Haçlar* karşısında üçe karşı altı oy alarak ödülü kazandı.

Günlerden 11 Aralık'tı. Ödülün, saat dört veya beş civarı verilmesi bekleniyordu, hatırladığım kadarıyla saat beş veya altı civarı, yani günümüzün rutini henüz başlamışken, kapı çaldı. Açmaya gittim. Kapının girişinde, kendini tanıtmak için bir saniye bile beklemeyen Gaston Gallimard'ı ve yanında iki ziyaretçiyi daha gördüm; Jacques Rivière ve Tronche. Gallimard oldukça heyecanlıydı, şöyle söyledi:

"Bay Proust'un Goncourt Ödülü'nü aldığını biliyorsunuz değil mi?"

Nasıl bilebilirdim ki? Uzun süredir telefonumuz yoktu, dünyayla bağlantımız tamamen kopmuştu. Bay Proust'un arkadaşları bile uygun olduğu saatler dışında, böylesi bir haberi vermek için dahi olsa onu rahatsız etmekten çekindikleri için saatlere riayet ediyorlardı. Haberi alır almaz Bay Proust adına duyduğum mutluluğu belli ettim. Gallimard hâlâ büyük bir heyecanla doluydu. Daha içeri girmeden bana şöyle söyledi:

"Bay Proust'u hemen görmeliyim, mutlaka görmeliyim!"

Arkasında bulunan Jacques Rivière ve Tronche ise daha çekingen duruyorlardı. Geldiklerinden beri neredeyse tek kelime etmemişlerdi.

Gallimard'a şöyle cevap verdim:

"Elbette beyefendi, gidip Bay Proust'a haber vereyim."

Bay Proust ise uyanmış, buhar tedavisini yapmış ve kahvesini henüz bitirmişti. Bunun gibi istisnai durumlarda, kendisi beni çağırmadan odasına girme hakkına sahip olduğum sanırım şimdiye kadar anlattıklarımdan anlaşılmıştır. Odaya girdim. Yastıklarının üzerinde sessiz sakin vaziyette uzanıyor, kendini güne hazırlıyordu.

"Efendim, size çok büyük bir haberim var, eminim çok mutlu olacaksınız... Goncourt Ödülü'nü kazanmışsınız!"

Bana şöylece bir baktı ve sadece şunu söyledi:

"Ah, öyle mi?"

İçten içe ne kadar mutlu olduğunu bilsem de dünyanın en kayıtsız tepkisini vermişti. Fakat kendisi hep böyleydi, her koşul altında sakin ve soğukkanlıydı; asla bu dengesini bozmazdı.

"Evet efendim. Ve Gallimard burada, Jacques Rivière ve Tronche ile beraber gelmiş. Çok heyecanlı görünüyordu, hemen sizinle görüşmek istiyor."

"Céleste, gidip bunun imkânsız olduğunu söyleyin lütfen. Kendisini kabul etmeyeceğim. İstemiyorum. Daha sonra bel-

ki... Evet bu akşam saat on gibi olabilir belki..."

"Fakat efendim, gerçekten sizinle acilen görüşmesi gerekiyor gibi duruyor."

"Hayır Céleste. Gallimard'a lütfen zahmet ettiği için teşekkür edin fakat onunla görüşecek vaziyette olmadığımı söyleyin. Bu akşam saat on civarı gelmesini söyleyin, yahut yarın..."

Mesajı Gallimard'a iletmeye gittiğimde içi içine sığmıyordu.

"Fakat imkânsız! Mutlaka görmem gerekiyor demiştim size, kendisi farkında olmayabilir ama çok önemli! Bu akşam saat dokuzda trene binip Deauville'e gideceğim, Abbeville'de bulunan yayınevine baskıyı başlatmalarını söyleyeceğim. Aksi hâlde facia olur, kitaplarımız eksik olur! Yalvarırım, onu görmeliyim, çok acil... Gidip lütfen bu söylediklerimi ona aktarın."

Böylece Bay Proust'un yanına tekrar gittim.

"Efendim, çok ısrar ediyor. Anladığım kadarıyla bu akşam trene binip kendisinde olmayan kâğıtlarla ve matbaayla ilgilenecekmiş. Gerçekten çok sıkışmış gibi görünüyor. Bence kabul etmelisiniz."

Cevap vermediğini görünce devam ettim:

"Sizden rica ediyorum efendim, biraz gayret lütfen."

Gülümseyerek iç çekti:

"Pekâlâ, içeri gelmesini söyleyin... Fakat yalnızca bir dakika, fazlası değil. Ve yalnız gelsin."

Böylelikle Gaston Gallimard'ı, Bay Proust'tan aldığım kabul üzerine içeriye aldım. Jacques Rivière ve Tronche'un ise girişte çok fazla beklemeleri gerekmedi, zira görüşme çok kısa sürdü.

Bu üç ziyaretçi ayrıldıktan sonra kapıyı henüz kapatmıştım ki Bay Proust zili çaldı. Hemen yanına gittim. O eğlenceli, memnun hâli üstündeydi.

"Céleste, Bay Gallimard'ı işinin başına geri gönderdiğime göre, size şunu söylemem gerekiyor... Sanırım artık kapımız

çok sık çalınacak; elbet evimizi bulacaklardır. Kimseyi kabul etmek istemiyorum. Özellikle de gazetecileri ve fotoğrafçıları... Bana hep çok tehlikeli geliyorlar ve her zaman daha fazlasını istiyorlar. Bırakın herkes kapıda kalsın."

Fena bir ciddiyetle de şöyle ekledi:

"Size gelince, size bir şey sorulacak olursa hiçbir şey söylemeyin."

Talimatlarını dikkatle dinledim. Haussmann Bulvarı'ndan sonra yerleştiğimiz Hamelin Sokağı'na, ne bir gazeteci ne de bir fotoğrafçı girebildi.

Kendisi o an belli etmese de Goncourt Ödülü hususunda oldukça mutlu olduğu aşikârdı. O günün akşamında veya az bir vakit sonra, bana bu memnuniyetini açıkladı.

"Biliyorsunuz Céleste, bazı yazarları farklı kılan ve ödüllendiren pek çok edebiyat ödülü var. Hatta o kadar çok ki, tam olarak sayısını bilmiyoruz bile. Fakat birkaç tanesi, gerçekten çaba sarf etmeye değer. Fémina Ödülü, Fransız Akademisi tarafından verilen Edebiyat Ödülü... Bunlar bile Goncourt'un yanında hafif kalır. Bugün kıymeti olan belki de tek ödül bu; zira bir romanın ne olduğunu, nelere değeceğini bilen insanlar tarafından veriliyor."

Esasında bu ayrıcalıklı ödülden ve gelen tebriklerden ziyadesiyle memnundu; üstelik sonuna kadar Dorgelès'yi savunan jüri üyeleri bile Bay Proust'a tebriklerini iletmişti. Hatta öyle ki, bir noktadan sonra sanki oybirliğiyle ödülü kazanmış gibi görünüyordu.

Onu en çok etkileyen jestlerden biri ise, daha on veya on iki yaşındayken tiyatroda ilk kez gördüğünden beri hayran olmayı asla bırakmadığı aktris Réjane'dan gelmişti. Bay Proust'un yakından tanıdığı ve çok sevdiği oğlu Jacques Porel'e, Goncourt Ödülü'nden duyduğu mutluluğu gösterebilecek ne hediye alabileceğini sormuş. Porel ise annesine, verebileceği en güzel hediyenin eğer elinde varsa, Epatant Tiyatrosu'ndaki

meşhur rolünde Prens Sagan kostümüyle kendi fotoğrafı olacağını söylemiş. Jacques Porel'in Réjane tarafından imzalanan fotoğrafı getirdiği akşam, her zaman yaptığı gibi fotoğrafı tüm detaylarını anlatarak gösterdi bana:

"Bakın Céleste... Bütün kadınlar arasında yalnızca kendisi bütün zarafeti ve inceliğiyle bir erkek kıyafeti giyip, silindir şapka ve tek camlı gözlük takmaya cesaret edebilmişti. Yakasındaki gardenyaya bir bakın. Yalnızca inci küpelerini kulağında unutması yazık olmuş."

Bir çocuk gibi neşeliydi.

Bununla beraber Goncourt Ödülü, günlük hayatında herhangi bir şey değiştirmedi. Bazıları, Bay Proust'un kazandığı beş bin frankı, davetlerle ve yemeklerle harcadığını iddia etmekte. Hâlbuki ben, rutininden herhangi bir şey değiştirdiğini hiç hatırlamıyorum. Eğer bir yemek tertip etse bile bu, Goncourt Ödülü için ona oy verenlere olurdu; özellikle de Léon Daudet ve Rosny Elder. Fakat böyle bir şey olmadı, eminim.

Öte yandan, bütün bu söylentilerin bir takım eleştirmenler ve elbette bir de edebiyatta bütün ipleri elinde tutan 'Le Temps'tan Paul Souday tarafından ortaya atıldığına inanıyorum. İşte tam da bu sebepten, Bay Proust kendisini tanımak istemişti; zira onun için her zaman eserlerlerini etkileyen şeyler öncelikliydi. Yapılan eleştirilere son derece hassas yaklaşırdı; alıngan olduğundan değil, hem farklı düşüncelere duyduğu meraktan hem de bunu söylemeden edemem, diğerlerini kendi gerçekliğine ikna edip çekme arzusundan dolayı.

Olayı tüm detaylarıyla hatırlamıyorum fakat muhtemelen yine tanışmak için dolambaçlı yollar seçmesine rağmen durumu elinden geldiğince doğal bir hâle getirmişti. Bildiğim kadarıyla Paul Souday ile toplam iki defa yemek yemiş; ikisi de Ritz'de özel bir salonda gerçekleşmişti. Her ikisi de belli bir anlaşmazlık üzerine yapılan yemekler olmuştu. Elbette kibar bir hava hâkimmiş ortama zira diğer davetlilerle beraber son

derece gösterişli birer organizasyon olmuş. Bay Proust'un bu konuda bana şöyle söylediğini hatırlıyorum:

"Bay Souday biraz inatçı birisine benziyor. Karşısındakilere karşı bakış açısını genişletmekte güçlük geçiyor ve herkesin kendisi gibi düşünmesini istiyor. Fakat önyargılarında dahi dürüst ve iyi niyetli olduğuna inanıyorum; bu bile bir şeydir..."

Sonra da kendi kendine konuşurcasına şöyle ekledi:

"Halledeceğim..."

İkinci yemek için her şey ayarlanmıştı. Kontes de Noailles ve oğlunu, Bay Proust'un kitaplarına hayran; oldukça kültürlü ve modern bir Amerikalı olan Walter Berry'yi, bir de Paris-Amerika Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı'nı davet ettiğimi hatırlıyorum. Bu defa Bay Proust, bir zafer edasıyla dönmüştü:

"Her şey güzel olacak Céleste, her şey..."

Aslında bana göre Paul Souday'in makaleleri daha sonradan onun eserlerinin değerini ortaya çıkardı. Bay Proust ona olan saygısını hiç yitirmedi. Paul Souday'in bir yılbaşında bir kutu çikolata gönderdiğini fakat Bay Proust'un "Bu adamdan her şey beklenir," diyerek benden o çikolataları şömineye atmamı istediği fikrini kimin ortaya attığını hiç bilmiyorum. Bu olay, daha önce de anlattığım gibi Kont de Montesquiou ile alâkalıydı; nitekim o bile zehirli veya zehirsiz olsun hiç çikolata göndermemişti. Ortaya atılan bu yüzlerce çarpık dedikodu arasında, ciddi kitaplara, makalelere dahi konu olan bir tanesi daha var. Bu beyefendilere, ortaya böyle şeyler atıp hiç kontrol etmeden bunları birleştirmenin, onun namını lekelemeye yetmeyeceğini söylemek benim gibi yaşlı bir kadına mı düşüyor? Bunlarla uğraşmak yerine, hiçbir şeyden emin olmadan yazmayan Bay Proust'u kendilerine örnek almalılar. Fakat elbette aralarında büyük bir fark var; Bay Proust'un aklındakiler çok büyük ve mühim fikirlerken, onlarınki küçük dedikodulardan ibaret kalacak.

Aldığı resmî ödüller yalnızca ömrünün sonlarına doğru gelmişti. Pek de fazla değildi. Goncourt dışında yalnızca bir şeref nişanı olan Şövalye Demir Haçı vardı. Bunun için talepte bulunması gerekiyordu. Kural buydu. Eğer talep ettiyse bile bu yalnızca ona sahip olmaktan çok memnun olacağı içindi. Aynı zamanda arkadaşları da bu hususta kendisine çok ısrar etmişlerdi. Şayet böyle bir talebi olduysa; anne ve babasını, bir de onlar yaşasa duyacakları mutluluğu düşünerek yapmış olacağını bildiğim için hiç şaşırmam. Profesör Adrien Proust'un yalnızca Fransa'dan değil, tüm dünyadan aldıkları ile oluşan büyüleyici bir madalya koleksiyonu varmış. Gözlem için çıktığı veya konsültasyon için çağrıldığı yurtdışı seyahatlerinden her dönüşünde, nüfuzlu birinin armağanıyla gelirmiş. Bay Proust komodinin çekmecelerinde, tüm bu madalyaları kutularıyla beraber dikkatlice saklıyordu.

Şeref Nişanı'nı 1920 senesinin aralık ayında, Goncourt Ödülü'nün bir sene ardından, Kontes de Noailles ile aynı zamanda aldı; hatırladığım kadarıyla yaklaşık iki ay sonra da Colette'e verildi. Bir tören yapılmadı. Nişanı kendisine veren kişi, erkek kardeşi Robert oldu; haberi alır almaz Bay Proust'a şöyle söylemişti: "Kardeşim benim, sana bunu verirken gelip öpeceğim!" Bir akşam eve geldi ve önceden de söylediğim gibi Bay Proust'un yatağının başucunda yemek yedi. İkisi odada yalnızdı, çok geç saate kadar neşeyle çocukluklarından konuştular.

Bu haç, yıllar içinde aldığını gördüğüm tek gerçek hediyeydi; hediye hazırlatıp göndermeyi ne kadar seviyorsa, hediye kabul etmekten de o kadar nefret ederdi. Haçın ona bir tablo satıcısı tarafından getirildiği anlatılır. Elbette öyle değil. Gençliğinden ve Bayan Lemaire'nin hem atölyeleri hem de davetlerinden beri yakın olduğu ressam Jean Béraud'dan gelmişti. Jean Béraud aynı zamanda Bay Proust'un Jean Lorrain ile olan düellosuna da tanıklık etmişti. Béraud'nun Bay Proust'a bir mektup yazarak arkadaşlıklarının bir armağanı

olarak bu haçı kabul etmesini istediğini gayet iyi hatırlıyorum. Haçı Cartier'den almış ve kendisinin de oradan aldırmasını istemişti zira postaya vermeyi tercih etmemişti. Kız kardeşim Marie gidip oradan bizzat teslim almıştı. Çok zarif, küçük, elmas işlemeli bir haçtı. Uyandığı zaman şöyle konuştuk:

"Marie geldi mi?"

"Evet efendim."

"Haçı almış mı?"

"Evet efendim."

"Nasıl görünüyor?"

"Çok şık efendim."

"Bana getirmeniz için birazdan sizi çağıracağım."

Beni çağırdığında haçı odasına götürdüm. Eline aldı ve dikkatle inceleyerek o her zamanki çocuksu mutluluğuyla gülümsedi.

"Jean Béraud ne nazik! Beni bu kadar mutlu eden şey hediyenin kendisi değil Céleste, arkasındaki düşünce ve zarafet."

Bu zarif düşünceden duyduğu memnuniyeti bana kelimelerle ifade etmemişti. Fakat içten içe neşeyle dolup taştığını görebiliyordum ve bana göre, arkadaşının yapmış olduğu jest ile elinde tuttuğu haçın güzelliği bir araya gelip onu daha da mutlu ediyordu.

Daha uzun yaşasaydı mutlaka Fransız Akademisi'ne girerdi diye düşünüyorum ve bundan gurur duyacağını söylersem yanılıyor olmam; zira o zaman "Marcel bir gün Akademi'ye girecek, göreceksiniz," diyen babasının sözlerini yerine getirmiş olurdu. Bay Proust'un bu konuyu, Akademi'de bir yazar olan Maurice Barrès'ye yazdığı bir mektupta imâ ettiğini biliyorum. Mektubu görmüştüm fakat bana hiç bahsetmemişti. Böyle bir durumdan onur duyacak olduğu aşikârdı. Ufak olaylar pek ilgisini çekmezdi; onu toplum içinde saygın bir yere getirecek, hak ettiğini düşündüğü büyük olaylara kendini hazırlamayı tercih ederdi.

Daha önceden de söylediğim gibi kişiliğine ait en olağan-

dışı özelliği, sahip olduğu değerin oldukça sessiz sakin bir biçimde bilincinde oluşuydu. Üstünlüğü ile alâkalı çok yoğun düşünceleri vardı fakat bunu zarafetinin ve kibarlığının arkasına saklar, görülmesine müsaade etmezdi. Kendini asla öyle görmese de olduğundan küçük göstermeyi bilirdi.

Bana bir gece gösterdiği, bastonuyla, o sarışın hâliyle, benim tabirimle 'küçük bir prens'e benzediği fotoğrafı gözlerimin önüne gelir. Duygu dolu bir ânında, önce bana sonra fotoğrafa bakmış, sonra fotoğrafı uzatmış ve şöyle demişti:

"Büyükannem Weil'in en sevdiği fotoğrafım buydu, alın Céleste'ciğim, sizin olsun."

O fotoğrafı gözüm gibi sakladım, daha sonra da Illiers Müzesi'ne verdim. Altın işlemeli deri bir çerçevesi vardı. O gece, Bay Proust'a şöyle söylediğimi hatırlıyorum:

"Ah efendim, büyükanneniz şanınızı o zamanlardan görmüş olmalı, çerçevenin etrafındaki bu kraliyet zambaklarının başka türlü açıklaması olamaz."

Bu söylediğim, onu çok güldürmüştü. Aynı zamanda gururlu hissediyordu.

Gösteriş değildi bu, eleştiri makalelerine duyduğu hassasiyetten farklı da değildi. Övgüleri, yalnızca gerçekçi olduklarında severdi; özellikle de yazan kişinin kalitesine karşı duyarlı olurdu. Büyük bir Alman eleştirmen olan Curtius, onun yirminci yüzyılın en büyük klasik yazarı olduğunu yazdığı vakit, bana mektubu göstererek şöyle dediğini hâlâ hatırlıyorum:

"Onur duydum; 'klasik', harika! Özellikle de bu sözler, Curtius gibi zekâsı ve kalitesi çok üstün bir adamdan gelince."

Buna benzer olarak, ne zaman birine bir mektup veya mesaj götürecek olsam bana "Kendileri nasıl? Eseri nasıl gidiyor?" diye sorardı. Ve neredeyse her defasında da onların kitaplarını anlatırdı. Daireye döndüğümde mutlaka anlatmam gerekirdi, dikkatle dinler ve emin olmak için ilgisini çeken noktaları tekrar etmemi isterdi. Mesela bir defasında, daha önceden bahsettiğim bankacı Gans'ın yanına gitmiştim.

Gans, evli bir adam değildi, annesi ve teyzesiyle beraber yaşıyordu. Salonda onu beklerken mektubu benim yanımda bekleyen annesine vermiştim; bana şöyle söylemişti:

"Bay Proust nasıl oldu? Sağlığı nasıl? İyi çalışabiliyor mu? Bilirsiniz, biz onunla yaşıyoruz, ondan güç alıyoruz. Kitabının akibeti ne olacak? Dört gözle bekliyoruz. Oldukça zengin, yoğun görünüyor! İçinde âdeta her şey bulunabilir, keşfetme faslı asla bitmiyor..."

Daireye döndüğümde Bay Proust'a bu konuşmayı anlatmıştım. Memnuniyet dolu ufak bir gülümsemeyle beni dinlemişti:

"Yoğun... Güzel söylemiş, 'yoğun'... Hoşuma gitti. Evet evet, bu kelimeyi çok sevdim Céleste."

Bu gibi durumlarda genelde, sanki inanmıyormuşcasına nahif bir tevazuya bürünürdü. Fakat esasında içinde yücelikle dolup taşardı, bilirim.

Yine de sağduyusundan hiçbir şey kaybetmezdi. Akşamları yemeklere veya davetlere gittiğinde, ona yaklaşıp konuşmayı arzulayan, tebrik eden insanları anlatırdı. Sözlerini tekrar ederken her defasında gülerdi.

"Sağ olsunlar Céleste fakat beni saf sanıyorlar. Bir bilseler! Yazdığım tek kelimeyi okumadıklarını biliyorum. Hemen anlayabiliyorum onları!"

İmzalı kitaplarını bazı insanlara gönderirken, tamamen dürüst davranırdı. Mesela Kontes Greffulhe ve Bayan de Chevigné hakkında şöyle söylerdi:

"İkisinin de hiç okumadıklarını biliyorum. Her neyse, zaten okusalar dahi anlamayacaklar."

Bazı insanlar, onun övgü almadığı vakitler alınganlık ettiğini düşünür. Bundan daha yanlış bir düşünce olamaz. Böyle ufak şeylere asla takılmazdı. Şayet incinse bile, kendi kendine inzivaya çekilirdi, hepsi bu. Asla unutmazdı; en az övgüler kadar hainlikleri de en ufak detayına kadar içinde tutabilen bir hafızası vardı. Yine de bir kez daha söylemem gerekirse,

bu yapılanları bir kez olsun ödetmişliği yoktur. Onları değerlendirmek, kendisini yeterince tatmin ederdi. Hatta neredeyse tüm memnuniyetinin onlarla alâkalı yaptığı gözlemlerden geldiğini söylesem yanlış olmaz. Çoğu zaman, insanların davranışlarının altında bir sebep arardı.

Goncourt zamanı, yanlış hatırlamıyorsam Dorgelès'in yayımcısı Albin Michel, Gallimard'dan hızlı davranmış ve *Tahta Haçlar*'ı, üzerinde büyük harflerle GONCOURT yazacak şekilde yayımlayıp, kitap raflarında yer almasını sağlamıştı. Yazının altında çok daha küçük harflerle 'üç oyla' yazıyordu. Bay Proust'un birkaç arkadaşı ve Nouvelle Revue Français, bu şekilde halkı yanıltmaya çalışma sebebiyle ona dava açılması taraftarıydı. Bay Proust ise bizzat Gaston Gallimard'a bir mektup yazarak, eğer yanlış hatırlamıyorsam tam olarak doğası gereği davaların ona hiç de zarif gelmediğini, her şeyin olduğu gibi kalmasını yazmıştı.

Onu tanıdığım bu süre zarfında, yalnızca bir kişiye karşı intikam duygusu beslemişti ki o bile çok ciddi değildi. Hayatının son aylarına doğru, her ne kadar çok yorgun ve daha sonradan şiddetlenecek olan bir gribe yakalanmış olsa da dışarıya çıkmayı çok istediği bir akşamdı. Kontes de Mun'ün, kendisinin daha önceden gittiği evindeki bir davetiydi. Çok hasta olduğunu ve oraya gittiğinde sersemlemekten korktuğunu hatırlıyorum, onun durumunda bu kadar çabalamanın hiç akıl kârı olmadığını söylediğimde bana şöyle demişti:

"Paul Morand bana eşlik edecek. Uzun ve yuvarlak merdivenler var, başım biraz dönerse kaymak veya düşmek istemiyorum; oracıkta kendimi öldürmüş olurum. Fakat Paul Morand ile iyi olacağım, gerekirse koluna girebilirim. Merak etmeyin."

Gece geç saatte geri döndüğünde, yorgun argın olmasına rağmen suratında eğlenceli ve memnun bir hâl vardı. Bana şöyle anlatmıştı:

"Ah Céleste, sahiden de her şey beklemeyi bilenlerin ayağı-

na geliyor. Bir zamanlar aklımı çok kurcalayan bir şeyi yaptım bu akşam. Davette herkes vardı... Hatta çok fazla insan vardı, karmaşık bir ortamdı. Neler oldu anlatayım; size sık sık bahsettiğim yazar Marcel Prévost da oradaydı. Etrafımda dolanıyordu. Bense benimle kitaplarım hakkında konuşan ve tebrik eden insanlarla alâkadar oluyordum. Yanıma yaklaşıp: 'Merhaba Bay Proust,' dedi. Hiç görmemiş veya duymamış gibi davrandım. Fakat hemen kısa bir süre sonra geri gelip: 'Sevgili meslektaşım...' diye seslendi. Bir kez daha onu görmezden veya duymazdan geldim, istemiyordum, ısrarla bunu anlamadı. Üçüncü kez geldiğinde arkama oturdu ve 'Bay Proust, birkaç gün sonra bizi karıştırdıklarını düşünsenize,' dedi. Bunun üzerine arkamı döndüm, herkesin duyacağından emin olacak kadar yüksek bir sesle: 'Sadece baş harflerimizi karıştırabilirler, ötesi yok!' dedim. O andan itibaren emin olun Céleste, bir daha yanıma bile gelemedi; nitekim benim istediğim de tam olarak buydu."

Gülerek şunu da eklemişti:

"Ben bir duraktan diğerine gidene kadar bitecek romanlar yazmıyorum."

"Bu Bay Prévost size ne yapmıştı efendim?"

Belli belirsiz bir mimik yaparak şöyle yanıtladı:

"Ah, çok çok uzun zaman önceydi..."

Sonradan, Marcel Prévost'un onun hakkında kötü bir makale yazdığını öğrendim. Fakat beni o zamanlar en çok etkileyen şey, her ne kadar çelişki gibi görünecek olsa da, bu hikâyedeki alaycı tavrında bile büyük bir nezaket oluşuydu. Bana bunları anlattığı esnada içinde en ufak bir intikam, garez veya kötü niyet olmaksızın gülüyordu. Çok fazla eğlenmişti, hepsi bu.

Sahip olduğu andan itibaren hiçbir zaman başarısının onu böbürlendirdiğini görmedim. Eserlerinden her zaman tevazuyla bahsederdi. Yine de neredeyse her zaman, sözcüklerin-

de özgüvenin boy gösterdiği dönüm noktaları olurdu.

Bir akşam, bir davetten dönmüş ve bana şöyle demişti:

"Gelin Céleste, size anlatmam gereken şeyler var."

İçeri girip paltosunu çıkardığı an konuşmaya başladığını hatırlıyorum.

"Bu akşam bana ne söylendi biliyor musunuz? 'Dikkatli olun Marcel, kitabınız Bay de Charlus sebebiyle yasaklanabilir.' Eh Céleste, siz ne düşünüyorsunuz? Bay Gide benim 'üranizm'e meyilli olmadığımı yazdığında kendimi güvende hissetmiştim."

O sırada paltosunu ve şapkasını kenara koyuyordum; bir anda dönüp şöyle söyledim:

"Ne zaman olacakmış bu efendim? Üstelik eğer yasaklanırsanız, bundan daha iyi bir reklam olacağını düşünmüyorum! Fakat yine de eminim, böyle bir şey olmayacaktır."

Bunun üstüne kahkaha attı.

"Esasında biliyor musunuz, söylediğiniz hiç de mantıksız değil Céleste! Hakkımda güzel bir reklam olacağı aşikâr. Fakat tıpkı sizin gibi ben de yasaklanmayacağıma inanıyorum."

Kahkahasına bir anlığına ara verip, çok katı ve kesin bir dille asla unutamayacağım şu sözünü ekledi:

"Ve neden olduğunu bilmek ister misiniz Céleste? Çünkü bir insan, nasıl söyleyeceğini bildiği sürece her istediğini söyleyebilir, her şeyi söyleyebilir. Ve Marcel Proust, neyi nasıl söyleyeceğini *bilir*."

Gözlerinde öyle bir ateş vardı ki bu sözlerin en samimi inancıyla, yüreğinin en derininden geldiğini anlayabiliyordum.

Bay Proust'un çok uzun zaman görüştüğü pek çok insanın 'küçük Proust'u' veya 'Marcel'ciği' olduğunu unutmamak gerekiyor; her daim kibar, çekici, hatta gereğinden fazla tutkulu ve nahif... Ve birden eseriyle beraber tüm bu sıfatlardan çok uzağa gitmişti. Fakat o, kendisini her daim aynı yerde görmeyi asla bırakmadı; bu da diğerlerinin şaşırmasına sebep

oldu. Ona 'Marcel'ciğim' diyen Kont de Montesquiou'dan ilk mektup aldığı gün nasıl mutlu olup güldüğünü asla unutmayacağım. Onu etkileyen ve göklere çıkaran şey Montesquiou ile olan samimiyeti değildi. Hayır, bana Kont ile ilgili anlattıklarından dolayıydı. Bu bir nevi içten gülüş sayılırdı. Onun için bu mektup, Montesquiou'yu avuçlarının içine aldığının, onun üstadı hâline geldiğinin ve ne yazık ki Kont Robert'in öldüğü gün 'Marcel'ciğinin' ondan ne kadar üstün olduğunu anlayacağının bir kanıtıydı.

Gelecekteki şanına olan bu kati inancının kendisine ihanet etmişliği de vardı. Mesela 1896 senesinde Anatole France'ın önsözüyle çıkardığı ilk kitabı *Hazlar ve Günler* neredeyse hiç satılmamıştı. Bir gün yayıncısı ona bir mektup yazarak, kalan kopyalardan kurtulmak istediğini söylemişti. Bay Proust bana mektubu okuduktan sonra şöyle demişti:

"Ah Céleste, ne yazık ki evde onları kaldıracağım hiç yer yok. Emin olun, bir gün hepsi satılacak."

Bazen kendine olan güveni öylesine büyük bir cazibeyle ve inançla ortaya çıkardı ki, beni şaşkına çevirirdi.

Küçük salonda oturup, ona okumasını önerdikleri, Stendhal'in makalesinden bahsettiği akşamı asla unutamam. Hâlen gözlerimin önünde sandalyesinde oturup elinde dergiyi tutar... Bana o aydınlık, güzel bakışlarıyla bakarak âniden şöyle söylemişti:

"Lütfen beni iyi dinleyin Céleste, yakında öleceğim..."

Bana bunu sıkça söylerdi, bense her defasında karşı çıkardım:

"Hayır efendim! Bana niçin bunu söylüyorsunuz? Niçin sürekli ölümünüzden bahsediyorsunuz? Sevmiyorum bunu. Üstelik ben, sizden önce ölmeliyim."

Bunu tüm samimiyetimle söylüyordum. İlginçti fakat gerçekti; bunca sene boyunca, hiçbir şey söyleyemeden, sonucu bilemesem de ondan önce öleceğime ikna olmuştum.

"Hayır Céleste, siz yaşayacaksınız. Ve öldüğüm vakit, size

söylediklerimi daha iyi anlayacaksınız; beni okuyacaklar, evet, tüm dünya beni okuyacak. Benim eserlerimin nasıl yayıldığını insanların gözlerinde ve akıllarında görebileceksiniz. Ve bunu iyi hatırlayın Céleste; makalede yazdığı gibi Stendhal'in tanınması yüz sene almışsa da, Marcel Proust'un tanınması elli seneyi bile bulmayacak..."

Yerinden Edilmiş

Ölüm onun için Haussmann Bulvarı'ndan ayrıldığımız gün başlamıştı. Gerçek bir manevi çöküştü. Vücudunun bitâp düşmesinde, çalışmasının onda yarattığı yıpranmanın ve hastalığının elbette etkisi az değildi. Fakat o zamanlardan beri, asla yanılmadığımı bilerek hep tek bir şey düşünmüşümdür; Bay Proust Haussmann Bulvarı'nda kalmaya devam etseydi, onu bekleyen son hiç şüphesiz gecikirdi.

Hayatının bu kısmını anlayabilmek için, bağlılıklarının önemini de anlamak gerekir; bir yandan anne babasının hatırasına, aile bağlarına, bir yandan da alışkanlıklarına.

Hâlihazırda 1905 senesinde hayatı boyunca bağlı kaldığı annesinin ölümünden sonra Courcelles Sokağı'ndan, ailesinin evinden ayrılmak onu hayli etkilemişti. Profesör Adrien Proust'un ölümünden sonra zaten yarısını kapatmış oldukları o büyük daireyi, Bayan Proust dünyadan ayrıldıktan sonra hemen terk etmiş. Esasında, ailesinden sonra daireyi alanın o olması gerekirdi. Bir gün bana şöyle açıklamıştı:

"Öylesi büyük bir daireyi kiralamak o dönemlerde oldukça zordu. Daire Phénix şirketine aitti ve o dairede tek başıma kalamayacağımdan, sözleşmenin iptali için başvurduğumda, üzülerek bunun imkânsız olduğunu söylediler; şirketin kuralları gereği yasakmış. Daha sonrasında sevgili babamın karakterinden ve hem Paris hem de tüm dünya için yaptığı hizmetlerden dolayı bir istisna yapabileceklerini söyleyecek nezakette bulundular ve böylece ayrıldım."

Kendisi hiçbir şeyle ilgilenmemiş. Bay Proust Versay'daki Hôtel des Réservoirs'da annesinin sâdık hizmetkârı Félicie ile kalırken, erkek kardeşi Robert uygun bir vakitte tüm taşınma

işleriyle alâkadar olup, vergi paylaşımını yapmış.

Versay'dan önce, Billancourt'da bir klinikte birkaç haftasını dinlenerek geçirmişti; burası, adını Léon Daudet'den sık sık duyduğu ve Daudet ile beraber tıp okumuş olan Doktor Sollier'nin kliniğiymiş. Onu oraya götüren şey gerçekte neydi? Psikolojik tedavinin faydalarına ve gerekliliğine samimi bir biçimde inanmış mıydı? Yoksa yalnızca gözlemlemek mi istemişti? Konu Bay Proust olunca, kesin sebeplerini anlayabilmek hayli zor. Belki de ikisi birdendir. Bana asla cevabını vermedi. Her zamanki gibi kuşkulu davranarak, kendince tedbirlerini alıyordu. Şöyle anlatırdı:

"Sollier'ye hiçbir zaman tam anlamıyla güvenemedim. Ya oraya gittiğimde beni içeri kilitleyip bir daha asla çıkarmasaydı? İstediğim şey asla bu değildi. İçeriye girmeden önce kendisine, istediğim vakit dışarıya çıkabilmem şartıyla her türlü tedaviyi kabul edebileceğimi belirtmiştim."

Bu tedavi işini bir an bile ciddiye almadığından neredeyse eminim. Daha çok eğlenceli bir hatıra gibi anlatırdı. Bana şöyle anlattığını hatırlıyorum:

"Hiçbir kısıtlama yoktu. Kliniğin dışında oldukça güzel bir bahçe vardı; bir gün bahçeye inip bir banka oturmuştum. Bir an sonra çok yakışıklı ve zarif bir adamın yaklaştığını gördüm, yanıma oturup hiç vakit kaybetmeden hikâyesini anlatmaya başladı. Ailesinin mirasından mahrum kalması için onu oraya kapattıklarını söyledi. Orada ona bir yandan acımıştım, bir yandan da kuşkucu tavrım ortaya çıkmıştı. Ertesi gün veya belki iki üç gün sonra, tekrar gelip yanıma oturdu ve aynı hikâyeyi anlattı. Sonra bir anda önündeki boşluğu işaret ederek sordu: 'Bakın, görüyor musunuz beyefendi?' Bunun üzerine ben de 'Kimi?' diye sordum. 'Meryem Ana'yı! Çimenlikten bize doğru geliyor, bakın, görmüyor musunuz!' İşte o konuşmadan sonra Céleste, anlamıştım..."

Yine de bu olayın, Sollier'ye duyduğu güveni arttırdığını düşünmüyorum.

Versay'daki Hôtel des Réservoirs'da kaldığı zamanlara gelecek olursak, çok iyi hatıraları olduğu düşüncesine kapılmamıştım. Bana yalnızca şöyle söylemişti:

"Otelin kendisinden mi dönemden mi kaynaklanıyor bilemiyorum fakat düşündüğüm vakit aklıma hep kasvetli bir bıkkınlık geliyor. Reynaldo Hahn'a gönderdiğim mektuplarımda da yazmıştım."

Félicie 1906 senesinde Haussmann Bulvarı'na tekrar yerleşene kadar, kendini iyi hissetmemiş. Ve işte eve bu şekilde yerleşmiş. Burası, büyük amcası Louis'nin Auteuil'deki villasını terkettikten sonra son günlerini geçirdiği evmiş. Hiç çocuğu olmayan 'Louis Amca', tüm varlığını yeğeni Bayan Proust'a ve onun erkek kardeşi Georges Weil'e miras bırakmış. Fakat Georges Weil de öldüğü için, paylaşım gereği onun eşi yani Bay Proust'un teyzesi mirası almış ve binanın sahibi olmuş. Bay Proust ise onun kiracısıymış. Ailesinden, annesinden, 'Louis Amca'sından miras kalan eşyaların çoğu satılmış; zira çok fazlalarmış. Önceden de söylediğim gibi bunları erkek kardeşiyle paylaşmış olmalarına rağmen, hâlen çok fazla mobilya vardı. O zamanlar yemek odası tavanına kadar dolacak şekilde eşyalarla doluymuş. Ve gerçekten de oraya hiç adım atmamıştı.

Yine de seçtiği mobilyalar, onun için en fazla hatırayla dolu olanlarmış; bu yüzden çok iyi hissederdi. Üstelik bu şekilde, alışkanlıklarının izinden de gidiyor olmuştu. Esasında dairede odasının etrafı, bir çölden farksızdı. Büyük salonun içine hiç girmeden yanından geçip gidiliyordu. Oraya kimseyi kabul etmezdi. Çok nadir gelen ve birden fazla olmayan ziyaretçiler içinse, odasına girmeden önce yalnızca beklemeleri için kullanılan küçük bir salon vardı. Bay Proust ve ben orada bazen saatler geçirirdik.

Üstelik neredeyse tüm bina, onun boyunduruğu altındaydı. Diğer kiracılar, onu memnun edecek şeyler dışında hiçbir şey yapmıyorlardı. Tesadüfî karşılaşmalar, nezaketleri için gönderdiği teşekkür mektupları dışında onlarla bir ilişkisi ol-

mamasına rağmen kiracıları onu severdi. Zemin katta Doktor Gagey ve Bay Proust'un çok etkileyici bulduğu kızı oturuyordu. Kızın, gönüllülük kermeslerine katıldığını ve her defasında oraya bir banknot gönderen Bay Proust'u bilgilendirdiğini hatırlıyorum. Bir defasında, kendi yaptığı el işi dantelli, küçük bir minderi, yanına bir mektup iliştirerek Bay Proust'a gönderdiğini hatırlıyorum. Bay Proust, mektubu son derece latif, düşünceli ve duygusal bulmuştu. Bay Proust'un ölümünden sonra onun huzurunda Bayan Gagey bana, ondan gelen mektupları yaktığına nasıl pişman olduğunu itiraf etti.

Üst katta Amerikalı dişçi Williams vardı. Gün içinde muayenehanesinde çalışırken protez aletlerini çalıştırırdı fakat hiçbir şey duyulmazdı. Williams sporcu biriydi, her cumartesi günü şoförüyle beraber golf oynamaya giderdi. Kendisi evliydi; Bay Proust'un hayranı olup ona mektuplar yazan, çok ayrıcalıklı fakat çok da parfüm kullanan bir eşi vardı. Arp çaldığını hatırlıyorum. Dairesi üçüncü katta, kocasının muayenehanesinin üst katındaydı. Bay Proust onlar için "Birbirlerinden tamamen farklı," bir çift derdi. Bayan Williams ile tanışmadığını düşünüyorum fakat mektuplaşırlardı. Ve mektuplarında incelikle kendini ifade edişini Bay Proust'un takdir ettiğini biliyorum.

Tüm bunlar, Haussmann Bulvarı'ndan ayrılmamız gereken gün onun için nasıl bir manevi çöküş olduğunu ispatlar nitelikte.

Yaşadığı dram, gerçekten öyle olduğu için bu kelimeyi seçtim, içinde bulunduğu durumlarla daha da ağır bir hâl alıyordu. Bay Proust'un teyzesi, 1918 senesinin aralık ayında ona haber vermeden daireyi sattığı için, âniden büyük bir emrivakî ile karşı karşıya kaldı. Varin-Bernier adında bir bankacı, tüm hisseleri satın alarak o arsada bir gişe açmaya niyetliydi. 1919 senesinin başlarında, çalışmalar başlamıştı; her şeye rağmen umutsuzca orada kalmayı uman Bay Proust, orada yaşadığı sakinliğin biteceğini ve tüm hayatının tıpkı kendini

bağladığı o bina gibi yıkılacağını anladı.

O zamanlar ve hatta sonrasında bana sık sık söylediği şey şu oldu: "Teyzeme karşı her zaman nazik olmuşumdur; ama o, bana hiçbir şey söylemeden evi sattı!" Yalnızca içindeki yaranın derinliğini anlayabilmekle kalmıyordum. Bana doğrudan anlatmamış olsa da, teyzesi ona haber vermiş olsa Bay Proust'un bir an bile duraksamadan binayı alacağından neredeyse emindim. Zira teyzesine üç senelik kirasını borçlu olduğunu iddia edecek kadar ileri gidildiğinden, söylenenin aksine, bildiğim kadarıyla böyle bir şey olsa ve ödeme yapsa bile hayatında en ufak bir değişiklik yapmasını gerektirmeyecek kadar parası vardı. Şayet böyle bir endişesi olsaydı, mutlaka bilirdim.

Her hâlükârda, bir yazar olması sebebiyle kanun onu koruyordu; Haussmann Bulvarı'nda bir on sekiz ay daha kalabilirdi. Fakat istemedi. Şöyle dedi:

"Susmak bilmeyen şu seslere tahammül etmektense haklarımdan vazgeçerim."

Kendini bir anda mobilya sorunuyla karşı karşıya buldu. Nitekim bu da bambaşka bir dram oldu; zira neredeyse tüm hayatı, ruhu olan geçmişini paraya çevirmek demekti. Yemek odası ve ailesinin zamanından kalıp orada on üç senedir yığılı kalan eşyalar, müzayedeye verildi. Bu işle ilgilenmeyi, Madeleine bölgesindeki Chauveau-Lagarde Sokağı'nda bulunan, aynı zamanda teyzesi için Haussmann Bulvarı'ndaki binayı satan bir büro üstlenmişti. İçlerinde büyük bir kristal şamdanın da olduğunu hatırladığım, giyinme odasına ait pek çok eşya da oraya gitti. Hatta büroda işi üstlenen çalışanın ismini dahi hatırlıyorum: Dubois. Her şey anlamsızca satıldı, her şey. Bay Proust bu işle mücadele etmeyi reddetmişti; zira bunun için fazla umutsuzdu. Benden yalnızca müzayede salonuna gitmemi istemişti:

"İşin nasıl olacağına gidip bir bakın Céleste."

Bay Dubois, önceden gözlerini diktiği Bay Proust'un ofisi-

ni de almıştı. Büyük kristal şamdan, o zamanın parasıyla beş franka satılacaktı; Bay Proust'un çektiği onca sıkıntıyı düşünerek, onu geri almayı kendime görev edindim. Memnun olmuştu. Diğer her şey sonsuza kadar yok oldu gitti. Şayet iddia edildiği gibi para almak için eşyalarını satmış olsa, müzayede en kibar şekliyle 'mahvolmuş' olurdu.

Söz alıp açıklama yapmam gereken bir başka yalan daha var. 'Tasarruf etmek' adına, arkadaşı Dük de Guiche'den, odasını çevreleyen mantarları satmasını istediği söyleniyor. Elbette yalan. Onların özenle duvardan sökülmesiyle bizzat ilgilendi. İstediği üzere, gönlüne göre bir daire bulduğu gün yeniden takılmak üzere garaja kondu. Dük de Guiche onlara nezaret etmeyi kendisi mi teklif etti, Bay Proust mu rica etti, ikisi de olabilir. Fakat sonrasında aralarındaki ilişki tamamen kesildi.

Birkaç ay süren araştırmanın sonucu nihayet Hamelin Sokağı'ndaki daireyi bulduğumuzda, Bay Proust oraya yerleşme fikrini hiç aklına getirmiyordu. Geçici bir süre misafir olacağımızı düşünüyordu.

İlk başlarda gerçekten de geçici bir dönem oldu. Bir yere yerleşmek gerekiyordu fakat uygun daire bulmak hiç kolay değildi. Hepimiz arıyorduk. Bir gün Odilon'un, Péreire Bulvarı'nda çok güzel bir daire bulup geldiğini hatırlıyorum. Fakat ağaçların çevrelediği bu evin arka tarafından bir tren yolu geçiyordu.

"Tren mi geçiyor? Ah asla olmaz Odilon!"

Haussman Bulvarı 102 numaradaki doktorun eşi Bayan Gagey, bizzat kendisi de durumlardan dolayı taşınma arayışında olduğu için, Bay Proust'a araştırmalarında yardımcı olmayı teklif etmişti. Bize bazı adresler verdi. Hiçbiri uygun değildi. Kendisi aynı mahallede Monceau Parkı'nın yakınındaki Prony Sokağı'nda bir daire buldu. Öğrendiği zaman Bay Proust bir anda haykırdı:

"Prony Sokağı mı!"

Tek söylediği bu oldu.

Bazılarını civarda olduğu için istemiyordu, bazılarını ise merdiven çıkmak astımına kötü geleceğinden, asansör olmadığı için kabul etmiyordu. Veya bazen çatı katı olmuyordu, dolayısıyla üst katında yürüyecek insanları düşünmek zorunda kalıyordu; ses yalıtım sistemi yaptırsak bile asla yeteri kadar memnun olmayacaktı. Bir ara Malesherbes Bulvarı'nın üst tarafında, çocukluk arkadaşlarından Robert Dreyfus'e yakın bir ev söz konusu olmuştu; fakat o da olmadı. Bir de Rivoli Sokağı'nda, Ritz'e çok yakın, beşinci kat bir daire vardı; oldukça cazip görünüyordu. Fakat:

"Gürültülü olur, hem zaten Seine'den gelen sisi de kaldıramam."

Bu esnada, herkes arayış içindeyken, Foch Caddesi'yle Pergolèse Sokağı arasında bulunan Laurent-Pichat Sokağı'nda özel bir malikânesi olan aktris Réjane'dan bir teklif geldi. Réjane ikinci katında, Bay Proust'un yakından tanıdığı oğlu Jacques Porel ise üçüncü katında kalıyordu. O dönem Amerika'da olan kızı içinse dördüncü kat düşünülmüş. Bay Proust'un odasını ve elbette mantarlarını taşıyarak geçici olarak yerleştiğimiz yer orası oldu.

Réjane o dönem kalp rahatsızlığı çeken yaşlı bir kadındı artık; Bay Proust, ona olan büyük hayranlığını korumaya devam etti. Kitabında da çok büyük bir aktris karakteri olan Berma için ondan çok fazla ilham almıştı. Besbelli Laurent-Pichat Sokağı'nda, çocukluk ve gençlik idolünün yanında yaşama fikri onu cezbetmişti. O dönemler bana ondan çok fazla bahsederdi. Şöyle söylüyordu:

"Biliyorsunuz Céleste, Sarah Bernhardt harika bir oyuncu fakat yalnızca belli başlı rolleri oynayabiliyor. Oysa Réjane, dramlardan yatak odası komedilerine kadar her rolün hakkından gelebilir. Artık bir oyuncu olmaktan öte, muazzam bir aktris. Bu iki kadının arasındaki fark, iyi bir roman yazarıyla

hârikulâde bir yazar arasındaki farka benziyor. Biliyor musunuz, tiyatrodan çıkacağı zaman yüzlerce insan onu beklerdi. Arkadaki küçük kapıdan kaçmak zorunda kalırdı. İspanya'da oynadığı bir oyun sırasında, Kral bir at arabası hediye ederek kendisini şereflendirmiş. Paris'e dönüşünde Champs-Elysées'den o arabayla inişini görmüştüm. Harikaydı!"

Jacques Porel'i de çok severdi. Laurent-Pichat Sokağı'ndaki evde birlikte taklitler yaparak çok eğlendikleri bir akşamı hâlâ da hatırlarım. Sonra Bay Proust bir gün bana, Porel hakkında ne düşündüğümü sormuştu. Şöyle söylemiştim:

"Yakışıklı, sevecen birisi efendim. Fakat biraz dirayetsiz gibi görünüyor."

"Evet Céleste, doğru söylüyorsun. Kendisi gerçekten de sıcak bir yaz akşamı esen kuvvetli bir rüzgâr gibi ferahlatıcıdır."

Esasında Réjane, oğlunun bu dirayetsiz tutumundan endişeliydi. Laurent-Pichat Sokağı'ndan ayrılıp Hamelin Sokağı'na yerleştiğimizde, kendisi Bay Proust'a çok uzun bir mektup yazarak, o sıralar öleceğini düşündüğü için artık dünyada olmadığı vakitler oğluna bu tutumundan dolayı nasihatte bulunmasını istemişti. Bay Proust oldukça duygulanmıştı ve bu rica onun canını yakmıştı. Bana şöyle söylemişti:

"Céleste, çok yazık... Evet, Porel dayanıksız biridir; lâkin ben de hastayım, onun sorumluluğunu alamam."

Cevap olarak Réjane'a yine uzun bir mektup yazmış ve götürmemi rica etmişti. Réjane beni, yattığı yerde kabul etti. Bana uzun uzun Bay Proust'a olan hayranlığından ve bağlılığından bahsetti. Hasta kalbinden dolayı doktorların ona dinlenmesi gerektiğini anlattı. Buna rağmen son derece güçlü ve hâlen gösterişli görünüyordu. Bana ayrıca zorunlu tutulduğu tuzsuz yemek diyetinden de gülerek bahsetti: "Réjane'ın bu yaşında tuzdan arındığını kim düşünmez ki?"

Bu ziyaretimden kısa bir vakit sonra öldü. Sahnelere geri dönüp, Henry Bataille'dan, izleyicilerin ona zaferini yaşattığı 'La vierge folle'ü oynayacaktı. Bay Proust'un bu hususta son

derece endişeli olduğunu hatırlıyorum:

"Görüyor musunuz Céleste... Öylesi hasta bir kadınken, sahnede ölecek! Rolü kabul ettiği için öyle üzülüyorum ki..."

O dönemlerin gözde isimlerinden Ida Rubinstein'ın çalacağı, André Gide'in *Antoine et Cléopâtre*'ı için Opéra'da bir loca ayırttığı bir akşam, gösteri esnasında, Réjane'ın güzel ruhunun aramızdan ayrıldığı haberini almıştı. Opéra'yı, davetlileri, her şeyi bırakıp aceleyle Laurent-Pichat Sokağı'na gitmişti.

O gece eve erken geldi. Çok mutsuz ve darmadağın vaziyetteydi. Olaydan sonra uzun uzun ağladığı ve bu ölüm üzerine saatlerce düşündüğü söylenir; bunu kimin ortaya attığını merak ediyorum doğrusu. Réjane ile olan hatıralarını düşünerek duygularına dalmıştı, doğru. Fakat hatıralar hiçbir zaman onun için ömrü olan şeyler değildi. Aksine, her daim büyük coşkuyla, neşeyle aklında kalırlardı.

Laurent-Pichat Sokağı'ndaki geçici dönemimize dönecek olursak, kesinlikle Bay Proust için ideal değildi; zira onun için gerekli olan ses yalıtımı yoktu. Üstelik Foch Caddesi'ndeki ağaçların yakınlığı ve o nem, onu yeni bir astım krizi korkusuna sürüklüyordu. Gürültüden zaten bahsetmiştim; elbette hem o hem de biz muhtemelen abartıyorduk fakat bu durum da söylediğim gibi olayın bir parçasıydı. Avlunun diğer tarafında Comédie-Française'den aktör Le Bargy'in, ya karısıyla kavga ederken ya da repliklerini tekrar ederken bağırarak banyosuna gittiğini görebiliyorduk. Bay Proust bununla oldukça eğleniyordu.

Her şeyden öte Bay Proust, evinde gibi hissedemiyordu. Aramalarımız devam etti ve bu şekilde nihayet Hamelin Sokağı'nı bulduk. Victor-Hugo Meydanı'nda, bir emlakçı ofisine gittik. Evi gösterdiler, mahalle onu yeterince tatmin etmişti; orada kimin yaşadığına baktı ve bana şöyle söyledi:

"Gidip bakın, daha sonra bana anlatırsınız."

Dördüncü kattaydı ve asansör vardı. Ev sahibi, evi henüz satın almıştı ve eşyalı kiralamak istiyordu. 44 numaraydı. Bütün detayları ona bildirdiğimde kararını verdi:

"Hanımefendiye üstteki daireyi kiralayacağımızı söyleyin lütfen, eşyaları alt katta tutabilir; parasını ödeyeceğim."

Sözleşme imzalandı. Hatta bir süre önce bazı kâğıtların arasında üzerinde Bay Proust'un imzasının yer aldığı o kâğıdı buldum. Laurent-Pichat Sokağı'na, 1919 senesinin mayıs ayının sonlarına doğru gitmiştik. Hamelin Sokağı'na ise bir takım tadilattan sonra ekim ayının başlarında taşındık. Bay Proust, gürültüye karşı her yerin halıyla kaplanmasını istemişti; elbette bu isteğini yerine getirdim. Haussmann Bulvarı'nda olduğu gibi elektriği de yatağının üstüne gelecek şekilde ayarladık, oradaki gibi üç düğme takıldı; zil, başucu lambası ve çalışma lambası. Üst katımızda tek oda ve mutfaktan oluşan ufak bir daire vardı. Diğer odalar boştu; bu küçük dairede, karşımızdaki Kleber Caddesi'nin köşesinde, Lauriston Sokağı'nda yaşayan Aristide Briand'ın hizmetlisi Bayan Pelé kalıyordu. İddia edildiği gibi binada koşuşturmalarını susturmak için Bay Proust'un terlik verdiği çocuklar asla olmadı. Bay Proust'un, gürültü yapmaması karşılığında para vermemi söylediği, gayet uyumlu olan bu hanımefendi dışında kimse yoktu.

Taşındığımız gün, odası hazırlanırken kendisi dışarıya çıktı.

Yavaş yavaş yeni hayatımıza alışmaya başladık. Sokak son derece sakindi, hoş komşularımız vardı; daha önceden bahsettiğim üzere mutfaktan Bayan Standish'in evi görünüyordu. Zemin katta, dişleri olmayan fakat hoşsohbet olan, Puy-de-Dome'lu çok iyi bir adamın işlettiği bir fırın vardı. İsmini de hatırlıyorum: Montagnon. Telefon görüşmelerini oradan yapıyordum, ekmek yapımıyla ilgilendiği için neredeyse tüm gece açıktı. Hiçbir şey sormadan doğrudan yemek odasına gidiyordum. Bazı insanların, adamcağızın hem binanın sahibi hem de kapıcısı olduğu fikrine nereden kapıldıklarını hiç

bilmiyorum. Binanın sahibi, söylediğim gibi Bayan Boulet adında bir hanımefendiydi. Kapıcı ise, kocası kiler katındaki kalorifer kazanı patlamasında ölmüş olan yaşlı bir kadındı. Bu 'fırıncı-kapıcı'nın bir de kuryelik yaparak Bay Proust'a mektuplarını getiren küçük bir kızı olduğuna dair başka bir efsane daha var. Böyle bir çocuk fikrinin kimin hayal gücünden çıktığını da merak ediyorum; zira asla olmadı. Yalnızca bir defasında, Bay Proust ekmek üzerine yazacağı bir makale için, fırıncı Montagnon'a gidip işini açıklamak üzere onu yanına göndermemi rica etmişti. Fırıncı yukarı çıkmış, Bay Proust ona birkaç soru sormuş ve ardından alt kata geri göndermişti.

Şayet bu ufak, gülünç hikâyeler üzerinde durduysam bunun tek sebebi, bazen zeki insanların bile böylesi ufak detaylara dayanan saçmalıklara inandıklarında, Bay Proust'un hayatına ve eserlerine dair anlatılanların ne kadarının doğru olduğunu merak ediyor olmalarıdır. Ciddi bir adam olarak bilinen Edmond Jaloux gibi bir yazarın bile Hamelin Sokağı hakkında yazdığı şeyleri düşününce, kaliteli bir adam hakkında çıkan yalanlara gerçekten çok üzülüyorum: "Duvarlarında büyük kâğıt parçaları ve yırtılmış perdeler vardı..."

Bay Proust'un bizzat Montesquiou'ya yazdığı mektupta, odasında tam da rahatsız yatağına göre bir boşluk olduğunu yazdığını biliyorum fakat bu yalnızca bir şakaydı.

Elbette Hamelin Sokağı, asla bir Haussmann Bulvarı olmadı. Bunun büyük kanıtı da sanırım daha önceden söylediğim gibi Bay Proust'un orayı her daim geçici bir yer olarak görmüş olmasından kaynaklandı. Evin tamamen eşyasız, perişan hâlde olduğu da elbette söylenemez. Hatta ev sahibinin eşyaları kaldırırken mutfakta bıraktığı üç çanağı ve üç işlenmiş tabağı hep gülerek hatırlarım; Bay Proust'un ölümünden sonra ev sahibi, o üç tabağın ödenmesini istemişti.

Yine de bu durum, yaşadığımız ortamın büyüsünden bir şey kaybetmesine sebep olmamıştı. Nihayetinde her şey kabaca aynı sayılırdı; yalnızca daha az mobilya ve daha az alan

vardı. Küçük köşede salon vardı, bir küçük salon (daha çok giyinme odasına benziyordu) ve bir de yatak odası. Ziyaretçiler için tüm yolculuk bu kadardı. Bense tıpkı Haussmann Bulvarı'nda olduğu gibi, koridoru ve küçük odayı geçerek genelde odasına çift taraflı kapıdan giriyordum. Orada da bir çift bir de tek taraflı olmak üzere iki kapı vardı; yatağının yanındaki küçük kapıdan hemen koridorun karşısındaki banyoya geçebiliyordu. Banyoyu ise, kitap yığınlarıyla ve asla kullanılmayan gümüş eşyalarla dolu olan bir oda takip ediyordu. Bir de elbette benim odam vardı; girişin hemen sağ tarafındaydı ve doğrudan girişe bakıyordu.

Bay Proust'un odasında pek çok şey eksikti; birçok diğer mobilya gibi o büyük piyano, çekmeceli büyük dolap ve aynalı gardrop da gitmişti. Fakat buhardan dolayı varakları eskiyen yatağı, odanın içinde Haussmann Bulvarı'ndaki yerindeydi; arkasında paravan olacak şekilde şöminenin yanında. Tek fark, bu kez yatağın ayakucunda yalnızca koridora açılan diğer kapının olmasıydı. Üstelik çok sevdiği Çin dekoru da orada, aşağı yukarı eski yerindeydi. Bir de elbette ziyaretçiler için geniş bir koltuk. Not defterleri ve notlarının, mendillerinin, Legras tozunu yakması için ufak beyaz kâğıtların, gözlüklerinin, saatinin, kısacası ihtiyacı olan her şeyin üstünde olduğu üç küçük masası da elbette odadaydı. Şöminenin üzerinde yine kitapları vardı. Önceden de anlattığım gibi deri kaplı defterler artık yoktu, hepsini yakmıştım (Haussmann Bulvarı'ndan ayrılmadan önce Bay Proust'un bana birçok kâğıdı ve fotoğrafı yaktırdığını kim yazdı bilmiyorum ama elbette yalan.) Pencerelerin önüne yine o güzel, saten mavi perdeler asılmıştı.

Küçük oturma odasında bulunan ve en sevdiği baskıların içinde olduğu o siyah kitaplık, bu kez küçük odadaydı; Bayan de Sévigné, Ruskin, Saint-Simon'dan, kapağında "MP" baş harfleri yazanlar... Koltukların yerini ise küçük sandalyeler almıştı.

Ayrıca Haussmann Bulvarı'ndan, artık Hamelin Sokağı'nda salonda duracak olan Infanta portresini, Bayan Proust'un ve Adrien Proust'un portrelerini, Helleu'nün tablosunu ve elbette Bay Proust'un Jacques-Emile Blanche tarafından çizilen portresini de getirmiştik.

Evet; hayat, alışkanlıklarına uygun olarak devam ediyordu. Zili çalmaları, öğleden sonra kahvesi, gece sohbetleriniz, kitabı için çalışmaları, derin sessizlikler... Tek fark, Bay Proust'un artık çok daha nadir dışarıya çıkıyor olmasıydı. İşine gitgide daha çok gömülmüş ve sık sık şunu tekrar eder olmuştu:

"Zaman, Céleste... Üzerimde çok baskı yapıyor..."

Üstelik bugün düşündüğümde, her ne kadar buhar tedavisi için gereken her şey her daim hazır olsa da Hamelin Sokağı'nda eskiye göre çok daha az 'buhardan bulut' olduğunu hatırlıyorum; tıpkı Haussmann Bulvarı'nda olduğu gibi, koridordaki şamdan daima yanardı.

O daireyi gözlerimin önüne getirmek ve orada yaşadığı vakitlerden bahsederken yazılan 'yaşadığı son yer' sözcüklerini okumak, üzerimde çok acıklı bir etki bırakıyor; zira orada geçirdiği son iki senesi, onun için bir nevi mezarına hazırlık olmuştu. Haussmann Bulvarı'na kıyasla aslında her şey aynıydı, yalnızca daha boştu ve hatıralarıyla derinden bağlandığı eşyalardan ayrılmış olmak, onun için elbette büyük bir ıstıraptı. Fakat bir kez olsun şikâyet ettiğini görmedim.

Haussmann Bulvarı'ndaki geniş şöminelere göre Hamelin Sokağı'ndakiler hayli küçüktü veya en azından öyle görünüyordu. Oluşan tozdan dolayı kaloriferlere tahammül edemediği için, şömine ateşini yakarak hem eski sıcaklığı hem de neşesini burada sağlamaya çalışıyordum. Şöminenin hava akışı eskisine göre oldukça kötüydü, duman doğrudan odaya doluyordu. Bay Proust bir defasında şöyle söylemişti:

"Duman çok rahatsız ediyor Céleste. Ağzımda ve ciğerlerimde tahta tadı alıyorum. Bu şekilde nefes alamam. Artık

yakmamanız gerekiyor..."

Böylece bir daha şömineyi yakmadım.

Onu hâlen o hâliyle gözlerimin önünde canlandırıyorum; önünde, yazdığı veya düzenleme yaptığı sayfaların üzerine vuran yeşil ışık, arada sırada kayıp düştüğü için beni çağırıp yenisini istediği battaniyesi omuzlarında... Yine de asla şikâyet etmedi. Bir kez olsun: "Çok kötüyüm Céleste," demedi. Ben şöyle söylerdim:

"Üşüteceksiniz efendim."

Bazen tek kelime etmeden yalnızca gülümser, "Geçici dönem, kitabı bitirdiğimde daha iyi olacağız," anlamına gelen bir bakış atardı; bazense şöyle söylerdi:

"Göreceksiniz sevgili Céleste... 'Son' kelimesini nihayet yazdığımda, güneye, Midi'ye gideceğiz. Dinleneceğiz, bir tatil yapacağız. İkimizin de buna çok ihtiyacı var biliyorum; siz de çok yorgunsunuz."

Önce kitabın bitmesi gerekiyordu; koşul buydu. Geri kalanlar maddi şeylerdi, önemsizdi.

Evet, Hamelin Sokağı onun 'yaşadığı son yer' oldu. Yorgunluk nedir bilmeden, o mezar kadar soğuk evde çalıştı. Ve ölüm, onu orada buldu.

"Poulet Dörtlüsü" Evde

Hayli azalmış eşyalarıyla Hamelin Sokağı'ndaki evimizde kendisine son bir zevk tattırmak istemişti Bay Proust. Elbette eseri için gereken şey desek daha doğru olur. Bu fikri tasavvur edebilmek için, onun gibi asil bir adamın aklına ve aynı zamanda istediği her an amaçlarını gerçekleştirebilme yetisine sahip olmak gerekirdi.

Bu, hem bir zamanlar duyduğu ve oldukça etkilendiği müzik eseriyle hem de eserini olabilecek en ideal şekilde icra edebileceğini düşündüğü müzisyenlerle alâkalı, uzun süredir aklında olan bir arzusuydu. Eserinde, César Franck'tan bir 'Dörtlü' yazmıştı ve müzisyenler de Poulet Dörtlüsü'nün üyeleriydi.

Bay Proust, annesi sayesinde çok büyük bir müzik hayranıydı. Daha önceden de söylediğim gibi Bayan Proust'un tüm nota kâğıtlarını saklardı. Üstelik tüm 'kamelya' dönemi boyunca, konserlere çok sık gidermiş. Açıkçası tüm sanat dallarına da ilgisi vardı. Döneminin çağdaş sanatçılarından olan ve kendisinin de büyük hayranı olduğu Vermeer'den, Renoir'dan, Degas'dan, onların katedrallerinden bahsetmesinin yanısıra; bazen de Diaghilev'in Rus balelerinden, Debussy'den, Fauré'den ve hatta Ravel'den bahsederdi. Eserini bilen herkes Bay Proust'un, Beethoven, Mozart ve Franck gibi müzisyenlerden, Debussy gibi hâlen hayatta olanlardan ve bir de Fauré ve Vincent d'Indy gibi tanıştığı ve gözlemlediği bestecilerden ilham alarak Vinteuil karakterini ortaya çıkarmaya verdiği önemin farkındadır.

Poulet Dörtlüsü'ne gelecek olursak, bu genç müzisyenlerin Fauré konserinde onu ne kadar heyecanlandırdığından

ve özellikle eseri icra edişiyle onu en çok etkileyen kemancı Massis olmak üzere onları tanımak istediğinden daha önce bahsetmiştim.

Savaşın ortalarında, gecenin bir yarısı Massis'ye götürmemi istediği mektubun ardından kendisi, müzik hakkında konuşmak için yanlış hatırlamıyorsam üç kez Haussmann Bulvarı'na gelmişti; elbette Bay Proust o esnada, Vinteuil karakterine ekleyebileceği gerçek bilgileri istiyordu. Genç kemancının, 1914 savaşının sonlarına doğru bir akşam asker üniformasıyla kapıya gelişi ve Bay Proust'un sorusu hâlâ hatırımdadır:

"Aç mısınız?"

Daha sonra bana dönerek şöyle söylemişti:

"Céleste, beyefendiye patates kızartması hazırlayabilir misiniz?"

Hazırladığım patates kızartmalarını -tam hatırlamıyorum- elma şarabı veya şampanyayla beraber, bir yandan Bay Proust'la konuşarak yedi. Emin olduğum tek şey, o dönemler daireye yalnız geldiğiydi. Bir meslektaşı ve Reynaldo Hahn hariç, mutlaka anlatmam gereken bir akşam dışında, hiçbir müzisyenin Bay Proust'un evine geldiğini görmemiştim. O akşam her anlamda benzersizdi. 1914 senesinin başlarında Bay Proust'un Haussmann Bulvarı'na başka bir dörtlüyü, 'Capet' Dörtlüsünü davet ettiği söylenir. Tarihin kesinlikle yanlış olduğunu söyleyebilirim; o kadar eski bir tarih olsa mutlaka hatırlardım. Zira Bay Proust, Poulet Dörtlüsü geldiğinde bile olsa bir şekilde bana bahsetmiş olurdu.

Yine de Hamelin Sokağı'ndayken; eskiden, César Franck'tan 1890'lı senelerde ilk kez dinlediği ve onu gençliğinde hayli etkileyen Dörtlü'yü bir kez daha dinlemek istemişti.

Zannediyorum bu isteği, Viteuil'in müziğinin yeniden gündeme geldiği, *Mahpus*'un taslakları üzerinde çalıştığı zamanlar ortaya çıkmıştı. Fakat garantisini veremem; zira aşağı yukarı her zaman çalışıyordu. Yine de, böylesi bir tesadüf ol-

dukça çarpıcı.

Her hâlükârda, bu isteği bir dönem iyice artmıştı. Düşünmüş, benimle konuşmuş ve en mantıklısının Poulet Dörtlüsü'nü eve çağırmak olduğunu söylemişti. Hatta ya eve uğramasını istediği bir gün bizzat söyleyerek ya da bir mektup yazarak bu isteğini Massis'ye açtığını düşünüyorum.

Bu düşünce, aklında sürekli dönüp dolaşıyordu ve bir gün bana şöyle söyledi:

"Céleste, bence Bay Poulet'yle görüşüp, ekibiyle birlikte evime gelip gelemeyeceğini sormalıyım. Bir mektup yazacak ve Odilon'dan da götürmesini isteyeceğim."

Mektup ulaştırılmış ve Gaston Poulet, daveti kabul etmişti. Olay hemen gerçekleşmedi. Her şeyin kusursuz olacağından emin olmak istiyorduk. Ekibin viyolonselisti Louis Ruyssen, bir akşam Bay Proust'un isteği üzerine eve geldi. Beraber bu konuyu görüştüler. Sonra bir akşam Bay Proust, Odilon'dan onu Gaston Poulet'nin evine götürmesini istedi. Önceden haber vermemişti; döndüğünde tamamen büyülenmiş görünüyordu. Bana şöyle söyledi:

"Gittiğimde Bay Poulet yatmıştı. Kapıyı pijamalarıyla açınca birbirimizden karşılıklı özür diledik. Çok nazikti. Nihayet bir gün belirledik."

Sonra şöyle ekledi:

"Çok büyük bir maliyet üstleniyorum Céleste fakat hiç dert değil. Böylesi bir akşama katılmak, bu harika müzisyenlerin harika eserlerini bu kadar yakından dinleyebilmek için her şeyini verecek insanlar var... Birkaç davetli düşündüm bile fakat o durumda herkesle ilgilenmem gerekir ve hepsini dikkatlice dinleyebileceğimi düşünmüyorum. Bu etkinliğin, ihtiyacım olduğu için gerçekleşeceği düşünülürse, en iyisi kimsenin gelmemesi."

Sonrasında da hazırlıklar için tavsiyeler başladı.

Anlatmaya devam etmeden önce netleştirmem gereken bir husus olduğunu düşünüyorum. Bir yandan Bay Proust'un

Poulet Dörtlüsü'nü birkaç sefer davet ettiği konuşuluyor. Kesinlikle yalan. Bahsettiğim tek sefer dışında asla böyle bir olay olmadı. Öte yandan o gecenin Haussmann Bulvarı'nda, Bay Proust'un odasında gerçekleştiği söyleniyor. Bu da kesinlikle yalan ve tıpkı diğer özenle süslenmiş yalan hikâyeler gibi bunu da düzeltme gereği duydum. Böyle bir şeyi kimin çıkardığını dahi bilmiyorum. Şayet daha önce Haussmann Bulvarı'na gelen Massis eğer bunları söylüyorsa, duvarlardaki mantarlardan dolayı iki odayı birbirine karıştırmış olabilir. Her hâlükârda ben eminim; o akşam, 1920'de Hamelin Sokağı'nda gerçekleşti. Ve kesinlikle Bay Proust'un odasında değildi. Üstelik tekrar ediyorum, tek bir seferdi...

Yalnızca o akşamı gözlerimin önüne getirmekle kalmıyorum, aynı zamanda tüm hazırlıkları, Bay Proust'un isteklerini yerine getiren kişi ben olduğum için hafızamda herhangi bir karışıklık olması mümkün değil. Kulaklarımda hâlâ sesi yankılanır:

"Céleste, salonun hazırlanmasıyla doğrudan siz ilgileneceksiniz. Her şeyden öte, şöminenin üzerini örtmeyi lütfen unutmayın; Bay Poulet bu detay hususunda özellikle ısrarcı davrandı. 'Sesin en az kayıpla içeride olabilmesi için kapatmamız şart!' dedi."

Koltukları hazırlayarak, yandaki küçük odadan salona taşıdığımı, uzun bir dinlenme koltuğu ve müzisyenlerin hazırlandığı sırada ve performans boyunca serili durması için ortaya kahverengi kadife bir halı götürdüğümü hatırlıyorum. Hayır hayır, hafızam asla beni yanıltıyor olamaz.

Üstelik bir de Bay Proust'un, Odilon'un taksisiyle gece yarısı müzisyenlerin evlerine gittiği, onları uyandırdığı, hatta bazılarının geri dönmek için itiraz ettiğine dair ufak dramlar yaratılmış. Her şeyin önceden ayarlandığı ve onları ağırlamak için tüm hazırlıkların yapıldığı düşünülürse, bu söylenenlerin mantıksız olduğu anlaşılır. Bay Proust'un onları alması için Odilon'u gönderdiğini biliyorum. Zorla gelmemişlerdi.

Hatta bu efsane, Bay Proust'un takside neredeyse bir yorganın altında yok olduğu ve elinde de bir kâse sıcak patates püresi olduğunu iddia ederek devam ediyor! Böyle saçmalıkları nasıl hiç kontrol etmeden insanların önüne sunabiliyorlar sahiden anlamıyorum. Öncelikle evdeki tek yorgan, bir dolabın içinde kilitli duruyordu ve yalnızca Bay Proust ölüm döşeğindeyken o dolaptan çıktı. Arabada olduğu vakitler, yanına kürklü paltosu dışında hiçbir şey almazdı; ne bir battaniye ne de başka bir örtü. Bir kâse sıcak patates püresi ise zaten son derece gülünç! Bay Proust asla püre yemezdi. Daha önceden püreleri Odilon'un diyeti için hazırladığımı söylemiştim, hele bir de taksinin içinde yemek!..

Doğrusu şuydu; saat gece birde gelmeleri beklenen müzisyenleri gidip getirdiğimizde, onlara salona kadar eşlik ettim, orada enstrümanların ayarlandığı ve benim dikkatlice perdeleri kapattığım esnada Bay Proust, dinlenme koltuğunda uzanıyordu. Daha sonra ben çıktım, elbette tüm kapılar kapatıldı; Bay Proust'un çağırma ihtimaline karşı sesini duyabilmek için girişte kaldım.

Dörtlüyü çalmaya başladılar. Bay Proust gözleri kapalı vaziyette uzandığı yerden dinledi; bunu biliyorum zira bir süreliğine odaya girdiğimde görmüştüm. Bir mola vermişlerdi ve yine söylenene göre ben, tıpkı Haussmann Bulvarı'nda Massis'ye yaptığım gibi patates kızartması ve şampanya servis etmişim. Bu da yalan! Ne bir şey hazırladım ne de servis ettim. Bu moladan sonra Bay Proust, müzisyenlerden şayet çok yorgun değillerse tüm dörtlüyü olmasa da bir kısmını bir kez daha çalmalarını istedi; hangi kısım olduğunu tam olarak hatırlayamam, müzikten o kadar anlamıyorum.

Performans tamamen bittiğinde, hepsine teker teker teşekkür ederek onlarla birlikte aşağıya indi. Söylendiği gibi aşağıda bu beyefendileri dört tane taksinin bekleyip beklemediğini hatırlamıyorum. Fakat Bay Proust onlarla beraber indiği için ve hizmetinde de her daim Odilon beklediği için, pek ihtimal

veremiyorum. Hatta onları Saint-Germain Bulvarı'nda bulunan Lipp birahanesine götürdüyse, hiç şaşırmam.

Daireden ayrılmadan önce paralarını aldılar. O dönemlerde performanslarının fiyatları her bir müzisyen başına yüz elli frank ile beş yüz frank arası değişiyordu. Bay Proust'un beş yüz franktan fazla verdiğine eminim. Bu gibi durumlarda asla tereddüt etmezdi; aksine, bonkörden de öteydi. Tüm parayı Gaston Poulet almıştı. Bay Proust, yüklü bir miktar olduğunu benden asla saklamadı. Bana önceden de söylediği gibi, onun için ne kadar pahalıya patladığını bir kez daha söyledi.

"Çok büyük bir harcama oldu Céleste, çok. Hem de öylesine bir rahatsızlığa ve yorgunluğa sebep oldu ki... Fakat gerekiyordu. Buna ihtiyacım vardı."

"Eserim için," diye eklememişti bu kez. Söylemesine gerek yoktu.

Bütün bu anlatılan yalanları bitirmek adına şunu da söylemeliyim; müzisyenlerden dörtlünün tamamını tekrar çalmalarını istediği, zira ilk seferinde uyuyakaldığı söyleniyor; bu da elbette üzücü bir saçmalıktan ibaret! Gözlerinin o esnada kapalı olduğunu söyledim; herhangi bir ziyaretçi varken de böyle uzandığını sık sık görürdüm. Fakat o göz kapaklarının altında öyle bir mevcudiyet ve dikkat olurdu ki... Benimle sohbet ettiği vakitlerde de sık sık bu vaziyette olurdu, ya konuşmaya ya da tek bir kelimesini bile kaçırmadan dikkatle dinlemeye devam ederdi.

Bu yalanları buraya yazmamın tek sebebi, elbette gerçeği söylemeye söz vermiş olmam. Diğer önemli sebep ise, olaylara biraz olsun ilginçlik katarak dikkat çekici olmak adına, hayatı pahasına kendini işine adamış ve tek gayesi dürüstlük olmuş bir adamın tutkularının bir an bile tereddüt etmeden lekelenebildiğini düşündüğüm her an ıstırap duyuyor oluşum.

Az önce anlattığım gibi, bu akşamın ardından onu neşe saçan ve etkilenmiş o hâliyle görseydiniz; bunun yalnızca bir sanat hevesi olmadığını ve onun için neler ifade ettiğini anla-

yabilirdiniz.

Tıpkı Vermeer'in tablosunda sarı duvarın üstündeki küçük kısımdan bahsettiği zaman olduğu gibi, ruhu aydınlanmış vaziyette bambaşka bir hâle bürünmüştü. Hayatının ateşini besleyen bu gibi şeylerdi ve bunlara da yalnızca onu tüketen eseri için ihtiyaç duymuştu.

"Céleste, Son Sözümü Yazdım"

Eseri konusunda onu tüketen şey zaman olmuştu. Kitaplarında hep zamanın peşinden koşmuş; bu, kendini hayata yenik düşmüş hissetmesine neden olmuştu. Her pazar hatta hemen her gün için kendimize has takvimimizin olduğu, saatlerine kendisinin karar verdiği ve diğer insanlarınkinden tamamen ayrı bir dünyada onunla geçirdiğim onca sene boyunca; başladığı işi bitirememe korkusunun onu için için yiyip bitirmediği tek bir an bile olmadı sanırım. Bunu asla sabırsızca bir şikâyet olarak açıkça ifade etmemişti. Her defasında o nezaketi ve gülümsemesiyle söyledi. Gözlemleri için gidip hayal kırıklığıyla döndüğü bir akşamdan sonra, gece sohbetimiz esnasında yorgunluğunun derinliklerinden gelen bir nevi iç çekişle şöyle dedi:

"Céleste, bir hiç için dışarıya çıkmışım. Ne sıkıcıydı! Tüm o saatlerim, bütün akşamım boşa gitti... Ben ki vakti olmayan!"

"Yine de efendim, biraz nefes almış olmanın tadını çıkarmalısınız."

"Hayır Céleste, hızlı olmalıyım. Daha yapılacak çok işim var! Burada sessizce otursam daha iyi etmiş olurdum."

Veya sabah saat dokuz civarı bir anda şöyle söylerdi:

"Ah Céleste! Ne kadar uzun konuşmuşuz! Bu kadar geç olduğunu hiç farketmemişim. Ne çok vakit kaybettik!"

Ve bana söylemese de, dinlenmek yerine çalışmaya devam edeceğini bilirdim.

Sormaya cüret ettiğim vakitler de olurdu:

"Fakat efendim, ne zaman uyuyacaksınız?"

"Bilmiyorum Céleste, bilmiyorum..."

Uykulu zamanlarında bile çalışması devam etmeliydi. İçindeki bir ateşti bu.

Bir defasında bana kayıp zamandan bahsederken, ona annemin bir cümlesini söylemiştim:

"Efendim, annem sık sık şöyle derdi: 'Zaman denen şeyi kim yaratıyorsa, satmadığı aşikâr."

Tekrar etmemi istedi.

"Ne kadar güzel Céleste! Ne harika! Kitabıma bunu da koyacağım."

Nitekim koydu da.

Yine de hayatının dâimî konusu; isteğinin sonuna ulaşamama korkusu olarak kalmıştı.

"Céleste'ciğim, çok bitkinim, daha fazla dayanamıyorum, lâkin devam etmeliyim... Sonunu getiremezsem bütün ömrümü bir hiç uğruna harcamış olacağım!"

Kaç kez bu cümleyi duydum, kaç kez "Zaman, üzerimde baskı yapıyor!" dediğini hatırlarım...

Ve bir gün şöyle söyledi:

"Céleste, bitiremiyorum, ölüm beni izliyor. Beni takip ediyor."

Safça kendimi şaka yapmaya zorlayarak şöyle cevap verdim:

"Peki efendim, uzatmak yerine niçin bitirmiyorsunuz?"

Acı içinde olduğu zamanlarda dahi yüzünde beliren anlayışlı ve sabırlı bakışlarıyla bana baktı:

"Ah Céleste, sahiden öyle kolay mı sanıyorsunuz? Yapamam. 'Son' sözcüğünü yazmak, düşündüğünüz kadar kolay değil."

"Yine de efendim, sürekli ölümünüz üzerine konuşmamız için bir sebep değil."

"Öyle Céleste, çünkü öleceğim."

"Kesinlikle hayır efendim. Size hep söylüyorum; benden daha uzun yaşayacaksınız."

"Ve ben de size hep hayır diyorum Céleste. Gözlerimi ka-

patacak olan kişi sizsiniz. Ve beni iyi dinleyin, bunu anlamanız lazım... İnsanlar, ölümleri hakkında konuşurken onları dikkatle dinlemeyi öğrenmelisiniz. İçimizde taşıdığımız ölümü, yaklaştığında hissederiz... Ve ben, herkesten farklı bir hayata sahip olduğum için daha fazla hissediyorum. Hiç normal olmayan bir hayat sürüyorum; havasız, yemeksiz... Çocukluğumdan beri astım krizleri hiç şüphesiz sağlığımı mahvetti. Size kim bilir kaç kez söyledim; bronşlarım yanık lastik gibiler, kalbim artık yıllardır içimdeki noksan havayı bulmaya çabalamaktan bitâp düştü, nefes alamıyor. Çok ama çok yaşlı bir adamım Céleste... Zavallı kalbim de bronşlarım kadar yaşlı. Daha uzun yaşamayacağım."

"Böyle konuşmayın efendim, doğru değil."

"Doğru Céleste, doğru. Ve bu yüzden artık bitirmek istiyorum."

Öldüğü zaman, eleştirmen Paul Souday şöyle yazmıştı: "Zaman bize ölmek üzere olduğunu söylediğinde, öleceğine inanamazdık." Yaşadığı süre boyunca içten içe düşünmeye engel olamadığım şey buydu. O zamanlar bu sözlerinin sebebinin acındırma veya teselli arayışı olduğuna bir an olsun inandığımdan değil, zaten onun yapacağı türden bir şey de değildi bu. Kendisinde daima devam etme gücü bulduğunu ve o olağanüstü genç hâlini koruduğunu, üstelik neşe ve kahkaha dolu vakitlerini gördüğümde, ölümle ilgili bu konuşmalarını hep normalden daha fazla yorulmasını ifade ediş biçimi olarak düşünürdüm; tıpkı insanların 'yorgunluktan öldüm' demesi gibi. Şayet iyi çalıştıysa veya işine yarayacak bir ziyaretten döndüyse, tüm yorgunluğu yok olur giderdi.

Olağandışı bir sabahımız olmuştu; elbette sabah derken öğleden sonrayı kastediyorum.

Hep pişmanlığını yaşadığım üzere günlük tutmadığım için tam tarihini söyleyemeyeceğim. En azından 1922 senesinin ilkbahar aylarında olduğunu -bu aylar hiç unutamadığım bir dönem olduğu için- hatırlayabiliyorum.

Geç vakte kadar konuşmuştuk. Sabah saat dokuza doğru yanından ayrılmıştım. Öğleden sonra saat bir veya ikide uyandım, her şeyi yerli yerine kaldırıp kahvesini hazırladım. O zamanlar, artık uzun süredir kruvasan istemediği, yalnızca sütlü kahve içtiği dönemlerdi.

Zili çaldığında saat dört civarıydı. Küçük salonun yanına geldim. Zili tek bir kez çalmıştı, dolayısıyla elim boş gittim, kahve tepsisini götürmemi istediği vakitler iki kez çalardı. İçeri girdiğimde yatağında uzanıyordu, omuzları ve başı her zamanki gibi yastıkların yardımıyla biraz yüksekteydi ve küçük lambadan gelen ışık, yüzünün sol tarafını gölgede bırakıyordu. O her zaman sizi izliyormuş veya takip ediyormuş gibi duran güçlü bakışlarıyla bakıyordu. Uyandığında buhar tedavisini yapmadığını hemen anlamıştım. Odayı o günkü gibi dumansız gördüğüm vakitler hep şaşırırdım.

Önceden de söylediğim gibi, genelde ilk anda her şey sessizce ilerlerdi; teşekkür etmek için bir bakış, şayet gerekliyse bir şeye ihtiyacı olduğunu belirtmek içinse başka bir bakış... Konuşmaya gerek yoktu, her hareketini anlardım.

Çok yorgun görünüyordu, geldiğimi görünce gülümsedi. Bir anda konuşmasıyla irkildim.

Yatağın yanına geldiğimde başını bana doğru çevirdi, dudaklarını araladı ve konuşmaya başladı. Onunla beraber yaşamaya başladığım günden itibaren, uyandığında kahvesini içmeden konuştuğu tek andı bu. Ölümüne kadar da bir daha olmadı. Çok şaşkındım, orada kuşku içinde kalakaldım.

"Günaydın Céleste..."

Bir anlık şaşkınlığımı görmüş olacak ki gülümsedi. Ardından devam etti:

"Biliyor musunuz, bu akşam harika bir şey oldu."

"Ne oldu efendim?"

"Tahmin edin."

Çok eğleniyordu. Hemen aklımdan neler olabileceğini geçirdim. Beklenmedik bir ziyaret olamazdı; mutlaka bilirdim,

hiç değilse duyardım. Üstelik kapıyı hiç kendisi açmamıştı. Kalkıp dışarıya çıkmış olması da imkânsızdı; paltosunu ve şapkasını hiç kendi elleriyle vestiyerden almazdı, her şeyin hazır olması gerekirdi. Düşünürken bir yandan da odayı inceledim. Kendi kendime: 'Kimse gelmemiş, kıyafetlerini istemedi, dışarı çıkmadı, elektrikli çaydanlığını kullanmamış, bir şey kırılmamış, her şey yerli yerinde...' dedim.

Ve ona da şöyle söyledim:

"Efendim, ne olabileceği hakkında hiçbir fikrim yok, tahmin edemiyorum. Anlayabilmem için bir mucize olması lazım. Bana söylemelisiniz."

Neşeli ve tamamen yenilenmiş hâldeydi, şaka yapmış bir çocuk gibi coşkundu.

"Pekâlâ, Céleste. O hâlde söylüyorum. Harika bir haber. Bu gece, 'son' sözcüğünü yazdım!"

Her zamanki gülüşüyle ve o ışıl ışıl bakışlarıyla şöyle ekledi:

"Artık ölebilirim."

Bu son sözleri söylerkenki sesi hâlâ kulaklarımda; öyle bir neşe ve memnuniyet, kolay bulunamazdı!

Şöyle söyledim:

"Ah efendim, bunu konuşmayalım. Mutluluğunuzu görebiliyorum ve istediğiniz şeyi başardığınız için öyle mutluyum ki! Bildiğim kadarıyla küçük not kâğıtlarını ve düzenlemeleri yapıştırmayı henüz bitirmedik."

Gülümsedi.

"O tamamen farklı Céleste. Önemli olan, artık endişeleneceğim bir şeyin kalmamış olması. Artık basılabilir. Hayatımı bir hiç uğruna adamadığımı artık biliyorum!"

Hatırlanması gereken en önemli şey, bana bu haberi verdiği günün, yıllar boyu hiç ara vermeden çalıştığının kanıtı olduğuydu. Ne zaman uyuyabildiğini hiç bilmediğimi söylemiştim. 'Son' sözcüğünü yazmak için, ben yanından ayrıldık-

tan sonra odasına dolan gün ışığı boyunca çok fazla çalışmış olmalıydı; oysa o saatler onun gecesiydi. Ve ben gece sohbetlerimizden sonra yanından her ayrıldığımda böyle olduğundan emindim.

Özellikle de Hamelin Sokağı'ndayken, nadiren dışarıya çıkıp çok daha az ziyaretçi kabul ettiğinden. 1921 senesi boyunca, hatırlanmaya değer tek çıkışı; çok sevdiği yazar Jean-Louis Vaudoyer ile beraber o bahar Jeu de Paume'da yapılan Hollanda sergisi olmuştu ve bunun da her şeyden öte amacı, çok sevdiği Vermeer'in tablolarını ve özellikle de sarı duvarlı küçük kısmı görmekti. Jean-Louis Vaudoyer, gündüz saat on bir civarı gelip onu evden almıştı. Hatırladığım kadarıyla da akşamın başlarında yorulmaya başlamış. Sergiyi gezdikleri esnada başı dönmüş. Anlatıldığı gibi bayılacak kadar kötü olduğunu düşünmüyorum; öyle olsa muhakkak bana söylerdi. Emin olduğum tek şey, bütün o bitkinliğinin, benimle saatlerce oturup Vermeer'in karşısındaki mutluluğunu anlatmasına engel olamadığıydı ve o gece karşımda gördüğüm, dinlediğim kişi genç bir adamdı.

1922 senesine gelecek olursak, yani son senesi, yalnızca birkaç kez dışarıya çıktığını hatırlıyorum. Bir tanesi, Fransız Akademisi'nden biri olmasına rağmen Marcel Prévost ile alay ederek onu iki cümlesiyle başından attığı gece, Kontes de Mun'ün davetinin olduğu akşamdı. Bunun dışında iki büyük yemek daha olmuştu; bir tanesi mayıs ayının sonlarına doğru, İngiliz arkadaşları olan Schiff çiftinin ve yanlış hatırlamıyorsam Rus balelerinin Diaghilev'i ve o zamanlar pek az tanınan İrlandalı yazar James Joyce'un da aralarında bulunduğu ev sahiplerinin Ritz'de düzenlediğiydi. İkincisi ise haziran ayının başlarında Bayan Hennessy'nin evindeydi. Bu ikinciden daha önce bahsetmiştim; Gaston de Caillavet'nin yeniden evlenmiş olan dul eşi, bir zamanlar tenis oynarken rüzgârla savrulan sarı bukleleri olan ve Bay Proust'un yirmili yaşlarının hayal kırıklığıyla sonuçlanan büyük aşkı, kır saçlı bir kadın hâline

gelip artık Prenses Radzivill olarak anılan Jeanne Pouquet'yi eve bırakmak istediği ve karşılığında da "Başka bir akşam, belki..." dediği akşamdı. Bir daha gerçekten de görüşmemiş oldular.

Reynaldo Hahn ve Paul Morand gibi âşinâ olduğum birkaç isim dışında pek fazla ziyaretçisi olduğunu da hatırlamıyorum. Bibesco prenslerinin, Martha ve Prens Antoine'ın eşi Elisabeth'in daireye uğrayıp girişten öteye giremedikleri akşam da o dönemlerdi.

Paul Morand'ın anlattığım ziyareti dışında son ziyaretçi, 1922 senesinin haziran ayının ortalarında gelen Lucien Daudet oldu. Bu iki ziyaret arasında ortak bir şey vardı; her ikisi de vedaya benziyordu. Tıpkı Paul Moran gibi, Lucien Daudet de bir türlü ayrılamamıştı. Üstelik Bay Proust ile en son görüşmeleri de ondan çok çok öncesiydi. İkisi de bir daha görüşemeyeceklerini hissetmiş olmalıydı. Çok uzun süren bu ziyaret esnasında Bay Proust'un, hatırasının kalması adına bu eski arkadaşına küçük bir hediye verdiğini biliyorum fakat ne olduğunu unuttum.

Lucien Daudet daireden ayrıldıktan sonra, Bay Proust her zamanki gibi beni yanına çağırmıştı. Çok duygulanmış görünmesine rağmen ziyareti bana neşeli bir biçimde anlatmıştı.

"Bu akşam biraz ilginçti Céleste. Oldukça komikti. Lâkin pek konuşkan değildi; içine kapanık ve üzgün görünüyordu. Ayrılırken bana, beni öpüp öpemeyeceğini sordu. Ona: 'Hayır Lucien'ciğim hayır, görmüyor musunuz ne tıraş oldum ne de yüzümü yıkadım; çok kötü hissediyorum,' dedim."

Sonra da gülerek şöyle eklemişti:

"Gerçekten de öyle, değil mi?"

O tavrının ve neşe dolu sesinin arkasında çok büyük bir hüzün olduğundan hiç şüphem yoktu. Sanırım o an, içimde onun ölümü fikri belirmişti. Üstelik tahmin ettiğim üzere 'son' sözcüğünü yazmış olmasına rağmen çalışmayı bırakmadı. Düzelttikçe düzeltti, bazen 'Albertine'in kayıp taslakları

üstüne çabaladı, bazen ölümünden sonra çıkan *Yeniden Bulunan Zaman'ın* notlarını yazdı, bazense Jacques Rivière'den öğrendiği davaları ekleyerek *Mahpus* üstüne çalıştı. Ve elbette düzenlediği notları yapıştırdık.

Bir gece, beni uykumdan uyandıran bir şey oldu. Bugünlerde tam tarihini hatırlamak için kendimi çok fazla zorluyorum. Kesin olarak bildiğim bir şey var; olayın, Jean-Louis Vaudoyer ile Jeu de Paume'daki Vermeer sergisine gittiği akşam geçen bir hikâye olduğu anlatılmıştı. Bunun doğru olmadığından adım gibi eminim, zira sergi söylediğim üzere 1921 senesinde gerçekleşmişti ve bahsedilen akşamdan sonra Bay Proust'un, ölümüne kadar evden dışarıya tek adım atmadığını çok iyi hatırlıyorum. Bahsettiğim büyük davetlerin dışında birkaç kez daha dışarıya çıktığı olmuştu ve yaşanan olay da muhtemelen onlardan birinin sonrasında olmuştu.

Akşam saat altı veya yedi civarı daireye döndüğünde son derece yorgundu. Odilon'dan onu yukarıya çıkarmasını istemişti. Kız kardeşim Marie, onu karşılamak için benimle beraber bekliyordu. Demek ki davet henüz bitmemişti. Saat çok da geç sayılmazdı, aksi hâlde Marie uyumuş olurdu.

Her dönüşünde genelde büyük salonu ve ardından küçük odayı geçer, odasına girerdi. Hiçbir zaman salonda durmaz, üstelik oturmazdı.

Bu defa üzerindeki paltosunu çıkarmamı dahi beklememişti; paltosunun olduğunu hatırladığıma göre kış aylarından biriydi, hiç değilse hava kötüydü.

Sırtında paltosuyla doğrudan salona girdi ve uzun koltuğa oturdu. Gözlerimin önündeki o hâlini aklıma öylesine kazıdım ki, ölene kadar silinmeyeceğinden eminim.

Koltukta hafif eğik vaziyette oturuyordu ve önü açık olan paltosu, öteki tarafına doğru serilmişti. Gücünün sonuna gelmiş gibi duruyordu, üstelik onu daha önce hiç o kadar mutsuz görmemiştim.

Dördümüzü de gözümün önüne getirebiliyorum; Marie

girişte kalmıştı, Odilon ise kapının girişinde fakat dışarıda duruyordu. Bense Bay Proust'un koltuğundan yalnızca bir adım uzaklıktaydım.

Girişte bana şöyle demişti:

"Odilon'dan yukarıya çıkmam için bana eşlik etmesini istedim, zira tekrar dışarıya çıkmam gerekiyordu. Lâkin öyle yorgunum ki önce bir düşünmem gerekiyor. Gücümü toparlayabilir miyim emin değilim..."

O, gözleri kapalı vaziyette düşünürken, hepimiz sessiz kaldık. Nihayetinde Odilon şunu söyleme cesaretinde bulundu:

"Efendim, bu kadar yorgun olmanız çok doğal, hiçbir şey yemiyorsunuz. Gidip sizin için parmak tavuklardan alsam, Céleste hazırlasa, ne dersiniz? Belki biraz yiyebilirseniz tekrar çıkacak gücü de bulabilirsiniz."

Kocamın sesini duyduğunda gözlerini açtı ve üçümüze birden dikkatle baktı. Marie o sırada biraz daha yaklaşarak Odilon'un arkasına geldi. Aynı anda yüzünde hem öylesine bir hüzün vardı hem de öylesine şefkatle bakıyordu ki şaşkına dönmüştük.

Kocama cevap verdi:

"Pekâlâ, Odilon; gidip tavuk alın, haklısınız. Fakat tavuğu yiyecek olan siz, üçünüzsünüz. Kendinize iyi bakmanızı istiyorum."

Ve bize âdeta gözleriyle sarılırcasına, o acıklı gülümsemesiyle şunu söyledi:

"Sizleri öyle çok seviyorum ki."

Sonra da çok daha kısık bir sesle, şunu ekledi:

"Sizler benim çocuklarımsınız."

Bana döndü:

"Dışarıya çıkacağımı sanmıyorum. Yatağım hazır, en iyisi gidip yatmak."

Daha sonra Odilon'a dönerek sordu:

"Odilon, bir şeye ihtiyacım olma ihtimaline karşı, bu gece burada kalma nezaketini gösterebilir misiniz?"

Fakat hiçbir şeye ihtiyacı olmamıştı, gece konuşmak için beni yanına çağırdığını dahi hatırlamıyorum.

Ölümünden önceki üç ay boyunca eserleri için çalışmayı bir an olsun bırakmadı; önceden de söyledim, hatırlatmakta fayda var, o dönemde tüm o romanları için çalıştı. Öylesine şiddetli baş dönmeleri yaşıyormuş ki, yataktan çıktığı an odasında yere yığılıyormuş; konuşması, düşüncesi ve hatta hafızası öylesine güçsüzleşmiş, görüşü öyle kötüleşmiş ki, bir defasında bütün bu sıkıntılarının sebebinin odasındaki şömineden bir gaz kaçağından kaynaklanıyor olabileceğini düşünmüş... Ah öyle çok hikâye, öyle çok olay anlatılıyor ki!

Yazdığı mektuplarda da bu yorgunluğunu, hâlsizliğini imâ ettiğini çok iyi biliyorum. Bu kitabın en başında, zaten neyin ne olduğunu söylemiştim. Son aylarında, eserleri için gereken gücü kendinde bulabilmek adına her zamankinden daha da fazla kendini dış dünyadan soyutlamıştı. Mektuplarında bu hâlini yazmasının sebebinin, bir ziyareti kibarca reddetme veya geç yazdığı cevaplara bir özür niteliğinde olduğunu düşünüyorum.

Eğer odasında düşmüş olsaydı, bunu duymasam bile saklamayacağını bir kez daha söylememe gerek var mı bilmiyorum. Ve eğer konuşmada, hatta hafızasında güçlükler çekmiş olsaydı gece sohbetlerimizde sesinin tüm o açık seçikliğiyle bana vakit ayırabilir miydi? En ufak bir sıkıntısını fark etmiş olsam, neden saklayayım? Neden yalan söyleyeyim? Hem böyle bir şey söylesem bile, Bay Proust'un itibarı niçin düşsün? Belki de bu konuda tek dikkatimi çeken şey, en son ânına kadar tüm kontrolünü elinde tutabilmiş olmasıydı.

Gaz kaçağı konusuna gelecek olursak, böyle bir şeyin bahsi dahi geçmedi. En başından beri böyle bir şey hiç yaşanmadı, zira söylediğim gibi, Hamelin Sokağı'na yerleştiğimizde bacaların hayli dar olduğunu ve tüm dumanın odaya dolduğunu fark etmiştik; dolayısıyla şömineyi bir daha asla kullanmadık.

1922 senesinin sonbaharında o gribi kapmasının sebebi de, muhtemelen o buz gibi odada, yatağında saatlerce hareketsiz çalışması ve zayıf vücudunun battaniyeler ve sıcak su torbasının yardımına rağmen soğukla mücadele edememesiydi.

Tam bu dönemlerinde, astımı iyice şiddetlenmişti. Benim en çok korktuğum bu olmuştu. Onu gitgide saran bu güçsüzlüğünün kesinlikle sonuna kadar bilincindeydi. Mikroplardan her zamankinden daha fazla korkmaya başlamıştı. Nitekim son birkaç ayının içindeyken bana o uzun metal bir kutuya benzeyen ve mektupları açmasına gerek kalmadan önüne koyabilen, içinde formalin bulunan makineyi aldırmıştı.

Ekim ayının başında, Tout-Paris zamanı Kont ve Kontes Beaumont'un düzenlediği bir davete katılmıştı; dışarıya en son çıktığı gün de bu oldu. Bay Proust için bu davet -muhtemelen çöküşünü tek gören insan olduğu topluluğun- katıldığı son büyük kutlama niteliğinde olmuştu.

Bana o geceye dair anlattıklarını bir kenarda saklamamak, belki de en büyük pişmanlığımdır. Zira o dönemde, o kadar çok ve önemli insanın bir arada olduğu tek etkinlik o olmuştu. Kendisinin o geceyi bir veda gecesi olarak görüp görmediğini bilmiyorum. Hiçbir şey söylememişti, hiçbir şey görmeme de müsaade etmemişti. Üstelik döndüğünde, o gece orada gribin üstüne soğuk algınlığı kaptığını da söylememişti...

O gece, ölümün kapısından içeriye ayak bastığı zaman olmuştu.

Zaman Durdu

Öleceğini her zaman biliyordu, bense çok daha uzun yaşayacağına kendimi inandırmıştım. Yıllardır öylesine hasta bir adamdı ki hiç kimse, en yakınları bile zamanın onun için bu kadar erken duracağını tahmin etmemişti. Özellikle de her gün onu, yaşam ve ölüm arasında her şeyin üstesinden gelebildiğini gören ben. Belki de ikimizin de aklında ortak olan şey, çabaların tükendiği yerde neyin geleceğini görebilmemin gerekliliğiydi.

Hastalığın, zavallı bedeninde yayılmaya başladığı günden itibaren gözlerimi bir kez olsun kapamadım. Bana yedi haftadır yatağıma gitmediğim söylendiğinde, farkında olmadığımı söylemiştim ve doğruydu da; gerçekten hiç fark etmemiştim. Benim için her şey doğal seyrindeydi; acı çekiyordu, aklımda tek bir şey vardı; acısını biraz olsun hafifletebilmek adına istediği her şeyi yapmak.

Kendisi de artık uyumuyordu. Öksürük veya astım krizleri geçirmediği zamanlar, *Mahpus*'un düzeltmelerini Nouvelle Revue Française'e yetiştirememe korkusuyla daha çok çalışıyordu. Zili her daim çalıyordu artık: bazen sıcak su torbası için, bazen battaniyesi, bir kitap, bir not defteri, bazense yapışkanlı bir kâğıt için... Sürekli gidip geliyordum. Sonraları telefon görüşmeleri başladı; bazen Doktor Bize'i, bazense bir doktordan ziyade erkek kardeşi olarak Profesör Robert Proust'u arıyor; bir inip bir çıkıyordum. Kahvesini, sıcak sütünü hazırlıyordum. Komposto istiyordu; asla geciktirmemeliydim. Soğuk bira istiyordu; derhal Odilon'u gönderiyordum. Fakat ne olurdu? Onun çektiği acının yanında benim yorgunluğum neydi? Onu memnun edememektense parmaklarımı

yerinden söküp atmayı tercih ederdim.

Son haftaları, gece gündüz ayrımı yapmaksızın upuzun bir tünel gibiydi; yeşil ışığının zar zor aydınlattığı, son zamanlarını bütün açıklığıyla içinde tutan ve yaşadığım müddetçe asla unutmayacağım uzun uzadıya bir karanlık.

Neler olduğu hakkında birçok hikâye yazıldı, birçok saçmalık anlatıldı; ağzımdan asla çıkmayan cümleler, sözcükler bana mâl edildi. Bu zamana kadar bunların hiçbirini fark etmedim. Zira kendime hep Bay Proust'un beni ve gerçek düşüncelerimi bildiğini söyledim. Tıpkı kendisinin de bildiği gibi, ona asla ihanet etmediğimi ve etmeyeceğimi bilmek bana yetiyordu.

Bu dünyadan ayrılmadan önce, gözlerimle görüp bizzat içinde bulunduğum olayların gerçekliği hakkında insanların aklında en ufak bir şüphe oluşabileceğini düşünmek öylesine tahammül edilemez bir hâle geldi ki, tüm hafızamı zorlayarak bildiğim her şeyi aktarmaya çalıştım; üstelik yaşanan gerçeklere olan sâdâkatimden emin olabilmek adına özellikle tekrar tekrar inceleyip kontrol ettim, hafızamın en derin yerlerinden kesitler ortaya çıkardım. Burada yazdıklarım bir tanıklık değil, bir vasiyettir.

Sonun, Kont ve Kontes Beaumont'un davetinden ayrıldığı gece ortaya çıkan, geçirdiği gribe eklenen ufak bir soğuk algınlığıyla başladığını söylemiştim. Bundan da önce bedeni, zayıflığının sinyallerini vermeye başlamıştı. Yeğeni Suzy'nin yaş günü davetine gitmesi için ona çok ısrar etmiş, eğer katılmazsa erkek kardeşini ve herkesten çok gelmesini bekleyen yeğenini kıracağını söylemiştim. Sonradan hastalık ortaya çıktığında Profesör Robert Proust'u aramıştım ve o da bana erkek kardeşini muhtemelen ödemlerinden dolayı olacak, 'biraz şişmiş vaziyette' gördüğünü söylemişti.

Esasında neredeyse bir senedir güçsüzleştiğini ve bu güçsüzlüğünün 1921 senesinde Jeu de Paume'daki Hollanda

sergisinde ortaya çıkmaya başladığını, Vermeer'in tabloları karşısında çektiği o sıkıntıyı ve iddia edildiği gibi müzenin merdivenlerini aslında çıkmayışını şimdi daha iyi görebiliyorum.

Grip olduğunda bana şöyle söylemişti:

"Doktor Bize ile görüşmem gerekiyor. Ne dersiniz Céleste?"

Geçirdiği gribin iyice yerleşmeye başladığını gördüğüm için kesinlikle tedavi görmesini ve daha az çalışması gerektiğini söylemiştim. Çalışması konusundaki sözlerimi elbette dinlemedi fakat Doktor Bize'i aradım.

Doktor Bize birkaç defa geldi. Başlarda Bay Proust'un kullanmayı reddettiği ilaçlar yazdı. Sonradan astımı ve grip bir aradayken, acı içinde nefes almaya başlamış ve birkaç kez öksürük nöbeti geçirmişti. Doktor Bize, ciğerlerini ve bronşlarını rahatlatması adına kafur yağı merhemi önermişti. Bay Proust onu da reddetti.

Bugün düşündüğümde, yaşadığı son haftaların en acı verici yanı, kendisine yapılan her türlü tedavi teklifini son derece ısrarlı bir biçimde geri çevirmesiydi. Doktor Bize'in bana bizzat söylediğine göre, başlarda sahiden ufak bir soğuk algınlığıymış ve kafur yağı haplarını almayı kabul etse, bronşları ve akciğerlerindeki tıkanıklık rahatlıkla geçebilirmiş. Üstelik yalnızca bir süreliğine çalışmayı bırakmaya rıza gösterip, sıcak bir şekilde dinlenseydi; iyileşmiş olacağına hiç şüphe yoktu... Kendisi adına kararlar verebilecek tek kişi, bizzat kendisiydi. Yapmak istemediği herhangi bir şeyi ona yaptırmak imkânsızdı. Bana göre, 'son' sözcüğünü yazdığını bana söylediği günden beri, onu eserini bitirmeye zorlayan, çektiği acıya hükmeden iradesi, zayıflamaya başlamıştı. Daha fazla yaşamayı umduğundan eminim fakat o 'son' sözcüğünü yazdığı andan itibaren biraz olsun kendini buna hazır hissetmiş, rahatlamıştı.

Doktor Bize'in, ona kafur yağı yazdığı gün şöyle söylediği-

ni hatırlıyorum:

"Üstad, bu soğuk algınlığı hiç mühim değil. Söylediğim gibi kendinize iyi bakarsanız, en fazla sekiz gün sürer."

Bay Proust ise o yumuşak fakat baskın sesiyle şöyle söyledi:

"Doktor, çalışmalıyım, taslakları düzeltmem gerek, Gallimard bunları bekliyor."

"Önce kendinize iyi bakın; daha sonra düzeltirsiniz."

Daireden çıkarken Doktor Bize, reçeteyi bıraktı. Her zaman olduğu gibi Bay Proust benden ilaçları almamı istedi; merhemi, ilaçları... Çünkü kural böyleydi, kullanmayacak olsa bile ne yazıldıysa onu alırdım, daha sonra atardı. Kafur yağının ampullerini asla almadım, zira prensip olarak Bay Proust iğneli olan her şeyi reddederdi.

Hastasının bu inatçılığının, ısrarının ve gittikçe kötüleşen bronşlarının, öksürüğünün, krizlerinin karşısında Doktor Bize bir akşam, Bay Proust'un odasından çıktığında, hem dostu hem de okuldan arkadaşı olan Profesör Robert Proust'un evine gitmeye karar vermişti. Ona şunları söylemiş:

"Kardeşiniz kendine bakmayı reddediyor. Astımı sebebiyle ısıtılmasını da istemediği o buz gibi odada çalışmakta oldukça ısrarcı davranıyor. Onu etkileyebilecek ve ikna edebilecek bir tek siz varsınız. Ne pahasına olursa olsun bir şeyler yapmalıyız, zira hastalığının tedavi edilemeyecek bir aşamaya gelmesinden korkuyorum. Üstünde yeterli yetkim olmuyor."

Aynı akşam, Profesör Robert Proust Hamelin Sokağı'na geldi. İki kardeş arasında son derece acıklı bir görüntü vardı. Başta bu ziyarete çok şaşırmıştım; zira Doktor Bize, aldığı kararla ilgili tek kelime etmemişti. Sonradan: "Bunu yapmam gerekiyordu. Hastalığın zatürreye dönüşmesinden korkuyordum," dedi.

Profesör, ilk önce erkek kardeşini ikna etmeye çalışmış. Bay Proust sonradan bana görüşmelerini anlattı. Bana anlattıklarını doğrudan anlatıyorum. Profesör ona şöyle söylemiş:

"Marcel'ciğim, kendine iyi bakman şart. Bunu hem bir

doktor, hem de ağabeyin olarak söylüyorum. Hem kendin hem de eserin için şart."

Hiçbir yere varamadığını gördüğünde ise şöyle söylemiş:

"Öyleyse sen istemesen de sana iyi bakacağız."

Bu cümlesi Bay Proust'u oldukça rahatsız etmiş ve o da aynı sert üslupla cevap vermiş:

"Nasıl? Bana ne dayatabilirsiniz?"

"Sana hiçbir şey dayatmaya çalışmam Marcel, bunu gayet iyi biliyorsun. Yalnızca bu buz gibi odadan çıkmanı istiyorum. Piccini Sokağı'nda, buraya çok yakın oldukça düzenli ve sıcak bir klinik var; doktorları da şahane. Seninle ilgilenmesi için bir hemşire dahi tahsis ediyorlar. Orada göz açıp kapayıncaya kadar iyileşirsin."

Bay Proust ise şöyle cevap vermiş:

"Hemşirelerine ihtiyacım yok. Beni tek anlayan kişi Céleste, yalnızca Céleste'i istiyorum."

"Céleste'i seninle bırakacağız kardeşim. Seninkinin hemen yanında bir odası olacak. Seni bırakmayacak."

Bunun üzerine Bay Proust, söylendiği gibi bağırmamış olsa da hayli sinirlenmiş. Erkek kardeşine şöyle söylemiş:

"Git buradan, seni bir daha görmek istemiyorum. Eğer yine bana bir şeyler dayatmaya çalışmak için geleceksen de bir daha asla gelme!"

Böylelikle Profesör Robert Proust daireden ayrıldı. Bana hiçbir şey belli etmedi fakat çok üzgün olduğunu anlayabiliyordum. Çıkarken benden yalnızca kardeşinin durumu kötüleşirse haber vermemi rica etti.

Evden çıktıktan hemen sonra ise Bay Proust beni çağırdı. Neler olduğunu anlatmasının yanı sıra bir de şunu söyledi:

"Céleste'ciğim, ne kardeşimin ne de Doktor Bize'in bir daha buraya gelmesini istiyorum, lütfen içeriye almayın. Sizden başka hiç kimseyi bu odada istemiyorum."

Bana neler olduğunu anlattıktan sonra, bu kez ben de itiraz ettim:

"Fakat efendim, ağabeyiniz size herhangi bir şey dayatmaya çalışmıyor. Söylediği her şey sizin iyiliğiniz için."

"Ve ben de size diyorum ki Céleste, ömrümün sonuna kadar yalnızca kendi istediklerimi yapacağım."

"Yine de efendim, söylediklerinizi iyice düşündünüz mü? Şayet ağabeyiniz buraya tekrar gelecek olursa, onu kapıdan nasıl çevirebilirim ki?"

"Size söylediğimi yapın Céleste."

Ve bir kere daha şunları söyledi:

"Sizden başka kimseyi bu odada istemiyorum. Doktor Bize'i aramanızı da bundan böyle yasaklıyorum."

Kendisi de en az ağabeyi kadar üzgün görünüyordu, yatağında doğrulmuştu.

İddia edildiği gibi ölümünden birkaç gün önce değil, bu yaşananların akşamında biraz sakinleştikten sonra, çok eskiden gece sohbetlerimizden birinde değindiği, iğnelere olan korkusundan tekrar bahsetti:

"Céleste, doktorların bir hastaya iğne yaparak, serum takarak eziyet etmesi korkunç bir şey... Üstelik ne için? Ömrünü mü uzatacaklar? O sefil hayatı on dakika, belki yarım gün daha uzatabilmek için mi?"

Ve eskiden de söylediği gibi tekrar şunu söyledi:

"Céleste, bana hiçbir şekilde iğne yapılmasına müsaade etmeyeceğinize söz verin lütfen."

Bense şöyle cevap verdiğimi hatırlıyorum:

"Efendim, benim nasıl bir yetkim olabilir? Eğer doktor buraya gelirse, bizzat çağırdığınız içindir; bunu gayet iyi biliyorsunuz. Yaptığınız her şeyde kararı veren sizsiniz, şayet doktor iğne yapmaya çalışırsa ve siz karşı çıkarsanız, sizi kim zorlayabilir ki? Yine de söz veriyorum efendim."

Bana, hiçbir zaman sitem etmediğim, onun için elimden gelen her şeyi yaptığım ve bunun, yanında kaldığım yıllar boyunca bir an bile değişmediği söylenirdi. Yine de son günün-

de, ona vermiş olduğum iki sözü bozduğum için vicdan azabı içinde olmaktan kendimi alıkoyamıyorum: Bay Proust'un haberi olmadan Doktor Bize'i içeriye aldım, üstelik verdiğim o söze rağmen iğne yapmasına müsaade ettim.

Son zamanları bende bir kâbus olarak kaldı. Paul Morand'ın, Pierre Laval'ın kızı Bayan de Chambrun'e hakkımda: "Nasıl ayakta durabildiğine şaşırıyorum," yazdığını biliyorum. Fakat ya çarşafların arasında öksürükleriyle, krizleriyle zulüm çeken; yine de hâlen eserini bitirmek için perişan olan o zavallı beden?

Hastalığının ona ettiği zulüm bir ayı geçkin süredir devam ediyordu. Çok fazla öksürüyordu ama asla söylendiği gibi kan kusmadı. Şöyle söylüyordu:

"Yapamıyorum Céleste, yapamıyorum. Gücüm kalmadı... Boğuluyorum."

Öksürüğü ve krizleri artmaya devam etti. Bazen düzeltmelerinin arasında bir anda bana o derin bakışlarıyla dönüp şöyle söylerdi:

"Nasıl acı çektiğimi bir bilseniz Céleste..."

Fakat bu bir şikâyet değildi. Nazik bir kabulleniştı.

Bense ona neredeyse yalvarıyordum:

"Dinlenin efendim, lütfen dinlenin!"

"Hayır, henüz bitirmedim."

Sonra da o pırıl pırıl gülümsemesiyle şöyle eklerdi:

"Fakat göreceksiniz Céleste'ciğim, göreceksiniz... Ben doktorlardan daha doktorum..."

Uzun süredir bir şey yemediği yetmezmiş gibi artık kahvesini de almıyordu. En azından ayakta durabilmesi ve o buz gibi odada biraz olsun ısınabilmesi için sıcak süt içmeye onu ikna etmeye çalışıyordum. Çoğu zaman içmiyordu. Artık eseri dışında hiçbir şeye iştahı kalmamıştı; hiçbir şey ona tat vermiyordu. Benden bazen bitki çayı istiyordu fakat dudaklarını yalnızca bir kez değdirdikten sonra bardağı bırakıp bir daha içmiyordu. Nadiren istediği kompostolar için de aynı şeyi ya-

pıyor; zar zor tadına bakıyordu. Ateşinden dolayı olsa gerek, onun durumunda o odada kalan biri için her ne kadar büyük bir delilik olsa da buz gibi bira dışında bir şey istemiyordu. Onunla ters gitmektense her şeyi yapmak daha iyiydi. Üstelik tahammül de edemezdi; en ufak bir kınayıcı bakışı, karşısındakini yerin dibine sokmaya yeterdi. Odilon'un Ritz'in mutfağına bira almaya gitmek için yaptığı seferlerin sayısını hatırlamıyorum bile.

Yorgunluğunun en üst seviyeye ulaştığı zamanlar, mümkün olduğunca kısa konuşmaya başladı. Yanındayken istediği her neyse yapabilmek adına bir bakışını, ufak bir işaretini bekliyordum. Bazen de küçük kâğıtlarla anlaşıyorduk. Öyle alışmıştım ki bana kâğıdı vermesine dahi gerek olmuyordu, daha kendisi yazarken okuyordum. Her zaman çok kolay olmasa da yazısını öyle iyi tanıyordum ki, o yazdığı sırada tersten baktığımda anlıyordum.

O küçük kâğıtların neredeyse hepsini attım, oysa bunca senedir saklasaydım neredeyse bir kitap çıkardı! Bazen istediği bir şey hemen gerçekleşmediğinde, içindeki sabırsızlığı yazardı. Mesela notun sonuna: "...aksi hâlde çok kızacağım!" yazardı. Fakat "...kızacağım" kelimesini yazarken, tıpkı konuşuyorken yapacağı şekilde, Reynaldo Hahn ile aralarındaki oyunda olduğu gibi "...kızazağım" dercesine bana gülümserdi, anlardım.

Korkutucu olan şey, son dakikasına kadar bilincinin berrak olmasıydı. Durumunun farkında olmasının yanı sıra, ölümünü de izliyor, yine de gülümseyecek gücü kendinde buluyordu.

Edebî dikkati üzerlerine çekmek adına bazı insanlar, kitabındaki Bergotte'un ölümünü tamamlayabilmek adına Bay Proust'un kendi ölümü hakkında notlar aldığını söylüyor. Bu doğru değil; yine de istese, yapabilecek durumdaydı.

Doktor Bize, çaresizce daireye gelip gidiyordu. Her şey hastalığın kendisiyle hastanın istekleri arasında sıkışıp kalmış

durumdaydı.

Profesör Robert Proust tekrar gelmişti. Tartışmalarından bir sonraki gün, her şey unutulmuştu ve birkaç gün sonra Bay Proust, ağabeyini aramamı söylemişti. Profesör, artık elinden hiçbir şey gelmeyeceğinin farkındaydı. Nihayetinde herhangi bir şey dayatmak istemediği sürece, her vakit gelebilirdi. Artık Reynaldo Hahn gibi diğer yakın olduğu insanlardan farklı olmamaya başlamıştı o da. Kardeşine bağlı bir ağabeyin ziyaretleriydi bunlar; bir doktor olarak sessiz kalıyor, içindeki zulmün ilerleyişine şahit oluyordu.

Kasım ayı gelmişti. Bay Proust'un bana, tıpkı babasının da vefat ettiği kasım ayında öleceğini hissettiğini söylediği; bu tesadüf üstüne ısrarla konuştuğu söyleniyor. Benim karşımda hiçbir zaman o günlerinde Profesör Adrien Proust'un ölümü hakkında konuşmamıştı. Annesi hakkında da, bir defasında çocukken hasta yatağının başında ona eşsiz bir şekilde hemşirelik ettiğini söylemek dışında tek kelime etmemişti.

Ölümünden bir gün önce, ayın on yedisinde, Profesör Robert Proust akşam saat sekiz veya dokuz civarı uğradı. O gelmeden çok kısa bir süre önce de Bay Proust bana şöyle söylemişti:

"Céleste, bugün çok kötü hissetmiyorum. Hepiniz bir şeyler yememi istiyorsunuz biliyorum... Öyleyse bana dil balığı hazırlayabilirsiniz, bu kez yiyeceğim."

Dil balığını hemen hazırlamaya koyuldum; o sırada ağabeyi geldi.

"Yanına girebilir miyim?"

"Evet efendim, uyanık."

"Bugün nasıl hissediyor?"

"Biraz daha iyi diyebilirim. Dil balığı hazırlamamı istemişti, tam da onu götürmek üzereydim."

"Hemen götürmeyin lütfen. Önce onu görmem gerekiyor."

Uzun bir müddet birlikte vakit geçirdiler, Bay Proust beni

çağırıp şöyle söyledi:

"Céleste, düşündüm de dil balığını yemeyeceğim."

Profesör odadan çıktı ve daireden ayrılmadan önce girişte bana şöyle söyledi:

"Dil balığını yememesi gerektiğini düşündüm zira ufak bir muayeneden sonra kalbinin çok yorgun olduğunu fark ettim. Fakat içim çok rahat Céleste; bütün gece yanında olacağınızı söyledi."

Başka bir şey söylemeden ayrıldı.

Cuma günüydü.

Aynı gün, 17 Kasım'da, çok acı bir olay oldu. Ağabeyi ayrılmadan önce miydi, sonra mı emin değilim. Yine de o akşam Bay Proust, bir şey istemek için beni yanına çağırdı. Odasında olduğum sırada, ona bakmamam için arkamı dönmemi istedi ve şöyle söyledi:

"Ayağa kalkıp yatağın ayakucuna oturmak istiyorum."

Bir süre sonra şöyle söyledi:

"Dönebilirsiniz Céleste, tamam."

Arkamı döndüm. Fakat hâlen yastıkların arasında, battaniyelerinin altında uzanıyordu. Umutsuzluk dolu bitkin bir sesle şöyle söyledi:

"Ah Céleste'ciğim, ya artık kendime yetemiyorsam? Ne olacak?"

Şöyle cevap verdim:

"Hayır efendim; yalnızca biraz güçsüzsünüz, o kadar."

Tek bir söz daha etmedi. Yalnızca gözlerini kapadı.

Belki de o akşam beni, ayağa kalkmaya çalışırken başının dönme ihtimaline karşı çağırmıştı. İçindeki tevazuyu, asaleti ve zarafeti bilen biri olarak, istediği şeyin onda nelere mâl olduğunu düşünmek beni dehşete düşürmüştü.

Her ne kadar kasım ayının ilk günlerinden itibaren olduğu söylense de, yalnızca son günlerinde Doktor Bize'in ve Profesör Robert Proust'un korktuğu gibi zatürre olmuştu ve akciğerlerindeki apse onu mahvediyordu.

İyileşebileceğine olan inancı hâlen sağlam olan tek kişi muhtemelen bendim. Ölüm düşüncesini kabullenemediğimden değil, aklımın ucundan dahi geçmediğinden. O kadar güçsüz hâle geldiğini, tüm tedavi çabalarını ve yemek yemeyi reddettiğini görmek canımı yakıyordu; yine de üstesinden gelebileceğine kendimi ikna etmiş vaziyetteydim.

Durumunu anlamış olmam gereken hareketleri vardı. Ölümünden bir önceki hafta, Doktor Bize'e bir buket çiçek göndermemi istemişti. "Tüm pişmanlığımla..." yazmıştı. Neyin pişmanlığıydı? Söylediklerine uymadığı için miydi? Hayır, onca yıl boyunca kendisine sunduğu nezakete bir teşekkürdü; eminim. Aynı şekilde, onun hakkında yakın zamanda harika bir makale yayımlamış olan Léon Daudet'ye de bir buket götürmemi istemişti. Pazar günüydü, çok iyi hatırlıyorum. Geri döndüğümde anlatacaklarımı bekliyordu. Léon Daudet'yi bizzat gördüğümü, benimle girişe kadar gelerek uzun müddet konuştuğunu, şunları söylediğini anlattım: "Bay Proust'u öylesine seviyorum ki onun için yapmayacağım şey yok. Onun zekâsını, sağduyusunu ve yüreğini kıyaslayabileceğim herhangi biri daha yok. Hanımefendi, onun için ne ifade ettiğinizi gayet iyi biliyorum. Bana ihtiyacınız olursa lütfen çekinmeyin; saat kaç olursa olsun gelirim." Hatta bana bu sözleri söylediği esnada ağladığını hatırlıyorum. Bay Proust beni dikkatle dinledi. Hiç yorum yapmadı. Yalnızca çok memnun görünüyordu. Şöyle söyledi:

"Eh, bu da halloldu."

Léon Daudet'nin gözyaşlarına rağmen hiçbir şey anlamamıştım; zira insanlara Bay Proust'tan bir mesaj veya hârikulâde çiçekler götürdüğüm vakitler bu tür sevgi gösterileriyle karşılaştığım çok olurdu...

Kasımın on yedisini on sekizine bağlayan gece yarısı, beni yanına çağırdı. Ağabeyinin de önceden söylediği gibi yanında kalmamı istedi. İçeriye girdiğimde neredeyse şen şakrak bir

sesle karşıladı beni:

"Céleste'ciğim, siz şu koltuğa oturun, bu gece birlikte çalışacağız."

Sonra da şunları ekledi:

"Bu geceyi atlatabilirsem, tüm doktorlara onlardan daha güçlü olduğumu ispatlayacağım. Birlikte atlatmamız gerekiyor. Sizce yapabilir miyim?"

Elbette bütün samimiyetimle buna inandığımı söyledim. Yalnızca daha fazla yorulmasından endişeliydim, hepsi bu.

Koltuğa yerleştim, sonradan yalnızca kısa süreliğine birkaç defa dışarıya çıktığım oldu. Önce biraz konuştuk; daha sonra düzeltmelere ve eklemelere başladık. Aşağı yukarı gece saat ikiye kadar bana söylediklerini yazdım. Çok hızlı yapamıyordum, zira hayli yorgun hissetmeye başlamıştım, üstelik oda son derece soğuktu, donuyordum.

Şöyle söyledi:

"Sanırım yazmaktan ziyade okumak beni daha fazla yoruyor, nefes almamı güçleştiriyor."

Kalemi eline aldı ve bir saatten daha uzun süre tek başına devam etti.

Eli saatinin üzerinde, yazmayı bırakıp kâğıtları yerine koyduğu an hâlen gözlerimin önünde. Saat tam olarak gecenin üç buçuğuydu:

"Çok yoruldum Céleste. Devam edemeyeceğim. Ama siz burada kalın."

Sonradan Profesör Robert Proust'un bana açıkladığı üzere o dakikalar, muhtemelen akciğerlerindeki apsenin patlayıp kan zehirlenmesine yol açtığı vakitlerdi.

Bay Proust ayrıca şöyle söyledi:

"Gereken yerlere notları yapıştırmayı unutmayacaksınız, değil mi Céleste? Her şeyden öte bunu unutmayın... Benim için çok önemli."

Yapıştırmam gereken yerleri tam olarak açıkladı, sonra bir kez daha şunları söyledi:

"Halledeceksiniz, değil mi Céleste? Unutmayacaksınız, değil mi?"

Bense şöyle cevap verdim:

"Elbette efendim, siz gönlünüzü ferah tutun. Şimdi lütfen dinlenin. Sıcak bir şeyler getirmemi ister miydiniz?"

İstemedi, başka hiç kimsede asla görmediğim o duygu dolu bakışlarıyla şöyle söyledi:

"Teşekkür ederim Céleste'ciğim... Nazik olduğunuzu elbette biliyordum fakat bu kadarı... Gerçekten teşekkür ederim..."

Gecenin sonuna kadar bu söylediğini belki yirmi defa daha söyledi.

Not defterlerini ve kâğıtlarını dikkatlice düzenlememi istedi. Daha sonra benim için neler yapmak istediğini anlatarak konuşmaya devam etti. Grip olduğu vakitler bankacı arkadaşı Horace Finaly'ye gidip danışacak gücü kendinde bulduğunu hatırlıyordum; o konuyu tekrar açtı. Zaten pazar günü Léon Daudet'ye çiçek götürdüğüm vakit Bay Proust aynı günün gecesinde bana şöyle söylemişti:

"Céleste, sizin adınıza bir mektup yazsam ve çekmeceye koysam, ben ölene kadar açmayacağınıza söz verebilir misiniz? Bir mektup yazıp ardımdan bırakmak istiyorum."

Benden istemediği sürece asla hiçbir eşyasına dokunmamış olan ben, alay edercesine şöyle cevap vermiştim:

"Efendim, kadınlar meraklıdır bilirsiniz. Nasıl beklememi istersiniz benden? Elbette açarım!"

"Demek okursunuz, öyle mi? Öyleyse yazmayacağım!"

Bense aynı şekilde devam ederek:

"Ben de öyle düşünüyorum efendim. Bana yazmaktansa söylemelisiniz. Söyleyin lütfen."

18 Kasım sabahının erken saatlerinde, hatırladığım kadarıyla şeker ticaretinde olacak, sahip olduğu hisseleri sattığını ve eline geçen çeki bana vermek istediğini söyledi.

"Fakat ya çek reddedilirse? Nihayetinde ölmüş bir insanın

imzasını tanımaları gerekecek?"

Bense şöyle söyledim:

"Efendim, böyle konuşmayın, yalvarıyorum size. Gerçekten kızıyorum."

Bana öylece bakmaya devam etti ve şöyle söyledi:

"Ah çok yazık Céleste, çok yazık!"

"Lütfen efendim, konuşmayın, yorulmayın artık. Yalnızca iyileşmeye bakın."

Canım yanıyordu... Her şeyden öte onun yanında, o koltukta oturuyor ve gitgide kötüleştiğini görüyordum; bazen göz kapakları öyle sık kapanıyor, öyle zor nefes alıyordu ki...

Bir müddet hiçbir şey söylemedi fakat gözlerini tekrar açtığında biraz olsun rahatlamış olduğunu görüp sordum:

"Daha iyi hissediyor musunuz efendim?

Bakışlarını bana çevirdi ve şöyle söyledi:

"Öyle inanmak istiyorsanız evet Céleste."

Sabah saat yediye doğru, kahve içmek istediğini söyledi:

"...sizi ve ağabeyimi mutlu etmek adına, sıcak bir kahve içeceğim Céleste; yalnızca şu an hazırsa ve hemen getirebilecekseniz."

Bir uyurgezer gibi koltuktan kalkıp mutfağa gittiğimi hatırlıyorum. Neredeyse yürüyemiyordum. Kız kardeşim Marie'ye şöyle söyledim:

"Şu ana kadar ayakta durdum ama artık yapamayacağım; dayanamıyorum."

Sahiden de daha fazla dayanabileceğime inanmıyordum.

Kahve ve süt tepsisiyle geri döndüm. Öyle bitkin görünüyordu ki şöyle söyledim:

"Efendim, bardağı tutmanız için yardım etmemi ister misiniz?"

"Hayır Céleste, teşekkür ederim."

Bardağı alıp dudaklarına götürdü, bir kez daha bana bakarak şöyle söyledi:

"Yalnızca sizin için Céleste... Siz ve ağabeyim için..."

Biraz içtikten sonra bardağı bana geri verdi. Tepsiye bıraktım. Orada kalmasını istedi, sonra da şunu söyledi:

"Sanırım bir müddet sessiz kalmak istiyorum Céleste."

Yalnız kalmak istediğini söylüyordu.

Odasından çıktım. Ondaki bu değişim beni öylesine sarsmıştı ki, endişelenmeye başladım.

Mutfağa veya odama dönmek yerine, tıpkı Haussmann Bulvarı'nda iki gün boyunca bana yaşadığına dair bir işaret vermediği zaman olduğu gibi kapıda kalakaldım. Hiç ses çıkarmadan odası ve banyosu arasındaki koridora geçtim, nefesimi dahi tutarak orada öylece bekledim, anlatıldığı gibi kapının ardında değildim, böylesine asla izin vermezdi. Yatağına yakın olan kapının hemen dışındaydım.

Saat sabahın sekizi olmalıydı. O an aynı şey, ilginç bir şekilde tekrar yaşanıyordu. Kapının dışında uzun süredir hareketsiz ve sessiz duruyordum ki Bay Proust zili çaldı. Tıpkı önceki seferde olduğu gibi, kuşku uyandırmamak adına sessizce dolandım ve her zaman girdiğim kapının önüne kadar geldim. Daha tam olarak içeri girmeden, o irdeleyen bakışlarıyla karşılaştım.

"Kapımın arkasında ne yapıyordunuz Céleste?"

"Fakat efendim, orada değildim."

"Céleste, Céleste... Lütfen yalan söylemeyin."

"Pekâlâ efendim, evet oradaydım. Bir şeye ihtiyacınız olabileceğini düşündüm. Yalnızca hemen yanınıza koşabilmek için daha yakınınızda olmak istemiştim."

Bu söylediğime cevap vermedi, şöyle söyledi:

"Lambamı kapatmadınız değil mi?"

"Efendim, siz istemediğiniz sürece asla böyle bir şey yapmayacağımı gayet iyi biliyorsunuz; burada buna yetkisi olan bir tek siz varsınız."

"Sakın kapatmayın Céleste... Odada iri bir kadın var... Simsiyah giyinmiş, iri, korkunç bir kadın... Daha net görmek istiyorum..."

"Biraz bekleyin efendim, hemen kendinize zulmetmeyin; o çirkin kadını sizden uzaklaştıracağım! Sizi korkutuyor mu?"

"Biraz, evet. Ama bırakın lütfen."

Yıllar boyu bana sık sık ölümden bahsederdi fakat anlatıldığı gibi özellikle tam da annesinin ölüm yıl dönümünde onu ziyaret eden ve peşine düşen, simsiyah giyinmiş çirkin bir kadından bahsetmedi. Nasıl böyle hikâyeler ortaya çıkıyor bilmiyorum! O zamana kadar ölüm hakkında söylediği tek şey korkmadığı olmuştu.

Bu iri kadından bahsettiğinde, bir kâbus gördüğünü veya yüksek ateşinden dolayı sayıkladığını düşündüm. Fakat kısa bir süre sonra sakinleştiğini ve dinlenmeye başladığını görünce, odadan ayrıldım. İşte tam o an, Bay Proust'a olan sözümü tutmadığım ilk sefer olmuştu. Benden kesinlikle kimseyi çağırmamamı istemişti; oysa ben Odilon'a gidip Doktor Bize'i çağırmasını söyledim. Kendim de alt kattaki fırına inip Profesör Robert Proust'u aradım.

Hafızamda o âna ait çok endişe uyandıran bir görüntü daha kaldı. Bana simsiyah giyinmiş o kadından bahsettiği sırada, çarşafını kaldırmaya çalışıyordu ve toz oluşacağı için yataktan kaldırılması yasak olan gazeteleri toplamaya başladı. Daha önce böylesi bir hareketine tanık olmamıştım. Köyümde, köylülerin "Ölmek üzere olan insanlar bir şeyleri toplar!" dediklerini duymuştum. Bu yüzden Bay Proust'un bu hareketleri, beni hayli korkuttu.

Sıradışı olan şey ise, yıllar sonra Odilon'cuğumdan da Bay Proust'un bu cümlelerini duymak olmuştu. Bir gün hastane odasında, duvarın köşesine baktığını fark ettim; sebebini sordum. Şöyle cevap verdi:

"Ölüme bakıyorum."

"Ölmeyeceksin sen!"

"Hayır, öleceğim."

"Ölüme bakıyorsun, peki korkuyor musun?"

İşte o an, tıpkı Bay Proust gibi şöyle söyledi:

"Biraz, evet."

18 Kasım'da, o cumartesi sabahı saat on civarı, Doktor Bize geldi. Bu sırada Bay Proust bir kez daha buz gibi bira istemiş, Odilon da alıp getirmek üzere çıkmıştı.

Her şeye rağmen Bay Proust'un durumunun tamamen aşırı yorgunluktan olduğuna inanıyordum hâlâ ve kocama, onu ayağa kaldırması için ne gerekiyorsa yapması için Doktor Bize'i çağırmasını söylemiştim. Öte yandan bir parça çaresiz hissediyordum; zira ailesinin eksikliğini hissetmiştim ve aşağıdaki fırına inip, Profesör Robert Proust'un eşini aradım. Bana şöyle söyledi:

"Korktuğumuz şey olmuş demek..."

Sonra bana, kocasının o gün uzakta, Tenon Hastanesi'nde görevli olduğunu söyledi. Hemen haber vereceği konusunda oldukça kesin konuştu.

Doktor Bize'e kapıyı açtığım anda, Bay Proust'a olan ikinci sözümü de tutamadım, ona şöyle söyledim:

"Doktor, yalvarırım kurtarın onu. Hâlâ çok bitkin. Bir iğne yapın."

"İstemeyeceğini siz de gayet iyi biliyorsunuz."

"Doktor... Bu şekilde dayanamaz. Bir şeyler yapıp onu ayağa kaldırmanız şart."

Böylece odasına gittik ve ben yalan söyleyerek, Doktor Bize'in Hamelin Sokağı'ndan geçerken bir gelişme olup olmadığını merak edip uğradığını söyledim.

"Ziyaretinin sizi memnun edeceğini düşündüm, bu yüzden yanınıza getirmek istedim efendim."

Bay Proust cevap vermedi. Yalnızca beni dikkatle inceledi; böyle yaparak aslında, ona asla yalan söyleyemeyeceğimizi anlamamı istemişti.

Bu sırada Odilon da geri döndü. Birkaç dakika öncesinde Bay Proust, Odilon'un Ritz'den aldığı birayla dönüp dönmediğini sormuştu. Şöyle söylemiştim:

"Henüz değil, efendim."

"Pekâlâ Céleste, bira da tıpkı diğer her şey gibi çok geç gelecek demek..."

İçeriye giren Doktor Bize şöyle söyledi:

"Günaydın, üstad."

Bay Proust'un gözleri ondan ziyade birasını getiren Odilon'a bakıyordu. Ve Doktor Bize'e cevap dahi vermeden Odilon'a şöyle söyledi:

"Ah, günaydın Odilon. Sizi gördüğüme sevindim."

Fakat birasını almadı.

Doktor Bize, iğneyi hazırladı. İçinin rahat olmadığını görebiliyordum. "Nasıl yapacağım?" diye mırıldandı, ben de neresinden yapması gerektiğini sordum:

"Kalçasından."

"Ben çarşafı kaldırayım doktor."

İkimiz de yanına yaklaştık. Çarşafı yavaşça kaldırdım, Bay Proust'un bana olan inancını zedelememek için çok yavaş hareket ediyordum.

Yatağın ucunda yatıyordu. Muhtemelen neredeyse tüm kan dolaşımı durduğu için, kolu biraz şiş vaziyette yatağın yanında öylece sallanıyordu. Kolunu kaldırıp, tekrar yatağa koydum. Bir yandan da çarşafı tutuyordum. Doktor eğildi.

Tam o andan sonra olanlar, sonsuza kadar aklıma ve yüreğime kazındı. Bay Proust öteki kolunu kaldırarak parmaklarıyla bileğimi kavradı ve sıkmaya başladı. Aynı anda da her ne kadar istesem de asla ama asla kulaklarımdan bir türlü çıkmayan o sesiyle haykırdı:

"Ah Céleste!.. Ah Céleste!.."

Bu haykırış, ona direnecek gücü kalmadığında dahi asla iğne yapılmasına müsaade etmeyeceğime dair verdiğim sözü tutmadığımı söylemesinden, ihanet etmekle suçlamasından bile çok daha kötüydü.

Vicdan azabım çok daha fazla arttı, zira iğne hiçbir işe yaramamıştı; içindeki ilaç bile damarlarında dolaşamamıştı.

Doktor Bize ayrıldı. Neredeyse hemen ardından Bay Proust'un ağabeyi geldi. Onu odasına götürmeden önce, hâlâ öyle üzgündüm ki vicdan azabımın sebebini ona açıkladım. Beni rahatlatmaya çalıştı:

"Hiçbir şey için vicdan azabı çekmeyin Céleste. En iyisini yapmışsınız."

Sonra da şöyle söyledi:

"Haberi duyduğum an koşarak geldim. Doktor Bize'den önce aşağıdaydım fakat önce onun girmesini istedim. Arabada işinin bitmesini bekledim. Kardeşimin, ona istemediği bir şeyi yapanın ben olduğumu görmesini istemedim."

Bay Proust'un yanında yalnızca bir dakika kaldı ve beni yanında bırakıp çıktı. Saat on bir veya on ikiydi. Bir saat bile geçmemişti ki geri geldi. Bana söylemese de artık bittiğini muhakkak anlamıştı, tüm çabaların nafile olduğunu biliyordu. Kocamdan gidip hacamat kupası almasını, benden de bir yorgan getirmemi istedi. Dolabı açıp Bay Proust'un astımı yüzünden tüylerine tahammül edemediği için hiçbir zaman kullanmayı istemediği, Liberty'den alınan o meşhur kuştüyü yorganı çıkardım. Odilon, hemen hacamat kupalarıyla geri geldi. Profesörün isteği üzerine takviye yastık getirmeye gittim. Ben yastıkları düzeltirken o da Bay Proust'u mümkün olduğunca nazik davranarak yerinde doğrulttu ve şöyle söyledi:

"Seni yoruyorum Marcel'ciğim, biliyorum..."

"Evet Robert, evet."

Öğleden sonra saat yaklaşık birdi.

Hacamat kupaları işe yaramadı; vücudu kabul etmedi. Profesör, Odilon'dan gidip oksijen tüpü getirmesini istedi; zira solunumu artık iyice güçleşmişti.

Profesör bir süre Bay Proust'a oksijen vermeyi denedi. Kardeşine doğru eğilerek şöyle sordu:

"Biraz olsun iyi geldi mi Marcel'ciğim?"

"Evet Robert."

Biraz sonra Profesör, Doktor Bize'in yeniden gelmesini

istedi. Saat iki buçuk civarı geldi. Bir süre birbirlerine akıl danışıp, o dönemin en büyük bilirkişilerinden biri olan Profesör Babinski'yi çağırmaya karar verdiler. Hastalığı süresince Bay Proust bana önceden: "Doktor Babinski'nin gelmesini isteyin Céleste, lütfen, kendisini annemin ölümünden beri görmedim. Şimdi çağırırsam hiç hoş anlaşılmaz, biliyorum..." demişti.

Doktor Babinski geldi. Saat aşağı yukarı dört olmalıydı. Üç doktor, odada görüştüler. Ben de oradaydım ve Bay Proust'un her şeyi duyduğunu gözlerinden anlayabiliyordum. Ağabeyi damardan kafur uygulamayı önerdi. Fakat Profesör Babinski onu tutup şöyle söyledi:

"Hayır Robert, hayır, daha fazla acı çekmesin. Artık işe yaramaz."

Önce Doktor Bize, kısa bir süre sonra da Profesör Babinski, Profesör Robert Proust'un elini sıkarak ayrıldı. Onlara kapıya kadar eşlik ettim. Kapıyı açmadan önce Doktor Babinski'ye dönerek çaresizce şunları söyledim:

"Profesör, onu ayağa kaldıracaksınız değil mi?"

Hüzünlü bir şekilde ellerimi tuttu ve şöyle cevap verdi:

"Hanımefendi, onun için neler yaptığınızı biliyorum. Metin olun ama her şey bitti."

Odaya geri dönerek Profesör Robert Proust'un yanına gittim. Yalnızca ikimiz vardık.

Bay Proust, gözlerini bir an olsun bizden ayırmıyordu. Kahroluyordum.

Beş dakika kadar öylece kalakaldık. Sonra birden Profesör kardeşine doğru eğildi ve gözleri hâlen bizim üzerimizdeyken göz kapaklarını kapattı.

"Öldü mü?"

"Evet Céleste. Her şey bitti."

Saat tam dört buçuktu.

Yorgunluktan ve duyduğum acıdan, tökezledim. İnanamıyordum; en ufak bir kıpırdanma, nefes olmadan, hatta gözle-

rindeki o yaşam ışığı son ânına kadar üzerimizdeyken, öylesine büyük bir asaletle gitmişti ki... Hiç kuşkusuz edebî zevkleri uğruna "Anne!" diye haykırdığını söyleyenlerin aksine, son sözleri yalnızca ağabeyle yaptığı o iki kısa konuşma olmuştu.

Profesörle birlikte, onu uyandırmaktan çekinircesine sessizce yatağın üstündekileri kaldırdık. Benim için çok ilginçti; zira ilk defa kendisi odadayken eşyaları yerleştiriyordum. Gazeteler, bazı kâğıtlar ve üstü karalanmış bir 'N.R.F.' sayısı vardı.

Sonra Profesör bana şöyle söyledi:

"Céleste, benimle birlikte ona son görevinizi yapacaksınız. Birlikte ayarlayacağız."

Gidip elimde yeni bir çarşafla geldim. Profesör, ona temiz bir gecelik giydirdi ve yastıkları, çarşafları değiştirdik. Köyümde, ölüm yatağındaki insanlara yaptıkları gibi Bay Proust'un ellerini birleştirmek istedim. O an öylesine darmadağın olmuştum ki, benden istediği üzere Lucie Faure'un Kudüs'ten getirdiği tespihi parmaklarının arasına bırakmayı unuttum. Şayet bu unutkanlığım olmasaydı, Profesör kesinlikle yapmama izin verir ve şunları söylemezdi:

"Hayır Céleste. Marcel, çalışırken öldü. Ellerini iki yanında bırakalım."

Sonra da Bay Proust'un kollarını, söylediği gibi yerleştirdi.

Küçük lambayı kapatarak, odanın ortasındakini yaktık. Profesör bana, cenazesi için Bay Proust'un herhangi bir istekte bulunup bulunmadığını sordu. Bana bu konuda hiçbir şey söylemediğini belirttim. O da şu şekilde cevap verdi:

"Pekâlâ. O hâlde annem ve babam için yaptıklarımızı yapacağım."

Yalnızca Bay Proust'un, Başrahip Mugnier'nin gelip ölüm yatağının yanında dua etmesini istediğini söyledim. Profesör o konuyla alâkadar oldu. Önceden de söylediğim gibi, Başrahip Mugnier'nin kendisi de yatakta olduğundan, gelemedi.

Profesör, Bay Proust'un saçından iki tutam kesmemi söy-

ledi; bir kendisi, bir de benim için. Söylediği gibi yaptım.

Daha sonra Reynaldo Hahn geldi. Bay Proust'un durumunu öğrenmek için arayan tek tanıdığı o olmuştu. Bütün gece kaldı. Önce benimle beraber odada kaldı, daha sonra başka bir odaya geçip nota kâğıtlarını yayarak çalıştı. Zaman zaman odaya gelip, yatağın üzerindeki o soluk bedenin karşısında kendini kaybediyordu.

Öldüğü gün, Hahn'dan sonra gelen kişi Léon Daudet'ydi ve öyle çok ağladı ki... Profesör Robert Proust şöyle söyledi:

"Marcel'e duyduğunuz bu merhametten dolayı size çok teşekkür ederim Léon."

"Teşekkür etmeyin. O, hepimizden en az yüz sene ileride yaşıyordu; kimse onun ardından bir şey yapamaz."

Bay Proust, cumartesi günü öldü. Profesör Robert Proust, bedenini kendi sözcükleriyle 'o kadar iyi durumda' buldu ki, cenazeyi erteledi; böylelikle arkadaşları gelip son kez bağlılıklarını gösterebilecekti. Tabuta konma işlemi salı günü gerçekleşti; çarşamba günü, 22 Kasım'da ise cenazesi... Ölümünden sonraki üç gün boyunca, oda hayli kalabalıktı. Elbette tek tek isimleri saymayacağım. Şair Kontes de Noailles'in hıçkırarak ağladığını ve beni öperek şöyle söylediğini hatırlıyorum:

"Ah Céleste'ciğim... Onun için ne ifade ettiğinizi çok iyi bilirim."

Pazar günü, 19 Kasım'da, Paul Morand geldi. Odadan çıktıktan sonra koridorda bana şöyle söyledi:

"Onun yanına geldiğim vakitler bazen bana: 'Paul, kusura bakmazsanız biraz gözlerimi kapatacağım, çok yorgunum fakat konuşmaya devam edin lütfen, cevap vereceğim; yalnızca biraz dinlenmek istiyorum,' derdi. Ve gözlerini kapatırdı, her daim izleyebilmek adına biraz açık da tutmaya özen gösterirdi. Eğer fark ettiyseniz Céleste, şu anda da o vaziyette yatıyor orada. Göz kapaklarından biri hafifçe yukarıda."

Aynı pazar günü, öğleden sonra saat iki civarı, Profesör Robert Proust'un isteği üzerine Bay Proust'un çok sevdiği ve

o dönemler kaleminde bulunan bakırdan dolayı görüşü bozulduğu için resim yapmayı bırakmak zorunda kalan ressam Helleu geldi. Ölüm yatağındaki hâlini çizebilmek için her şeyini ortaya koyacağını söyledi. Işık tam bakır kalemin üstüne geldiği için gözlerini rahatsız ediyordu. İhtiyacı olduğunda panjurları açabileceğimi söyledim. Camı bir dakikalığına dahi açarsam odaya giren hava -Profesör Robert Proust'un şaşırtıcı derecede iyi kaldığını söylediği- bedeni etkileyebileceği korkusuyla bu teklifimi reddetti.

Bakır kalemin çıkardığı sıkıntıya rağmen Helleu, daha iyisini yapamadığı için Profesör'den özür dileyerek ve o kalemi kıracağını söyleyerek iki örnek uzattı. Profesör ise ikisini de çok güzel buldu ve birini bana verdi. Sonradan öğrendiğim kadarıyla Helleu'nün varisleri, o bakır kaplamayı paramparça bulmuşlar ve her ne kadar ilk ikisine oranla daha az keskin çizgilerle çizili ve daha yetersiz kalmış olsa da birkaç çizim daha yapmışlar.

Yine o pazar, Helleu ayrıldıktan sonra, büyük bir ressam olan Dunoyer de Segonzac ile görüşmüş ve o da eve gelerek karakalem bir resmini daha çizmişti. Sonra sıra fotoğrafçı Man Ray'deydi.

Reynaldo Hahn ve Profesör Robert Proust ile beraber, tüm o günler boyunca iki rahibeyle yanında durup ona bakan kişi bendim. Kötü niyetli düşünen biri değilimdir fakat odada kalabilmek için bu iki 'gardiyan'la mücadele etmek zorunda kalmıştım; varlığımın her zaman onları orada rahatsız ettiğini düşündüm, zira orada olduğum için uyumaya cesaret edemediklerini tahmin ediyordum.

Yorgunluktan neredeyse ölüyor, bir yandan da Bay Proust'u bırakmak istemiyordum. Yatakta duran bedenine, sükûnet içinde iyice zayıflamış yüzüne bakıyor ve içimden: "Tanrım, lütfen bana bir şeyler söylemesini sağla, yalvarırım..." diyordum.

Salı günü öğleden sonra, tabuta konma işleminden önce,

Profesör Robert Proust cenaze odasında uzun bir süre yalnız başına kaldı ve görevlilerden, işlemi mümkün olduğunca nazik biçimde yürütmelerini rica etmeden önce son bir veda için içeriye girmemi istedi.

Çarşamba, yani cenaze günü, Profesör beni arabasına aldı.

"Siz aileyle geleceksiniz Céleste. Zira dünyada ona sizden daha yakın olan hiç kimse yoktu."

Benim sipariş ettiğim çiçekleri de tabutun ortasına yerleştirdi.

Bay Proust'un yanından yalnızca mezarlıkta ayrıldım. O anda bile hâlâ inanamıyordum.

Sonra bir gün, sıradışı bir şey oldu... Odilon ve kız kardeşimle birlikte kaldığımız dairede, depo işlerini halletmek için aşağıya inmiştim. Birden Hamelin Sokağı'nda, evin yanındaki kitapçının vitrinine gözüm takıldı. Işıklandırılmıştı ve Bay Proust'un eserleri, üçer üçer dizilmişti.

Kitabında yazar Bergotte'un ölümünden bahsettiği sayfalarda -ondaki bu kesinlik ve öngörü beni bir kez daha şaşırtmıştı- şunlar yazıyordu: "Gömülmüştü. Fakat o karanlık gecede, ışıklı vitrinlerde kitapları üçer üçer, bir meleğin uzun uzadıya açılmış kanatları gibi dizilmişti ve artık dünyada olmayan Bergotte'un dirilişine işaret ediyor gibilerdi..."

SON

İşte böyle, bitti. Başka ne söyleyebilirim ki?

Ölümünden sonraki haftalar boyunca tek arzuladığım şey ölmekti. Dayanacak gücüm yoktu.

1923 senesinin nisan ayına, yani her şey yoluna girene kadar, Hamelin Sokağı'nda kalmaya devam ettik. Bay Proust'un söylediği gibi *Mahpus*'un taslaklarına son notları yapıştırdım ve diğer tüm hazırlıkları Profesör Robert Proust ile birlikte bitirdim. Yavaş yavaş tüm eşyalar gitti. Diğer birkaç eşyayla birlikte erkek kardeşinin yatağını Profesör aldı; bense paravanı, üç küçük sehpayı, yeşil lambayı, sandalyeleri, Haussmann Bulvarı'nda ve Hamelin Sokağı'ndaki odasında olan koltukları, bir de tuvalet masasını aldım. Sehpaların bir tanesinin üzerinde, *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde*'nin özel bir kopyası olduğunu hatırlıyorum; zira Bay Proust, onu bana armağan etmek istemişti.

"Sizde bulunan kopyanın çok güzel bir tane olmasını istiyorum Céleste."

Bense o kopyayı, bir tane alamamış olmanın pişmanlığını çeken Reynaldo Hahn'a verdim.

Daha sonra, artık kenara çekilmemiz gerekiyordu. Kendimi söküp atmak, benim için çok büyük bir şey olacaktı. İçimdeki kedere çare olması için Profesör Robert Proust'un tavsiyeleri üzerine Bagnoles-de-l'Orne'a gittim.

Birikimlerimiz yeterli değildi fakat Odilon, borç alarak 1924 senesinde Paris'in Saint-Sulpice bölgesinde bulunan Canettes Sokağı'nda bir otel aldı. Eşsiz bir adamla öyle mükemmel bir hayat sürüyordum ki, yaşadığım sıradanlıklara tekrar dönemiyordum bile. Gün içinde yaşadığım saatler bile sıkıntı

olmaya başlamıştı. Yıllar boyu öylesine bir gece kuşu olmuştum ki, bir anda gün ışığına mahkûm edilmiş gibi hissediyordum. Gizli gizli, artık geçmişte kalmış olan o gecelerimin hatırasını kendime barınak hâline getirdim.

Tıpkı Bay Proust'un öngördüğü gibi, birçok insan beni görmeye geliyor, bir o kadarı da mektup yazıyordu. Yine kendisinin de söylediği gibi, hiçbirine cevap vermiyordum. Hiç gelmeyenler de oldu. Gaston Gallimard bana çok güzel bir mektup yazarak, benim için elinden geleni yapacağını söylemişti. Fakat Bay Proust'un kitabının tek bir kopyasını dahi göndermedi.

Gitgide, hatıralarımın arasına daha fazla gömülüyordum. Orada yaşıyordum. Elimde Bay Proust'tan kalan birkaç eşya, kitap, fotoğraf ve bazı kâğıtlar vardı. Kendisi bana sık sık şöyle söylerdi: "Céleste, öldüğüm vakit istediğin her şeyi al. Hepsi senin." Benden önce öleceğini asla düşünmediğimden, eşyalarını almak da aklımın ucundan geçmiyordu. Cenazeden sonraki gün Profesör Robert Proust, beni görmeye Hamelin Sokağı'na geldi. Bay Proust'un beni ilgilendiren bir vasiyet bırakıp bırakmadığını sordu ve şöyle söyledi:

"Şayet bıraktıysa, elbette bunu yerine getireceğim."

Bildiğim kadarıyla olmadığını söyledim. Öyle olmalıydı; zira hiçbir vasiyet yazmadan bu dünyadan ayrılmıştı.

Nazikçe ısrar etti; erkek kardeşinin bana ne bırakmak istediği hakkında herhangi bir fikrimin olup olmadığını sordu.

"Hiçbir şey efendim. Teşekkür ederim. Hiçbir şey istemiyorum."

Bankacı Horace Finaly ve Bayan Straus da benim için yapabilecekleri bir şey olup olmadığını sordu. Sonsuz teşekkürlerimi ileterek, onlara da hiçbir şey istemediğimi söyledim.

Bu şekilde yıllar geçti. Canettes Sokağı'daki oteli sattık. Odilon öldü. Birkaç sene boyunca Paris yakınlarındaki Montfort-l'Amaury'de bulunan Ravel Müzesi'nde çalıştım. İnsanlar beni görmeye geliyordu ve ben, ziyaretçilere Ravel'i

anlatmaktan ziyade Bay Proust hakkında konuştuğum için kendimi suçluyordum.

Odilon ile bir kızımız olmuştu; Odile. Tıpkı bir zamanlar istese Bay Proust için de yapacağım gibi, uğruna dünyaları verebileceğim tek varlık oydu.

Bir gün, çok ağır bir hastalığa yakalandı. O sıralar benim ve kız kardeşim Marie'nin emekliliği için, küçük bir ev inşa ediyorduk. Bay Proust'tan kalan pek çok hatırayı satmak zorunda kalmıştım. Bilse, kendisinin de beni suçlayacağını düşünmüyorum. Yine de içimdeki keder, hiç azalmamıştı.

Yüreğimde taşıdığım görüntüsü, ondan kalan en güzel hatıraydı. İçimde, her zaman olduğu gibi muazzam büyüleyici kalmıştı; hem tüm insanların içinde hem de akıllarda bir prens olarak.

Beni asla terk etmedi. Ne vakit hayatımda bir adım atmak istesem, Bay Proust'un sıkıntılarımı benim için ortadan kaldıran bir hayranıyla karşılaştım. Ölümde bile beni korumaya devam ediyor gibiydi. Bu kitabın başında da söylediğim gibi, ne vakit kişisel bir sorunumu çözmeye çalışsam, hatıralarımdan onun tavsiyelerini çıkarıyorum; işimi hayli kolaylaştırıyor.

Çok yakın bir zamanda, başıma ilginç bir olay geldi. Haussmann Bulvarı'nda kaldığımız zamanlar bir akşam bazı eşyaları gösterdiği sırada, benden çekmecesini açıp bir zamanlar annesine ait olan güzel, uzun mercan küpeleri çıkarmamı isteyip, şöyle söylemişti:

"Bunların yeğenim Suzy'ye çok yakışacağını düşünüyorum, halledebilir misiniz Céleste?"

Tekrar odasına geldiğimde şöyle söylemişti:

"Bakın, opal iğnem. Maalesef ayağımın altında ezmişim. Çok yazık; zira çok güzeldi... İster misiniz? Size vereyim."

Daha sonra onu yüzük yaptırmış ve bir daha asla parmağımdan çıkarmamıştım. Çok sonraları ise, kızıma vermek istemiştim. Fakat Odile, onu ne kadar süredir taşıdığımı bildiği

için kaybetmekten korkmuş ve bana bırakmayı tercih etmişti. Gece gündüz parmağımdaydı. Bir gün kaybettim. O kadar perişan olmuştum ki, annemin yaptığı gibi yaparak, Aziz Antoine'a dua ettim. Annem, onun sayesinde her şeyi bulduğunu ve bir daha hiç kaybetmediğini söylerdi.

Aynı gün Odile, önceden yıkayıp doğradığım, hazırladığım salatayı masaya getirdi. Üçümüz; artık bizimle yaşayan kız kardeşim Marie, Odile ve ben yemeğe oturduk. Yemeği yemeye başladık. Birden Odile duraksadı, endişeli görünüyordu. Şöyle sordum:

"Ne oldu? Dişini mi kırdın yoksa?"

Bay Proust'un opaliydi.

O gün anladım ki beni asla terk etmeyecekti; tıpkı benim onu terk etmediğim gibi...

Birkaç Hatıra...

Bay Proust'un, bazıları Bayan Albaret'ye bazıları ise ailesine ait olan yayımlanmamış hatıralarının bir kısmını bu kitaba eklemenin ilginç olacağı düşünüldü. Bu mektuplar ve telgraflar, yazarın 'nezaketi'ne bir kanıt niteliği taşımakta; etrafındaki insanları en çok etkilemiş olan o kaygı dolu nezaketine, bağlılığına ve inceliğine...

G.B.

Aşağıdaki iki telgraf, kitabın onuncu kısmında bahsedilen, Marcel Proust'un Bayan Albaret'ye, kısa süreliğine annesinin ölümünün ardından gittiği Auxillac'a göndermiş olduklarıdır.

21.04.1915, 18:50 – Paris

Yaşadığınız bu korku dolu talihsizliğinizde, şefkat ve hüzün dolu tüm yüreğim sizinle. Kız ve erkek kardeşlerinize, bir dostunuzdan başsağlığı dileklerini iletin lütfen. Marcel Proust.

21.04.1915, 18:50 – Paris

Sevgili Céleste'ciğim, size kayınbiraderiniz Jean'ın Vasquois'de yaralanıp esir alınmış veyahut öldürülmüş olabileceğine dair kötü haberler aldığımı üzülerek bildirmek durumundayım. Size bu haberi verdiğim için ıstırap duyuyorum lâkin gerçekleri yazacağıma dair söz vermiştim. Umalım yaşıyordur. Sevgi ve saygımla. Marcel.

Mademoiselle

Bernetty - Mon cœur

Mon cœur de vous

Recommander Célestin

Hélas pour son moral

personne n'y peut rien

elle ne peut que soupirer

et pleurer. Mais qu'au

moins elle n'aille pas

Yukarıdaki iki telgrafla aynı dönemde Marcel Proust'un, Bayan Albaret'nin kız kardeşlerinden biri olan Adèle Larivière'in kızı Marcelle Larivière'e yazdığı mektup. Marcelle Larivière, o dönem Auxillac yakınlarındaki La Canourgue'de yaşıyorken.

Hanımefendi,

Size, Céleste hakkında cansiperane nasihatte bulunmama lütfen izin verin. Ne yazık ki bu hâline yapılabilecek hiçbir şey kalmamış vaziyettedir; kendisi yalnızca keder içinde ağlamakta olmalı. Lâkin ümit ediyorum ki hastalanmamış olsun. Ne denli hassas olduğunu ve kendini ne kadar az düşündüğünü bilirsiniz. Çektiği korkunç ıstırap dışında hiçbir şey düşünemediğinden, şimdi sağlığına her zaman olduğundan daha az dikkat edecektir. Ona iyi bakın; sıcakladığını görürseniz üzerini açmasına veya cereyanda kalmasına lütfen müsaade etmeyin. Mümkün olduğunca dingin kalmasını sağlayın. Bunun ötesinde ruh hâli için elimizden maalesef bir şey gelmez. Tek yapabileceğimiz, onu sarsan bu felaketin ardından zavallı bedeninin mümkün olan en az ziyanla ayakta kalmasını sağlamak. Bu sebeptendir ki onu her gün yakından gören ben, sağlığının akıbeti hususunda size naçizane kaba tavsiyelerimi iletmeyi kendime görev edindim. Yine de Céleste'i ne denli içten sevdiğinizi ve konu sevdiklerimiz olunca hiçbir şeye kayıtsız kalınmayacağını biliyorum; özellikle de elimizden yalnızca mütevazı şeyler geldiğinde... Sâdık dostunuz.

Marcel Proust.

Yine aynı dönemde, 1915 senesi baharında, Marcel Proust'un Odilon Albaret'nin kız kardeşi Adèle Larivière'e, cephede kaybettikleri ve akıbetini besteci arkadaşı Reynaldo Hahn'dan askerlerle olan ilişkisini kullanarak araştırmasını istediği erkek kardeşi Jean hakkında yazdığı mektup.

Bu sabah Bay Hahn'a mektup yazdığım esnada, eşini ve evladı gibi gördüğü çok sevgili erkek kardeşini, Tanrı bilir yaralı vaziyette nerede olduğunu bilmeden kaybetmiş olan siz ikinizi düşünerek gözyaşı döktüm. Niçin her daim en iyi insanların başına bunlar gelir? Jean'ın sahip olduğu yüreğini ve inceliğini gayet iyi biliyorum. Ve niçin kaskatı kalbiyle dayanabilecek birçok insan varken sizin gibi eşsiz bir eş ve kız kardeşin yüreği ıstırapla dolmak zorunda? Ne yazık ki akıbetini tam anlamıyla öğrenebilmemiz için hiç şüphesiz savaşın sonunu beklememiz gerekecek. Tüm kederim ve tüm şefkatimle, merhametim sizinledir. Ve zavallı Odilon ile. Korkak olduğumu düşünmezdim lâkin ona bunları yazarken yüreğinde oluşturabileceğim kederi düşünerek hayli ürperdim. Böylesi bir haberi dahi hafifletecek nezaketiniz ile haberi sizin bildirmeniz en iyisi olacaktır.

Tüm kederimle.
Marcel Proust.

1916 senesinde Marcel Proust'un, savaş dönemi bulunması oldukça zor olan şekeri gönderdiği için kendisine teşekkür eden Adèle Larivière'e yazdığı mektup.

Haussmann Bulvarı, 102

Hanımefendi,

Gözlerimden dolayı öylesine sıkıntı çekiyordum ki hak etmediğim büyüleyicilikteki mektubunuza maalesef fazla kısa bir cevap vermek durumundayım. Yetersiz kalacağını bile bile olağan olmak dışında bir çarem yok. Bana duyduğunuz minnetten bahsetmek dahi istemiyorum lâkin meramınızı kötü bir şekilde anlatmakla kendinizi suçladığınızda, yüreğinizin ve inceliğinizin doğurduğu zarif duygularınızı anladım ve kendinize ne denli haksızlık ettiğinizi düşündüm. Binlerce kez teşekkür edilince ve bu denli iyi karşılanınca mahcup olan esas kişi bizzat benim. Umuyorum en yakın zamanda ailenizin tek tanımadığım kişisi olan Bay Larivière ile de tanışma zevkine nail olabilirim. Bu esnada gözlerim bana müsaade ederse, Céleste'i habersiz bırakan oğlunuza da birkaç satır yazmak isterim. Yeğeniniz Lucien'ın hayli acı çektiğini maalesef öğrendim ama daha iyiye gideceğini duyduğuma da memnun oldum. Jean Albaret Hanımefendi'ye ve Marcelle Hanımefendi'ye lütfen hürmetlerimi iletin ve Bay Larivière ve siz, bana inanın. Sâdık dostunuz.

Marcel Proust.

Marcel Proust'un Adèle Larivière'e mektubu. 30 Mayıs 1914 tarihinde uçağıyla denizin derinliklerinde kaybolan Alfred Agostinelli'nin anma töreni için, Bayan Albaret'ye göre yıl dönümü âyini hususunda. Mektubun, 1916 veya 1917 senesinin baharında ulaşması bekleniyordu.

17, Çarşamba

Hanımefendi,

Beni Saint-Peter Kilisesi'ne kaydetme zahmetinde bulunarak bana yapmış olduğunuz hizmetten ötürü size canı gönülden teşekkür etmeme lütfen müsaade edin. Bunu yalnızca öylesine akıllıca ve zarafetle üstesinden gelebilecek birinden isteyebilirdim ki sizden başka birine soramazdım. Dolayısıyla Céleste'ten, zavallı arkadaşımın ölümünün yıl dönümü âyinine gidebilmenizin mümkün olduğunu öğrendiğimde hayli memnun oldum. Fakat Céleste'in bana vermiş olduğu bir başka habere çok daha fazla memnun oldum: görünüşe göre Bay Larivière'in 48 saatlik bir izni varmış ve uzun nöbetlerinin yorgunluğuna rağmen yeni hayatına son derece cesurca alışabilmiş. Ne yazık ki bu zamanda hepimizin ihtiyaç duyduğu metaneti asıl dilememiz gereken kişi her şeyden önce sizsiniz ve sizin gibi yüreğinin bir yarısını Neuilly'de, diğer yarısını ise ateş hattında bırakan biri için ne denli zor olduğunun da bir o kadar farkındayım. Bu durum, operasyonun öngörmediği ve savaşın, evlerinde kalanların yüreğini yaralama yolunu maalesef bulduğu bir ayrılık. Bir gün gelip endişelerinizi ne denli önemsediğimi ve bu savaşın bir an önce bitmesi için duyduğum sabırsızlığı size bizzat söyleyecek gücü kendimde bulmayı diliyorum. O zamana dek, sevgili askerlerinize olan tüm iyi dileklerimi ve kızınız hanımefendi ile size olan hürmetlerimi kabul etmenizi ister, teşekkürlerimi sunarım.

Marcel Proust.

Marcel Proust'un, Adèle Larivière'in kızı ve aynı zamanda Bayan Albaret'nin evliliğinden sonra yeğeni olan Marcelle Larivière'e mektubu.

31 Ocak 1916

Hanımefendi,

Size borçlu olduğum onca teşekkürün yanı sıra, iki yazı taslağınız hakkında düşüncelerimi açıklama mutluluğu içerisindeyim. Bana kısa özetler hazırlama zahmetinde ve inceliğinde bulunmuş olmanızdan hayli etkilendim. Her şey muazzam. Anladığım kadarıyla sizin kadar genç bir yaşta bu denli kültürlü birinin sahip olduğu yazı ve söz dizimi becerisinden söz etmek dahi yersiz olacak. Üstelik ne beceri! Hem şeklen hem de birikimiyle nasıl bir incelik... Sizin bu yaptığınızı yapabilen pek az sayıda aydın insan var. En kısa vakitte tebriklerimi ve minnetimi bizzat iletmeyi umuyor ve ailenizin hürmetlerimi kabul etmesini diliyorum.

Marcel Proust.

Marcel Proust'un, Marcelle Larivière'in ölümü ardından erkek kardeşi André Larivière'e mektubu. Daha sonra Bayan Labit olan Marcelle Larivière, evliliğinin bir sene sonrasında, 1920 senesinde, loğusa hummasına yenilmişti.

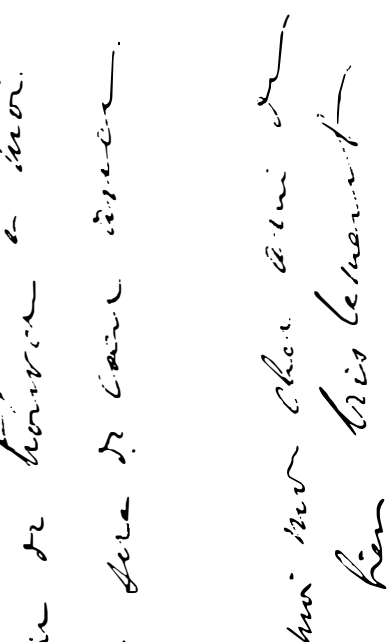
Kadim arkadaşım,

Bu zamanda her şeyden çok sevdiğiniz ve André'si onun en kıymetlisi olan biricik kız kardeşinize gidip son görevimi yerine getirebilir miyim bilmiyorum. Hayatta bu denli berbat yürekler varken; ölümün en sevdiklerini alıp, en az kendisi kadar ıstırap çektireceği yürekleri bulması nasıl bir çaresizliktir. Sevgili arkadaşım, çok kadim ailenizin acısını biraz olsun hafifletme ve böylesi bir kedere dayanma gücünü kendinizde bulabilmenizi gönülden umuyorum. Çok sevgili anne ve babanızın lütfen sabırlı olmalarını sağlayın. Tıpkı sizin gibi onlar da hiç kuşkusuz ellerinden koparılıp götürülen bu kıymetli varlığı asla unutmayacaklardır. Fakat bugün henüz bilmedikleri şey, çektikleri tarifi imkânsız acının yerini bir gün her zaman en sevdikleri olarak kalacak olan Marcelle'in hatıralarıyla dolu hoşluğun dolduracağı; onun daimi ve sevecen varlığını yanlarında bulabilecekleri. En az sizin kadar onlar için de kutsal bu zamanda, siz nasıl eşsiz bir erkek kardeş iseniz eşi benzeri olmayan, kızlarına iyilik dışında hiçbir şey yapmamış olan çok kıymetli anne ve babanıza da yardımcı olun. Kendilerine doğrudan yazarak kederlerinin ortasında rahatsızlık vermek istemem fakat sizden en kısa vakitte kendilerine en içten başsağlığı dileklerimi iletmenizi rica ediyorum. Bay Labit'ye de ayrıca en içten başsağlığı dileklerimi lütfen iletin. Elbette bu zamanda gelip beni ziyaret etmenizi beklemiyorum. Orada çok daha fazla lüzumlusunuz. Her ne kadar zihninizin dağılmasının imkânsız olduğunu bilsem de, elimden gelen tek şey bir anlığına da olsa sizi kederinizden uzak tutmaya çalışmak. Fakat daha sonradan, erkek kardeşinizin hatırası asla sönüp

gitmese de yatışmış olacak göreceksiniz, o vakit beni görmeye gelip, yüreği sizinle olan bir dostun yardımına sığınabilirsiniz.

Sizi kederle kucaklamama müsaade edin lütfen.

Marcel Proust.

Burada da Marcel Proust'un el yazısıyla Bayan Albaret için yazabilmek adına Odilon'dan söylemesini istediği ve annesi ile babası Profesör Adrien Proust'un arasındaki o büyük anlayışı ifade edebilmek adına kullandığı 'Leylaklar Zamanı' şarkısının sözleri bulunuyor.

Ici-bas tous les lilas meurent,
Tous les chants des oiseaux sont courts ;
Je rêve aux étés qui demeurent
Toujours...

Ici-bas les lèvres effleurent
Sans rien laisser de leur velours ;
Je rêve aux baisers qui demeurent
Toujours...

Ici-bas tous les hommes pleurent
Leurs amitiés ou leurs amours ;
Je rêve aux couples qui demeurent
Toujours...

Tüm leylaklar ölür burada,
Kuşların tüm şarkıları kısacıktır;
Ve ben yazları düşlerim
Her daim...

Yumuşaklıklarını kaybedene dek,
Dudaklar buluşur burada;
Ve ben o öpüşleri düşlerim
Her daim...

Her insan yas tutar burada,
Bazen dostluklarına, bazen de sevdalarına;

Ve ben ayrılmayan çiftleri düşlerim
Her daim...

düz
yazı
yayınevi

Düz
Yazı
yayınevi

"Ciddiyim ben Céleste. Sizden başka kimse beni bu kadar iyi tanımıyor, her yaptığımı bu kadar iyi bilmiyor. Hele ki size anlattıklarımı hiç kimse bilemez. Ölümümden sonra, sizin günceniz benim kitaplarımdan dahi daha çok satacaktır. Evet evet, bir fırının sabah ekmek sattığı gibi satacak o günce, belki de bir servet kazanacaksınız. Hatta daha da ileri gideceğim Céleste; siz yazacaksınız, bense yorumlayacağım."

Şaşmaz öngörüsü, incelikli zekâsı ve tüm zarafeti ile yayımlanmasından altmış yıl evvel sâdık hizmetkârı Céleste Albaret'ye bu cümleleri kuran "Kayıp Zamanın İzinde" isimli eseriyle yirminci yüzyıla damgasını vurmuş Marcel Proust'un bilinmeyen hayatı, elinizde tuttuğunuz "Monsieur Proust" eseriyle ilk defa Türkçe yayımlanıyor.

"Biliyor musunuz Céleste, eserlerimin edebiyat dünyasında bir katedral niteliği taşımasını istiyorum. Bu yüzden bir türlü bitirmiyorum. İnşası bitse bile her daim bir şeylerle süslenebilmeli; bir vitray, bir sütun başlığı, küçük bir mabet veya köşede küçük bir heykel."

"Âdeta içinde yaşadığı ve bir anlamda ömrünü kısaltan eserlerine ve yarattığı karakterlerine olan tutkusunu birinin tam olarak anlayabilmesi için, bu sekiz sene boyunca her gece onu görmesi lazımdı."

MARCEL PROUST'UN SÂDIK HİZMETKÂRI

CÉLESTE ALBARET

düz yazı yayınevi

MONSIEUR PROUST

"Biz güzel bir yayınevi yiz"
www.duzyaziyayinevi.com
/duzyaziyayin

ISBN 978-605936515-4

9 786059 365154

35.00₺
KDV DAHİL